

KİTABİ-DƏDƏ QORQUD

Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər

“ÖNDƏR NƏŞRİYYAT”
BAKI-2004

“Kitabi-Dədə Qorqud Ensiklopediyası” (II cilddə, I cild, Bakı, XXI–Yeni Nəşrlər Evi, 2000) kitabı əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır

Tərtib edəni:

Samət Əlizadə

*filologiya elmləri doktoru,
professor, əməkdar elm xadimi*

Nəşrə hazırlayanı
və redaktoru:

Tofiq Hacıyev

*AMEA-nın müxbir üzvü, Türk
Dil Qurumunun həqiqi üzvü,
filologiya elmləri doktoru,
professor, əməkdar elm xadimi*

894.36 - dc 21

AZE

Kitabi-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004, 376 səh.

Qədim söz sənətimizi şöhrətləndirən böyük insanpərvərlik duyğuları, mənəvi ucalığa, qəhrəmanlıq və mərdliyə çağıran fikirlər, yüksək bəşəri ideyalar öz başlanğıcını tükənməz Dədə Qorqud nəhrindən götürür.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dilimizin, ədəbiyyatımızın, dastan yaradıcılığımızın, ümumiyyətlə mədəniyyətimizin tarixini öyrənməkdə böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bu nəşrdə Dədə Qorqud iki variantda – orijinala tam uyğun və müasirləşdirilmiş şəkildə verilir.

ISBN 9952-416-08-2

© “ÖNDƏR NƏŞRİYYAT”, 2004

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

kimi qiymətləndirilib. Bu “Kitab” bugünkü dünya mədəniyyətinə “Kül tiqin” və “Bilqə kağan” dastan-dilogiyaları ilə yanaşı yazılı şəkildə çatan türk eposudur. “Dədə Qorqud kitabı” gövdəsində müxtəlif meyvə calaqları yetirən nəhəng ağaca bənzəyir – mükəmməl sinkretik tarix sənədidir: salnamədir (oğuzun tarixidir) və bədii əsərdir, şifahi yaradıcılıq nümunəsidir və yazılı ədəbiyyatdır.

Bütün bu təyinatlarla yanaşı, ona bir təşbeh də yaraşır: “Dədə Qorqud kitabı” dilimizə bənzəyir. O da ana türkcəmiz kimi qədim və müasirdir, mükəmməl və yetkindir, gözəl və şairanədir. Dilimiz qədər heç nəyi sevmirik, ona görə “Dədə Qorqud kitabı”-nı da bütün həmcinslərimizdən – dastanlarımızdan və başqa bədii sənət abidələrimizdən çox sevirik. Və maraqlıdır ki, bütün kompozisiya kamilliyi, obrazlarının orijinallığı, hadisələrinin dramatikliyi ilə yanaşı, “Kitab”ımızın ən böyük ucılığı onun dilindədir – dilinin ifadə gücündə, zənginliyində, şairanəliyində və ən əsası müdrikiyindədir. Məlumdur ki, müqəddəs kitabların ən böyük sirri onların dilinin təsir gücündədir. Məsələn, “Quran”ın tərcüməsində onun məzmununa vəqif olmaq olur, ancaq orijinaldakı tələqin, nüfuzedicilik görünür. Bizim müqəddəs “Dədə Qorqud kitabı”-mız da, birinci növbədə, dilinin gözəlliyi ilə insanı heyran qoyur. Səndən, sözümdən başlamış cümlə təşkilinə qədər bu dil harmoniya nümunəsidir. Onun dili ilə bu təsəvvürü alırıq ki, min üç yüz il əvvəlki dilimiz bugünküne çox yaxınmış – lüğəti və qrammatikası ilə:

*Dilin üçün öləyim, gəlincigim!
Yoluna qurban olayım, gəlincigim!*

Həmin dil öz obraz gözəlliyi ilə bu şeiri düzüb-qoşan ozanın ustadlığına borcludursa, həmin ozan da xalq dilimizin istedadına, o vaxtkı kamilliyinə minnətdardır:

*Qar üzərinə qan dammış kimi
Al yanaqlım...
Qurulu yaya bənzər
Çatma qaşlım.
Qoşa badam sığmayan
Dar ağızlım.*

Bu dil o gücdə olmasa, Allahın sifətini göstərən əlamətləri (İxlas surəsi əsas götürülür) Qurandan bu dolğunluqda, bu aydınlıqda və bu sadəlikdə tərcümə edər, özünə çevirər bilməzdi:

*Yucalardan yucasan,
Kimsə bilməz necəsən,
Görkli Tanrı!
Sən atadan olmadın,
Anadan doğulmadın.
Kimsə rizqin yemədin,
Kimsəyə güc etmədin,
Qamu yerdə əhədsən,
Allahu səmədsən.
Adəmə sən tac urdun,
Şeytana lənət quldun.
Ululuğuna həddin,*

*Sənin boyun-qəddin yoq!
Ya cisimlə cəddin yoq!
Urduğun ulıtmayan
Ulu Tanrı!
Basdığın bəlırtməyən
Bəlli Tanrı!
Götürdüyün Gögə yetirən
Görkli Tanrı!
Qaqdığın qəhr edən
Qəhhar Tanrı!
Birliyinə sığındım,
Çələbim, qadir Tanrı.*

“Kitab”ımız elə etibarlı salnamədir ki, çox tarixçilər Oğuzun tarixi haqqında məlumat verərkən ona dönə-dönə müraciət etmişlər. Görkəmli qorqudşünas M.Ergin mötəbər şəkildə inandırır ki, Rəşidəddin, Osman Bayburdlu, Əli Yazıcıoğlu, Əbülqazi Xivəli və başqa görkəmli oğuzşünas tarixçilər “Dədə Qorqud kitabı”na tarixi mənbə kimi baxmışlar. Adətən qəhrəmanlıq dastanlarını tarixin şifahi dərsliyi sayırlar. Dədə Qorqudun hadisələri bizə oğuznamə halında, yəni yazılı şəkildə gəlib yetdiyi üçün mən onu Oğuz tarixinin yazılı dərsliyi kimi təqdim etmişəm (“Dədə Qorqud”, 2001, №1).

Dediyimiz kimi, “Dədə Qorqud kitabı” Oğuzun tarixidir, dövlətçiliyidir, Azərbaycanın tarixi coğrafiyasıdır. Hər elm adamı bu “Kitab”da öz axtardığını tapa bilər, ancaq, əlbəttə, əlimizdə olan “Dədə Qorqud kitabı”, birinci növbədə, ədəbi-bədii əsərdir (Dədə Qorqud: dilimiz, düşüncəmiz, 1999, s.115).

“Kitab”da hər boyun öz qəhrəmanı var, bununla belə, bu boylar bir bütöv bədii abidənin, bütün bir kitab-dastanın tərkibidir, indiki təbirlə, bir əsərin fəsiləridir. Boyların hamısında iştirak edən, daha doğrusu, adı çəkilən, adı keçən Qorquddur ki, görünür, məhz buna görə də yazıya alan tərəfindən “Kitab” onunla adlandırılmışdır. Ancaq Qorqud bu əsərin qəhrəmanı deyil, heç əslində ona obraz da demək olmaz. O, bir rəmzdür – türkün ağsaqqala, müdrik söz sahibinə hörmətinin rəmzidir. Boyların hamısı üçün ümumi qəhrəman surəti Böyük Oğuz Elidir. Oğuz qəhrəmanlarının həm parçalanaraq üz-üzə gəldiyi, həm də ümumi qayə yolunda birləşərək bir bütöv kimi iştirak etdiyi on ikinci boy dastanın bütövlüyünü, boy-boy cəmlənə-cəmlənə gələn Oğuzun dövlətçilik taleyinin bölünməzliyini əyaniləşdirir – Böyük Oğuz Eli (dövləti) bir obraz – qəhrəman kimi qalib gəlir.

Deyildiyi kimi, bu əsər həm dastandır, həm də kitab. Əsərin süjetində və quruluşunda, obrazlarının psixoloji təkamülündə, dilinin bədii ifadə tərzində şifahi və yazılı ədəbiyyatın əlamətləri birləşir. Dəli Domrul və Təpəgözlə

bağlı boylar mifoloji təfərrüat üstündə durur, hadisələr bəşərüstü ha-kimiyyətlə idarə olunur – bu, xalis dastan tipologiyasıdır. Bamsı Beyrək boyunda isə yazılı ədəbiyyat boyaları ön plana keçir. Bamsının ən çıxılmaz məqamında, hətta qeyri-adi çətinlik anında düynünün açılmasında bir inan-dırıcılıq var, realist, ağılabatan bir mümkünlük baş verir.

Bədii əsər obrazları ilə tanınar. “Kitab”ımız ədəbiyyata kamil bədii obrazlar, klassik müsbət və klassik mənfi tiplər verib. Qazan xan, Bamsı Beyrək bəşəri müsbət insan surətləridir. Aruz Qoca dünya ədəbiyyatında yaqoçluğu (müsbətlik pərdəsi altında hiyləgərliyi) Şekspirin Yaqosundan min il əvvəl başlayıb. Burla xatun, Dirsə xanın xanımı, Banıçıçək dünya ədəbiyyatının nadir qadın təsvirlərindəndir. “Kitab”ın obrazları nəinki səviyyəyə uyğun gəldikləri dünya ədəbiyyatının bədilik etalonu sayılan personajları sırasına daxil olmayıblar, hətta heç Azərbaycan ədəbiyyatının özündə, məsələn, Qazan xan Koroğlu kimi, Burla xatun Nigar qədər təhlil edilməyiblər. Fövqəladə gücü ilə də, yeyib-ıçmə həcminə görə də Qazanı Koroğlu obrazı ilə müqayisə etmək olar. Qazan da Koroğlu kimi qılınc və saz (qopuz) qəhrəmanıdır. Koroğlu Qıratının, Qazan xan Qonur atının üstündə yenilməzdir. Qazan da düşməyə qarşı həm amansızdır, həm də səmimidir. Türkün həmişə sülhə – barışa meyilli olması Qazanın simasında bir daha aydın görünür. Səmimiliyinə və sülhsevərliyinə görə Qazan xan düşmənlə danışığa girir ki, qoca anasını geri alsın, ancaq aldanmır. Çünki Qazanın xarakterində dövlətçilik düşüncəsi qəhrəmanlıq – bahadırlıq keyfiyyəti ilə qoşa yaşayır. Koroğlu sadələvhüdür, onu Keçəl Həmzə də aldadır. Qazanda bir insanda nə qədər müsbət keyfiyyətlər mümkündürsə, var; bir döyüşçü, sərkərdə üçün nə lazımdırsa, var; bir dövlət başçısı nələri bilməlidirsə, bilir, eyni zamanda o, valideyindir – oğul atasıdır, ailə başçısıdır – təkərvadlıdır. İran şahları kimi hərəmxana sahibi deyil, ona görə də qadını onun namusu yolunda oğlunun ölümündən keçməyə hazırdır.

Bütün bunlarla yanaşı, əlbəttə, dastan-kitabın ən kamil bədii obrazı Bamsı Beyrəkdir. Beyrək bütün Oğuz igidləri kimi, təbii ki, birinci növbədə, məhz qəhrəmandır. Ancaq görünür, qol gücü ilə yanaşı, o həm də xüsusi ağıl-düşüncə sahibidir ki, Qazan xanın inağı (ən yaxın, ən inanılmış adamı) sayılır. Dastanın bədii hadisələrlə, təsvirlərlə, emosiyalarla ən zəngin boyları üçüncü və on ikinci boylardır ki, hər ikisinin qəhrəmanı məhz Beyrəkdir. O, boy-buxunca, sifətcə də gözəldir. O qədər gözəldir ki, bədnəzərdən qorunmaq üçün niqab gəzdirir. Gözəlliyindən aldığı zövqün xatirinə kafər qızı onun əsirlikdən qaçmasını təşkil edir. On altı il kafər qızının cazibəsində yaşayan Beyrək Şeyx Sənan ola bilirdi, ancaq Məcnun olaraq qalır. Nizami, Füzuli Məcnunu əslində qılıncından əl çəkmiş Beyrəkdir. Dastanda Beyrək ən incə cizgilərlə sifətlənmiş insan təcəssümüdür. O ən lirik igid-qəhrəmandır. O, qəhrəmanlıq dastanından çox məhəbbət dastanının qəhrəmanına bənzəyir.

Qalın Oğuz elinin fiziki və estetik tərbiyə məktəbinin üslubu Oğuz qəhrəmanlarının hamısında görünür: Qazan xan ölçüyə gəlməz güc sahibidir, həm də qopuz çalır, şeir deyir; Əgrək və Səgrək qardaşları düşmən ordusunun önündə duran ərlərdir, ancaq qopuz melodiyası üstündə həzin sözləri ilə, niskil süzülən söhbətləri ilə insana – oxuyana, dinləyəne bədii mühit ovqatı təlqin edirlər və s.

“Dədə Qorqud kitabı”nın ulu adı, böyük şöhrəti qədər də mübahisələri, problemləri var.

Diqqəti çəkən problemlərdən biri budur ki, Azərbaycanınki sayılan bu dastan xalqın içində yoxdur, şənliklərdə, toy-mağarlarda, dastan auditoriyalarında iştirak etmir. “Bəs bu, haradan bizim oldu?” sualının cavabını tapmaqda qırğızların “Manas” dastanı yardımçımız olur. Belədir ki, qırğız bəhədirləri Manas, oğlu Semetey, nəvəsi Seytekin ana vətəni qoruyarkən göstərdikləri qəhrəmanlıqların tərənnümü olan “Manas” dastanını hər aşiq-akın ifa edə bilmir. Onun məxsusi ifaçıları var ki, bunlara manasçılar deyirlər. Manasçılıq nəsilə irsən keçir – müəyyən zaman kəsiyində manasçı ailəsində bu peşə bir və ya iki nəfərin şəxsində üzə çıxır. 1989-cu ildə Bışkəkdəki türkoloji qurultayda bildik ki, Qırğızıstanda cəmi üç manasçı qalıb. Onlardan ikisini məclisə gətirmişdilər. Dedilər ki, üçüncüsü yorğan-döşək xəstəsidir, bugün-sabahlıqdır. Deməli, manasçı nəslilə bələ (o, başqa məsələdir ki, birdən bu iki nəslin hərəsindən ikisi, onun da hərəsindən ikisi çıxar və manasçının sayı artır. Bununla belə zamanın birində nəslin bitib-qurtarması bir məntiq olaraq qalır). Bu faktı bildikdən sonra mən belə qənaətə gəldim ki, vaxtilə bizdə də qorqudçu ozanlar olublar. Dədə Qorqud haqqında ilk məlumatları verən tarixçilər bu dastanın hər aşiq tərəfindən ifa edilə bilmədiyini söyləyirlər: “Bu masalları (nağılları – T.H.) oğuzlar içində ağıllı, elmlilə kimsələr əzbərlər və qopuzlarını çalaraq söylərlər” (Bax: M.Ergin. Dədə Korkut kitabı, 1 c., Ankara, 1994, s.36). Deməli, Dədə Qorqud dastanının da xüsusi ifaçıları – qorqudçular olmuşlar. Və görünür, bir zamanlar onların nəslilə kəsildiyi üçün dastanımız xalq arasında söylənməkdən dayanmışdır. Onu elə belə, məsələn, “Koroğlu” dastanı kimi, yəni hadisələrin məzmununu nəslilə danışılıb, arada şeirləri əzbər demək şəklində ifa etmək olmaz. Bu dastan başdan-başə şeirdir. Deməli, onu əzbərləmək üçün yüz minlərlə beytləri bir nəfərsə əzbər söyləyən xüsusi manasçı yaddaşı gərəkdir. O biri dastanlarda şeiri oxumayıb, onu ancaq nəslilə danışsan, məzmunu xələl gəlməz. Çünki məzmun nəslilə verilir, şeir parçaları emosional ricətlərdir, onları atmaqda süjetdə çatışmazlıq yaranmır. Ancaq Qorqud eposunda bir cümləni də buraxmaq olmaz. Çünki hər cümlə şeir misrasıdır və o cümlə-misra ifadan çıxsa, süjetin söylənməsində qırıqlıq yaranacaqdır. Burada soylama adı ilə verilən şeir parçalarında da süjet danışılır. Dastanın qalan hissələri də soylamalar kimi nəzmdir, şeirdir və eyni zamanda soylamalar da qalan hissələr kimi məzmunun – süjetin nəqlinə xidmət edir. Həm də Qorqud şeiri bugünkü şeirimiz

özünü rahat bilir. Dastanda belə bir səhnə var: “Uruzun qırq yigidi atdan endi. Ala qalqan bağını qısa dügdilər. Qılıç sıyırdılar. Uruzun üzərinə çox sa-vaşdılar. Yayanın umudu olmaz”. Bəli, yayanın – piyadanın ümidi yoxdur və Uruzun qırq igidi məğlub olur. Çünki türk piyada vuruşa bilmir. Ancaq bu, niyə türk üçün eyib sayılın? Bu döyüşlər böyük dövlətlərin ordularının üz-üzə durmasıdır. Türk ordu olaraq “qırmaqla, məhv etməklə yox, sənətkarlıqla, hər b mədəniyyəti ilə ölkələri ram edib. Atla davranış mədəniyyətinin ustadı türkdür. Türk cilovun, ram etməyin ustalığını atın üstündə kəşf etdi – sonra asanlıqla ölkələri cilovladı. Eynən sevgili atındakı kimi, cilovdan idarə vasitəsi, yönəltmə aləti kimi istifadə etdi – əzab vermək, incitmək üçün yox” (bizim: “Qırçaq çölü haqqında elmi ballada”. Murad Adcının “Qırçaq çölünün yovşanı” kitabına son söz – Bakı, 1997, s.192). Türk ata minəndə Mete, Atilla, Ər Tonqa, Əmir Teymur, atdan düşəndə Fərabî, Əhməd Yəsəvi, İbn Sina, Nəsimi olur.

“Dədə Qorqud kitabı” ilə bağlı mübahisələrdən biri boylarının sayı məsələsidir. Qorqudşünaslıqda belə bir qəti qənaət var ki, bu gün bizə məlum olan on iki boy mövcud olmuşlardan ancaq bir qismidir. Bu mülahizəni, birinci növbədə, “Kitab”ın öz qəhrəmanlarını təqdim etmə üslubu diktə edir. Məsələn, 2-ci boyun sonunda döyüşə çıxan oğuz bahadırlarından Bamsı Beyrək bu şəkildə tanıtılır: “Parasarin Bayburt hasarından pırlayıb uçan, apalaca gərdəgünə qarşı gələn, yeddi qızın umudu, Qalın Oğuz imrəncisi, Qazan bəgin inağı, Boz ayğırly Beyrək çapar yetdi”. “Kitab”da “Qam Bөрөнin oğlu Bamsı Beyrək boyını bəyan edər, xanım hey” hekayətində boyun qəhrəmanı Boz ayğırly Bamsı Beyrək göstərilən həmin əlamətlərlə görünür: yəni Bamsı Beyrək Boz ayğırly bahadır, onun yeddi bacısı – qız qardaşı var, toy gecəsi yağsı onu gərdəyindən götürür, o, Parasarin Bayburt hasarında (qalasında) 15 il əsir qalır və oradan xilas olub, başqasına ərə köçürülən gəlininə qovuşur. Deməli, başqa Oğuz sərkərdələrinin də qəhrəmanlıq təyinatını bu tipdə qəbul etməliyik. Həmin bahadırlar sırasında Dəli Dondar belə təqdim olunur: “Dəmir qapı Dərvənddəki dəmir qapuyı dəpüb alan, altmış tutam ala göndərinün ucında ərə böğürdən Qıyan Səlcuk oğlu Dəli Dondar çapar yetdi”. Başqa qəhrəmanlar da bu modelə verilir. Göründüyü kimi, bu, eynən Bamsı Beyrəyin təqdim olunduğu üslubdur. Bu üslubu görkəmli qorqudşünasların hamısı birmənalı şəkildə belə qiymətləndirir ki, həmin qəhrəmanların da təqdimat anketindəki əlamətləri əks etdirən məzmununda boy-hekayətləri olmuşdur. Deməli, boyların sayı, ən azı, qəhrəmanların sayı qədər təsəvvür edilir. Hətta bir qəhrəman bir neçə yürüşün qəhrəmanı kimi göstərilirsə, deməli, onun adına bir neçə boy olmalı idi.

“Dədə Qorqud kitabı” öyrəniləndikcə onu dastan kimi düzüb-qoşan ozanın şəxsiyyəti aydınlaşır. Dastanı ifa edən xüsusi qorqudçu olduğu kimi, onu düzüb-qoşan ozan da xüsusi sənətkar keyfiyyəti ilə seçilmişdir, o da yaradıcı

qorqudçu ozan olmuşdur. Aydın olur ki, məsələn, “Koroğlu”, ya başqa dastanlarda olan kimi, hər qolu – boyu istənilən bir şəxs (aşiq) deyib-qoşmur. Bu dastan başqa dastanlar kimi müxtəlif əsrlərdə dəyişikliklərə məruz qala bilməz. Əgər Dədə Qorqud boyları ayrı-ayrı əsrlərdə törəyibsə, yenini düzüb-qoşan kəs – bu ozan mütləq Dədə Qorqud məktəbi keçib, qorqudçu dərsi alıb, ilk şeirin texnologiyasına yiyələnib. O dərəcədə yiyələnib ki, yeni və əski mətnlər məzmununa və dil üslubuna görə fərq verməsin – bu, qorqudçu ozan deməkdir. Məhz həmin ozan əlimizdəki on iki boylu “Kitab”ın on birinci boyunu nə vaxtsa dastana anomaliya kimi əlavə edib. Bu qorqudçu ozan dastanın məntiqini nəzərə alıb və bu boyu əlavə qoşub. Məntiq çox sadədir: dastanda oğuz qəhrəmanlarının hər birinin igidliyini göstərən boy var. Bu igidlərdən biri Uruzdur. Uruzun qəhrəmanlıq göstərməsi bəylər bəyi, Oğuzun baş komandanı Qazan xanın arzusudur. Təsəvvür edək ki, bu boy yoxdur. Deməli, Oğuz elinin sərkərdəsi oğlunun igid yetkinliyini görmədən niskillə dünyasını dəyişmişdir. Hətta dastanda belə səhnə var: adlı-sanlı Oğuz qəhrəmanlarına baxıb qah-qah gülən, ancaq oğluna baxıb onu ünvansız görən Qazan xan hönkür-hönkür ağlayır. O, oğlunu Oğuz igidlərinin sırasında görmək istəyir. Oğlu da gileylənir ki, atası şərait yaratmayıb, meydan verməyib ki, özünü göstərsin. Sınaq döyüşündə ata oğlunu itirir, Uruz qəhrəmanlıq göstərmək əvəzinə, əsir düşür. Beləliklə, dördüncü boy “Qazan xan oğlu Uruz boyunu bəyan edər, xanım hey” yox, “Qazan bəg oğlu Uruz bəgin tutsaq olduğu boyı bəyan edər, xanım hey” olmalı olur. Halbuki Uruzun Beyrək, Qanturalı, Yegnək, Səgrək, Bəkil oğlu Əmran cərgəsində durması üçün onun adına boy olmalı idi. Hətta Beyrək boyunda yürüşdə atası Qazan xanla və başqa Oğuz igidləri ilə bir sırada onun adı bahadır kimi çəkilir: “Beyrək, Yegnək, Qazan bəg, Tondar, Qazan oğlu Uruz bəg – bunlar hasara yürüş etdilər”. On birinci boy həmindir. Əslində bu boyun yaranmasında dəhşətli bir məntiqsizlik var. Əvvələ, ikinci və dördüncü boylarda Uruz hədd-buluğa çatıb, on birinci boyda isə hələ körpədir. İkincisi, bu boyda Qazan xanın on altı il əsir qalması göstərilir. Bu müddətdə Oğuz elinin baş komandanı, dövlətin başçısı kimdir? Boyda Bayındır xan da yoxdur. Ola bilərmə ki, Oğuz dövləti on altı il padşahsız yaşasın? Qazanın əsirliyi, olsa-olsa, 4-cü boyda Uruzun əsirliyi kimi ani ola bilərdi. Oğuzun padşahı 16 il əsir qalsa, Oğuz dövləti bu qədər padşahsız yaşaya bilməzdi. Bu dediyimiz məntiq real dövlətçilik, həqiqi tarix baxımından məntiqsizlikdir. Halbuki burada həlledici olan ədəbi-bədii məntiqdir. Bədii məntiq Uruz boyunu tələb edir. Burada başqa gerçəklik də aydınlaşır: dünya qəhrəmanlıq dastançılığının nəzəriyyəsinə görə bu oğuznamə salnamə kimi yaranmalıydı və yəqin ki, elə də yaranıbmiş. Ona görə də ilk yaradılış mərhələsində Uruz boyuna ehtiyac olmayıb. Uruz qəhrəman olaraq ya Yegnək kimi atasını, ya da Səgrək kimi qardaşını xilas etməliydi. Uruzun qardaşı yoxdur, atası da dövlətçilik məntiqi

ilə əsir düşə bilməzdi. Çünki dastan-salnamənin məntiqi ilə dövlət 16 il başçısı qalmamalıydı. Salnamə əslindən və dövründən uzaqlaşdıqca, bədii tarixi özüne tabe etdikcə, bədii məntiq tarixi məntiqə hakim kəsildikcə Uruz boyunun boş yeri daha aydın görünür. Və sonuncu qorqudçu ozan həmin boşluğu tamamlayır. Sadəcə olaraq, “Dədə Qorqud”u “Kitab” halında tərtib edən tarixi şəxsiyyət onu boyların sırasında düzgün yerləşdirməyib.

Dədə Qorqud süjetindəki hadisələrin tarixi haqqında fikir birliyi yoxdur. Bu tarixin bizə tərəf amplitudu XI-XV əsrləri əhatə edir. O tərəfə rəqsi hüdudsuz olaraq eramızdan əvvələ gedir. Mənə görə bu düsturu mövcud mübahisələr üçün ortaq məxrəc saymaq olar: “Dədə Qorqud dünənimizin keçmişidir” (İsmayıl Hacıyev). Bu düsturun canı odur ki, “Dədə Qorqud kitabı”nda dastanın yaranması haqqında bizə məlum olan tarixdən çox-çox qədimlərin nəbzi vurur. Bayram etdiyi 1300 illik yubileylə dünya bu süjetin tamamlanma tarixi kimi eramızın VII əsrini qəbul etdi. Həmin düstura görə VII əsr dünənimizdir və deməli, “Kitab” onaqədərki tarixi əks etdirir.

“Dədə Qorqud kitabı”nda “dünənimizdən” (VII əsrdən) daha dərinə gedən bir neçə örnəyə diqqət yetirək:

1. Türkün ailə quruculuğunda belə bir ayın olub: qız ərə getdiyi oğlanı fiziki cəhətdən yoxlarmış, yalnız məğlub olduğuna ərə gedərmiş. M.Baştunun “Şan qızı” bulqar dastanında belə bir səhnə var: Boyan-İmenin oğlu İcik Barısın qızı Samar üçün elçiliyə gəlir. Samar o alp qızı alpdır ki, əfsanəvi güc sahibi alplardan Əjdahanın yalını qoparıb, Albastının üç dişini salıb, Cinin bir qanadını sındırıb, Qubarın iki qabırğasını qırır. İndi insan oğlu İcik belə bir qızla qarşılaşmalıdır. Qız oğlana elə beləcə də deyir: “Gəl tutaşaq, görün mənə layiqsənmi?”. Böyük çətinliklə İcik qalib gəlib, Samarla evlənir. Bulqarlar islamı qəbul etdikdən sonra bu ayində belə bir dəyişiklik olur ki, bəy olacaq şəxslə qızın özü yox, onun kişi qohumlarından biri qarşılaşır. Dastanın sonunda islamı qəbul etmiş bulqarların toy mərasimində belə bir epizod öz bədii əksini tapır. Bu adət türkün tarixində matriarxat mərhələsinə gedən bir hadisə olmalıdır. Bu, matriarxatın ata kultuna döyüşə-döyüşə təslim olmasını göstərən tarixi mənzərənin ədəbi-bədii səhnə şəklində əks olunmasıdır. “Dədə Qorqud kitabı”nda Bamsı Beyrəklə Banıçiqəyin qarşılaşması səhnəsi aşkarca həmin adətə işarə edir. Bu səhnədə açıq-açığına Banıçiqək Beyrəyi yoxlayır, məğlub olduqdan sonra onu qəbul edir. “Kitab”da bu qarşılaşma guya bir təsadüfün nəticəsidir. Guya Banıçiqək onun zonasına naməhrəm kişinin daxil olmasını özüne sığışdırmır, guya bir ərköyün qız şıltaqlığını bürüzə verib oğlana qarşı meydan sulayır. Ancaq Banıçiqəyin bu aksiyasında həmin qədim adətə bir işarə var: o bu adamın beşikkərtmə nişanlısı olduğunu bilə-bilə, özünü Banıçiqəyin dadısı (dayəsi) kimi təqdim edir və Beyrəyi yoxlanışa çəkir. Təbii ki, bu, “Kitab”da islam redaktəsidir. Deməli, dastanı-

evlərimizə girdi. Hələ Azərbaycanda elə evlər var ki, Dədə Qorqud onların qapılarını açmayıb, onların kitab rəflərində “Dədə Qorqud kitabı” yoxdur. Biz o zaman babalarımızın, türk əcdadımızın əsil övladları olmağa layiq olacağıq ki, “Dədə Qorqud kitabı” həm həqiqi, həm də məcazi mənada bütün azərbaycanlı evlərinin sakini olsun, ailə üzvü olsun. Yəni: bu “Kitab” hər evdə olsun, hər ailədə onu oxusunlar və hər ailə öz yetirmələrini onunla tərbiyə etsin. Bu arzu Azərbaycan Respublikası prezidenti İ.Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” sərəncamı ilə gerçəkləşəcəkdir. Həmin sərəncama görə Dədə Qorqudla bağlı hazırlanmış bu kitab, inanırıq ki, on ildən çox kitab üzü görməyən bütün kitabxanalarımızda, evlərimizdə məskunlaşacaqdır.

Tofiq Hacıyev

Kitabi-Dada
Qorqud

Əsil mətn

BİSMİLLAH İR-RƏHMAN İR-RƏHİM VƏ BİHİ NƏSTƏİN

D2* ^{2**}Rəsul əleyhissəlam zamanına yaqın Bayat boyından, Qorqut ata ³ deyərler^{***}, bir ər qopdı. Oğuzuñ ol kişi tamam bilicisiydi. Nə dersə, ⁴ olurdı. Qayıbdən dürlü xəbər söylərdi. Haq Taala anıñ köñlünə ⁵ ilham edərđi.

Qorqut ata ayıtdı: “Axır zamanda xanlıq gerü – ⁶ Qayıya dəgə, kimsənə əllərindən almaya axır zaman olub qiyamət ⁷ qorınca. Bu dedügi Osman nəslidür, işdə sürilüb gedə-yürir”.

⁸ Və daxı neçə buña bəñzər söz söylədi.

Qorqut ata Oğuz qövminüñ ⁹ müşkilini həll edərđi. Hər nə iş olsa, Qorqut ataya ¹⁰ danışmayınca işləməzlərđi. Hər nə ki buyursa, qəbul edərlərđi, ¹¹ sözün tutub tamam edərlərđi.

Dədə Qorqut soylamış:

¹² Allah–Allah diməyincə işlər oñmaz.

Qadir Tañrı verməyincə ər bayımaz.

¹³ Əzəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz.

D3 Əcəl vədə irməyincə ¹ kimsə ölməz.

Ölən adam dirilməz.

Çıxan can gerü gəlməz.

Bir yigidüñ ² qara dağ yumrısınca malı olsa,

yığar–dərər, tələb eylər,

nəsibindən ³ artuğın yiyə bilməz.

Ulaşuban sular daşsa, dəniz dolmaz.

Təkəbbürlük ⁴ eyləyəni Tañrı sevməz.

Köñlin yuca tutan ərđə dövlət olmaz.

⁵ Yad oğulı saqlamaqla oğul olmaz, –

böyüyəndə salur gedər, ⁶ gördüm diməz.

* Bu rəqəm Drezden nüsxəsinin səhifəsini bildirir. – Red.

** Bu rəqəm Drezden nüsxəsinin hər səhifəsindəki sətirləri göstərir. Burada birinci sətir “Bismillah ir-rəhman ir-rəhim və bihi nəstəin”dir. – Red.

*** Ensiklopediyada “dərlər” gedib. – Red.

Sağış ¹⁰ günündə ayna görkli.
 Ayna günü oquyanda xütbə görkli.
 Qulaq ¹¹ urub dinləyəndə ümmət görkli.
 Minarədə bañlayanda fəqih görkli.
¹² Dizin basub oturanda halal görkli.
 Dölümündən ağarsa, baba ¹³ görkli.
 Ağ südin doya əmzirsə, ana görkli.
 D7 Yanaşub ¹ yola girəndə qara buğur görkli.
 Sevgili qardaş görkli.
 Yañal ala ² ev yanında dikilsə, gərdək görkli.
 Uzunca tənəfi görkli. Oğul ³ görkli.
 Qamusına bəñzəmədi cümlə aləmləri yaradan
 Allah-Tañrı ⁴ görkli.
 Ol ögdüğüm yuca Tañrı dost oluban
 mədəd ⁵ irsün, xanım, hey!

Ozan aydır*:

Qarılar dört dürlüdür:

⁶ Birisi solduran sopdur.

Birisi dolduran topdur**.

Birisi eviñ ⁷ dayağıdır,

Birisi necə söylərsəñ, bayağıdır.

Ozan, eviñ dayağı ⁸ oldur ki, yazıdan-yabandan evə bir
 qonuq gəlsə, ər adam evdə olmasa,⁹ ol anı yedirər-çirər, ağır-
 lar-əzizlər, göndərər. Ol Ayişə, Fatimə¹⁰ soyudur, xanım.
 Anuñ bəbəkləri yetsün. Ocağıña buncılayım övrət¹¹ gəlsün.
 Gəldik, ol kim, solduran sopdur, sabadanca¹² yerindən uru
 durar, əlin-yüzün yumadan doquz bazlammac ilən¹³ bir küvlək
 D8 yoğurd gəvəzlər, doyunca tıqa-basa yer, əlin bögrinə ¹urur,
 aydır: “Bu evi xarab olası! Ərə varalıdan bəru² daxı qarnım
 doymadı, yüzüm gülmədi; ayağım başmaq, yüzüm³ yaşmaq
 görmədi”, – deyər*. “Nolaydı, bu öləydi, birinə dəxi⁴ varay-

* Ensiklopediyada “Dədə Qorqut dilindən ozan aydır” getmişdir. – Red.

** Ensiklopediyada 2-ci və 3-cü misraların yeri dəyişik getmiş və “soy” sözü “sop”, “toy” sözü “top” kimi verilmişdir. – Red.

D9

dım, umarımdan yaxşı-uyar olaydı”, – deyər*. Anuñ kibi⁵niñ, xanım, bəbəkləri yetməsun. Ocağıña buncılayın övrət gəlməsün.⁶ Gəldik, ol kim, dolduran topdur, dəpidincə yerindən uru⁷ durdı, əlin-yüzün yumadan obanıñ ol ucından bu ucına, ⁸ bu ucından ol ucına çarpışdırdı, quv quvaladı, diñ⁹ diñlədi, öylədənə gəzdi; öylədən soñra evinə gəldi, ¹⁰ gördi kim, oğrı köpək, yekə dana evini bir-birinə qatmış,¹¹ tavuq komasına, sığır damına dönmiş; qonşularına çağırar ki,¹² Yetər! Zəlihə! Zübeydə! Ürüveydə-can, qız-can! Paşa! Ayna Mələk! ¹³ Qutlu Mələk! Ölməgə-yitməgə getməmişdim, yatacaq yerim genə bu xarab ¹ olasıydı; nolaydı bənim evimə bir ləhzə baqaydıñız! “Qoñşu haqqı – ² Tañrı haqqı” deyü söylər. Bunuñ kibiniñ, xanım, bəbəkləri yetməsun. ³ Ocağıña bunuñ kibi övrət gəlməsün. Gəldik, ol kim, ⁴ necə söylərsən, bayağıdır: ötə yazıdan-yabandan ⁵ bir udlu qonuq gəlsə, ər adam evdə olsa, aña disə ki, dur ⁶ ətmək gətir, yiyəlim, bu da yisün; disə bişmiş ətməgiñ bəqası olmaz, ⁷ yimək gərəkdir, övrət aydar: “Neyləyəyim, bu yıqılacaq evdə un yoq, ⁸ ələk yoq, dəvə dəgirməndən gəlmədi” – deyər*. “Nə gəlirsə, bənim sağrım ⁹ gəlsün”, – deyü əlin götinə urur, yönin añaru, sağrısın ərinə ¹⁰ döndürür. Biñ söylərsəñ, birisini quymaz, əriñ sözünü qulağına ¹¹ qoymaz. Ol, Nuh peyğəmbəriñ eşəgi əslidür. Andan dəxi sizi, ¹² xanım, Allah saqlasun! Ocağıña buncılayın övrət gəlməsün.

* Ensiklopediyada: “der”. – Red.

13DİRSƏ XAN OĞLI BUĞAC XAN BOYINI BƏYAN EDƏR, XANIM, HEY!

D10 Bir gün Qamğan oğlu xan Bayındır yerindən durmuşdı. ² Şami günlügi yer yüzünə dikdirmişdi. Ala sayvanı gög ³ yüzünə aşanmışdı. Biñ yerdə ipək xalıçası döşənmişdi.

⁴ Xanlar xanı xan Bayındır yildə bir kərrə toy edib, Oğuz ⁵ bəglərin qonaqlardı. Genə toy edib atdan ayğır, dövədən⁶ buğra, qoyundan qoç qırdırmışdı. Bir yerə ağ otaq, bir yerə ⁷ qızıl otaq, bir yerə qara otaq qurdırmışdı. “Kimiñ ki,⁸ oğlı-qızı yoq, qara otağa qonduruñ, qara keçə altına ⁹ döşəñ, qara qoyun yaxnisından öñinə gətürüñ, yer isə, yesün,¹⁰ yeməzsə, dursun, getsün” – demişdi. “Oğlı olanı ağ ¹¹ otağa, qızı olanı qızıl otağa qonduruñ, oğlı-¹²qızı olmayanı Allah Taala qarğayıbdır, biz dəxi qarğarız; ¹³ bəllü bilsün!” – demiş idi.

D11 Oğuz bəgləri birin gəlüb, yığnaq ¹ olmağa başladı. Məgər Dirsə xan deyərlərdi*, bir bəgüñ, oğlı- ² qızı yoq idi. Soylamış, görələim, xanım, nə soylamış:

Salqum- ³ salqum dañ yelləri əsdigində,
Saqallu bozac turğay sayra⁴dıqda,
Saqalı uzun tat əri bañladıqda,
Bədəvi atlar issini ⁵ görüb oğradıqda
Ağlı-qaralı seçilən çağda,
Köksi gözəl qaya ⁶ dağlara gün dəgəndə,

Bəg yigitlər-cılasınlar bir-birinə qoyulan çağda ⁷ alar sabah Dirsə xan qalqubanı yerindən uru durub, qırq yigidin ⁸ boyına alıb, Bayındır xanıñ söhbətinə gəlür idi.

Bayındır xanıñ ⁹ yigitləri Dirsə xanı qarşuladılar. Gətürüb qara otağa qondurdılar. ¹⁰ Qara keçə altına döşədilər. Qara qoyun yaxnisından öñinə gətürdilər. ¹¹ Bayındır xandan buyruq böylədir, xanım, dedilər. Dirsə xan ¹² aydır: “Bayındır xan bənim nə əksüklüğüm gördi? Qılıcumdanmı gördi, ¹³ süfrəmdənmi gördi? Bəndən alçaq kişiləri ağ otağa, qızıl ¹ otağa

D12

* Ensiklopediyada “derlərdi” getmişdir. – Red.

qondurdu; bənim suçum nə oldu kim, qara otağa qondurdu? – ² dedi.

Ayıtdılar: “Xanım, bu gün Bayındır xandan buyruq şöylə³dir kim, oğlı-qızı olmayanı Tañrı Taala qarğayıbdır, biz dəxi ⁴ qarğarız, demişdir” – dedilər.

Dirsə xan yerindən uru durdu, ⁵ aydır: “Qalqubanı, yigitlərim, yerüñizdən uru duruñ, bu qərayib baña ⁶ ya bəndəndir, ya xatundandır”, – dedi.

Dirsə xan evinə gəldi. ⁷ Çağırıb xatunına soylar, görəlim, xanım, nə soylar?

Soylama.

⁸ Aydır:

Bөрü gəlgil, başum baxtı, evüm taxtı,
Evdən çıqub yürüyəndə ⁹ səlvi boylum!
Topuğında sarmaşanda qara saçlum,
Qurulu ¹⁰ yaya bəñzər çatma qaşlum!
Qoşa badam sığmayan dar ağızlum,
Güz ¹¹ almasına bəñzər al yanaqlum,
Qavunum, verəgim, döləgüm,
Görürmisin, ¹² nələr oldı?!

D13 Qalqubanı xan Bayındır yerindən durmuş, bir yerə ¹³ ağ otaq, bir yerə qızıl otaq, bir yerə qara otaq dikdirmiş; “¹ Oğulları ağ otağa, qızlıyı qızıl otağa, oğlı-qızı ² olmayanı qara otağa qonduruñ, qara keçə altına döşəñ, qara qoyun ³ yaxnısından öñinə gətürüñ, yersə yesin, yeməzsə, dursun ⁴ getsün; anuñ kim, oğlı-qızı olmaya, Tañrı Taala anı ⁵ qarğayıbdır, biz dəxi qarğarız,” – demiş.

Bən varıcaq gөлübəni qarşuladılar, ⁶ qara otağa qondurdılar, qara keçə altuma döşədilər, qara qoyun ⁷ yaxnısından öñümə gətürdilər; “Oğlı-qızı olmayanı Tañrı ⁸ Taala qarğayıbdır, biz dəxi qarğarız, bəllü bilgil,” – dedilər. Səndənmi⁹dir, bəndənmidir, Tañrı Taala bizə bir yetman* oğul verməz, nədəndir, – ¹⁰ dedi, soyladı.

* Ensiklopediyada “batman” getmişdir. – Red.

Soylama.

Aydır:

Xan qızı, yerimdən durayınmı?
11 Yaqañ ilə boğazıñdan tutayınmı?
Qaba öñcəm* altına salayınmı?
Qara polat 12 uz qılıcum ölümə alayınmı?
Öz gövdəñdən başuñı kəsəyinmi?
Can 13 tatlusun saña bildirəyinmi?
Alca qanuñ yer yüzinə dökəyinmi?
D14 Xan 1 qızı, səbəbi nədir, degil maña!
Qatı qəzəb edərəm şimdi saña! – 2 dedi.

Dirse xanı xatunıñ soylamış, görəlmiş, nə soylamış; 3 aydır:

Hay Dirse xan, baña qəzəb etmə!
İncinib acı sözlər 4 söyləmə! Yeriñdən uru durğul!
Ala çadırıñ yer yüzinə dikdirgil!
Atdan ayğır**, dəvədən buğra, qoyundan qoç öldürgil!
6 İç Oğuzuñ, Daş Oğuzuñ bəglərin üstüñə yığnaq etgil!
7 Ac görsəñ, doyurğul, yalnızcaq görsəñ, donatğul!
Borcluyı 8 borcından qurtarğul!
Dəpə kibi ət yığ, göl kibi qımız sağdır!
9 Ulı toy elə, hacət dilə!
Ola kim, bir ağzı dualıñıñ 10 alqışıyla
Tañrı bizə bir yetman*** əyal verə, – dedi.

D15 Dirse 11 xan dişi əhliniñ söziylə ulu toy eylədi, hacət 12 dilədi. Atdan-ayqır, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı. 13 İç Oğuz, Daş Oğuz bəglərin üstinə yığnaq etdi. Ac 1 görsə, doyurdu; yalıñ görsə, donatdı. Borcluyı borcından 2 qurtardı. Dəpə kibi ət yığdı, göl kibi qımız sağdırdı. 3 Əl götürdilər, hacət dilədilər. Bir ağzı dualıñıñ alqışıyla 4 Allah Taala bir əyal verdi: xatunı hamilə oldı, bir neçə 5 müddətdən soñra bir

* Ensiklopediyada “ökcəm” getmişdir. – Red.

** Ensiklopediyada “atdan-ayğırdañ” getmişdir. – Red.

*** Ensiklopediyada “batman” getmişdir. – Red.

oğlan doğurdu. Oğlanı dayələrə ⁶ verdi, saqlatdı. At ayağı külük, ozan dili çevik olur. ⁷ İyögülü ulalur, qapırğalı böyür. Oğlan on beş yaşına ⁸ girdi. Oğlanın babası Bayındır xanın ordusuna qarışdı.

⁹ Məgər xanım, Bayındır xanın bir buğası vardı, bir dəxi buğarası ¹⁰ vardı. Ol buğa qatı daşa buynuz ursa, un kibi ügidedi. ¹¹ Bir yazın, bir güzin buğayla buğrayı savaşırdırlardı. Bayındır ¹² xan Qalın Oğuz bəgləriylə tamaşaya baqardı, təfərrüc edərdi.

D16

¹³ Məgər, sultanım, genə yazın buğayı saraydan çıqardılar. Üç kişi sağ ¹ yanından, üç kişi sol yanından dəmür zəncirlə buğayı tutmuşlar²dı. Gəlüb meydan ortasında qoyu verdilər. Məgər, sultanım, Dirsə ³ xanın oğlanlığı üç dəxi ordı uşağı meydanda aşuq ⁴ oynarlardı. Buğayı qoyu verdilər, oğlanlıqlara “qaç!” dedilər. ⁵ Ol üç oğlan qaçdı. Dirsə xanın oğlanlığı qaçmadı, ⁶ ağ meydanın ortasında baqdı durdı. Buğa dəxi oğlana ⁷ sürdi gəldi. Dilədi ki, oğlanı həlak qılaydı. Oğlan yumruğıyla ⁸ buğanın alnına qıya tutub çaldı; buğa götin-götin ⁹ getdi. Buğa oğlana sürdi, gerü gəldi. Oğlan yenə buğanın ¹⁰ alnına yumruğıyla qatı urdı. Oğlan bu qatla buğanın alnına ¹¹ yumruğunu dayadı, sürdi meydanın başına çıqardı.

D17

¹² Buğa ilə oğlan bir həmlə çəkişdilər. İki dalusunın üstinə ¹³ buğanın köpük durdı. Nə oğlan yeñər, nə buğa yeñər. Oğlan fikr eylədi, ¹ aydır: “Bir dama dirək ururlar, ol dama dayaq olur. Bən ² bunun alnına niyə dayaq olurın dururun,” – dedi. Oğlan ³ buğanın alnından yumruğun gedərdi, yolından savuldu. ⁴ Buğa ayaq üstinə duramadı, düşdi; dəpəsinin üstinə ⁵ yıqıldı. Oğlan bıçağına əl urdı, buğanın başını kəsdi.

⁶ Oğuz bəgləri gəlüb oğlan üstinə yığnaq oldılar, ⁷ təhsin dedilər. “Dədəm Qorqut gəlsün, bu oğlana ad qosun, ⁸ bilə-sincə alub babasına varsun, babasından oğlana bəglik ⁹ istəsün, taxt alı versün,” – dedilər.

Çağırdılar, Dədəm Qorqut ¹⁰ gəlür oldı. Oğlanı alıb babasına vardı. Dədəm Qorqut ¹¹ oğlanın babasına soylamış, görəlmiş, xanım, nə soylamış – ¹² aydır:

Hey Dirsə xan, bəglik vergil bu oğlana
Taxt vergil, ¹³ ərdəmlidir!

D18 Boynı uzun bədəvi at vergil,
 Binər olsun ¹ hünərlidir!
 Ağayıldan tümən qoyun vergil bu oğlana,
 Şişlik ² olsun, ərđəmlidir!
 Qaytabandan qızıl dəvə vergil bu oğlana,
³ Yüklət olsun hünərlidir!
 Altun başlu ban ev vergil ⁴ bu oğlana,
 Kölgə olsun, ərđəmlidir!
 Çigin quşlu cübbə ⁵ don vergil bu oğlana,
 Geyər olsun, hünərlidir!

Bayındır xanıñ ⁶ ağ meydanında bu oğlan cəng etmişdür. Bir buğa öldürmüş ⁷ səniñ oğluñ, adı Buğac olsun! Adını bən verdüm, ⁸ yaşını Allah versün! – dedi. Dirsə xan oğlana bəqlik ⁹ verdi, taxt verdi. Oğlan taxta çıqdı, babasınıñ ¹⁰ qırq yigidin aña olmazdı. Ol qırq yigit həsəd eylədilər, bir-birinə ¹¹ söylədilər: “Gəlün, oğlanı babasına quvlayalım, ola kim, öldürə, ¹² genə bizim izzətimiz-hörmətimiz anuñ babası yanında xoş ola, artıq ¹³ ola, – dedilər.

D19 Vardı bu qırq yigidin yigirmisi bir yaña, ¹ yigirmisi dəxi bir yaña oldu. Əvvəl yigirmisi vardı, Dirsə xana ² bu xəbəri gətürdi. Aydır: “Görürmisin, Dirsə xan, nələr oldu? ³ Yarıməsən-yarçıməsən, səniñ oğluñ kür qopdı, ərəcə qopdı: ⁴ qırq yigidin boyına aldı, Qalın Oğuzuñ üstinə yürüş ⁵ etdi; nə yerdə gözəl qopdısa, çəküb aldı; ağ saqallı ⁶ qocanıñ ağzın sögdü, ağ birçəklü qarınıñ südin dartdı. ⁷ Aqan durı sulardan xəbər keçə, arqurı yatan Ala dağdan ⁸ təbər aş, xanlar xanı Bayındıra xəbər vara, “Dirsə xanıñ oğlu ⁹ böylə bidət işləmiş” deyələr. Gəzdigüñdən öldügüñ yeg ola: ¹⁰ Bayındır xan səni çağıra, səni qatı qəzəb eyləyə. Böylə oğul səniñ nəñə gərəc, böylə oğul olmaqdan olmamaq yegdir, öldürsəñ!” – ¹² dedilər. Dirsə xan: “Varıñ, gətürün, öldürəyim!” – dedi. ¹³ Böylə digəc, xanı, ol namərdləriñ yigirmisi dəxi çıqa gəldi ¹ və bir quv dəxi gətürdilər. Aydır: “Qalqubanı, Dirsə xan, səniñ ² oğluñ yerindən uru durdı, köksi gözəl qaba dağa ava ³ çıqdı. Sən var ikən av avladı, quş quşladı; anasınıñ ⁴ yanına alub gəldi, al şərabiñ itisindən aldı içdi; ⁵ anasıyla söhbət eylədi, atasına qəsd eylədi. Səniñ ⁶

oğluñ kü r qopdı, ər cəl qopdı. Arqurı yatan Ala ⁷ dağdan xəbər keçə, xanlar xanı Bayındıra xəbər vara; “Dir sə ⁸ xanıñ oğlı böylə bidət eyləmiş” deyələr, səni çağır dalar, ⁹ Bayındır xanıñ qatında səñə qəzəb ola. Böylə oğul nəñə ¹⁰ gərək, öldür səñə!” – dedilər.

Dir sə xan aydır: “Varıñ gətür üñ, ¹¹ öldür əyim; böylə oğul maña gərəkməz!” – dedi.

D21 Dir sə xanıñ ¹² nö kər ləri aydır: “Biz səniñ oğluñı necə gətür əlim? Səniñ ¹³ oğluñ bizim sözü müz almaz, bizim sözü müzlə gəlməz. Qalqubanı yerindən ¹ uru durğıl, yigitləriñ ox-şığıl, boyıña alğıl, oğluña uğrağıl, ² yanıña alub, ava çıqğıl; quş uçurub, av avlayub, oğluñı ³ oxlayub, öldürə görgil! Əgər böylə öldürməzsən bir dürlü ⁴ dəxi öldüriməzsən, bəllü bilgil!” – dedilər.

Soylama:

Salqum-salqum ⁵ dañ yelləri əsdigində,
Saqallu bozac turğay sayradıqda,
⁶ Bədəvi atlar issin görüb oqradıqda,
Saqalı uzun ⁷ tat əri bañladıqda,
Aqlı, qaralı seçilən çağda,
Qalın ⁸ Oğuzuñ gəlini-qızı bəzənən çağda,
Köksi gözəl qaba dağlara ⁹ gün dəgəndə,
Bəg yigitlər – cılasınlar bir-birinə qoyulan çağda

¹⁰ alar sabah Dir sə xan yerindən uru durdı. Oğlançuğın ¹¹ yanına alub qırq yigidin boyına saldı, ava çıqdı.

D22 Av ¹² avladılar, quş quşladılar. Ol qırq namər diñ bir qaçı oğlanıñ ¹³ yanına gəldi, aydır: “Babañ dedi, keyikləri qovsun gətürsün, ¹ bənim öñümdə dəpələsün; oğlumuñ at səgirdişin, qılıc ² çalışın, oq atışın görəyim, sevinəyim, qıvanayım- ³ güvənəyim, dedi” – dedilər.

Oğlandır, nə bilsün? Keyigi ⁴ qovardı gətirürdi, babasının öñində siñirlər di: “⁵ Babam at səgirdişimə baqsun, qıvansun; ox atışma baqsun, ⁶ güvənsün; qılıc çalışıma baqsun, sevinsin!”

dərəniñ içinə qarğa-quzğun ⁷ enər-çıqar, qonar-qalqar. Bədəvi atın ökcələdi, ol tərəfə ⁸ yüridi.

D27 Məgər sultanım, oğlan ol arada yıqılmışdı. ⁹ Qarğa-quzğun qan görüb, oğlanıñ üstinə qonmaq istərdi. ¹⁰ Oğlanıñ iki kəlbəcügəzi vardı, qarğayı-quzğunu qovardı, ¹¹ qondurmazdı. Oğlan anda yıqıldıqda Boz atlu Xızır oğlana ¹² hazır oldu, üç qatla yarasın əliylə sığadı: “Saña bu yaradan ¹³ qorxma, oğlan, ölüm yoqdur; dağ çiçəgi anañ südiylə səniñ ¹ yaraña məlhəmdir,” – dedi, qayıb oldu.

Oğlanıñ anası ² oğlanıñ üstinə çapub çıqa gəldi. Baqsa görsə oğlancığı ³ alca qana bulaşmış yatur. Çağıruban oğlan-cuğına soylar, ⁴ görəlīm, xanıım, nə soylar:

Aydır:

Qara qıyma gözləriñ uyxu almış, açğıl axı,
⁵ Ol ikicə sünücügüñ uzun olmış, yığşur axı,
Tañrı verən ⁶ tatlu canıñ seyranda imiş, endi dəxi,
Üz-gözüñdə canuñ ⁷ varsa, oğul, xəbər maña!

Qara başım qurban olsun, oğul saña!

⁸ Aqar səniñ sularıñ Qazılıq dağı

Aqar kibi, aqmaz olsun!

Bitər ⁹ səniñ otlarıñ, Qazılıq dağı,

Bitər ikən bitməz olsun!

Qaçar səniñ ¹⁰ keyikləriñ, Qazılıq dağı,

Qaçar ikən qaçmaz olsun, daşa dönsün!

¹¹ Nə biləyin, oğul arslandanmı oldu,

Yoxsa qaplandanmı oldu?

¹² Nə biləyin oğul, bu qəzalar saña

nerədən gəldi?!

Ol gövdəñdə canıñ ¹³ varsa, oğul, xəbər maña!

Qara başım qurban olsun, oğul saña!

D28

Ağız- ¹ dildən bir qaç kəlmə xəbər maña! – dedi.

Böylə digəc oğlanıñ qulağına ² səs toqındı. Başın qaldırdı, yalabıdaq gözin açdı. ³ Anasınıñ yüzinə baqdı. Soylamış, görəlīm, xanıım, nə soylamış:

⁴ Aydır:

Bərü gəlgil, aq südin əmdigim qadunım ana!
Ağ birçəklü, izzətlü ⁵ canım ana!
“Aqar” ayıda sularına qarğamağıl,
Qazlıq dağının günahı ⁶ yoqdur.
Bitərlidə otlarına qarğamağıl,
Qazlıq dağının suçu ⁷ yoqdur.
Qaçar keyiklərinə qarğamağıl,
Qazlıq dağının günahı yoqdur.
⁸ Arslanla qaplanına qarğamağıl,
Qazlıq dağının suçu yoqdur.
⁹ Qarğar isəñ, babama qarğa,
Bu suç, bu günah babamdandır, – dedi.

¹⁰ Oğlan yenə aydır: “Ana, ağlamağıl, maña bu yaradan ölüm yoqdur, qorxmağıl! ¹¹ Boz atlu Xızır maña gəldi, üç kərrə yaradı sığadı, “Bu yaradan ¹² saña ölüm yoqdur; dağ çiçəgi, anañ südi saña mərhəmdir,” – ¹³ dedi.

D29 Böylə digəc qırq incə qız yayıldılar, dağ çiçəgi divşürdilər. ¹ Oğlanın anası əmcəgin bir sıqdı, südi gəlmədi; iki sıqdı, ² südi gəlmədi; üçüncidə kəndüyə zərb eylədi, qatı doldı, ³ sıqdı südlə qan qarışıq gəldi. Dağ çiçəgiylə südi ⁴ oğlanın yarasına urdılar. Oğlanı ata bindirdilər, alubanı ⁵ ordusına getdilər. Oğlanı həkimlərə ısmarlayub Dirsə xandan ⁶ saqladılar.

At ayağı külük, ozan dili çevik olur. Xanım, ⁷ oğlanın qırq gündə yarası oñaldı, sapasağ oldı. ⁸ Oğlan ata binər, qılıc quşanar oldı, av avlar, quş quşlar ⁹ oldı. Dirsə xanın xəbəri yoq, oğlancuğın öldi ¹⁰ bilür.

D30 Ol qırq namərdlər bunu duydılar; “nə eyləyəlim?” – deyü danışdılar. “¹¹ Dirsə xan əgər oğlancuğın görərsə, oturmaz, bizi həb qırar,” – ¹² dedilər. “Gəlün, Dirsə xanı turalım, ağ əllərin ardına bağlayalım, ¹³ qıl sicim ağ boynına taqalım, alubanı kafir ellərinə yönələlim,” deyü ¹ Dirsə xanı tutdılar.

Ağ əllərin ardına bağladılar, qıl sicim boynuna ² taqdılar, ağ ətindən qan çıxınca dögdilər. Dirsə xan yayan, ³ bunlar atlu yürüdilər, alubanı qalın kafir ellərinə yönəldilər. Dirsə ⁴ xan tutsaq oldı gedər.

Dirse xanın tutsaq olduğundan ⁵ Oğuz bəglərini xəbəri yoq.
Məgər, sultanım, Dirse xanın xatunı ⁶ bunu duymuş. Oğ-
lancuğna qarşu varub soylamış görəlİM, ⁷ xanım, nə soylamış.

Aydır:

Görürmisin, ay oğul, nələr oldı?!

⁸ Sarp qayalar oynanmadı, yer obrıldı.

Eldə yağı yoq ikən səniñ ⁹ babañıñ üstinə yağı gəldi.

Ol qırq namərd-babañıñ yoldaşları ¹⁰ babañı tutdılar.

Ağ əllərin ardına bağladılar.

Qıl sicim ağ boynına ¹¹ taqdılar.

Kəndülər atlu, babañı yayaq yürütdilər.

Alubanı qalın kafir ¹² ellərinə yönəldilər.

Xanım oğul, qalqubanı yerindən uru durğıl!

¹³ Qırq yigidiñ boyuña alğıl!

Babañı ol qırq namərddən qurtarğıl.

D31

¹ Yüri, oğul! Babañ saña qıydısa, sən babaña qıymağıl! – dedi.

² Oğlan anasınıñ sözün sımadı. Buğac bəg yerindən uru ³
durdı, qara polat uz qılıcın belinə quşandı, ağ tozluca ⁴ qatı
yayını əlinə aldı, altun cidasın qolına aldı, bədəvi ⁵ atını tut-
durdı, butun bindi. Qırq yigidin boyına aldı, ⁶ babasınıñ ardın-
ca yortub getdi.

Ol namərdlər dəxi bir yerdə ⁷ qonmuşlardı, al şərəbiñ iti-
sindən içərlərdi. Buğac xan ⁸ çapub yetdi. Ol qırq namərd dəxi
bunu gördilər. Ayıtdılar: “⁹ Gəlün, varalım, şol yigidi tutub gə-
türəlİM, ikisini bir yerdə ¹⁰ kafirə yetürəlİM!” – dedilər. Dirse
xan aydır: “Qırq yoldaşım, ¹¹ aman! Tañrınıñ birliginə yoqdur
güman!

Mənim əlümi şeşiñ, qolça ¹² qopuzım əlümə veriñ, ol yigi-
di döndərəyim. Gərək bəni ¹³ öldürüñ, gərək dirgürüñ, qoyu
veriñ”, – dedi.

D32

Əlini şeşdilər¹ qolça qopuzın əlinə verdilər. Dirse xan,
oğlancuğı idügin ² bilmədi; qarşu gəldi. Soylar, görəlİM, xa-
nım, nə soylar:

Aydır:

³ Boynı uzun bədəvi atlar gedərsə, mənim gedər.

Səniñ də ⁴ içində binədiñ varsa, yigit, degil maña,

Mənim dəxi ² içində bir aqlı şaşmış,
biligi yetmiş qoca babam var,
³ qomağım yoq qırq namərdə! – dedi.

Qırq yigidinə dilbənd saldı, ⁴ əl eylədi. Qırq yigit bədəvi
atın oynatdı, oğlanın ⁵ üzərinə yığnaq oldı.

Oğlan qırq yigidin boyına aldı, ⁶ at dəpdi, cəng və savaş
etdi. Kiminün boynın urdı, ⁷ kimini tutsaq eylədi. Babasını
qurtardı, qayıtdı, gerü ⁸ döndi.

Dirsə xan burada oğlanuğu sağ idüğün ⁹ yenə bildi...

Xanlar xanı xan Bayındır oğlana bəglik verdi, taxt verdi. ¹⁰
Dədəm Qorqut boy boyladı, soy soyladı; bu oğuz¹¹naməyi
düzdü-qoşdı, böylə dedi:

Anlar dəxi bu dünyaya ¹² gəldi, keçdi.
Karvan kibi qondı, köçdi.
Anları dəxi ¹³ əcəl aldı, yer gizlədi.
Fani dünya yenə qaldı.
Gəlimlü-gedimlü dünya,
Son ucı ölümlü dünya.

D35

Qara ölüm gəldigində ¹ keçit versün!
Sağlıq ilə sağıncın, dövlətiñ Haq artırsun!
² Ol ögdüğüm yuca Tañrı dost olubanı mədəd irsün!
³ Yum verəyin, xanım:
Yerlü qara dağlarıñ, yıqılmasun!
Kölgəlicə ⁴ qaba ağacıñ kəsilməsün!
Qamın aqan görkli suyuñ qurımasun!
⁵ Qanadlarıñ ucları qırılmasun!
Çaparkən ağ-boz atıñ büdrəməsün!
⁶ Çalışanda qara polat uz qılıcıñ gedəlməsün!
Dürtişərkən ⁷ ala göndəriñ ufanmasun!
Ağ birçəklü anañ yeri behişt ⁸ olsun!
Ağ saqallu babañ yeri uçmağ olsun!
Haq ⁹ yandıran çıraqıñ yana dursun!
Qadir Tañrı səni ¹⁰ namərdə möhtac eyləməsün,
xanım, hey!

SALUR QAZANIÑ EVİ YAĞMALANDIĞI ¹¹ BOYI BƏYAN EDƏR

D36 Bir gün Ulaş oğlu, Tulu quşuñ ¹² yavrısı, bizə miskin umudu, Amit soyınıñ aslanı, ¹³ Qaracığıñ qaplanı, qoñur atıñ iyəsi, xan Uruzuñ ¹ ağası, Bayındır xanıñ güyөгisi, Qalın Oğuzuñ dövləti, qalmış ² yigit arxası Salur Qazan yerindən durmuşdı. Toqsan ³ başlu ban evlərin qara yerin üzərinə dikdirmişdi. Toqsan ⁴ yerdə ala qalı–ipək döşəmişdi. Səksən yerdə badyalar ⁵ qurılmışdı. Altun ayaq sürəhilər düzilmişdi. Doquz qara ⁶ gözlü, xub yüzlü, saçı ardına örülü, köksi qızıl dügməli, ⁷ əlləri bilөгindən qınalı, barmaqları nigarlı məhbub kafir qızları ⁸ Qalın Oğuz bəglərinə sağraq sürüb içərlərdi.

D37 İçüb–içüb ⁹ Ulaş oğlu Salur Qazanıñ alınına şərabıñ itisi çıqdı. ¹⁰ Qaba dizi üzərinə çökdi, ayıtdı: “Ünüm añañ bəglər, sözüм diñləñ bəglər! Yata–yata yanımız ağrıdı, dura–dura belimiz qurıdı; ¹² yüriyəlim, a bəglər, av avlayalım, quş quş–layalım, sığın–keyik yıqalım, ¹³ qayıdalım otağımıza düşəlim, yeyəlim–içəlim, xoş keçəlim!” Qıyan Selcük ¹ oğlu Dəlü Dondar aydır: “Bəli, xan Qazan, məsləhətdir”. Qaragünə ² oğlu Qarabudaq aydır: “Ağam Qazan, məsləhətdir”.

Anlar eylə digəc ³ At ağızlu Aruz qoca iki diziniñ üstinə çökdi, ⁴ aydır: “Ağam Qazan, sası dinlü Gürcüstan ağızında oturarsan, ⁵ orduñ üstinə kimi qorsan?”

D38 Qazan aydır: “Üç yüz yigidlən ⁶ oğlum Uruz mənim evim üstinə dursun!” – dedi. Qoñur atın ⁷ çəkdi, bütün bindi. Təpəl–qaşqa ayqırına Dondar bindi. ⁸ Göğ bədəvisin tutdurdı, Qazan bəgiñ qarındaşı Qaragünə ⁹ bindi. Ağ bədəvisin çəkdi. Bayındır xanıñ yağısın ¹⁰ basan Şir Şəmsəddin bindi. Barasarıñ Bayburd hasarından ¹¹ parlayub uçan Beyrək Boz ayqırına bindi. Qoñur atlu Qazana “keşiş” deyən ¹² bəg Yegnək Turı ayqırına bindi. Saya varsam, dükənsə olmaz, ¹³ Qalın Oğuz bəgləri bindi. Ala dağa ala ləşkər ava çıqdı. ¹ Kafiriñ casusu casusladı, vardı kafirlər azğunu ² Şökli Məlikə xəbər verdi. Yedi biñ qaftanıñ ardı yırtıxlu, ³ yarımından qara saçlu, sası dinlü din düşməni, alaca atlu ⁴ kafir bindi yılğadı, dün bucuğında Qazan bəgiñ ordusına ⁵ gəldi. Altun ban evlərin kafirlər çapdı–

lar. Qaza bənzər qızı-⁶gəlini çıxırışdırdılar. Tövlə-tövlə şahbaz atlarını bindilər. Qatar-⁷qatar qızıl dəvələrini yetdilər. Ağır xəzinəsini, bol aqçasını ⁸ yağmaladılar. Qırq incə bellü qızla Boyı uzun Burla xatun ⁹ yesir getdi. Qazan bəyiñ qarıcıq olmuş anası qara dəvə ¹⁰ boynında asılı getdi. Xan Qazaniñ oğlu Uruz bəg ¹¹ üç yüz yigidlən əli bağlu, boynı bağlu getdi. İlək qoca ¹² oğlu Saru Qalmaş Qazan bəyiñ evi üzərinə şəhid ¹³ oldu.

Qazaniñ bu işlərdən xəbəri yoq.

D39

Kafir aydır: “Bəglər, ¹ Qazaniñ tövlə-tövlə şahbaz atlarını binmişüz, altun-aqçasını ² yağlamamışuz, qırq yigidlən oğlu Uruzı dutsaq etmişüz, ³ qatar-qatar dəvələrini yetmişüz, qırq incə bellü qızlan Qazaniñ ⁴ halalını tutmuşuz; bu hayıfları biz Qazana etmişüz”, – dedi.

⁵ Kafiriñ biri aydır: “Qazan bəgdə bir hayfımız qaldı”.

Şöklü Məlik aydır: “⁶ Mərəz aznavur, nə hayfımız qaldı?” Kafir aydır: “Qazaniñ qapulu Dərvənddə ⁷ on biñ qoyunu vardır. Şol qoyunları dəxi götürsək, Qazana ⁸ ulu heyf edərdik,” – dedi. Şöklü Məlik aydır: “Altı yüz ⁹ kafir varsun, qoyunu götürsin!” – dedi.

Altı yüz kafir atlandı, ¹⁰ qoyunuñ üzərinə alqar vardı. Gecə yatırkən ¹¹ Qaracıq çoban qara qayğulu vaqiə gördi. Vaqiəsin-dən sərmərdi uru durdı. ¹² Qıyan güci, Dəmir güci – bu iki qardaşı yanına aldı, ağılıñ qapusını bərkitdi. Üç yerdə dəpə

D40

kibi daş yığdı, ala ¹ qollu sapanın əlinə aldı. Nagahandan Qaracıq çobaniñ ² üzərinə altı yüz kafir qoyıldı.

Kafir aydır:

Qaranqu axşam ³ olanda qayğulu çoban,
Qarla yağmur yağanda çaqmaqlu çoban,
⁴ Südi-peniri bol qaymaqlu çoban!
Qazan bəgüñ dünügi ⁵ altun ban evlərini
biz yıqmışuz.

Tövlə-tövlə şahbaz atlarını ⁶ biz binmişüz.
Qatar-qatar qızıl dəvəsini biz yetmişüz.
Qarıcıq ⁷ anasını biz gətirmişüz.
Ağır xəzinə, bol aqçasını biz yağlamamışuz.

dəpə yıgdı, çaqmaq ⁶ çaqub od yaqdı; dəxi kəpənəgindən qurumsı edüb yarasına ⁷ basdı, yoluñ qıyısın alub oturdı, ağladı-sıqladı, ⁸ aydır: “Salur Qazan, bəg Qazan! Ölümisin, dirimisin, bu işlərdən ⁹ xəbəriñ yoqmıdır?” – dedi.

D43 Məgər, xanım, ol gecə Qalın Oğuzuñ ¹⁰ dövləti, Bayındır xanıñ güyəgisi Ulaş oğlu Salur Qazan ¹¹ qara qayğılu vəqiə gördi. Sərmərđi uru durdı, aydır: ¹² “Bilürmisin, qarındaşım Qaragünə, düşümdə nə görindi? Qara qayğılu ¹³ vəqiə gördüm, yumruğumda talbınan şahin bənım quşumu alur gördüm, ¹ gögdən ıldırım ağ-ban evim üzərinə saqır gördüm, düm qara ² pusarıq ordumuñ üzərinə təkilür gördüm, quduz qurtlar ³ evimi dələr gördüm, qara dəvə əñsəmdən qarvar gördüm, qarğu kibi ⁴ qara saçım uzanır gördüm, uzanuban gözümü örtər gördüm, ⁵ biləgimdən on barmağımı qanda gördüm. Necə kim bu düşi gördüm, ⁶ şundan bəru ağlım-ussum dəre bilmən. Xanım qardaş, mənım bu düşümü ⁷ yorğıl maña!” – dedi.

Qaragünə aydır: “Qara bulut dedigiñ səniñ ⁸ dövlətiñdir. Qar ilə yağmur dedigiñ ləşkəriñdir. Saç ⁹ qayğudur. Qan qaradır. Qalanısın yora bilmən, Allah yorsun!” – ¹⁰ dedi.

D44 Böylə digəc Qazan aydır: “Mənım avımı bozma, ləşkəri-mi dağıtma. ¹¹ Bən bu gün Qonur ata qaqaram, üç günlük yolu bir gündə aluram, ¹² öylə olmadın yurdum üstinə varıram; əgər sağdır-əsən ¹³dir, axşam olmadın genə bən saña gəlürəm. Ordum sağ-əsən ¹ degil isə, başıñuza çarə ediñ; mən dəxi getdim,” – dedi². Qoñur atın mahmuzladı, Qazan bəg yola getdi. ³ Gəli-gəli yurdınıñ üzərinə gəldi. Gördi kim, uçarda quzğun qalmış, ⁴ tazı dolaşmış, yurtda qalmış. Qazan bəg burada yurdlan ⁵ xəbərləşmiş, görəlım, xanım, nə xəbərləşmiş:

Qazan aydır:

Qovm-qəbilə mənım ⁶ quma yurdum,
Qulanla sığın-keyikə qoñşı yurdum,
Səni yağı ⁷ nerədən darımış, gözəl yurdum?!
Ağ-ban evim dikiləndə yurđ ⁸ qalmış,
Qarıcıq anam oluranda yeri qalmış,
Oğlum Uruz ox ⁹ atanda buta qalmış,
Oğuz bəgləri at çapanda meydan qalmış,
¹⁰ Qara mudbaq dikiləndə ocaq qalmış...

D45

Bu halları gördüğündə ¹¹ Qazanın qara qıyma gözləri qan-yaş doldu, qan damarları ¹² qaynadı, qara bağı sarsıldı. Qoñur atını ökcələdi, ¹³ kafir keçdiği yola düşdi, getdi. Qazanın öüninə bir su ¹ gəlidi.

Qazan aydır: “Su Haq dizarın görmüşdür, bən bu su ilə ² xəbərleşyim,” – dedi. Görəlim, xanım, necə xəbərleşdi:

Qazan aydır:

³ Çağnam-çağnam qayalardan çıxan su,
Ağac gəmiləri oynadan ⁴ su,
Həsənlə Hüseynin həsrəti su,
Bağ və bostanın ziynəti ⁵ su,
Ayışə ilə Fatimənin nigahı su,
Şahbaz atlar gəlüb içdiği ⁶ su,
Qızıl dəvələr gəlüb keçdiği su,
Ağ qoyunlar gəlüb ⁷ çevrəsində yatdığı su,
Ordumuñ xəbərini bilürmisin, ⁸ degil maña!
Qara başım qurban olsun, suyum, saña! – dedi.

Su ⁹ qaçan xəbər versə gərək?! Sudan keçdi, bu göz bir qurda tuş ¹⁰ oldı. “Qurd yüzi mübarəkdir, qurdlan bir xəbərleşyim,” – dedi.

¹¹ Görəlim, xanım, nə xəbərleşdi:

Qazan aydır:

Qaranqu axşam ¹² olanda günü doğan,
Qar ilə yağmur yağanda ər kibi duran,
¹³ Qaraquc atları gördüğündə kişnəşdirən,
Qızıl dəvə gördüğündə bozlaşdıran,
¹ Ağca qoyun gördüğündə quyruq çırpıb qamçılayan,
Arqasını ² urub bərk ağılıñ ardın sökən,
Qarma-bükəc səmüzin ³ alub tutan,
Qanlı quyruq üzüb çap-çap yudan,
Avazı ⁴ qaba köpəklərə gəvə salan,
Çaqmaqluca çobanları dñnlə ⁵ yügürdən,
Ordumuñ xəbərini bilürmisin, degil maña!
Qara başım ⁶ qurban olsun, qurdum, saña! – dedi.

D46

Qurd qaçan xəbər versə ⁷ gərək?! Qurtdan dəxi keçdi, Qaraca çobanıñ qara köpəgi Qazana ⁸ qarşu gəldi. Qazan qara köpəkləm xəbərleşdi; görəlim, xanım, nə ⁹xəbərleşdi. Aydır:

Qaranqu axşam olanda vaf-vaf üren,
¹⁰ Acı ayrıan tökiləndə çap-çap içən,
Gecə gələn xırsızları ¹¹ qorqudan,
Qorquduban şamatasıyla ürküdən,
Ordumuñ xəbərin ¹² bilürmisin, degil başa!
Qara başım sağlığında eyilüklər edəm, ¹³ köpək, saña!

D47 dedi. Köpək qaçan xəbər versə gərək? Köpək Qazanıñ ¹ atınıñ ayağına çap-çap düşər, siñ-siñ siñlər. Qazan ² bir tumar ilə köpəgi urdı. Köpək çəkildi, gəldüğü ³ yola getdi. Qazan köpəgi qovlayı, Qaraca çobanıñ üzərinə ⁴ gəldi. Çobanı gördüğündə xəbərleşdi, görəlim, xanım, nə ⁵ xəbərleşdi:

Qazan aydır:

Qaranqu axşam olanda qayğulu çoban!
⁶ Qarla yağmur yağanda çaqmaqlu çoban!
Ünüm aña, sözüm diñlə:
⁷ Ağ-ban evim şundan keçmiş gördüñmi, degil maña
Qara başım qurban ⁸ olsun, çoban, saña! – dedi.

Çoban aydır:

Ölmüşmiydiñ, yitmişmiydiñ, ⁹ a Qazan!
Qanda gəzərdiñ, nerədəydiñ, a Qazan!
Dün yoq, ötəki ¹⁰ gün eviñ bundan keçdi,
Qarıcıq anañ qara dəvə boynında ¹¹ asılı keçdi.
Qırq incə bellü qızıyla halalıñ, –
Boyu uzun ¹² Burla xatun ağlayuban şundan keçdi.
Qırq yigidlən oğluñ ¹³ Uruz başı açuq, yalın ayaq
kafirleriñ yanınca tutsaq ¹ getdi.
Tavla-tavla şahbaz atlarıñ kafir binmiş,
Qatar-qatar qızıl ² dəvələriñ kafir yetmiş,
Altun-aqça, bol xəzinəni kafir ³ almış!

D48

Çoban böylə digəc Qazan ah etdi, ağı başından ⁴ getdi, dünya-aləm gözinə qaranıu oldı; aydır:

bəgləri ² bənim başıma qaqcınc qaxarlar; çoban bilə olmasa, Qazan kafiri alamazdı,” ³ deyərlər”, – dedi.

Qazana qeyrət gəldi. Çobanı bir ağaca sara-⁴sara möhkəm bağladı; eyləndi, yürüyü verdi. Çobana aydır: ⁵ “Mərə çoban! Qarnıñ acıqmamışkən, gözüñ qararmamış ikən bu ⁶ ağacı qoparı gör, yoxsa səni bunda qurtlar-quşlar ⁷ yer,” – dedi.

Qaraca çoban zərb eylədi, qaba ağacı yeriyə – ⁸ yurduyla qopardı, arqasına aldı, Qazanıñ ardına düşdi.

⁹ Qazan baqdı gördi çoban ağacı arqasına almış, ¹⁰ gəlür. Qazan aydır: “Mərə çoban, bu ağac nə ağacdır?” Çoban ¹¹ aydır: “Ağam Qazan, bu ağac ol ağacdır kim, sən kafiri basarsan, ¹² qarnıñ acıqar, mən saña bu ağacla yemək bişürerin,” – dedi.

D51

¹³ Qazana bu söz xoş gəldi. Atından endi, çobanıñ əllərin ¹ çözdü, alında bir öpdü, aydır: “Allah mənim evimi qurtaracaq ² olursa, səni əmiraxur eyləyeyin,” – dedi. İkiyə bilə yola ³ girdi.

Bu yana Şökli Məlik kafirlərlə şin-şadman yeyüb-⁴içüb otururdu. Aydır: “Bəglər, bilürmisiz, Qazana necə heyf ⁵ eyləmək gərək? Boyı uzun Burla xatunını gətürüb, sağraq ⁶ sürdürmək gərək!” – dedi.

Boyı uzun Burla xatun bunu eşitdi, ⁷ yurəgiylə canına odlar düşdi. Qırq incə bellü qızıñ ⁸ içinə girdi; ögüt verdi, aydır: “Qanqıñuza yapışurlarsa, ⁹ “Qazan xatunı qanqıñızdır” deyü, qırq yerdən avaz verəsiniz,” – ¹⁰ dedi.

Şökli Məlikdən adam gəldi, “Qazan bəgiñ xatunı ¹¹ qanqıñuzdur?” – dedi. Qırq yerdən avaz gəldi, qanqısıdır ¹² bilmədilər. Kafirə xəbər verdilər: “Birinə yapışdıq, qırq yerdən ¹³ avaz gəldi; bilmədik, qanqısıdır,” – dedilər.

D52

Kafir aydır: “Mərə, ¹ varıñ, Qazanıñ oğlu Uruzı dartıñ, çəngələ asuñ. Qıyma-²qıyma ağ ətindən çəküñ, qara qavurma bişürüb, qırq bəg qızına ³ ilətüñ; hər kim yedi, ol degil; hər kim yemədi, oldur. Aluñ gəlün, ⁴ sağraq sürsün!” – dedi.

Boyı uzun Burla xatun oğlunuñ ⁵ yamacına gəldi; çağırub oğluna soylar, görəlim, xanım, nə soylar?

⁶ Aydır:

Oğul, oğul, ay oğul,

Bilürmisin, nələr oldı:

⁷ Söyləşdilər fısıfısı,
 Kafiriñ felin duydum.
 Dünlügi altun ⁸ ban evimiñ qəbzəsi oğul,
 Qaza bənzər qızımıñ-gəlinimiñ ⁹ çiçəgi oğul,
 Oğul, oğul, ay oğul,
 Doquz ay dar ¹⁰ qarnımda götürdüyüm oğul,
 On ay deyəndə dünyaya götürdüyüm ¹¹ oğul,
 Dolması altun beşikdə bələdügim oğul,

D53 kafirlər tərs danışmışlar:¹²”Qazan oğlu Uruzı həbsdən çıxaruñ, boğazından orğanla ¹³asuñ, iki dalusından çəngələ sancuñ, qıyma-qıyma ağ ətindən ¹ çəküñ. Qara qavırma edüb, qırq bəg qızına ilətün; hər kim yedi, ² ol degil; hər kim yemədi, ol Qazan xatunıdır; çəküñ döşəgimizə ³ gətirəlim, sağraq sürdürələlim!” – demişlər. Səniñ ətündən, oğul, ⁴ yiyəyinmi, yoxsa sası dinlü kafiriñ döşəginə girəyinmi? Ağañ ⁵ Qazanıñ namusını sındırayınmi? Necədəyin, oğul, hey?! – dedi.

⁶ Uruz aydır: “Ağzuñ qurısun, ana! Dilüñ çürisün, ana! ⁷” Ana haqqı-Tañrı haqqı” deñilməsəydi, qalqubanı yerimdən duraydım, ⁸ yaqañla boğaziñdən tutaydım, qaba ökcəm altına salaydım, ağ ⁹ yüzüni qara yerə dəpəydim, ağzuñ ilə burnuñdan qan şorla¹⁰daydım, can datlusın saña göstərəydim! Bu nə sözdür? Saqın, ¹¹ qadın ana! Mənim üzərimə gəlməyəsin, mənim için ağlamayasan. ¹² Qo bəni qadın ana, çəngələ ursunlar, qo ətimdən çəksünlər, ¹³ qara qavurma etsünlər, qırq bəg qızımıñ öñinə ilətsünlər. ¹ Anlar bir yedigində sən iki yegil! Səni kafirlər bilməsünlər-duymasunlar; ² ta kim, sası dinlü kafirüñ döşəginə varmayasan, sağraqın ³ sürməyəsen, atam Qazan namusını sımayasan. Saqın!” – dedi.

D54 ⁴ Oğlan böylə digəc buldur-buldur göziniñ yaşı rəvan ⁵ oldu. Boyı uzun, beli incə Burla xatun boynıyla qulağın ⁶ aldı düşdi; güz alması kibi al yanağın dardı yırtdı; ⁷ qarğu kibi qara saçını yoldı; “oğul, oğul!” deyübən zarılıq ⁸ qıldı, ağladı.

Uruz aydır:

Qadın ana! Qarşum alub, nə ⁹ bögrərsən?
 Nə bozlarsan, nə ağlarsan?

Bağrım ilə yürəgim nə ¹⁰ dağlarsan?
 Keçmiş mənim günimi nə andırırsan?
 Hey, ana! Ərəbi ¹¹ atlar olan yerdə
 Bir qulunu olmazmı olur?
 Qızıl dəvələr ¹² olan yerdə
 Bir köşəgi olmazmı olur?
 Ağca qoyunlar olan ¹³ yerdə
 Bir quzucığı olmazmı olur?
 D55 Sən sağ ol, qadın ¹ ana, babam sağ olsun,
 Bir mənim kibi oğul bulunmazmı olur? – ² dedi.

Böylə digəc anasının qərarı qalmaqda; yürüyü ³ verdi, qırq incə bellü qızıñ içinə girdi.

Kafirlər ⁴ Uruzu alub, qənarə dibinə gətürdilər, Uruz aydır:
⁵ “Mərə kafir, aman! Tañrının birliyinə yoqdur güman!
 Qoñ məni bu ⁶ ağacla söyləşəyim,” – dedi. Çağırub ağca soylamış, ⁷ görəlmiş, xanım, nə soylamış:

“Ağac, ağac!! Dersəm saña, ərlənmə ⁸ ağac!
 Məkkə ilə Mədinəniñ qarısı ağac!
 Musa Kəlimün ⁹ əsası ağac!
 Böyük-böyük suların köprisi ağac!
¹⁰ Qara-qara dəñizlərin gimisi ağac!
 Şahi-mərdan Əliniñ ¹¹ Döldüliniñ əyəri ağac!
 Zülfıqarıñ qımıyla qəbzəsi ¹² ağac!
 Şah Həsənlə Hüseynün beşigi ağac!
 Əgər ərdir, ¹³ əgər övrətdir, qorxusu ağac!
 D56 Başıñ ala baqar olsam, ¹ başsız ağac!
 Dibiñ ala baqar olsam, dibsüz ağac!
 Məni saña ² asarlar, götürməgil ağac!
 Götürəcək olursañ, yigitligüm səni tutsun, ³ ağac!
 Bizim eldə gərək idiñ, ağac!
 Qara hindu qullarıma buyuraydım,
⁴ Səni para-para doğrayalardı, ağac!

Andan ayıtdı:

Tavla-tavla ⁵ bağlananda atuma yazıx!
 Qartaş deyü; saqlayanda yoldaşıma yazıx!

Kafir aydır:

- Mərə Qazan!

Dünlügi ⁶ altun ban evini götürmüşiz, – bizimdir!

- Qırq incə bellü qızla

⁷ Boyı uzun Burla xatunı götürüb durur, – bizimdir!

- Qırq ⁸ yigidlən oğluñ Uruzı götürmüş, – bizimdir!

Tavla-⁹tavla şahbaz atların,

qatar-qatar dövələrin götürmüşiz, – bizimdir.

¹⁰ Qarıcıq anañı götürmüşiz, – bizimdir!

Saña verməziz, Yayxan ¹¹ Keşiş oğluna verəriz,

Yayxan Keşiş oğlundan oğlı ¹² doğar,

Biz anı saña ğarım qoruz, – dedilər.

Böylə digəc Qarıcıq ¹³ çobanıñ acığı tutdı, dodaqları təpsərđi.

D59

Çoban ¹ aydır:

Mərə dini yoq, ağılsız kafir!

Ussı yoq, dərnxksiz kafir!

² Qarşu yatan qarlı qara dağlar

qarıyubdur otı bitməz.

Qanlu-³qanlu ırmaqlar

qarıyubdur suyu ğəlməz.

Şahbaz-şahbaz ⁴ atlar

qarıyubdur qulun verməz.

Qızıl-qızıl dövələr

qarıyubdur ⁵ köşək verməz.

Mərə kafir, Qazanıñ anası

qarıyubdur oğul ⁶ verməz.

Dölin almaqdan səfañ varsa, Şekli Məlik, qara ⁷ gözlü qızıñ varsa, götür Qazana ver! Mərə kafir, səniñ qızıñdan ⁸ oğlı doğsun, siz anı Qazan bəgə qədim qoyasız, – dedi.

⁹ Bu məhəldə Qalın Oğuz bəğləri yetdi. Xanım, ğorəlim, kimlər yetdi:

¹⁰ Qara Dərə ağzında Qadir verən, qara buğa dərinsindən beşiginiñ yapuğı ¹¹ olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, bığın əñsə¹²sində yedi yerdə düğən, ərənlər əvrəni Qazan bə-

Bunuñ ⁷ ardınca, görəlim, kimlər yetdi:

D63 Kafirləri it ardına bıraquı ⁸ xorlayan, eldən çıqub Ayğır gözlər suyından at yüzdürən, ⁹ əlli yedi qalanıñ kilidin alan, Ağ Məlik Çeşmə qızına ¹⁰ nikah edən Sofi Sandal Məlikə qan qusduran, qırq cübbə ¹¹ bürinüb otuz yedi qala bəginiñ məhbub qızlarını çalub ¹² bir-bir boynın qucan, yüzində-dodağında öpən İlek ¹³ qoca oğlu Alp Ərən çapar yetdi: “Çal qılıcıñ, ağam ¹ Qazan, yetdim!” – dedi.

Sayımaqla Oğuz bəgləri tükənsə olmaz. ² Həp yetdilər. Arı sudan abdəst aldılar. Ağ alınların ³ yerə qodılar. İki rükət namaz qıldılar. Adı görklü Məhəmmədə ⁴ salavat gətürdilər. Bitəkəllüf kafirə at saldılar, qılıç çaldılar. ⁵ Gumbur-gumbur naqaralar döğildi. Burması altun tuc ⁶ borlar çalındı.

Ol gün cigərində olan ər yigitlər bəlürdi. ⁷ Ol gün müxənnətlər sapa yer gözətdi. Ol gün bir qiyamət ⁸ savaş oldu, meydan dolu baş oldu. Başlar kəsildi ⁹ top kibi. Şahbaz-şahbaz atlar yügürdi, nalı düşdi. Ala-¹⁰ala göndərlər süsildi. Qara polat uz qılıclar çalındı, ¹¹ yalmanı düşdi. Üç yeləkli qayım oqlar atıldı, dəmrəni ¹² düşdi. Qiyamətiñ bir günü ol gün oldu. Bəg nökerindən, ¹³ nöker bəgindən ayrıldı.

D64 Daş Oğuz bəgləriylə Dəli Dondar ¹ sağdan dəpdi. Cılasun yigitlərlə Qaragünə oğlu Dəli ² Budaq soldan dəpdi. İç Oğuz bəgləriylə Qazan dopa ³ dəpdi, Şökli Məlikə həvala oldu, Şökli Məliki böğür⁴dübəni atdan yerə saldı, ğafillücə qara başın alub ⁵ kəsdi, qaxışdın alca qanın yer yüzinə dökdi. Sağ ⁶ tərəfdə Qara Tükən Məlikə Qıyan Selcük oğlu Dəli Dondar ⁷ qarşu gəldi. Sağ yanını qılıcladı, yerə saldı. Sol ⁸ tərəfdə Buğacıq Məlikə Qaragünə oğlu Dəli Budaq qarşu ⁹ gəldi. Altı bərli gürz ilə dəpəsinə qatı tuta urdı. ¹⁰ Dünya-ələm gözinə qarañu oldu. At boynın qucaqladı, ¹¹ yerə düşdi.

D65 Qazan bəgiñ qardaşı kafiriñ tuğıyla ¹² sancağı qılıcladı, yerə saldı. Dərələrdə, dəpələrdə ¹³ kafirə qırğun girdi, leşinə quzğun üşdi. On ¹ iki biñ kafir qılıcdan keçdi. Beş yüz Oğuz yigitləri ² şəhid oldu. Qaçanını Qazan bəg qomadı, aman deyəni ³ öldürmədi. Qalın Oğuz bəgləri toyum oldu.

Qazan ⁴ bəg ordısını, oğlanını-uşağını, xəzinəsini aldı, gerü ⁵ döndi altun taxtında. Yenə evini dikdi. Qaracıq çobanı ⁶

əmiraxur eylədi. Yedi gün, yedi gecə yimə-içmə oldı. ⁷ Qırq baş qul, qırq qırnaq oğlu Uruz başına azad ⁸ eylədi. Cılasun qoç yigitlərə qalaba ölkə verdi; şalvar, ⁹ cübbə, çuqa verdi.

Dədəm Qorqut gələbən boy boyladı, ¹⁰ soy soyladı. Bu oğuznaməyi düzdi-qoşdı, böylə ¹¹ dedi:

Qanı dedigim bəg ərənlər?

Dünya mənim deyənlər?

Əcəl aldı, ¹² yer gizlədi,

Fani dünya kimə qaldı?

Gəlimlü-gedimlü dünya

¹³ Axır soñ ucı ölümlü dünya!

Yum verəyim, xanım:

Qarlı ¹ qara dağlarıñ yıqılmasun!

Kölgəlicə qaba ağacıñ kəsilməsün!

² Qamın aqan görklü suyuñ qurımasun!

Qadir Tañrı səni ³ namərdə möhtac etməsün!

Çaparkən ağ-boz atıñ büdrəməsün!

⁴ Çalışanda qara polat uz qılıcıñ gedilməsün!

Dürtüşərkən ⁵ ala göndəriñ avanmasun!

Ağ saqallu babañ yeri uçmaq olsun!

Ağ birçəklü anañ yeri behişt olsun!

Axır-sonı arı ⁷ imandan ayırmasun!

“Amin!” deyənlər dizar görsün!

Ağ ⁸ alnuñda beş kəlmə dua qıldıq, qəbul olsun!

Allah verən ⁹ umuduñ üzülməsün!

Yığışdırsun-durışdırsun günahınızı

¹⁰ Adı görklü Məhəmməd Mustafa yüzi suyına

bağışlasun, ¹¹ xanım, hey!..

D66

QAM BÖRƏNİN OĞLI BAMSİ BEYRƏK BOYINI ¹² BƏYAN EDƏR, XANIM, HEY...

D67 Qam Çan oğlu xan Bayındır ¹³ yerindən durmuşdı. Qara yeriñ üstinə ağ ban evin ¹ dikdirmişdi. Ala sayvan gög yüzünə aşanmışdı. Biñ ² yerdə ipək xalıcası döşənmişdi. İç Oğuz, Daş ³ Oğuz bəgləri Bayındır xanıñ söhbətinə dərilmişdi. Bay⁴börə bəg dəxi Bayındır xanıñ söhbətinə gəlmişdi. Bayındır ⁵ xanıñ qarşusunda Qaragünə oğlu Qarabudaq bay dayanub dur⁶muşdı. Sağ yanında Qazan oğlu Uruz durmuşdı. ⁷ Sol yanında Qazılıq qoca oğlu bəg Yegnək durmuşdı. ⁸ Baybörə bəg bunları gördü-gində ah eylədi. Başından ⁹ aqlı getdi. Dəstmalın əlinə aldı, bögürü-bögür ağladı.

... ¹⁰ Böylə edicək Qalın Oğuz arqası, Bayındır xanıñ göy-gisi ¹¹ Salur Qazan qaba diziniñ üzərinə çökdi. Qıya tikübən ¹² Baybörə bəgüñ yüzünə baqdı, aydır:

D68 “Baybörə bəg, nə ¹³ ağlayub bozlarsan?” Baybörə bəg aydır: “Xan Qazan, ¹ necə ağlamayayın, necə bozlamayayın? Oğulda ortacım yoq, qardaşda ² qədərim yoq! Allah Taala məni qarğayıbdır. Bəglər, tacım-taxtım ³ için ağlaram. Bir gün ola, düşəm öləm, yerimdə-yurdımda ⁴ kimsə qalmaya”, – dedi.

Qazan aydır: “Məqsuduñ bumudur, ⁵ Baybörə bəg?” Aydır: “Bəli, budur. Mənim dəxi oğlum olsa, ⁶ xan Bayındırıñ qarşusın alsa-dursa, qulluq eyləsə, ⁷ mən dəxi baqsam, sevin-səm, qıvansam, güvənsəyim!..” – dedi. Böylə digəc ⁸ Qalın Oğuz bəgləri yüz gögə tutdılar. Əl qaldırıb, dua ⁹ eylədilər. “Allah Taala saña bir oğul versün!” – dedilər.

Ol ¹⁰ zamanda bəgləriñ alqışı alqış, qarğışı qarğış idi. ¹¹ Duaları müstəcab olurdu. Baybican bəg dəxi ¹² yerindən uru durdu, aydır:

D69 “Bəglər, mənim dəxi haqqıma bir dua ¹³ eyləñ. Allah Taala maña da bir qız verə”, – dedi. Qalın Oğuz ¹ bəgləri əl qaldırdılar, dua eylədilər: “Allah Taala saña da ² bir qız verə”, – dedilər.

Baybican bəg aydır: “Bəglər, Allah Taala ³ maña bir qız verəcək olursa, siz tanıq oluñ, mənim qızım ⁴ Baybörə bəg oğluna beşikərtmə yavuqlı olsun!” – dedi.

D72 Aydır: ¹ “Nə dedigimi yetürün, geyünlən mənim şahbaz atımı götürün! Hey, məni ² sevən yigitlər binsünlər!” – dedi. Bazirgan dəxi önlərinə ³ düşdi, qulağız oldu.

Kafir dəxi düşübən bir yerdə aqça ⁴ ülüşməkdəydi. Bu məhəldə ərənlərin meydanı arslanı, ⁵ pəhlivanların qaplanı Boz oğlan yetdi. Bir-iki dimədi, ⁶ kafirlərə qılıc urdı. Baş qalduran kafirləri öldürdi, ⁷ gəza eylədi. Bazirganların malını qurtardı.

Bazirganlar ⁸ aydır: “Bəg yigit, bizə sən ərlik işlədiñ. Gəl imdi bəğəndiğün ⁹ maldan al!” – dedilər.

Yigidiñ gözi bir dəñiz qulunu boz ¹⁰ ayğırı tutdı, bir də altı pərli güzi, bir də ağ tozlu ¹¹ yayı tutdı. Bu üçünü bəğəndi. Aydır: “Mərə bazirganlar, ¹² bu ayğırı və dəxi bu yayı və bu gürzi maña verin!” – dedi. ¹³ Böylə digəc bazirganlar səxt oldı.

D73 Yigit aydır: “Mərə ¹ bazirganlar, çoqmı istədim?!” – dedi. Bazirganlar ayıtdılar: ² “Nə çoğ olsun? Amma bizim bir bəğümüz oğlı vardır, bu üç ³ nəsnəyi aña ərmağan aparsavuz gərəkdir!” – dedilər.

Oğlan ⁴ aydır: “Mərə, bəğünüz oğlı kimdir?” Ayıtdılar: “Baybörəniñ oğlı ⁵ vardır, adına Bamsı derlər”, – dedilər. Baybörəniñ oğlı ⁶ olıdığın biləmədilər. Yigit barmağın ısırıldı, aydır: ⁷ “Bunda minnətlə almaqdan isə, anda babam yanında minnətsiz ⁸ almaq yegdir!” – dedi. Atın qamçıladı, yola girdi. Bazirganlar ⁹ ardından baqa qaldı: “Vallah, yaxşı yigit, mürüvətli yigit!” – ¹⁰ dedilər.

Boz oğlan babasının evinə gəldi. “Bazirganlar ¹¹ gəldi” deyü babası sevindi. Çətir otağ, ala sayvan dikdirdi. ¹² İpək xalicalar saldı. Keçdi, oturdu. Oğlunu ¹³ sağ yanına aldı. Oğlan bazirganlar xüsüsindən ¹ bir söz söyləmədi. Kafirləri qırduğun añmadı.

D74 Nagahi ² bazirganlar gəldilər. Baş endirüb, salam verdilər. ³ Gördilər kim, ol yigit kim baş kəsübdür, qan dökübdür, ⁴ Baybörə bəğün sağında oturur. Bazirganlar yürüdilər, ⁵ yigidiñ əlin öpdilər.

Bunlar böylə edicək Baybörə ⁶ bəğün acığı tutdı. Bazirganlara aydır: “Mərə, qavat oğlı ⁷ qavatlar! Ata dururkən oğlu əlinmi öpərlər?” Ayıtdılar: “Xanım, ⁸ bu yigit səniñ oğluñmıdır?” “Bəli, mənim oğlumdur”, – dedi. ⁹ Ayıtdılar: “İmdi in-

cinmə, xanım, əvvəl anuñ əlin öpdüğümüzə. ¹⁰ Əgər səniñ oğluñ olmasaydı, bizim malımız Gürcüstanda ¹¹ getmişdi, hə-pümüz tutsaq olmuşdı”, – dedilər.

Bay¹²börə bəg aydır: “Mərə, bənim oğlum başmı kəsdi, qanmı dökdi?”

D75 ¹³ “Bəli, baş kəsdi, qan dökdi, adam axtardı!” – dedilər. ¹ “Mərə, bu oğlana ad qoyasınca varmıdır?” – dedi. “Bəli, sultanım, ² artıqdır!” – dedilər.

Baybörə bəg Qalın Oğuz bəglərini çağırdı, qonaqladı. ³ Dədəm Qorqut gəldi, oğlana ad qodı. Aydır:

Ünüm anla, sözüüm ⁴ diñlə, Baybörə bəg!
Allah Taala saña bir oğul vermiş, ⁵ tuta versün!
Ağır sancaq götürəndə müsəlmanlar arxası ⁶ olsun!
Qarşu yatan qara qarlu dağlardan aşar ⁷ olsa,
Allah Taala səniñ oğluña aşut versün!
Qanlı⁸-qanlı sulardan keçər olsa, keçit versün!
Qalabalıq ⁹ kafirə girəndə
Allah Taala səniñ oğluña fürsət versün!
¹⁰ Sən oğluñı “Bamsam” deyü oxşarsan;
Bunuñ adı ¹¹ Boz ayğırılıq Bamsı Beyrək olsun!
Adımı bən verdim, ¹² yaşımı Allah versün! – dedi.

D76 Qalın Oğuz bəgləri ¹³ əl götürdilər, dua qıldılar: “Bu ad bu yigidə qutlu olsun!” – ¹ dedilər.

...Bəglər həb ava bindi. Boz ayğırın çəkirdi, ² Beyrək bindi. Ala dağa ala ləşkər ava çıqdı.

Nagahandan Oğuzuñ üzərinə bir süri ³ keyik gəldi. Bamsı Beyrək birini qova getdi. Qova-qova bir yerə ⁴ gəldi. Nə gördi, sultanım?! Gördi gög çayırını üzərinə ⁵ bir qırmızı otaq dikilmiş. “Yarəb, bu otağ kimün ola?!” – ⁶ dedi. Xəbəri yoq ki, alacağı ala gözli qızın otağı ⁷ olsa gərək. Bu otağın üzərinə varmağa ədəbləndi. Ayıtdı:

⁸ “Nə olursa-olsun, hələ mən avımı alayın!” – dedi. Otağın ⁹ önində irişi gəldi, keyiki siñirlədi. Baqdı gördi ¹⁰ bu otağ Banıçişək otağıymış ki, Beyrəğin beşikkərtmə ¹¹ nişanlısı-adaxlusıydı.

D77 Banıççək otaxdan ¹² baqırdı. “Mərə dayələr, bu qavat oqlı qavat bizə ərlikmi ¹³ göstərir?” – dedi. Varıñ, bundan pay diləñ, görüñ nə der!” – ¹ dedi.

Qısırca Yengə derlər, bir xatun vardı. İlərü ² vardı, pay dilədi: “Hey, bəg yigit, bizə dəxi bu keyikdən ³ pay ver!” – dedi. Beyrək aydır: “Mərə dadı, mən avçı degiləm, ⁴ bəg oğlı bəgəm həp sizə”, – dedi; amma sormağ eyib ⁵ olmasun, bu otağ kimündür?” – dedi.

Qısırca yengə aydır: ⁶ “Bəg yigidim, bu otağ Baybican bəg qızı Banıççəgiñ⁷dir”, – dedi.

Eylə olsa, xanım, Beyrəgiñ qanı qaynadı. Ədəblə ⁸ yab-yab gerü döndi. Qızlar keyiki götürdilər. Gözəllər ⁹ şahı Banıççəgiñ öñinə götürdilər. Baqdı gördi ¹⁰ ki, bir sultan simüz sıgım-keyikdir. Banıççək aydır: ¹¹ “Mərə qızlar, bu yigit nə yigitdir?” Qızlar aydır: “Vallah, sultanım, ¹² bu yigit yüzi niqablu yaxşı yigitdir. Bəg oğlı bəg ¹³ imiş”, – dedilər.

D78 Banıççək aydır: “Hey, hey, dayələr, babam maña bən səni ¹ yüzi niqablu Beyrəgə vermişəm”, – derdi; olmaya kim, bu ola. ² “Mərə, çağırñ, xəbərleşəyim”, – dedi.

Çağırdılar, Beyrək gəldi. ³ Banıççək yaşmaqlandı, xəbər sordı. Aydır: “Yigit, ⁴ gəlişñ qandan?” Beyrək aydır: “İç Oğuzdan!” “İç Oğuzda ⁵ kimüñ nəsisən?” – dedi. “Bayböre bəg oğlı Bamsı ⁶ Beyrək dedikləri mənəm”, – dedi. Qız aydır: “Ya nə məsləhətə ⁷ gəldiñ, yigit?” – dedi. Beyrək aydır: “Baybican bəgüñ ⁸ bir qızı varmış, anı görməgə gəldim! – dedi. Qız aydır: ⁹ “Ol öylə adam degildir kim, saña görinə! – dedi. Amma mən ¹⁰ Banıççəgiñ dadısıyam. Gəl, imdi sənüñlə ava çıqalım. ¹¹ Əgər səniñ atıñ mənim atımı keçərsə, onuñ atını dəxi ¹² keçərsən. Həm sənüñlə ox atalım. Məni keçərsən, anı dəxi ¹³ keçərsən və həm səniñlə gürəşəlim. Məni basarsañ, anı dəxi ¹ basırsan”, – dedi.

D79 Beyrək aydır: “Xoş, imdi atlanıñ!” ² İkisi atlandılar, meydana çıqdılar. At dəpdilər. Beyrək ³ atı qızıñ atını keçdi. Ox atdılar. Beyrək qızın ⁴ oqın yardı.

Qız aydır: “Mərə yigit, mənim atımı kimse ⁵ keçdügi yoq. Oxımı kimse yardığı yoq. İmdi gəl, ⁶ sənüñlə gürəş turalım!” – dedi. Həman Beyrək atdan endi. ⁷ Qarvaşdılar. İki pəhləvan

D82 Qalın Oğuz bəglərini ¹³ həb oxıdılar, odalarına gətürdilər. Ağır qonaqlıq eylədilər. ¹ Qalın Oğuz bəgləri ayıtdılar: “Bu qızı istəməgə kim vara ² bilür?” Məsləhət gördilər ki, Dədə Qorqut varsun. ³ Deyənlərə Dədə Qorqut aydır: “Yaranlar, çünki məni göndərirsiniz, ⁴ bilürsüz kim, Dəlü Qarçar qız qardaşını diləyəni öldürər. ⁵ Bari Bayındır xanıñ tavlısından iki şahbaz yügrək ⁶ at gətürüñ: bir Keçi başlu Keçər aygırı, bir Toğlı başlu ⁷ Turı aygırı. Nagah qaçma-qoma olarsa, birisini ⁸ binəm, birisini yedəm”, – dedi.

Dədə Qorquduñ sözi məqbul ⁹ gəldi. Vardılar, Bayındır xanıñ tavlısından ol iki ¹⁰ atı gətürdilər. Dədə Qorqut birin bindi, birin yetdi. ¹¹ “Yaranlar, sizi Haqqa ısmarladım!” – dedi, getdi.

D83 Məgər, sultanım, ¹² Dəlü Qarçar dəxi ağ ban evini, ağ otaxını qara yerin ¹³ üzərinə qurdurmuş idi. Yoldaşlar ilə buta atub ¹ oturardı. Dədəm Qorqut ötədən bəri gəldi. Baş ² endirdi, başğır basdı. Ağız-dildən görkli salam verdi. ³ Dəlü Qarçar ağzın köpükləndirdi. Dədə Qorquduñ yüzinə ⁴ baqdı. Aydar: “Əleykəssalam! Ay əməl azmış, feli dönmüş, ⁵ Qadır Allah ağ alnına qada yazmış! Ayaqlılar buraya gəldigi ⁶ yoq. Ağızlılar bu suyumdan içdigi yoq. Saña noldı? Əməlinmi ⁷ azdı? Feliñmi döndi? Əcəlinmi gəldi? Bu aralarda ⁸ neylərsən?” – dedi.

Dədə Qorqut aydır:

Qarşu yatan qara dağın ⁹ aşmağa gəlmişəm.
Aqındılı görklü suyunı keçməgə gəlmişəm.
¹⁰ Geñ ətəgüñə, dar qoltuğuna qısılmağa gəlmişəm.
Tañrının buyuruğıyla, Peyğəmbərin qövliylə
Aydan arı, gündən görkli qız qardaşın ¹² Banıçıçəgi
Bamsı Beyrəgə diləməgə gəlmişəm! – dedi.

D84 Dədə Qorqut ¹³ böylə digəc Dəlü Qarçar aydır: Mərə, nə dedigim yetürüñ, Qara ¹ aygırı yarağla gətürüñ! – dedi. Qara aygırı yarağla gətürdilər. ² Dəli Qarçarı bindirdilər.

Dədə Qorqud göstəgi üzdi; ³ durmadı, qaçdı. Dəli Qarçar ardına düşdi. Toqlı ⁴ başlu Turı aygır yoruldu. Dədə Qorqud Keçi başlu ⁵ Keçər ayğıra sıçradı, bindi.

Dədəyi qova-qova Dəli Qarçar ⁶ on yelək yer aşurdu. Dədə Qorquduñ ardından ⁷ Dəli Qarçar irdi. Dədəniñ anısı anıtdı. Tañrıya sıqındı. ⁸ İsmi-əzəm oqudı.

Dəli Qarçar qılıcın əlinə aldı. ⁹ Yuqarısından öykə ilə həmlə qıldı. Dəli bəg dilədi ki, ¹⁰ Dədəyi dəpərə çala. Dədə Qorqut ayıtdı: “Çalırsañ, ¹¹ əlüñ qurısun!” – dedi.

Haq Taalanıñ əmriylə Dəli ¹² Qarçarıñ əli yuqaruda asılı qaldı. Zira Dədə ¹³ Qorqut vilayət issi idi, diləgi qəbul oldu.

D85

Dəlü ¹ Qarçar aydır: “Mədəd, aman, əlaman! Tañrınıñ bir-liginə yoqdur güman! ² Sən mənim əlümi sağaldı gör, Tañrınıñ buyruğıyla, Peyğəmbəriñ ³ qövliylə qız qarındaşımı Beyrəgə verəyin!” – dedi.

Üç kərrə ağzından ⁴ iqrar eylədi. Günahına tövbə eylədi. Dədə Qorqut dua eylədi. ⁵ Dəliniñ əli Haq əmriylə sapasağ oldu. Döndü, aydır: ⁶ “Dədə, qız qarındaşımıñ yolına bən nə istərsəm, verərmisin?”

Dədə ⁷ aydır: “Verəlim!” Dedi, görəlim, nə istərsən? Dəlü Qarçar aydır: “Biñ ⁸ buğra gətürüñ kim, maya görməmiş ola. Biñ dəxi aygır gətürüñ ⁹ kim, heç qısağa aşmamış ola. Biñ dəxi qoyun görməmiş qoç ¹⁰ gətürüñ. Biñ də quyruqsız-qulaqsız köpək gətürüñ. Biñ dəxi ¹¹ bürə gətürüñ maña”, – dedi. Əgər bu dedigim nəsnələri gətürərsiñüz, ¹² xoş, verdim. Amma gətürməyəcək olursañ, bu qatla öldürmədim, ¹³ ol vaqtın öldürərin!” – dedi.

D86

Dədə döndü, Baybörə bəgün ¹ evlərinə gəldi. Baybörə bəg aydır:

“Dədə, oğlanmısan, qızımı²san?” Dədə: “Oğlanam!” – dedi. “Ya pəs necə qurtulduñ Dəli Qarçarıñ ³ əlindən?” – dedi. Dədə aydır: “Allahıñ inayəti, ərənləriñ himməti ⁴ oldı; qızı aldım”, – dedi.

Beyrəgə və anasına və qız qardaşlarına ⁵ muştçı gəldi. Sevindilər, şad oldılar. Baybörə bəg ⁶ aydır: “Dəlü nə qədər mal istədi?” Dədə aydır: “Yarımasun-⁷yarçımasun, Dəlü Qarçar eylə mal istədi ki, heç bitməsün!” – ⁸ dedi. Baybörə bəg aydır: “Hələ nə dilədi?” Dədə aydır: ⁹ “Biñ aygır diləyübdür kim, qısağa aşmamış ola. Biñ dəxi ¹⁰ buğra dilədi kim, maya görməmiş ola. Biñ də qoç diləyübdür, ¹¹ qoyuna girməmiş ola.

D87 Biñ də quyruqsız-qulaqsız köpək dilədi. ¹² Biñ dəxi xaraca-qaraca bürələr dilədi. Bu nəsnələri ¹³ gətürəcək olursanız, qız qarındaşımı verərəm. Gətürməyəcək ¹ olursan, gözümə görünməyəsən, yoxsa səni öldürərəm!” – dedi.

² Baybörə bəg aydır: “Dədə, mən üçini buluramsa, ikisini ³ sən bulurmuşsan?” – dedi. Dədə Qorqud “Bəli, xanım, bulayıam” – ⁴ dedi. Baybörə bəg ayıtdı: “İmdi, dədə, köpəklə bürəyi ⁵ sən bul”, – dedi. Dəxi kəndüsi tavla-tavla atlarına vardı. Biñ ⁶ ayğır seçdi. Dəvələrinə vardı, biñ buğra-nər seçdi. Qoyunlarına ⁷ vardı, biñ qoç seçdi.

D88 Dədə Qorqud dəxi biñ quyruqsız-⁸qulaqsız köpəklə biñ dəxi bürə buldı. Alub bunları Dəlü ⁹ Qarçara getdi. Dəli Qarçar eşitdi, qarşu gəldi. “Görəyim, dedigimi gətürdülərimi?” – ¹⁰ dedi. Ayğırları görəcək bəgəndi. Dəvələri gördigində bəgəndi. ¹¹ Qoçları bəgəndi. Köpəkləri görəcək qas-qas güldü, aydır: ¹² “Dədə, ya qanı mənim bürələrim?” Dədə Qorqud: “Hey, oğul Qarçar, ¹³ adama uş bögələk kibi buñludar. Ol bir yavuz canvərdir. ¹ Həb bir yerdə dərib dururam. Gəl gedəlim, simüzün al, aruğın ² qo”, – dedi.

Aldı Dəli Qarçarı bir birəli yerə gətürdi. ³ Dəli Qarçarı yalınçaq eylədi, ağıla qoydı. Birələr ⁴ Dəli Qarçara üşdilər. Gördi bacarı bilməz, aydır: “Mədəd, ⁵ Dədə! Kərəm eylə, Allah eşqinə! Qapuyı aç, çıxayım!” – dedi. ⁶ Dədə Qorqud: “Oğul, Qarçar, nə qarğaşa edərsən? Götür, ⁷ bu ısmarladuğın nəsnədir. Nolduñ, böylə buñaldıñ? Simüzün ⁸ al, aruğın qo!” – dedi.

D89 Dəli Qarçar aydır: “Hay Dədə ⁹ Sultan, Tañrı bunuñ simüzün də alsun, aruğın da ¹⁰ alsun! Haman bəni qapudan tışarı eylə, mədəd!” – dedi. ¹¹ Dədə qapuyı açdı. Dəlü Qarçar çıxdı. Dədə gördi kim, ¹² Dəlüniñ canına keçmiş başı qopusu olmuş, gövdəsi bir¹³dən görünməz. Yüzi-gözi bəlməz.

Dədəniñ ayağına düşdi: ¹ “Allah eşqinə, bəni qurtar!” – dedi. Dədə Qorqud “Var, oğul, ² kəndüni suya ur!” – dedi. Dəlü Qarçar səgirdərək vardı, ³ suya düşdi. Bürədir, suya aqdı, getdi. Gəldi geyəsi⁴sin geydi, evinə getdi. Ağır düğün yarağın gördi.

Oğuz zamanında bir yigit ⁵ ki evlənsə, ox atardı. Oxı nə yerdə düşsə, anda gərdək ⁶ dikərdi. Beyrək xan dəxi oxın atdı, dibinə gərdəğin ⁷ dikdi. Adağlusından ərgənlik bir qırmızı

qaftan gəldi. ⁸ Beyrək geydi. Yoldaşlarına bu iş xoş gəlmədi. Səxt ⁹ oldılar. Beyrək aydır: “Niyə səxt olduñuz?” – dedi. Ayıtdılar: ¹⁰ “Necə səxt olmayalım? Sən qızıl qaftan geyər-sən, biz ağ qaftan ¹¹ geyəriz!” – dedilər. Beyrək aydır: “Bu qədər nəsnədən ötri niyə ¹² səxt olursız? Bu gün bən geydim, yarın naibim geysün. Qırq ¹³ günə dəkin sıravardı geyəgüz. Andan soñra bir dərvişə ¹ verəlim!” – dedi. Qırq yigid ilən yeyüb-içüb oturdular.

D90

² Yarımasun-yarçımasun, kafiriñ casusu bunları casusladı. ³ Varıb Bayburd hasarı bəginə xəbər verdi. Aydır: “Nə oturarsan, ⁴ sultanım, Baybican bəg ol saña verəcəgi qızı Beyrəgə ⁵ verdi. Bu gecə gərdəgə girür”, – dedi.

Yarımasun-yarçımasun, ⁶ ol məlun yedi yüz kafirlə yığladı. Beyrək ap-alaca ⁷ gərdəgi içində yeyüb-içüb bixəbər otururdu. Dün ⁸ uyxusunda kafir otağa qoyuldu. Naibi qılıcın sıyırdı, ⁹ əlinə aldı. “Mənim başım Beyrəgiñ başına qurban olsun!” – ¹⁰ dedi. Naib paralandı, şəhid oldu.

Dərin olsa, ¹¹ batırdır, qalabalıq qorxudur. At işlər, ər öginür. Yayan ¹² əriñ umuru olmaz. Otuz doquz yigidlən Beyrək dutsaq ¹³ getdi.

D91

Dañ ötdi, gün doğdı. Beyrəgiñ atası-¹anası baqdı-gördi kim, gərdək görünməz olmuş. Ah etdilər, ² ağılları başlarından getdi. Gördilər kim, uçarda quzğun ³ qalmış, tazı dolaşmış yurtda qalmış. Gərdək paralanmış, ⁴ naib şəhid olmuş. Beyrəgiñ babası qaba sarıq götürüb ⁵ yerə çaldı. Dartdı, yaqasın yırtıldı. “Oğul! Oğul!” deyübən ⁶ bögürdü, zarlıq qıldı. Ağ bircəklü anası buldır-buldır ⁷ ağladı, göziniñ yaşın dökdi, acı dırnaq ağ yüzinə ⁸ aldı-çaldı. Al yañağın dartdı, qarğu kibi qara saçını ⁹ yoldı. Ağlayıbanı-sıqlayıbanı evinə gəldi.

Baybörə ¹⁰ bəgiñ dünlügi altun ban evinə şivən girdi. Qızı-gəlini qas-¹¹ qas gülməz oldu. Qızıl qına ağ əlinə yaqmaz oldu. Yedi ¹² qız qardaşı ağ çıqardılar, qara donlar geydilər.

D92

“Vay, bəgim ¹³ qardaş! Muradına-məqsuduna irməyən yalñuz qardaş!” – deyib ¹ ağlaşdılar-bөгürişdilər.

Beyrəgiñ yavuqlusına xəbər oldu. Banı²çiçək qaralar geydi, ağ qaftanını çıqardı. Güz alması kibi al ³ yanağımı dartdı, yırtıldı. “Vay, al duvağım iyəsi! Vay, alnum-⁴başım umuru!

Vay, şah yigidim, vay, şahbaz yigidim! Doyınca ⁵ yüzinə baqmadığım, xanım yigit! Qanda getdiñ, bəni yañluz qoyub, canım ⁶ yigit?! Göz açuban gördüm, köñül ilə sevdiğim, bir yasduqda baş ⁷ qoduğum! Yolunda öldüğüm! Qurban olduğum! Vay, Qazan bəgiñ inağı! ⁸ Vay, Qalın Oğuzuñ imrəncəsi Beyrək!” – deyüb zarı-zarı ⁹ ağladı. Bunı eşidüb Qıyan Selcük oğlu Dəlü Dondar ¹⁰ ağ çıxardı, qara geydi. Beyrəgiñ yarü yoldaşları ağ ¹¹ çıxarıb, qaralar geydilər. Qalın Oğuz bəgləri Beyrək için əzim ¹² yas tutdılar. Umud üzdilər.

D93 Bunuñ üzərinə on altı yıl ¹³ keçdi. Beyrəgiñ ölüsin-dirisin bilmədilər. Bir gün qızıñ ¹ qardaşı Dəli Qarçar Bayındır xanıñ divanına gəldi. Dizin ² çökdi, aydır: “Dövlətlü xanıñ ömri uzun olsun! ³ Beyrək diri olsa, on altı yıldan bərü gəlürdü. Bir yigit ⁴ olsa, dirisi xəbərini gətürsə, cırğab çuxa, altun-aqça ⁵ verərdim. Ölüsi xəbərini gətürənə qız qardaşım verərdim”, – dedi.

⁶ Böylə digəc, yarımasun-yarçımasun, Yalançı oğlu Yırta-cuq ⁷ aydır: “Sultanım, bən varayın, ölüsi-dirisi xəbərini gətürəyin!” – ⁸ dedi.

Məgər Beyrək buna bir kömlək bağışlamışdı; geyməz idi, ⁹ saqlardı. Vardı, könləgi qana-quna baturdı, Bayındır ¹⁰ xanıñ öñinə gətürüb biraqdı.

Bayındır xan aydır: “Mərə, bu nə ¹¹ kömləkdir?..” “Beyrəgi Qara Dərvənddə öldürmüşlər, uş da nişanı, ¹² sultanım!” – dedi.

Kömləgi görəcək bəglər ökür-ökür ağlaşdılar, ¹³ zarlıqlara girdilər.

D94 Bayındır xan aydır: “Mərə, niyə ağlarsız? Biz bunu ¹ tanımazız. Adaqlusına aparıñ, görsün. Ol yaxşı bilür. Zira ² ol di-kübdür, yenə ol tanır”, – dedi.

Vardılar kömləgi Banı³çiçəgə ilətdilər. Gördi, tanıdı: “Oldur!” – dedi.

Dartdı, yaqa⁴sın yırtdı. Acı dırnaq ağ yüzinə aldı-çaldı. Güz alması ⁵ kibi al yañağını yırtdı:

Vay, göz açub gördüğüm!
Köñül verib ⁶ sevdiğim!
Vay, al duvağum iyəsi!

Vay, alnum-başım umudı,
7 xan Beyrək! – deyü ağladı.

Babasına-anasına xəbər oldı. Ap-⁸alaca ordusuna şivən girdi. Ağ çıqardılar, qara geydilər. Qalın ⁹ Oğuz bəgləri Beyrəkden umud üzdilər. Yalançı oğlu Yalancuq kiçi ¹⁰ düğünün eylədi. Ulu düğüninə vədə qodı.

Beyrəğin babası ¹¹ Baybörə bəg dəxi bazirganları qağırdı, yanına gətürdi, ¹² aydır: “Mərə, bazirganlar varın iqlim-iqlim arañ, Beyrəğin ölüsi-dirisi ¹³ xəbərin gətürüb deñiz, ölümüdür?”

D95

Bazirganlar yaraq gördilər. Gecə-¹gündüz deməyüb yürü-dilər. Nagah Parasarıñ Bayburd hasarına ² gəldilər.

Məgər ol gün kafirləriñ ağır günləriydi: hər biri yeməkdə-³ içməkdəydi. Beyrəgi dəxi gətürüb, qopuz çaldırırıldı. Beyrək ⁴ yuca çardağdan baqdı, bazirganları gördi. Bunları gördi-gində ⁵ xəbərleşdi. Görəlim, xanım, nə xəbərleşdi.

Aydır:

Alañ-alçaq⁶ hava yerdən gələn arğış!
Bəg babamıñ, qadın anamıñ sovqatı ⁷ arğış!
Ayağı uzun şahbaz ata binən arğış!
Ünüm aña, ⁸ sözüüm diñlə, arğış!
Qalın Oğuz içində Ulaş oğlu Salur ⁹ Qazanı
sorar olsam, sağımı, arğış?
Qıyan Selcük oğlu ¹⁰ Dəlü Dondar
sorar olsam, sağımı, arğış?
Qaragünə oğlu Qarabudağı
sorar olsam, sağımı, arğış?
Ağ saqallu babamı, ¹¹ ağ bürçəklü anamı
sorar olsam, sağımı, arğış?
Bənüm yedi qız qarındaşım
sorar olsam, sağımı, arğış?
Göz açuban ¹² gördüğim, köñüllə sevdiğim
Baybican qızı Banıçiçək evdəmi, ¹³ arğış,
yoxsa gordamı, arğış?
Degil maña,

D96

Qara başım ¹ qurban olsun, arğış, saña! – dedi.

Bazirganlar aydır:

Sağ²mısan-əsenmisən, canım Bamsı!
On altı yilin həsrəti, xanım Bamsı!
Qalın Oğuz içində
Qazan bəgi sorar olsañ, sağdır, Bamsı!
Qıyan Selcük oğlu Dəli Dondarı ³ sorarsañ,
sağdır, Bamsı!
Qaragünə oğlu Budağı sorar ⁴ olsañ,
sağdır, Bamsı!
Ol bəglər ağ çıqardı, qara geydi
⁵ səniñçün, Bamsı!
Ağ saqallu atanı, ağ birçəklü anañı
sorar ⁶ olsañ, sağdır, Bamsı!
Ağ çıxarıb qara geydilər səniñçün, Bamsı!
⁷ Yedi qız qardaşın yedi yol ayırında
ağlar gördüm, Bamsı!
⁸ Güz alması kibi al yañaqların
yırtar gördüm, Bamsı!
“Vardı, ⁹ gəlməz qardaş!” – deyü.
Zarılıq edər gördüm, Bamsı!
Göz açuban ¹⁰ gördiğın,
Köñül verib sevdigiñ
Baybican qızı Banı¹¹çiçək
Kiçik düğünün eylədi,
ulu düğüninə vədə qodı;
Yalançı ¹² oğlu Yırtıcuğa varır gördüm,
xan Beyrək!
Parasarıñ ¹³ Bayburd hasarından uça görgil!
Ağ-alaca gərdəğünə ¹ gələ görgil!
Gəlməz olsañ, Baybican qızı Banıçiçəgi
² aldırđın, bəllü bilgil” – dedi.

D97

Beyrək qalqdı, ağlayu-ağlayu ³ qırq yigidiñ yanına gəldi.
Qaba sarıq götürdi, yerə çaldı. ⁴ Aydır: “Hey, mənim qırq yol-
daşım! Bilürmisiz, nələr oldı? Yalançı ⁵ oğlu Yalancuq mənim
ölüm xəbərini ilətmiş, dñnlügi altun ⁶ ban evinə babamıñ şivən
girmiş. Qaza bəñzər qızı-gəlini ⁷ ağ çıxarmış qara geymiş.

Göz açuban gördüğüm, könlül verüb ⁸ sevdiğim Banıçığək Yalançı oğlu Yalancuğa varar olmuş”.

⁹ Böylə digəc, qırq yigidi qaba sarıqların götürdilər, yerə çaldılar, ¹⁰ böğürü-böğürü ağlaşdılar, zarılıq qıldılar.

D98 Məgər kafir bəğiniñ ¹¹ bir bıkr qızı vardı. Hər gün Beyrəgi görməgə gəlürdi. Ol ¹² gün genə görməgə gəldi. Baqdı gördi, Beyrək səxt olmuş. ¹³ Qız aydır: “Neçün səxtsən, xanım yigit? Gəldigimcə səni şən ¹ görərdim. Gülərdiñ, oynardıñ. Şimdi nolduñ?” – dedi.

Beyrək ² aydır: “Necə səxt olmayayım? On altı yıldır kim, babañıñ tutsaqıyam. ³ Ataya-anaya, qavuma-qardaşa həsrətəm; və həm bir qara gözlü yavuqlum ⁴ vardı. Yalançı oğlu Yalancuq derlər, bir kişi vardı; ⁵ varmış, yalan söyləmiş, bəni öldi demiş; aña varar olmuş”, – ⁶ dedi.

D99 Böylə digəc, qız – Beyrəgi aşıqlamışdı – aydır: “Əgər səni ⁷ hasardan aşağı orğanla salındıracaq olursam, babaña-⁸ anaña sağlıqla varacaq olursañ, bəni bunda gəlüb halallığa ⁹ alurmuşan?” – dedi. Beyrək and içdi: “Qılıcıma doğranayın! Oxıma ¹⁰ sancılayın! Yer kibi kərtiləyin, topraq kibi savrılayın! Sağlıqla ¹¹ varcaq olursam, Oğuza gəlüb, səni halallığa almaz isəm!” – ¹² dedi. Qız dəxi orğan götürüb Beyrəgi hasardan aşağı ¹³ salındırdı. Beyrək aşağı baqdı. Kəndözin yer yüzində ¹ gördi. Allaha şükr eylədi. Yola düşdi. Gedərək kafiriñ ² ilqısına gəldi. “Bir at bularsam, tutayım binəyim!” – dedi. Baqdı ³ gördi kəndüniñ dəñiz qulunu ⁴ Boz aygır bunda otlanub durar. ⁴ Boz aygır dəxi Beyrəgi görüb tanıdı, iki ayağının üzərinə ⁵ durdı, kişnədi. Beyrək dəxi bunu ögmiş, görəlmiş, xanım, ⁶ necə ögmiş.

Aydır:

Açuq-açuq meydana bəñzər səniñ alıncuğıñ,

⁷ İki şəbcırağa bəñzər səniñ gözciğəziñ,

Əbrişimə bəñzər səniñ ⁸ yəlicigiñ,

İki qoşa qardaşa bəñzər səniñ qulacığıñ,

Əri ⁹ muradına yetürər səniñ arxacığıñ.

At deməzəm saña, qardaş deyərəm,

¹⁰ qardaşımdan yeg!

Başıma iş gəldi, yoldaş derəm,
yoldaşımdan ¹¹ yeg! – dedi.

D100 At başını yuqarı tutdı, bir qulağın qaldırdı, ¹² Beyrəgə qar-
şu gəldi. Beyrək at köksin qucaqladı. İki gözin ¹³ öpdü. Sıçradı,
bindi. Hasarın qapusına gəldi. Otuz doquz ¹ yoldaşın ısmarladı,
görəlmiş, xanım, necə ısmarladı.

Beyrək aydır:

² Mərə sası dinlü kafir!

Mənim ağzuma sögüb durarsan, duyamadım.

³ Qara doñuz ətindən yaxını yedirdiñ doymadım.

Tañrı maña yol ⁴ verdi, gedər oldum,

mərə kafir!

Otuz doquz yigidim əmanəti, ⁵ mərə kafir!

Birin əksik bulsam yerinə on öldürəyim,

Onın əksik ⁶ bulsam, yerinə yüzün öldürəyim,

mərə kafir!

Otuz doquz yigidim ⁷ əmanəti, mərə kafir! –

dedi, dəxi aldı yürüyü verdi.

Qırq nəfər ⁸ kafirlər atlandılar, ardına düşdilər. Qova get-
dilər, yetmədilər. Döndilər.

⁹ Beyrək Oğuzla gəldi. Baqdı gördü bir ozan gedər, aydır:
“Mərə ¹⁰ ozan, nerəyə gedərsən?” Ozan aydır: “Bəg yigit,
dügünə gedərəm”. ¹¹ Beyrək aydır: “Dügün kimüñ?” “Ya-
lançı oğlu Yalancuğün”, – dedi. ¹² “Mərə, kimüñ nəsin alır?”
– dedi. Ozan aydır: “Xan Beyrəgiñ ¹³ adaxlusın alır”, – dedi.

D101 Beyrək aydır: “Mərə ozan, qopuzuñ maña ¹ vergil, atımı
saña verəyim. Saqla gələm, bəhasın gətürəm, alam”, – dedi.
² Ozan aydır: “Avazım gödəlmədin, ünüm boğulmadın bir
atdır, əlümə ³ girdi, ilətəyim saqlayayım”, – dedi. Ozan qo-
puzı Beyrəgə verdi.

⁴ Beyrək qopuzı aldı, babasınıñ ordusuna yaqın gəldi.
Baqdı ⁵ gördü bir qaç çobanlar yoluñ qıyısın almışlar, ağlar-
lar; həm ⁶ durmayıb, daş yığarlar. Beyrək aydır: “Mərə ço-
banlar, bir kişi yolda ⁷ daş bulsa, yabana atar. Siz bu yolda bu
daşı neçün yığarsız?”

⁶ Qız aydır:

Çalma, ozan, ayıtma, ozan!
Qaraluca mən qızıñ ⁷ nəsinə gərək, ozan?!
Qarşu yatan qara dağı sorar olsañ,
Ağam ⁸ Beyrəgiñ yaylasıydı;
Ağam Beyrək gedəli yaylarım yoq.
⁹ Sovuq-sovuq suları sorar olsañ,
Ağam Beyrəgiñ içədiydi;
¹⁰ Ağam Beyrək gedəli içərim yoq.
Tavla-tavla şahbaz atlarını ¹¹ sorar olsañ,
Ağam Beyrəgiñ binədiydi;
Ağam Beyrək gedəli ¹² binərim yoq.
Qatar-qatar dəvələri sorar olsañ,
Ağam ¹³ Beyrəgiñ yüklədiydi;
Ağam Beyrək gedəli yüklədim yoq.
¹ Ağ ayılda ağca qoyunu sorar olsañ,
Ağam Beyrəgiñ şüləniydi;
² Ağam Beyrək gedəli şülənim yoq.
Qaralu-göglü otağı sorar ³ olsañ,
Ağam Beyrəgiñdir;
Ağam Beyrək gedəli köçərim yoq.

D104

⁴ Yənə qız aydır:

Mərə ozan! Qarşu yatan qara dağdan
Aşub ⁵ gəldigiñdə-keçdigiñdə
Beyrək adlu bir yigidə bulışmadıñmı?
Daşqun-⁶daşqun suları
Aşub gəldigiñdə-keçdigiñdə
Beyrək ⁷ adlu bir yigidə bulışdıñmı?
Ağır-adlu şəhərlərdən gəldügiñdə
⁸ Beyrək adlu bir yigidə bulışmadıñmı?
Mərə ozan, gördüñsə, ⁹ degil maña!
Qara başım qurban olsun, ozan, saña! – dedi.

Qız ¹⁰ genə aydır:

Qarşu yatan qara dağım yıqlubdur,
Ozan, səniñ ¹¹ xəbəriñ yoq.

Kölgəlicə qaba ağacım kəsilibdür,
Ozan, ¹² səniñ xəbəriñ yoq.
Dünyəlikdə bir qardaşım alınubdur,
Ozan, ¹³ səniñ xəbəriñ yoq.
Çalma, ozan, ayıtma, ozan,
D105 Qaraluca ¹ mən qızıñ nəsinə gərək, ozan?
İləyündə düğün var,
Dügünə ² varub ötgil! – dedi.

Beyrək bundan keçdi. Ulu qız ³ qarındaşları yanına gəldi.
Baqdı gördi qız qardaşları ⁴ qaralu–göglü oturlarlar. Çağırıb
Beyrək soylar, görəlim, xanım, ⁵ nə soylar. Aydır:

Alan sabah yerindən duran qızlar!
Ağ otağı ⁶ qoyuban qara otağa girən qızlar!
Ağ çıxarıb qara geyən qızlar!
⁷ Bağır kibi ögnəndə yoğurtdan nə var?
Qara saqac altında göməc⁸dən nə var?
Kəndirikdə ötməkdən nə var?
Üç gündür, yoldan ⁹ gəldim, doyuruñ məni
Üç günə varmasun, Allah sevindirsün ¹⁰ sizi! – dedi.

Qızlar vardılar, yemək gətürdilər. Beyrəgiñ ¹¹ qarnın do-
yurdılar. Beyrək aydır: “Ağañızıñ başı və gözi ¹² sədəqəsi,
köhnə qaftanıñuz var isə, geyəyin, düğünə varayın. ¹³ Dügündə
əlümə qaftan verür, gerü qaftanıñuz verəyim”, – dedi.

D106 ¹ Vardılar, Beyrəgiñ qaftanı varmış, buña verdilər. Aldı, ²
geydi. Boyı boyına, beli belinə, qolı qolına yaqışdı. ³ Ulu qız
qardaşı bunu Beyrəgə bəñzətdi. Qara qıyma gözləri ⁴ qan–yaş
doldı. Soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış:

⁵ Qara qıyma gözləriñ çöngəlməsəydi,
“Ağam Beyrək” deyəydim, ⁶ ozan, saña!
Yüziñi qara saç örtməsəydi,
“Ağam ⁷ Beyrək” deyəydim, ozan, saña!
Qunt–qunt biləkləriñ sol⁸masaydı,
“Ağam Beyrək” deyəydim, ozan, saña!
Apul–apul ⁹ yürüşüñdən,

Aslan kibi duruşuñdan,
Qañrılıban ¹⁰ baqışuñdan,
Ağam Beyrəgə bəñzədürəm, ozan, səni!
Sevindirdiñ, ¹¹ yerindirmə, ozan, məni! – dedi.

Qız bir dəxi soylamış, ¹² aydır:

D107 Çalma ozan, bir zaman ayıtma, ozan!
Ağam Beyrək gedəli bizə ¹³ ozan gəldüğü yoq,
Əgnimüzdən qaftanımız alduğı yoq,
¹ Başımızdan gecəligümüz alduğı yoq,
Buynuzı burma qoçlarımız ² alduğı yoq, – dedi.

D108 Beyrək aydır: “Gördüñmi, qızlar bu qaftanla ³ məni tanıdılar. Qalın Oğuz bəgləri dəxi tanırırlar”, – dedi. ⁴ “Görəyim, Oğuzda mənim dostum, düşmənim kimdir?” – dedi. Qaftanı ⁵ sıyırdı, götürdü, qızlarıñ üstinə atı verdi: “Nə siz oluñ, ⁶ nə Beyrək qalsun! Bir əski qaftan verdiñüz bənim başım–beynim ⁷ aldıñuz”, – deyüb vardı. Bir əski dəvə çuvalı buldı, ⁸ dəldi, boynına keçürdi. Kəndüyi dəlüligə bıraqdı, ⁹ sürdü dügünə gəldi. Gördi dügündə göygü ¹⁰ ox atar. Qaragünə oğlu Budaq, Qazan bəg oğlu Uruz, ¹¹ Bəglər başı Yegnək, Qəflət qoca oğlu Şir Şəmsəddin, ¹² qızıñ qardaşı Dəli Qarcar bilə ox atarlardı. ¹³ Qaçan kim Budağ atsa, Beyrək “Əlüñ var olsun!” dedi. ¹ Uruz atsa, “Əlüñ var olsun!” derdi. Yegnək atsa, ² “Əlüñ var olsun!” derdi. Şir Şəmsəddin atsa, “Əlüñ ³ var olsun!” derdi. Göygü atsa, “Əlüñ qurısun, ⁴ parmaqlarıñ çürisün, hey, doñuz oğlu doñuz, – derdi, – ⁵ göygülərə qurban ol!” – derdi.

Yalançı oğlu Yalancuğın ⁶ acığı tutdı, aydır: “Mərə, qavat oğlu dəli qavat, saña ⁷ düşərmi maña bunuñ kibi söz söyləmək? Gəl, mərə qavat, ⁸ mənim yayımı çək, yoxsa şimdİ boynuñ ururam!” – dedi.

⁹ Böylə digəc Beyrək yayı aldı, çəkdi. Qəbzəsindən ¹⁰ yay iki para oldı. Götürİ öñinə bıraqdı: “Daz ¹¹ yerdə turğay atmağa yaxşı!” – dedi.

D109 Yalançı oğlu ¹² Yalancıq yay ufanduğına qatı qaqıdı. Aydır: “Mərə, ¹³ Beyrəgiñ yayı vardır, gətürün!” – dedi. Vardılar, gətürdilər. ¹ Beyrək yayı gördigində yoldaşların andı, ağladı.

Aydır:

² Tol-tolara girdigim,
Tolar əri, doxarlıyı qodığım.
Yağı ³ yordı əlümdə qıl kişlim,
ayğır malı.
Ayğır verüb alduğım,
ağ ⁴ tozlu qatı yayım.
Buğa verüb alduğum boğma kirişim.
Buñlu ⁵ yerdə qodım-gəldim
Otuz doquz yoldaşım, iki arğışım! – ⁶ dedi.

Andan Beyrək aydır: “Bəglər, sizün eşqiñizə çəkəyim ⁷ yayı, atayım oxı” – dedi. Məgər göyginiñ yüziginə nişan ⁸ atarlardı. Beyrək oqla yüzügi urdı, paraladı. ⁹ Oğuz bəgləri bunu görəcək əl ələ çaldılar, gülüşdilər.

¹⁰ Qazan bəg baqub tamaşa edərdi. Adam göndərdi, Beyrəgi ¹¹ qağırdı.

Dəlü ozan gəldi; baş endirdi, bağır basdı, ¹² salam verdi. Beyrək aydır:

D110

Alar sabah sapa yerdə dikiləndə ¹³ ağ-ban evli,
Atlasla yapılanda gög sayvanlu,
Tavla-¹tavla çəkiləndə şahbaz atlu,
Çağıruban dad verəndə yol ² çavuşlu,
Yayqandığında yağ dökülən bol nemətlü!
Qalmış ³ yigit arxası! Bizə miskin umudü!
Bayındır xanıñ ⁴ göygüsü!
Tülü quşuñ yavrısı!
Türkistanıñ dirəgi!
⁵ Amit soyınıñ aslanı, Qaraçuğuş qaplanı!
Qoñur atıñ ⁶ ayası,
Xan Uruzuñ babası,
Xanım Qazan, ünüm aña, ⁷ sözüüm diñlə:
Alan sabah durmuşsan, ağ ormana ⁸ girmişsən.
Ağ qovağın budağından yırgayuban keçmişsən.
⁹ Can bacuğın əgmişsən,
Oq cığırın qurmuşsan,
¹⁰ Adın gərdək qomuşsan.

Sağda oturan sağ ¹¹ bəglər!
Sol qolda oturan sol bəglər!
Eşikdəki inaqılar!
¹² Dibdə oturan xas bəglər!
Qutlu olsun dövlətiñüz! – ¹³ dedi.

D111 Böylə digəc Qazan bəg aydır: “Mərə dəlü ozan! ¹ Məndən nə dilərsən? Çətirli otaqmı dilərsən? Qul-qaravaşmı dilərsən? ² Altun-aqçamı dilərsən, verəyim!” – dedi. Beyrək aydır: “Sultanım, ³ məni qosañ da şülən yeməgiñ yanına varsam. Qarnım acdur, ⁴ doyursañ”, – dedi.

Qazan aydır: “Dəlü ozan, dövlətiñ dəpdi. ⁵ Bəglər, bugünkü bəgligim bunuñ olsun. Qoñ nerəyə gedərsə–⁶getsün, neylərsə eylesün”, – dedi.

Beyrək şülən yeməgiñiñ ⁷ üzərinə gəldi. Qarnın doyurduqdan soñra qazanları dəpdi–⁸dökdi, çevirdi. Yaxnınıñ kimini sağına, kimini solına ⁹ atar. Sağdan gedəni sağ alır, soldan gedəni sol ¹⁰ alır. Haqluya haqqı dəgə, haqsuzə yüzi qaraluğı dəgə.

Qazan ¹¹ bəgə xəbər oldı: “Sultanım, dəlü ozan həp yeməgi dökdi, – ¹² dedilər, – şimdı qızlar yanına varmaq istər”. Qazan aydır: “Mərə ¹³ qon-a, qızlar yanına da varsun!” – dedi.

D112 Beyrək qalqdı, ¹ qızlar yanına vardı. Surnaçıları qovdı, naqaraçuları ² qovdı. Kimini dögdi, kiminiñ başın yardı. Qızlar oturan ³ otağa gəldi; eşigin aldı, oturdı.

Bunu gördi ⁴ Qazan bəgiñ xatunu Boyı uzun Burla qaqudı, aydır: ⁵ “Mərə, qavat oğlı dəlü qavat, saña düşərmi bitəkəllüf ⁶ bənim üzərimə gələsən?” – dedi. Beyrək aydır: “Xanım, Qazan bəgdən ⁷ maña buyruq oldı. Maña kimsə dolaşmaz”, – dedi. Burla xatun ⁸ aydır: “Çünkim Qazan bəgdən buyruq olubdur, qoñ ⁹, otursun!” – dedi. Yenə döndi, Beyrəgə aydır: “Mərə dəlü ozan, ¹⁰ ya məqsuduñ nədir?” Aydır: “Xanım, məqsudım oldur ki, ərə varan ¹¹ qız qalqa oynaya, mən qopuz çalam”, – dedi. Qısırca yengə ¹² derlər, bir xatun vardı, aña ayıtdılar: “Mərə Qısırca yengə, ¹³ dur sən oynə, nə bilür dəli ozan”, – dedilər.

D113 Qısırca yengə ¹ durdı, aydır: “Mərə dəli ozan, ərə varan qız mənəm!” – dedi. ² Oynamağa başladı. Beyrək qopuz çaldı, soyladı, görəlim, ³ xanım, nə soyladı.

Burla xatun aydır: “Qız, qalq oyna, əlündən nə ¹⁰ gəlür?”
– dedi. Banıççək qırmızı qaftanın geydi. Əllərin ¹¹ yeninə
çəkdi gözükməsün deyü; oyuna girdi, ayıtdı: “Mərə ¹² Dəlü
ozan, çal, di!” Dəlü ozan çaldı aydır:

D115 Mən bu yerdən gedəli dəlü olmuş¹³san*,
Dəlim ağca qarlar yağmış, dizə yetmiş.
Xan qızınıñ evində ¹ qul-xəlaiq dükənmiş...
Məşrəbə almış, suya varmış –
Biləgindən ² on parmağını sovuq almış.
Qızıl altun gətirüñ,
Xan qızına ³ dırnaq yonuñ.
Eyiblücə, xan qızı, ərə varmaq eyib olar, – dedi.

⁴ Bunı eşidcək Banıççək qaqudı: “Mərə dəlü ozan, mən
eyib⁵lümiyəm kim, maña eyib qoşarsan?” – dedi. Gümüş kibi
ağ biləgin açdı, ⁶ əlin çıqardı. Beyrəgiñ keçürdüğü yüzük gö-
rindi. Beyrək ⁷ yüzügi tanıdı. Burada soylamış, görəlim, xa-
nim, nə soylamış, ⁸ aydır:

Beyrək gedəli Bam-bam dəpə başına çıqdıñmı, qız?!
Qarılatıb ⁹ dört yanıña baqdıñmı, qız?!
Qarğu kibi qara saçın yoldıñmı, qız?!
¹⁰ Qara gözdən acı yaş dökdüñmı, qız?!
Güz alması kibi al ¹¹ yanağıñ yırtdıñmı, qız?!
Sən ərə vararsan, altun yüzük mənim¹²dir**,
ver maña, qız! – dedi.

Qız aydır:

D116 Beyrək gedəli Bam-bam dəpə ¹³ başına çıqdığım çoq,
Qarğu kibi qara saçum yolduğum çoq.
¹ Güz alması kibi al yanağıym yırtdığım çoq.
Gələnlə gedəndən ² sorduğum çoq.
“Vardı, gəlməz bəg yigidim,
xan yigidim ³ Beyrək” – deyü ağladığım çoq.
Sevişdigim Bamsı Beyrək sən ⁴ degilsən,

* Olmışsan.

** Mənimdir.

Altun yüzük səniñ degildir.
Altun yüzükdə ⁵ çox nişan vardır.
Altun yüzügi istərsəñ, nişanın ⁶ söylə! – dedi.

Beyrək aydır:

Alan sabah, xan qızı, yerimdən ⁷ durmadımmı?
Boz ayğırın belinə binmədimmi?
Səniñ evün üzərinə ⁸ sığın-keyik yıqmadımmı?
Sən məni yanıña qağırmadıñmı?
Sənünlə ⁹ meydanda at çapmadıqmı?
Səniñ atunı mənim atım keçmədimi?
Ox ¹⁰ atanda mən səniñ oxunı yarmadımmı?
Gürəşdə mən səni ¹¹ basmadımmı?
Üç öpüb bir dişləyüb, altun yüzügi ¹²
barmağıña keçürmədimmi?
Sevişdiğün Bamsı Beyrək mən degilmiyəm? – ¹³ dedi.

D117 Böylə digəc qız tanıdı-bildi kim, Beyrəkdir. Cübbəsiylə-
¹çuxasıyla Beyrəgin ayağına düşdi. Beyrəgə dayələr qaftan ²
geyürüb donatdılar. Haman qız sıçradı, ata bindi. Beyrəgin ³
atasına-anasına muştuluğa çapar getdi.

Qız aydır:

⁴ Arğab-arğab qara dağın yıxılmışdı, yucaldı, axır!
⁵ Qanlı-qanlı suların sovgulmuşdı, çağladı, axır!
Qaba ağacın ⁶ qurmuşdı, yaşardı, axır!
Şahbaz atın qarımışdı, ⁷ qulun verdi, axır!
Qızıl dəvələrin qarımışdı, köşək ⁸ verdi, axır!
Ağ qoyunu qarımışdı, quzu verdi, axır!
⁹ On altı yıllıq həsrətin-öğuluñ Beyrək gəldi, axır!

Qayın ¹⁰ ata, qayın ana, muştuluq maña nə verərsiz? – dedi.
Beyrəgin atası-¹¹anası aydır:

Dilün için öləyin, gəlincigüm!
Yoluña qurban ¹² olayın, gəlincigüm!
Yalansa bu sözlərin, gerçək ola, gəlincigüm!
¹³ Sağ-əsən çıqub gəlsə,

D118 Qarşu yatan qara dağlar saña ¹ yaylaq olsun!
 Sovuq-sovuq suları saña içət olsun!
² Qulum-xələyığım saña qırnaq olsun!
 Şahbaz atlarım saña ³ binət olsun!
 Qatar-qatar dəvələrım saña yüklət olsun!
⁴ Ağayıda ağca qoyunum saña şülən olsun!
 Altun-aqçam ⁵ saña xərclıq olsun!
 Dünlügi altun ban evim saña ⁶ kölgə olsun!
 Qara başım qurban olsun saña, gəlincigüm! – ⁷ dedi.

Bu məhəldə bəglər Beyrəgi gətürdilər. Qazan bəg aydır: ⁸ “Muştuluq, Baybörə bəg! Oğluñ gəldi!” – dedi. Bay⁹börə bəg aydır: “Oğlum idigin andan biləyim, sırça parmağımı ¹⁰ qanatsun, qanını dəstmalə dürtsün, gözümə sürəyin, ¹¹ açılacaq olursa, oğlum Beyrəkdir!” – dedi. Zira ağlamaqdan ¹² gözləri görməz olmuş idi. Dəstmalı gözünə silcək ¹³ Allah Taalanın qüdrətiylə gözi açıldı. Atası-anası ¹ güldilər. Beyrəgin ayağına düşdilər. Aydır:

D119 Oğul! Dünlügi ² altun ban evimiñ qəbzəsi oğul!
 Qaza bəñzər qızumuñ-³gəlinimiñ çiçəgi oğul!
 Görər gözüm aydını oğul!
 Tutar belüm ⁴ qüvvəti oğul!
 Qalın Oğuz imrəncəsi, canım oğul!” –deyübən
 çoq ⁵ ağladı,
 Allahına şükrələr eylədi.

Yalançı oğlu Yalancuq ⁶ bunu eşitdi. Beyrəgin qorqusundan qaçdı, özini ⁷ Dana sazına saldı. Beyrək ardına düşdi, qova-qova saza ⁸ düşürdi. Beyrək aydır: “Mərə, od gətürün!” Gətürdilər. Sazı ⁹ oda urdılar.

Yalançıq gördi kim, yanar, sazdan çıqdı. ¹⁰ Beyrəgin ayağına düşdi. Qılıcı altından keçdi. Beyrək ¹¹ dəxi suçından keçdi. Qazan bəg aydır: “Gəl muradıña yetiş!” ¹² Beyrək aydır: “Yoldaşlarımı çıxarmayınca, hasarı almayınca ¹³ murada irməzəm!” – dedi. Qazan bəg Oğuzuna: “Bəni sevən yetsün!” – ¹ dedi.

D120 Qalın Oğuz bəgləri atlandılar. Bayburd hasarına ² çapar yetdilər. Kafirlər dəxi bunları qarşuladılar.

Qalın ³ Oğuz bəgləri arı sudan abdəst aldılar. Ağ alınların ⁴ yerə qodılar. İki rükət namaz qıldılar. Adı görklü Məhəmmədi ⁵ yad gətürdilər. Gumbur-gumbur naqaralar döğüldi. Bir qiyamət ⁶ savaşı oldu, meydan dolu baş oldu.

Şekli Məliki ⁷ böğürdübəni Qazan bəg atdan yerə saldı. Qara Təküri Dəli ⁸ Dondar qılıcladı, yerə saldı. Qara Arslan Məliki ⁹ Qarabudaq yerə saldı. Dərələrdə kafirə qırğın girdi. ¹⁰ Yedi kafir bəgi qılıcdan keçdi.

D121 Beyrək, Yegnək, Qazan bəg, ¹¹ Qarabudaq, Dəli Dondar, Qazan oğlu Uruz bəg – bunlar ¹² hasara yürüş etdilər. Beyrək otuz doquz yigidiniñ üzərinə gəldi. Anları sağ və əsən gördi. Allaha ¹ şükr eylədi. Kafiriñ kəlisəsini yıqdılar, yerinə məscid yaptılar. ² Keşişlərdən öldürdilər. Bañ bañlatdılar. Əziz Tañrı adına qudbə ³ oqıtdılar. Quşuñ ala qatını, qumaşuñ arusını, qızıñ göğçəğini, ⁴ doquzlama çırğab çuxa xanlar xanı Bayındıra pəncik ⁵ çıxardılar.

Baybörə bəgiñ oğlancuğu Beyrək Baybican bəgiñ ⁶ qızını aldı. Ağ-ban evinə, ağ otağına gerü döndi. Dügünə ⁷ başladı. Bu qırq yigidiñ bir qaçına xan Qazan, bir qaçına ⁸ Bayındır xan qızlar verdilər. Beyrək dəxi yedi qız qarındaşını ⁹ yedi yigidə verdi. Qırq yerdə otaq dikdi. Otuz doquz ¹⁰ qız “talelü” “tale”inə birer ox atdı. Otuz doquz yigit oxınıñ ¹¹ ardınca getdi. Qırq gün-qırq gecə toy-dügün eylədilər. Beyrək ¹² yigitləriylə murad verdi, murad aldı.

D122 Dədəm Qorqud gəldi, şadlıq ¹³ çaldı. Boy boyladı, soy soyladı. Qazı ərənlər ¹ başına nə gəldügin söylədi. “Bu Oğuznamə Beyrəgiñ olsun!” – ² dedi. Yum verəyin, xanım:

Yerlü qara dağlarıñ yıqılmasun!
Kölgəlicə ³ qaba ağacın kəsilməsün!
Ağ saqallu babañ yeri uçmaq olsun!
⁴ Ağ birçəklü anañ yeri behişt olsun!
Oğulla qarındaşdan ⁵ ayırmasun!
Axır vaqtında arı imandan ayırmasun!
“Amin! Amin!” ⁶ deyənlər didar görsün!
Yığışdırsun, durışdırsun ⁷ günahınızı
Adı görklü Məhəmməd Mustafa yüzi suyına
bağışlasun, xanım, hey!..

⁸ QAZAN BƏG OĞLI URUZ BƏGİN TUTSAQ OLDIĞI BOYI ⁹ BƏYAN EDƏR, XANIM, HEY!

D123 Bir gün Ulaş oğlu Qazan bəg ¹⁰ yerindən durmuşdı. Qara yeriñ üzərinə otaxların tikdirmişdi. ¹¹ Biñ yerdə ipək xalçası döşətmişdi. Ala sayvan gög ¹² yüzünə aşanmışdı. Doqsan tümən gənc oğuz söhbətinə dərilmişdi. ¹³ Ağzı böyük xümrələr ortalığa salınmışdı. Doquz yerdə badyalar ¹ qurılmışdı. Altun ayaq, surahilər dizilmişdi. Doquz ² qara gözli, örmə saçlı, əlləri biləgindən qınalı, parmaqları ³ nigarlı, boğazları birər qarış kafir qızları al şərabi ⁴ altun ayağla Qalın Oğuz bəglərinə gəzdirlirlərdi. Hər birindən ⁵ Ulaş oğlu Salur Qazan içmişdi. Çırğab-çırğab ⁶ çadır, otaq bağışlardı. Qatar-qatar dəvələr bağışlardı. ⁷ Oğlu Uruz qarşusunda yay söykərib durardı. ⁸ Sağ yanında qardaşı Qaragünə oturmışdı. Sol yanında ⁹ dayısı Aruz oturmışdı.

D124 Qazan sağına baqdı, qas-¹⁰qas güldi. Solına baqdı, çox sevindi. Qarşusına ¹¹ baqdı, oğlancığını – Uruzı gördi. Əlin əlinə çaldı, ¹² ağladı. Oğlu Uruza bu iş xoş gəlmədi; ilərü ¹³ gəldi, diz çökdi. Babasına çağırub soylar, görəlim, ¹ xanım, nə soylar. Aydır:

Ünüm añla mənim, sözüm diñlə, ağam ² Qazan.
Sağıña baqdıñ, qas-qas güldüñ.
Soluna baqdıñ, ³ çox sevindiñ.
Qarşuña baqdıñ, bəni gördüñ, ağladıñ.
Səbəb ⁴ nədir, degil maña,
Qara başım qurban olsun, babam, saña! – dedi.
⁵ Diməz olursañ,
Qalqubanı yerimdən mən duraram.
Qara gözli ⁶ yigitlərimi boyuma aluram.
Qan Abqaz elinə mən gedərəm,
Altun ⁷ xaça mən əlümi basaram,
Pilon geyən keşişin əlin öpərəm,
⁸ Qara gözlü kafir qızın mən aluram.
Dəxi səniñ yüzüñə mən ⁹ gəlməzəm.

Ağladuğuña səbəb nə, degil maña!
Qara başım qurban olsun, ¹⁰ ağam, saña! – dedi.

Qazan bəg alaldı. Oğlanın yüzünə ¹¹ baqdı. Çağırıb soylar,
görəlim, xanım, nə soylar.

Qazan aydır:

D125 ¹²Bөрü gәlgil, qulunum oğul!
Sağım ələ baqduğumda
qardaşım Qara¹³günөyi gördüm, –
Baş kəsübdür, qan dökübdür,
Çöndi alubdur, ¹ ad qazanubdur.
Solum ələ baqduğumda
dayım Aruzı gördüm, –
² Baş kəsübdür, qan döküpdür,
Çöldi alubdur, ad qazanıbdır.
³ Qarşum ələ baqduğumda səni gördüm,
On altı yaş yaşladıñ.
⁴ Bir gün ola, düşəm öləm, sən qalasan –
Yay çəkmədüñ, ox ⁵ atmadıñ,
Baş kəsmədiñ, qan dökmediñ,
Qanlu Oğuz içində ⁶ çöldi almadıñ.

Yarınkı gün zaman dönüb, bən ölüb sən ⁷ qalacaq tacım-
taxtım saña verməyələr, – deyü soñumı añdım, ağladım, ⁸ oğul! –
dedi. Uruz burada soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış; ⁹ aydır:

A bəg baba!
Dəvəcə böyümişsən, köşəkcə aqlıñ yoq!
¹⁰ Dəpəcə böyümişsən, darıca beyniñ yoq!
Hünəri oğul ¹¹ atadanmı görər, ögrənər,
yoxsa atalar oğuldanmı ögrənür?
¹² Qaçan sən məni alub
kafir sərhəddinə çıqardıñ,
qılıç çalub ¹³ baş kəsdiñ?
Mən səndən nə gördüm, nə ögrənim? – dedi.

D126 Qazan ¹ bəg əlin əlinə çaldı, qas-qas güldi. Aydır: “A
bəglər! ² Uruz xub söylədi, şəkər yedi. Bəglər, siz yegüñüz-

içünüz, ³ söhbətinüz dağıtmañuz. Mən bu oğlanı alayın, ava gedəyin. ⁴ Yedi günlük azuğla çıxayın. Ox atduğum yerləri, qılıç ⁵ çalub baş kəsdüğüm yerləri göstəreyim. Kafir sərhəddinə, ⁶ Cızıqlara, Ağlağana, Gögcə dağa aluban çıxayın. Soñra ⁷ oğlana gərək olur, a bəglər!” – dedi.

Qoñur atın çəkirdi, ⁸ butun bindi. Üç yüz mürəssə donlu yigit soyladı, ⁹ boyına aldı. Qırq ala gözlü yigidin Uruz boyına aldı. ¹⁰ Qazan oğlını alub qara dağlar üzərinə ava çıqdı. ¹¹ Av avladı, quş quşladı. Sığın-keyik yıqdı. Göğ ¹² alañ görklü çəmənə çadır tikdi. Bir qaç gün bəglər ilə ¹³ yedi-içdi.

D127 Məgər Başı açuq Tatyən qalasından, ¹ Aqsaqa qalasından kafiriñ casusu vardı. Bunları ² görüb, təkürə gəldi. Aydır: “Hay, nə oturarsan, itüni ³ ulatmayan, çetügiñi molatmayan! Alpanlar başı Qazan oğlanuq ⁴ ilə sərxoş olub yaturlar”, – dedi.

On altı biñ qara donlu ⁵ kafir ata bindi. Qazanın üzərinə alğar yetdi. ⁶ Baqdılar gördilər altı bölük toz endi. Kimi aydır: “Keyik ⁷ tozıdır”. Kimi aydır: “Yağlı tozıdır”. Qazan aydır: “Keyik olsa, ⁸ bir ya iki bölük olurdu. Bu gələn, bilmiş oluñ, yağlıdır”, – ⁹ dedi. Toz yarıldı, gün kibi şıladı, dəniz kibi ¹⁰ yayqandı, meşə kibi qarardı. On altı biñ ip üz¹¹əngili, keçə börkklü, azğun dinli, quzğun dilli kafir ¹² çıqa gəldi. Qazan Qoñur atın çəkirdi, butun bindi. ¹³ Oğlı Uruz cilavısını çəkirdi.

D128 Bədəvi atın ¹ oynatdı, qarşu gəldi.

Aydır:

Bəri gəlgil, ağam Qazan!
Dəniz ² kibi qararub gələn nədir?
Od kibi şılayub, ıldız kibi parlayub
³ gələn nədir?
Ağız-dildən beş kəlmə xəbər maña!
Qara başım qurban ⁴ olsun, babam, saña! – dedi.

Qazan aydır:

Bəri gəlgil, arslanım ⁵ oğul!
Qara dəniz kibi yayqanıb gələn
kafiriñ ləşkəridir.
⁶ Gün kibi şılayub gələn

Kafiriñ başında aşığıdır.
İldız ⁷ kibi parlayıb gələn
kafiriñ cidasıdır.
Azğun dinlü ⁸ yağı kafirdir, oğul, – dedi.

Oğlan aydır: “Yağı” deyü nəyə ⁹ derlər?” Qazan aydır:
“Oğul, anuñçun yağı derlər ki, biz anlara ¹⁰ yetsevüz, öldürə-
riz. Anlar bizə yetse, öldürər” – dedi.

Uruz ¹¹ aydır: “Baba, içində bəg yigitlər öldürsələr, qan
sorularmı, ¹² dəvilərlərmı?” Qazan aydır: “Oğul, biñ kafir öl-
dürsəñ, ¹³ kimsə səndən qan dəviləmöz. Amma azğun dinlü
D129 kafirdir, ¹ xub yerdə tuş oldu. Vəli maña sən yaman yerdə du-
şaq ² olduñ, oğul! – dedi. Uruz burada soylamış, görəlim, ⁵ xa-
nım, nə soylamış.

Uruz aydır:

Bөрü gəlgil, ağam Qazan!
Qalqubanı ⁴ yerimdən
Bədəvi atım saqlardım bu gün için.
Günü gəldi, ağ ⁵ meydanda səgirdərin
səniñ için.
Ala uran sür cidamı ⁶ saqlardım
bu gün için.
Günü gəldi, qaba qarın, gen köksdə ⁷ oynadam
səniñ için.
Qara polat uz qılıcım saqlardım
bu ⁸ gün için.
Günü gəldi, sası dinlü kafir başın
kəsdirəyim ⁹ səniñçün.
Əgni bəg dəmür donum saqlardım bu gün için.
¹⁰ Günü gəldi, yeñ-yaqalar dikdürəyim səniñçün.
Başımda ¹¹ qunt işıqlar saqlardım səniñçün.
Günü gəldi, qaba çomaq ¹² altında yoğradım
səniñ için.
Qırq yigidim saqlardım ¹³ bu gün için.
Günü gəldi, kafir başın kəsdürəyim səniñçün.
D130 ¹ Aslan adım saqlardım səniñ için.

Köksi gözəl qaba dağlar başına çıxğıl.
Mənim ⁹ savaştığım mənim döğüşdüyüm,
Mənim çəkişdüyüm, mənim qılıclaşdığım
¹⁰ görgil, ögrəngil!
Və həm bizə pusu olğıl, oğul! – dedi.

D132 Uruz ¹¹ babasının sözün sımadı, qayıdub gerü döndü. ¹² Yerdən yuca dağlar başına yoldaşların alub çıqdı. ¹³ Ol zaman-
da oğul ata sözün iki eləmözdi. İki ¹ eyləsə, ol oğlanı qəbul
eləmözlerdi. Uruz geñ ² yaqadan süğüsin sancdı durdı.

Qazan bəg gördü ³ ki, kafir qatı yaqlandı. Atından endi, arı
sudan abdəst aldı. ⁴ Ağ alnın yerə qodı, iki rikət namaz qıldı.
Adı görklü ⁵ Məhəmmədi yad gətürdi. Qara dinlü kafirə göz
qarartdı. ⁶ Hayqırdı, at saldı. Qarşu vardı, qılıc urdı.

⁷ Gumbur-gumbur tavıllar çalındı.
Burması altun tuc ⁸ borular çalındı.
Ol gün cilasun bəg ərənlər dönə-⁹dönə savaştı.
Ol gün qara polat uz qılıclar çalındı.
¹⁰ Ol gün qarğu dillü qaim oxlar atıldı.
Ala uran ¹¹ sür cidalar süsəldi.
Ol gün namərdlər, muxannətlər ¹² sapa yer gözətdi.
Ol gün baqa-baqa
Qazan oğlu Uruzuñ ¹³ eşqi gəldi.

D133 Aydır: “Bərü gəlüñ, qırq yoldaşım! Sizə qurban ¹ olsun
mənim başım! Görərmisiz, ağam Qazan baş kəsdi, ² qan dök-
di. “Oğlan-uşaq yimək yiməkcə gəlməz bana!” – dedi. ³ Ba-
bam bu kafirləri əsirgəmiş kibi; məni sevən yigitlərim, nə du-
rarsız, ⁴ kafiriñ bir ucına dəpəlim!” – dedi. Qaraqucın oynaddı,
Uruz ⁵ kafiriñ sağma at dəpdi. Sağlı-sollı kafiri xub ⁶ dağıtdı.
Sanasan kim, dar yolda dolu düşdi. Ya qara ⁷ qazıñ içinə şahin
girdi. Kafiriñ ucını basdı, ⁸ dağıtdı. Azğün dinlü kafir buñaldı,
oxa girdi. ⁹ Qovulan kimsə oğlanıñ bədəvi atın oxlatdılar. At
yıxıldı. ¹⁰ Kafirlər Uruzuñ üzərinə çovuxdı. Uruzuñ qırq ¹¹
yigidi atdan endi. Ələ qalqan baqını qısa dügdilər. ¹² Qılıc sı-
yırdılar. Uruzuñ üzərinə çoq savaştılar. ¹³ Qalaba qorxudar,
D134 dərin olsa, baturar. Yayanıñ umudı ¹ olmaz. Sağın-solun Uru-

zuñ çevirdilər. Qırq yigidin ² şəhid etdilər. Oğlanın üzərinə düşdilər, tutdılar. ³ Qarusından ağ əllərin bağladılar. Qıl orqan ağ boynına ⁴ taqdılar. Yüzi üzərinə saluban sürdilər. Ağ ətin-dən ⁵ qan çıxınca dögdilər. “Baba” deyü ağlatdılar, “ana” de-yü bozlatdılar. ⁶ Əli bağlı, boynı bağlı yüzi üzərinə salıb al-dılar, yürüyü ⁷ verdilər. Uruz tutsaq oldu.

D135 Qazanın xəbəri yoq. ⁸ Eylə sandı ki, yağ basıldı. At cilavı-sın döndərdi, ⁹ gerü döndi; gəldi, oğlını qoduğu yerdə bulmadı. ¹⁰ “A bəglər, oğlan qancaru getdi, ola?” – dedi. Bəglər aydır: ¹¹ “Oğlan quş yürəkli olur. Qaçub anasına getmişdir”, – ¹² de-dilər. Qazan qarardı, döndi. Aydır: “Bəglər, Tañrı bizə ¹³ bir kür oğul vermiş. Varayın, anı anası yanından alayın, ¹ qılıcla paralayayın, altı bölük edəyin, altı yoluñ ayırında ² birağayın. Bir dəxi kimsə yazı yerdə yoldaş qoyub qaçmaya!” – ³ dedi.

Daxı Qoñur atın ökcələdi, yola girdi. Evinə gəldi.

⁴ Xan qızı boyı uzun Burla xatun Qazanın gəldügin ⁵ eşitdi, atdan – ayqırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı. ⁶ “Oğlancığımıñ ilk avidir; Qanlı Oğuz bəglərin toylayayım!” – ⁷ dedi. Xan qızı gördi kim, Qazan gəlür; yumurlanub yerindən ⁸ uru durdı. Samur cübbəsin əgninə aldı. Qazana qarşu gəldi. ⁹ Qabaq qaldırdı. Qazanın yüzinə doğru baqdı. Sağlan ¹⁰ solına göz gəzdirdi. Oğlancuğunu – Uruzı görmədi. Qara ¹¹ bağı sar-sıldı, düm yürəgi oynadı, qara qıyma gözləri ¹² qan-yaş doldı. Qazana soylamış, görəlim, xanım, nə ¹³ soylamış; aydır:

D136

Bərü gəlgil, Salur bəgi, Salur görgi
Başım ¹ baxtı, evim taxtı!
Xan babamın göygüsü,
Qadın anamın ² sevgisi,
Atam-anam verdügi,
Göz açuban gördüğim
Köñül verüb sevdüğim.
Bəg yigidim Qazan!
Qalqubanı yerindən ⁴ uru durdın,
Oğluñla yelisi qara Qazılıq atın
butun ⁵ bindin.
Köksü gözəl qaba dağlar öñinə ava bindin

Boynı uzun bədəvi keyikin alub yıqdıñ.
 Semiz ⁶ atıñ yüklətdiñ, gerü döndüñ.
 İki vardıñ, bir gəlürsən, ⁷ yavrım qanı?
 Qarañu dündə bulduğum oğlum qanı?
 Bir bəgüm ⁸ görünməz, bağrım yanar.
 Asılan-asılan qayalardan
 Qazan, ⁹ oğlan uçurdıñmı?
 Talı saziñ aslanına yedirdiñmi?
 Yoxsa qara dinlü kafirə uğratdıñmı?
¹⁰ Ağ əllərin qarusından bağlatdıñmı?
 Kafir öñincə yürütdiñmi?
¹¹ Dili-damağı qurıyıb dörd yanına baqdırdıñmı?
 Qara ¹² gözdən acı yaşın dökdürdüñmi?
 “Qadun ana, bəg baba” ¹³ deyü bozlatdıñmı? -dedi.

Genə soylamış, aydır:

D137 Oğul, oğul, ¹ ay oğul! Ortacım oğul!
 Qarşu yatan qara dağım yüksəgi ² oğul!
 Qaranñulıca gözlərim aydını oğul!
 Sam yelləri ³ əsmədin, Qazan, qulağım çınlar.
 Sarımsaq otın yemədin, ⁴ Qazan, içüm göynər.
 Sarı yılan soqmadan ağca tənüm ⁵ qalqar-şişər.
 Qurumişca köksümdə südüm oynar.
 Yalñuzca ⁶ oğul görünməz, bağrım yanar.
 Yalñuz oğul xəbərin, Qazan, degil ⁷ maña!
 Diməz olursañ, yana-göynə qarğaram, Qazan, saña! -dedi.⁸

Anası bir soy dəxi soyladı; aydır:

Qarğu cida ⁹ oynadanlar vardı, gəldi,
 Altun cida oynadana, ya Rəb, ¹⁰ noldı?
 Qaraquc ata binənlər vardı, gəldi,
 Bədəvi ¹¹ atlu bir oğula, ya Rəb, noldı?
 Nökər gəldi, nayib ¹² gəldi.
 Yalñuz bir oğula, ya Rəb, noldı?
 Yalñuz oğul ¹³ xəbərin, Qazan, degil maña!
 Diməz olsañ, yana-yana qarğaram, ¹ a Qazan, saña! -dedi.

D138

Bir dəxi soylamış:

Quru-quru çaylara su ² saldım,
Qara donlu dərvişlərə nəzir verdim.
Yanıma, ala ³ baqduğımda qonşuma eyü baqdim.
Umanına-usanana aş ⁴ yedirdim.
Ac görsəm, doyurdım,
Yalincıq görsəm, donatdım.
⁵ Dilək ilə bir oğulu güclə buldum.
Yalñuz oğul xəbərin, ⁶ a Qazan, degil maña!
Diməz olsañ, yana-göynə qarğaram, Qazan, ⁷ saña! -dedi.

Bir dəxi soylamış:

Qarşu yatan qara dağdan
⁸ Bir oğul uçurduñsa, degil maña,
Külünglə yıqdırayım!
⁹ Qamın aqan yügrək sudan
Bir oğul uçurduñsa, ¹⁰ degil maña,
Damarların tuğladayım!
Azğun dinlü kafirlərə
¹¹ Bir oğul tutdurduñsa, degil maña,
Xan babamıñ yanına ¹² mən varayın,
Ağır ləşkər, bol xəzinə alayın,
Paralanub ¹³ Qazılıq atımdan enməyincə,
Yeñümlə alca qanım silməyincə,
Qol-¹put olub yer yüzünə düşməyincə,
Yalñuz oğul xəbərin almayınca
² Kafir yollarından dönməyəyin! – dedi.
Yoxsa, a Qazan, ayağımdan ³ sərmüzə atayınmı?
Qara dırnaq ağ yüzümə çalayınmı?
Güz alması ⁴ kibi al yañaqlarım yırtayınmı?
Çənbərümə alca qanım dökəyinmi?
Ağır ⁵ şivən səniñ orduña qomayınmı?
“Oğul, “oğul” deyübəni ⁶ bozlayayınmı?
Qaytabanda qızıl dəvə bundan keçdi;
Torumları ⁷ bundan bozlayıb belə keçdi.
Torumcuğum aldırımışam, bozlayayınmı?
⁸ Qaraqueda Qazılıq at bundan keçdi.

D139

Quluncuğı kişnəyüb ⁹ belə keçdi.
Quluncuğum aldirmışam, kişnəyəyinmi?
Ağayılda ağca ¹⁰ qoyun bundan keçdi,
Quzucuğı məñrişib belə keçdi.
Quzucuğım ¹¹ aldirmışam məñriyəyinmi?
“Oğul” deyü bozlayayınmi? – dedi.

Bir dəxi ¹² soylamış:

D140 Qalqubanı yerimdən duram, derdim.
Yelisi qara ¹³ Qazılıq atuma binəyim, derdim.
Qalın Oğuz içinə girəm, derdim.
¹ Ala gözlü gəlin alam derdim.
Qara yerdə ağ otaqlı... dikəm, derdim.
² Yürüyübəni oğulu ulu gərdəkə keçürəm, derdim.
Murad ilə məqsuda ³ irgürəm, derdim.
Murada yetürmədiñ məni,
Qara başım qarışı tutsun, ⁴ Qazan, səni!
Bir bəgim görünməz, bağrım yanar.
Neylədiñ, degil maña!
⁵ Diməz olsañ, yana-göynə qarğaram,
Qazan, saña! – dedi.

Anası oğlanıñ ⁶ böylə digəc Qazanıñ aqlı başından getdi;
qara bağı sarsıldı, ⁷ düm yürəgi oynadı. Qaranñulu gözləri qan-
yaş doldı.

⁸ Aydır: “Görklüm, oğul gəlsə, səndənmi sorardım? Qorx-
ma-qayıрма, ⁹ avdadır. Avda qalan oğul için qayıрмаğıl! Yedi
gün bən ¹⁰ Qazana möhlət vergil! Yerdə isə, oğulu çıxarayım;
gögdə ¹¹ isə, endürəyim. Bulursam, buldum; bulmaz isəm,
Tañrı verdi, ¹² Tañrı aldı, neyləyəyin? Gəlübəni qara şivən sə-
nünlə bilə eyləyəyin”, – ¹³ dedi.

D141 Xan qızı aydır: “Qazan, oğlan avda idügin ¹ andan biləyin
kim, yorğun atuñla, gedilmiş cidañla ardına ² düşəsən”, – dedi.
Qazan gerü döndü. Gəldügi yolu ³ əlinə alub yortdı. Dün qatdı.
Anası duymadın ⁴ əl altından buyurdu: “Doqşan tümən gənc
oğuz ardımca ⁵ gəlsün! Oğlan tutsaqdır, bəglər bilsün”, – dedi.
⁶ Ol yerə gəldi ki, yağı basılmışdı. Gördi oğlanıñ ala ⁷
gözlü qırq yigidi qırılmış. Bədəvi atı oğlanıñ oxlanmış ⁸ yatur.

Leş arasında oğlancığı leşin bulmadı. Altunluca ⁹ qamçısın buldı. Yəqin bildi kim, oğlı kafirə tutsaqdır, ¹⁰ ağladı:

Qara dağım yüksəgi oğul!
Qanlı suyum daşqunu ¹¹ oğul!
Qocalığım vaqtı aldırduğım
yalnuz oğul! – dedi.

¹² Bozladı. Kafiriñ izin izlədi.

D142 Qanlı qara Dərvənddə ¹³ kafir dəxi qonmuş idi. Oğlana qara kəpənək geydirmişlərdi. ¹ Qapu eşigi üzərində arquru biraqmışlardı. Girən basar, ² çıxan basardı: “Qarı düşmən tatar oğlı əlümüzə ³ girmişkən cəza ilə öldürəlim!” ⁴ Qapu eşigi üzərində arquru qomışlardı ki, bu məhəldə ⁵ xan Qazan yetdi. Qoñur atın oynatdı. Kafir, Qazanuñ ⁶ gəldügin gördi, ürkdü. Kim atın binər, kim cövşən geyər. ⁷ Oğlan başını qaldırdı. Aydır: “Mərə kafir, nə haldır?” ⁸ Kafir aydır: “Babañ gəldi, “tutalım” deriz”. Oğlan aydır: “Aman, ⁹ mərə kafir, aman! Tañrının birliginə yoqdur güman!” Kafirlər oğlana ¹⁰ aman verdilər, əlin çözdilər, gözün açdılar. Babasına ¹¹ oğlan qarşu gəldi; soylar, görəlim, xanım, nə soylamış. ¹² Uruz aydır:

D143 Bərü gəlgil, a bəg baba!
Nerədə bildiñ bənim tutsaq ¹³ olduğum?
Ağ əllərim ardumda bağlanduğın?
Qıl sicim ağ ¹ boynuma taqılduğın?
Qara gözlü yigitlərim qırılduğın?
Sən gəlmədin, ² baba, kafirlər danışdılar:
“Qoñur atlu Qazanı tutuñ,
Qarusından ³ ağ əllərini bağlañ,
Ğafillücə görklü başın kəsiñ,
Alca ⁴ qanın yer yüzinə döküñ,
Oğlıyla ikisini bir yerdən öldürüñ.
⁵ Ocağımı söyündürüñ” – deyü söyləşdilər.
Xanım baba, qorxuram ⁶ səgirdərkən
Qoñur atın sürücdirəsən.
Savaşdügin vaqtın ⁷ kəndüni tutdurasan.
Ğafillücə gözəl başın kəsdürəsən.

⁸ Ağ bürçəklü anam “oğul” derkən,
“Başım baxtı Qazan” deyü ⁹ ağıladasan.

Qayıduban, baba, gerü döngil!

Altun ban eviñe ¹⁰ sürüb varğıl!

Qarıcıq olmuş anama umud olğıl!

¹¹ Qara gözlü qız qardaşımı ağılatmağıl!

Qarıcıq olmuş anamı ¹² sızlatmağıl!

Oğul için ata ölmək eyb olur,

Yaradan ¹³ haqqı için, baba

Qayıda döngil, evə varğıl!

D144

Qarıcıq anam ¹ qarşu gəlsə,

məni saña sorsa,

Baba, doğru xəbər vergil!

Gördüm ² səniñ oğluñ tutsaq, degil!

Qarusından ağ əlləri ³ bağılu, degil!

Qara qıldan sicim boynına taqılu, degil!

Qara doñuz ⁴ damında yatur, degil!

Qıl kəpənək boyuncuğın sürər, degil!

⁵ Ağır buqağıu topucağın dögər, degil!

Yanmış arpa ətməgi, acı ⁶ soğan öyni, degil!

Mənim anam mənim için qayırmasun!

⁷ Bir ay baqsun, –

Bir ayda varmazsam, iki ay baqsun!

İki ⁸ ayda varmazsam, üç ay baqsun!

Üç ayda varmazsam, ⁹ öldüğimi ol vaqt bilsün!

Ayğır atım boğazlayub aşum ¹⁰ versün!

Yad qızı halalıma dəstur versün!

Baña ¹¹ tutan gərdəgə ayrıq girsün!

Anam mənim için gög geyüb, ¹² qara sarınsun!

Qalın Oğuz elində yasım tutsun!

Mənim ¹³ başım səniñ yoluña qurban olsun!

Gerü dön, baba! – dedi.

D145

Oğlan ¹ bir dəxi soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış:

² Qarşu yatan qara dağlar istər olsa,

el yaylar,

Qanlı-³ qanlı sular əsən olsa, qanın düşər.

Qaraquc atlar əsən ⁴ olsa, qulun doğar.
 Qaytabanda qızıl dəvə əsən olsa, torum ⁵ verir.
 Ağayıldı ağca qoyun əsən olsa, quzi verir.
⁶ Bəg ərənlər əsən olsa, oğlı doğar.
 Sən əsən ol, ⁷ anam əsən olsun
 Məndən yegrək Qadir sizə oğul verə.
⁸ Ağ südini anam maña halal eyləsün.
 Savaşmağıl, qayıda ⁹ döngil, baba, gerü, -dedi.

Xan Qazan burada soylamış, görəlim, ¹⁰ xanım, nə soylamış. Aydır:

D146

Oğul, oğul, ay oğul!
 Qarşu ¹¹ yatan qara dağım yüksəgi oğul!
 Güclü belim qüvvəti, ¹² canım oğul!
 Qaranñulu gözlərim aydını oğul!
 Alar dañla ¹³ yerimdən durduğım səniñçün.
 Qoñur atım yorultmışam səniñ içün.
¹ Ağ donuma kir əgləndi səniñçün.
 Mənim başım qurban olsun,
² canım oğul, səniñçün.
 Sən gedəli ağlamağım gögdə ikən
³ yerə endi.
 Gumbır-gumbır tavullar döğülmədi.
 Ağır-ulu ⁴ divanım sürülmədi.
 Səni bilən bəg oğulları
 ağ çıqardı, ⁵ qara geydi.
 Qaza bəñzər qızım-gəlinüm
 ağ çıqardı, qara geydi.
⁶ Qarıcuq anañ qan-yaş dökdi.
 Ağ saqallu babañ ⁷ buñlu oldı.
 Qayıduban buradan, oğul, evə varsam;
⁸ Ağca yüzlü anañ qarşu gəlüb oğul desə,
 Ağ əlləri ⁹ ardına bağlu, deyəyinmi?
 Ağ boynında qıl orğan taqılu, ¹⁰ deyəyinmi?
 Kafir yanınca yayaq yürür, deyəyinmi?
 Mənim namusım ¹¹ qanda vara, oğul? – dedi.

D149

Qara ayğırın cilavısını ¹² maña dartğıl, yigit!
Təkyə tutub yüzümə baqğıl yigit!
Altundağı ¹³ qara ayğırı maña vergil, yigit!
Əlündəki sür cidañı,
¹ Yanındağı gög poladıñı maña vergil, yigit!
Bu günümdə umud ² olğıl maña!
Qala-ölkə verəyin saña! – dedi.

Xatun aydır:

³ Qarşım ala, yigit, məni nə məñlərsən?
Keçmiş mənim günümi nə añdırarsan?
⁴ Qalqubanı yerindən duran Qazan!
Qaragöz atın belinə yatan ⁵ Qazan!
İlğiyuban qara dağım yıqan Qazan!
Kölgəsicə qaba ağacım ⁶ kəsən Qazan!
Bıçaq alub, qanadlarım qıran Qazan!
Yalñuzca ⁷ oğlum Uruza qıyan Qazan!
At üstində əglənməyüb ⁸ yortan, Qazan,
səniñ belin olmuş.
Üzəngiyə dərmİYən ⁹ diziñ olmuş,
Xan qızı halalıñı tanımayan gözüñ olmuş!
¹⁰ Buñalmışsan, saña nolmuş?
Çal qılıcın, yetdim, Qazan! – dedi.

D150

¹¹ Bu məhəldə Oğuz ərənləri bir-bir yetdi. Görəlim, xanım, kimlər yetdi. ¹² Qara dərə ağzında Qadir verən, qara buğa dərisindən beşiginiñ ¹³ yapuğı olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, qara ¹ bığın yedi yerdə əñsəsində düğən Qazan qardaşı ² Qaragünə çapar yetdi: “Çal qılıcın, qardaş Qazan, yetdim!” – ³ dedi.

Anuñ ardınca, görəlim, xanım, kimlər yetdi. Dəmir ⁴ qapı Dərvəndəki dəmir qapuyı qapub alan, altmış tutam ⁵ ala göndərinin ucında ər böğürdən, Qazan kibi pəhlivanı ⁶ bir savaşda üç kərrə atından yıqan Qıyan Selcik oğlu ⁷ Dəlü Dondar çapar yetdi: “Çal qılıcın, ağam Qazan, yetdim” – ⁸ dedi.

Anuñ ardınca, görəlim, xanım, kimlər yetdi.

Varıban dəstürsüzca Bayındır xanın yağısın basan, altmış biñ ¹⁰ kafirə qan qusduran Gəflət qoca oğlu Şir Şəms¹¹əddin çapar yetdi: “Çal qılıcın, ağam Qazan, yetdim!” – ¹² dedi.

riyə oğlu başına ¹¹ çevirdi, azad eylədi. Cılasun ərənlərə qara ölkə ¹² verdi, cübbə-çuqa verdi.

Dədəm Qorqut gələbən ¹³ şadlıq çaldı. Bu oğuznaməyi düzdi-qoşdı.

D154 ¹ Böylə dedi:

İmdi qanı dedügim bəg ərənlər!?
Dünya ² mənim deyənlər!
Əcəl aldı, yer gizlədi;
Fani dünya kimə ³ qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Axirət-soñ ucı ⁴ ölümlü dünya!..
Yum verəyim, xanım:
Yerlü qara dağın yıqılmasun!
⁵ Kölgəlicə qaba ağacıñ kəsilməsün!
Qamın aqan ⁶ görklü suyuñ qurımasun!
Qanadlarıñ ucı qırılmasun!
⁷ Qadir səni namərdə möhtac etməsün!
Çaparkən ağ-boz atın ⁸ büdrəməsün!
Çalışanda qara polat uz qılıcıñ ⁹ gedilməsün!
Allah verən umızıñ üzülməsün!
Axır-soñı ¹⁰ arı imandan ayırmasun!
Ağ alnuñda beş kəlmə dua qıldıq,
¹¹ qəbul olsun!
Yığışdırsun-duruşdırsun günahınızı,
¹² Adı görklü Məhəmmədə bağışlasun!
Xanım, hey!

**13DUXA QOCA OĞLI DƏLİ DOMRUL BOYINI
BƏYAN ¹ EDƏR, XANIM HEY!**

D155

Məgər xanım, Oğuzda Duxa qoca oğlu Dəli ² Domrul deyərlərdi, bir ər var idi. Bir quru çayın üzərinə ³ bir köpri yapdırmışdı. Keçənindən otuz üç aqça ⁴ alurdu, keçməyənindən döğə-döğə qırq aqça alurdu. Bunu ⁵ neçün böylə edərdi? Anuñçun ki, “Məndən dəli, məndən ⁶ güclü ər varmıdır ki, çı-qa mənümlə savaşa, – derdi; ⁷ mənim ərliğim, bəhadirliğim, cılasunlığım, yigitliğim Ruma, Şama ⁸ gedə çavlıana”, – derdi.

D156

Məgər ⁹ bir gün köprisiniñ yamacında bir bölük oba qonmuş idi. Ol obada bir yaxşı-xub ¹⁰ yigit sayru düşmüş idi. Allah əmriylə ol yigit öldi. ¹¹ Kimi “oğul” deyü, kimi “qardaş” deyü ağladı. Ol yigit ¹² üzərinə möhkəm qara şivən oldu. Nəgahandan Dəli Domrul ¹³ çapar yetdi; aydır: “Mərə, qavatlar, nə ağlırsız? Mənim köprüm ¹yanında bu qovğa nədir, niyə şivən edirsiniz?” – dedi. Ayıtdılar: ² “Xanım, bir yaxşı yigidimiz öldi, ana ağlırsız” – dedilər. Dəli ³ Domrul aydır: “Mərə, yigidiñizi kim öldürdi?” Ayıtdılar: “Vallah, ⁴ bəg yigit, Allah Taaladan buyruq oldu. Al qanatlu ⁵ Əzrayil ol yigidiñ canın aldı”. Dəli Domrul aydır: ⁶ “Mərə, Əzrayil dedüğüñiz nə kişidir kim, adamıñ canın alır? ⁷ Ya Qadir Allah, birligiñ, varlığıñ haqqıyçun, Əzrayili mənim ⁸ gözümə göstərgil, savaşıyım, çekişəyim, dürişəyim, – yaxşı ⁹ yigidiñ canın qurtarayım. Bir dəxi yaxşı yigidiñ canın ¹⁰ almaya”, – dedi. Qayıtdı-döndü Dəli Domrul, evinə gəldi.

D157

“Haq Taalaya Domruluñ sözi xoş gəlmədi: “Baq, baq, ¹² mərə dəli qavat mənim birligim bilməz, birligümə şükr qılmaz. ¹³ Mənim ulu dərğahımda gəzə, mənlik eyləyə?” – dedi. Əzrayilə ¹ buyuruq eylədi kim, ya Əzrayil, var, ol dəxi dəli qavatıñ ² gözünə görüngil, bəñzini sarartğıl, – dedi; canını xırlatğıl, ³ alğıl, – dedi.

Dəli Domrul qırq yigid ilən yeyüb-içüb ⁴ oturarkən nəgahandan Əzrayil çıqa gəldi. Əzrayili ⁵ nə çavuş gördi, nə qapuçı. Dəli Domrulu görər gözi ⁶ görməz oldu, tutar əlləri tutmaz oldu.

“Əvət, mənəm!” – dedi. “Bu yaxşı ¹³ yigitlərin canını sənmi alursın?” – dedi.

D159 “Əvət, mən ¹ aluram”, – dedi. Dəli Domrul aydır: “Mərə qapuçılar, qapunu ² qapañ!” – dedi. Mərə Əzrayil, mən səni geñ yerdə istərdim, ³ dar yerdə eyü əlümə girdiñ, olamı? – dedi. – Mən səni öldürəyim, ⁴ yaxşı yigidiñ canı qurtarayım!” – dedi. Qara qılıcın sıyırdı, ⁵ əlinə aldı. Əzrayili çalmağa həmlə qıldı. Əzrayil bir ⁶ gögərçin oldı; pəncərədən uçdı getdi.

Adəmilər əvrəni ⁷ Dəli Domrul əlin əlinə çaldı, qas-qas güldü. Aydar: ⁸ “Yigitlərim, Əzrayilin gözünü eylə qorxutdum ki, geñ qapuyı ⁹ qodı, dar bacadan qaçdı. Çünki mənəm əlümdən gögərçin ¹⁰ kibi quş oldı uçdı, mərə, mən anı qormıyam toğana ¹¹ aldırmaıncə?!” – dedi. Durdı atına bindi. Toğanın əlinə ¹² aldı, ardına düşdi. Bir-iki gögərçin öldürdi, döndü ¹³

D160 evinə; gəli yürürkən Əzrayil atının gözünə göründü. At ¹ ürkdü. Dəli Domrulu götürdi, yerə urdı. Qara başı ² buñaldı, buñlu qaldı. Ağ köksiniñ üzərinə Əzrayil ³ basub qondı. Baya mır-lardı. Şimdi xırlamağa başladı. ⁴ Aydır:

Mərə Əzrayil, aman!

Tañrının birliginə yoqdur güman!

⁵ Mən səni böylə bilməz idim.

Oğurılayım can aldığın ⁶ duymaz idim.

Dügməsi böyük bizim dağlarımız olur,

Ol ⁷ dağlarımızda bağlarımız olur,

Ol bağların qara salqumları, ⁸ üzümü olur.

Ol üzümü sıqırlar, al şərabı olur.

⁹ Ol şərabdən içən əsrük olur.

Şərablıydım, duymadım,

¹⁰ nə söylədim, bilmədim.

Bəgligə usanmadım, yigitligə doymadım.

Canım ¹¹ alma, Əzrayil, mədəd! – dedi.

Əzrayil aydır: “Mərə dəli ¹² qavat, maña nə yalvararsan, Allah Taalaya yalvar.

D161 Mənəm də ¹³ əlümdə nə var. Mən dəxi bir yumuş oğlanıyam”, – dedi. Dəli ¹ Domrul aydır: “Ya pəs can verən, can alan

Allah Taala²mıdır?” “Bəli, oldur!” – dedi. Döndü Əzrayilə: “Ya pəs ³ sən nə eyləməklüqdasan? Sən aradan çıqğıl, mən Allah ⁴ Taala bilə xəbərləşim”, – dedi.

Dəli Domrul burada ⁵ soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış-aydır:

Yuca⁶lardan yucasan,
Kimsə bilməz necəsən.
Görklü Tañrı,
⁷ Neçə cahillər səni gögdə arar,
yerdə istər.
Sən xud ⁸ möminlər könlindəsen.
Daim duran cabbar Tañrı,
⁹ Baqi qalan səttar Tañrı,
Mənim canımı alur olsañ,
¹⁰ sən alğıl!
Əzrayilə almağa qomağı! – dedi.

D162 Allah ¹¹ Taalaya Dəli Domruluñ burada sözi xoş gəldi. ¹² Əzrayilə nida eylədi kim, çün dəli qavat mənim birligim ¹³ bildi, birligümə şükr qıldı, ya Əzrayil, Dəli ¹ Domrul can yerinə can bulsun. Anuñ canı azad ² olsun! – dedi. Əzrayil aydır: “Mərə Dəli Domrul, ³ Allah Taalanıñ əmri böylə oldı kim, Dəli Domrul ⁴ can yerinə can bulsun, onuñ canı azad olsun!” – ⁵ dedi.

Dəli Domrul aydır: “Mən necə can bulayım? Məgər ⁶ bir qoca babam, bir qarı anam var; gəl gedəlim, ikisindən ⁷ biri bolay ki, canın verə, alğıl, mənim canımı qoğıl!” – ⁸ dedi.

Dəli Domrul sürdi, babası yanına gəldi. ⁹ Babasınıñ əlin öpüb soylamış, görəlim, xanım, nə ¹⁰ soylamış-aydır:

Ağ saqallu əziz, izzətlü, canım baba!
¹¹ Bilürmisən, nələr oldı?
Küfr söz söylədim, –
Haq Taalaya ¹² xoş gəlmədi.
Gög üzərində al qanatlı Əzrayilə
əmr ¹³ eylədi, uçub gəldi.

D163 Ağca mənim köksüm basub qondı.
¹ Xırıldadıb datlu canım alur oldı.

Yoxsa “oğul, Dəli Domrul!” – deyü
10 ağılarmısan?

Acı dırnaq ağ yüziñə çalarmısan?

11 Qarğu kibi qara saçın
yolarmısan, ana? – dedi.

Anası 12 burada soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış.
Anası 13 aydır:

D165 Oğul, oğul, ay oğul!
Doquz ay dar 1 qarnımda götürdügim oğul!
Dolma beşiklərdə bələdügim 2 oğul!
On ay deyəndə dünya yüzinə götürdügim oğul!
3 Dolab-dolab ağ südümi əmzirdigim oğul!
Ağca 4 burclu hasarlarda tutılaydın, oğul!
Sası 5 dinlü kafir əlində tutsaq olaydın, oğul!
Altun-6aqça gücinə salubanı
səni qurtaraydım, oğul!
Yaman 7 yerə varmışsan, vara bilmən.
Dünya şirin, can əziz!
8 Canımı qıya bilmən, bəllü bilgil! – dedi.

Anası daxı canın 9 vermədi. Böylə digəc Əzrayil gəldi Dəli
Domrulun 10 canın almağa. Dəli Domrul aydır:

Mərə Əzrayil, aman!
11 Tañrının birliginə yoqdur güman!

D166 Əzrayil aydır: “Mərə, dəli 12 qavat! Dəxi nə aman dilərsən?
Ağ saqallu babañ yanına 13vardın, can vermədi.
Ağ birçəklü anañ yanına 1 vardın, can vermədi. Dəxi kim
versə gərək?” – dedi. 2 Dəli Domrul aydır:
“Həsərətım vardır, bulşayım”, – dedi. Əzrayil 3 aydır: “Mərə
dəli, həsrətiñ kimdir?” Aydır: “Yad qızı halalım var, 4 andan
mənım iki oğlancığım var, əmanətım var, ısmarlaram 5 anlara,
andan soñra mənım canım alasan”, – dedi. Sürdi, 6 halalı
yanına gəldi. Aydır:

Bilürmisen, nələr oldı?
Gög 7 yüzindən al qanatlı Əzrayil uçub gəldi.

Ağca mənim ⁸ köksümi basub qondi.
Datlu mənim canımı alur oldı.
⁹ Babama “ver” dedim, can vermədi,
Anama vardım, can ¹⁰ vermədi,
“Dünya şirin, can datlu!” dedilər:
İmdi yüksək-¹¹yüksək qara dağlarım
saña yaylaq olsun!
Sovuq-sovuq ¹² sularım
saña içət olsun!
Tavla-tavla şahbaz atlarım
¹³ saña binət olsun!
Dünlügi altun ban evim
saña ¹ kölgə olsun!
Qatar-qatar dəvələrım
saña yüklət ² olsun!

D167

Ağayıldı ağca qoyunum
saña şülən olsun!
³ Gözün kimi tutarsa,
Könlün kimi seversə,
sən aña ⁴ varğıl!
İki oğlancığı öksüz qomağı! – dedi.

Övrət ⁵ burada soylamış, görəlım, xanıım, nə soylamış, aydır:

Nə ⁶ dersən, nə soylarsan,
Göz açub gördüğim,
Könlül verüb ⁷ sevdüğim!
Qoç yigidim, şah yigidim,
Datlu damağ verüb ⁸ soruşduğım,
Bir yasdıqda baş qoyub əmişdigim.
Qarşu ⁹ yatan qara dağları
Səndən soñra mən neylərəm?
Yaylar ¹⁰ olsam, mənım gorum olsun!
Sovuq-sovuq suların ¹¹ içər olsam,
mənım qanıım olsun!

Dədəm Qorqut gələbən boy boyladı, soy ¹⁰ soyladı. “Bu boy Dəli Domruluñ olsun. Məndən ¹¹ soñra alb ozanlar söyləsün! Alnı açuq comərd ərənlər ¹² diñləsün!” – dedi.

D170

Yum verəyim, xanım!
Yerlü qara dağlarıñ ¹³ yıqılmasun!
Kölgəlicə qaba ağacıñ kəsilməsün!
Qamın ¹ aqan görklü suyuñ qurımasun!
Qadir Tañrı səni ² namərdə möhtac etməsün!
Ağ alnunda beş kəlmə dua ³ qıldıq,
qəbul olsun!
Yığışdırsun, duruşdursun,
⁴ Günahıñızı adı görklü Məhəmmədə
bağışlasun! Xanım, hey!

Ala yılan sökəmöz
¹² anuñ ormanı olur.
 Göglə pəhlu uran
 anuñ qalası ¹³ olur.
 Göz qaçuban köñül alan
 anuñ görklüsü olur.
 D176 ¹ “Hay!” demədin baş götürən
 cəlladı olur.
 Yağrında ² qalqan oynar
 yiyəsi olur.
 Yavuz yerlərə yeltəndiñ,
 qayıda ³ döngil!
 Ağ saqallu babañı,
 Qarıcıq olmuş anañı bozlatmağıl! – ⁴ dedi.

Qanturalı qaqudı, aydır:

Nə söylərsən, nə ⁵ aydarsan, canım baba?
 Bu qədər işdən qorxan yigitmi olur?
⁶ Alp ərə qorxu vermək eyib olur.
 Dolamac yollarını
⁷ Qadir qorsa, dūnlə yortam.
 Atlu batub anuñ balçığına
⁸ qumlar döşəyim.
 Ala yılan sökəmöz ormanını
 çaqmaq çaqub ⁹ oda uram.
 Göglə pəhlu uran qalaların
 Qadir qorsa, ¹⁰ yapam-yıqam.
 Göz qaçuban köñül alan görklüsiniñ
 boynın ¹¹ öpəm.
 Yağrında qalqan oynar babasınıñ
 Qadir qorsa, ¹² başın kəsəyim!
 Ya varmıyam? Ya gələm, ya gəlməyəm,
 Ya qara buğraniñ
¹³ köksi altında qalam!
 Və ya buğaniñ buynuzında ilişəm.
 D177 ¹ Ya qağan aslanıñ qaynağında didiləm.
 Ya varam, ya varmayam,

² Ya gələm, ya gəlməyəm!..
Yenə görüncə bəg baba, xatun ana,
əsen qaluñ! – ³ dedi.

Gördilər ki, namus üçün yenilməz, ayıtdılar: “Oğul, ⁴ uğuruñ açıq olsun! Sağ-əsen varub gələsən!” – ⁵ dedilər.

Atasının-anasının əllərin öpdi. Qırq ⁶ yigidin yanına bıraqdı. Yedi gün yedi gecə yortdılar. ⁷ Kafiriñ sərhədinə irdilər. Çadır dikdilər. Yügrək atın ⁸ yügürdüb Qanturalı gürzin gögə atar, enüb yerə ⁹ düşmədin qarvar-tutar.

Hey qırq eşim, qırq yoldaşım!
Yügrək ¹⁰ olsa, yarışsam.
Güclü olsa, gürəşsəm.
Haq Taala ¹¹ inayət eyləsə,
Üç canvəri öldürsəm.
Gözəllər ¹² sərvəri Sarı donlu Selcan xatunı alsam.
¹³ Atam-anam evinə dönsəm.

D178 Hey qırq eşim, qırq yoldaşım!
¹ Qırqıñuza qurban olsun mənim başım! – deyü söylərdi.

² Bunlar bu sözdə ikən mægər, xanım, təkürə xəbər vardı. ³ “Oğuzdan Qanturalı derlər, bir yigit var imiş, qızıñ ⁴ diləyü gəli yürür”, – dedilər. Kafirlər yedi ağac yer qarşu ⁵ gəldilər. “Niyə gəldiñüz, yigit, yenil”, – dedilər. “Verişməgə-alışmağa ⁶ gəldik”, – dedilər. İzzət-hörmət eylədilər. Aq çadır dikdilər, ⁷ ala qalı döşədilər, ağca qoyun qırdılar, yedi yıllıq ⁸ al şərab içürdilər. Aluban bunları təkürə gətürdilər. ⁹ Təkür taxt üzərində oturmuşdı. Yüz kafir için ¹⁰ geyinmişdi. Yedi qat meydanı dolandı gəldi.

¹¹ Mægər qız meydanda bir köşk yapdırmış idi. Cəmi ¹² yanında olan qızlar al geymişlərdi, kəndü saru ¹³ geymiş idi. Yuqarıdan tamaşa edərdi.

D179 Qanturalı ¹ gəldi, qara şayqalı təkürə salam verdi. Təkür ² “əleyk” aldı. Ala qalı döşədilər, oturdu. Təkür ³ aydır: “Yigit, nə yerdən gəlürsün?” Qanturalı yerindən ⁴ durı gəldi. Apul-apul yürüdi, ağ alını açdı. ⁵ Ağ biləklərini sığadı, ayıtdı kim:

Qarşu yatan qara dağını ⁶ aşmağa gəlmişəm!
Aqındılı suyını keçməgə gəlmişəm!
Dar ⁷ ətüñə*, geñ qoltuğına sığınu gəlmişəm!
Tañrı buyuruğıyla, Peyğəmbər ⁸ qövliylə
Qızıñı almağa gəlmişəm! – dedi.

Təkür aydır: ⁹ “Bu yigidiñ sözi yügrək, əgər əlində hünəri var isə”, ¹⁰ dedi. Təkür aydır: “Bu yigidi anadan doğma soyuñ!”
¹¹Soydılar. Qanturalı altunlu incə kətan bezin ¹²belinə sardı. Qanturalıyı alub meydana gətürdilər.

D180 ¹³ Qanturalı camal və kamal iyəsi yigit idi. Oğuzda ¹ dörd yigit niqabla gəzərdi. Biri Qanturalı, biri ² Qaraçəkür və oğlu Qırqqınuq və Boz ayğırlu Beyrək. ³ Qanturalı niqabın sərpdi. Qız köşkdən baqardı. ⁴ Daraqlığı boşaldı, kedisi mavladı. Avsal olmuş ⁵ dana kibi ağzınıñ suyu aqdı. Yanındağı qızlara ⁶ aydır: “Haq Taala atamıñ köñlinə rəhmət eyləsə, kəbin ⁷ kəsüb məni ol yigidə versə. Bunuñ kibi yigit heyf ⁸ ola ki, canvərlər əlində həlak ola! – dedi.

Bu məhəldə ⁹ dəmür zəncirlə buğayı gətürdilər. Buğa dizin çökdi, ¹⁰ buynuzıyla bir mərmər daşı yoğurdu, penir kibi ditdi. ¹¹ Kafirlər aydır: “Şimdi yigidi atar-yıqar, sərər-pırtar. ¹² Yıqılsun Oğuz elləri! Qırq yigit bir bəg oğlıyla ¹³ bir qızdan ötri ölmək n olur”, – dedilər.

D181 Bunu eşidicək ¹ qırq yigit ağlaşdılar. Qanturalı sağına baqdı, qırq ² yigidin ağlar gördi. Solına baqdı, eylə gördi. Aydır: ³ “Hey, qırq eşüm, qırq yoldaşım, niyə ağlarsız? Quruluça qopuzum ⁴ gətürüñ, ögüñ məni!” – dedi. Burada qırq yigit ⁵ Qanturalıyı ögmişlər. Görəlim, xanım, necə ögmişlər. Aydır:

⁶ Sultanım Qanturalı, qalqubanı yerindən durmadıñmı?
Yelisi ⁷ qara Qazılıq atu binmədiñmi
Arqu mili Ala dağı avlayuban-⁸quşlayuban?
Babañıñ ağ-ban eşigində
qaravaşlar inək ⁹ sağar görmədiñmi?
“Buğa, buğa!” dedikləri
qara inək buzağısı ¹⁰ degilmidir?

* Yəqin ki, katib “ətəgüə” yazmaq istəmişdir.

Alp ərənlər qırımından qayururdu.
Oldur, Sarı ¹¹ donlu Selcan xatun köşkdən baqar,
Kimə baqsa, eşqiylə ¹² oda yaqar!

D182 Qanturalı Sarı donlu qız eşqinə ¹³ bir “hu!” dedi. “Mərə, bu-
ğaını qoyu veriñ, gəlsün!” – dedi. Buğanıñ ¹ zəncirin aldılar, sa-
lı verdilər. Buynuzı almas cida kibi ² Qanturalıñ üzərinə sürdi.

Qanturalı adı ³ görklü Məhəmmədə salavat gətürdi. Buğa-
nıñ alınına bir yumruq ⁴ eylə urdı kim, buğayı göti üzərinə çö-
kürdi. Alınına ⁵ yumruğun dayadı, sürdi meydanıñ başına çıxar-
dı. ⁶ Çoq çalışdılar: nə buğa yeñər, nə Qanturalı yeñər. ⁷ Küt-
küt buğa solmağa başladı. Ağzı köpükləndi. ⁸ Qanturalı aydır:
“Bu dünyayı ərənlər aqla bulmuşlardır. ⁹ Bunuñ öñindən
sıçrayayım, nə hünərim varsa, ardından ¹⁰ göstərəyim!” – de-
di. Adı görklü Məhəmmədə salavat gətürdi. ¹¹ Buğanıñ öñin-
dən savıldı, buğa buynuzı üzərinə ¹² dikəldi. Quyruğundan üç
D183 kərrə götürüb yerə saldı. ¹³ Süñükləri xurd oldı. Basdı, boğaz-
ladı. Pıçaq ¹ çıxarıb dərisini yüzdi. Ətin meydanda qoyub, də-
risini ² Təkürüñ öñinə gətürüb aydır: “Dañla qızıñı maña
verərsən”, – ³ dedi.

Təkür aydır: “Mərə, qızı veriñ! Şəhərdən sürüñ, ⁴ çıqsun-
getsün!” – dedi. Təkürüñ qardaşı oğlı vardı, ⁵ aydır: “Canvər-
lər sərvəri aslandı, onuñla dəxi oyun ⁶ göstərsün, qızı andan
soñra verəlim!” – dedi.

Vardılar, ⁷ aslanı çıxardılar, meydana gətürdilər. Aslan
hayqırdı, ⁸ meydanda nə qədər at varsa, qan qaşındı. Yigitləri
⁹ aydır: “Buğadan qurtuldu, aslandan necə qurtula?” – dedilər.
¹⁰ Ağlaşdılar. Qanturalı yigitlərin ağlar gördi. Aydır: ¹¹ “Marə,
alca qopuzum ələ aluñ, məni ögüñ! Sarı donlu ¹² qız eşqinə bir
aslandan dönəyimmi?” – dedi. Yoldaşları ¹³ burada soylamış,
görelim, xanım, nə soylamış, aydır:

D184 Sultanım ¹ Qanturalı,
Ağca sazlar içində
Sarı gönlər görübən ² taylar basan,
Öñ damarın dəlübən qanın soran,
Qara ³ polad uz qılıcdan qayıtmayan,

Ağca tozlu qatı yaydan dərsinməyən.

⁴ Ağ yələklü ötkün oxdan qayıqmayan

Canvərlər sərvəri ⁵ qağan aslan qıran

Ala köpək itinə kəndözin taladarmı?

⁶ Alp yigitlər savaş günü

qırımından qayurırmı? – dedilər.

⁷ Sarı donlu Selcan xatun köşkdən baqar,

Kimə ⁸ baqsa, eşqiylə oda yaqar!

D185 Sarı donlu qız eşqinə ⁹ bir “hu!” dedi Qanturalı: “Mərə kafir, aslanıñı qoy-ver ¹⁰ gəlsün!” – dedi. Qara polad uz qılıcım yox kim, qarvaşduğı ¹¹ dəm iki biçəydim. Saña sığındım comərdlər comərdi, ğəni ¹² Tañrı, mədəd!” – dedi. Aslanı qoyu verdilər. Sürdi ¹³ gəldi. Qanturalı bir kəpənəgi qapağına dola-
dı, aslanıñ ¹ pəncəsinə sunı verdi. Adı görklü Məhəmmədə salavat ² gətürdi. Aslanıñ alnın gözədüb bir yumruq eylə ³ urdı kim, yumruq çənəsinə toqundu, ovatdı. Sügsünindən ⁴ tutdı, belini üzdi. Andan götürüb yerə urdı. ⁵ Xurd oldu. Təkür öñinə gəldi. Ayıtdı: “Yarın qızıñı ⁶ maña vergil!” – dedi.

Təkür aydır: “Qızı götürün verün, bu ⁷ yigidi gözüm gördi, könlüm sevdi. Gərək dursun, ⁸ gərək getsün!” – dedi. Yenə qardaşı oğlu aydır: “Canvərlər ⁹ sərhəngi dövədir. Anuñla dəxi oyunun oynasun, – dedi. ¹⁰ Andan soñra qızı verəvüz!” – dedi.

D186 Çün inayət ¹¹ Tañrıdan oldı, bəğün, paşanıñ himməti Qanturalıya¹² oldı. Təkür “Dəvəniñ ağzın yedi yerdən bağlañ!” – ¹³ dedi. Həsud kafirlər bağlamadılar, yülərin sıyırıb salı ¹ verdilər. Qanturalı qızlar, dəvəniñ qoltuğundan girər, ² fırlar-çıqar. Sərxoş yigit həm iki canvərlə savaşmışdı. ³ Tayındı, düşdi. Altı cəllad əñsəsinə gəldilər. ⁴ Yalıñ qılıc tutdılar. Burada yoldaşları soylamış, ⁵ görəlim, xanım, nə soylamış:

Qalqubanı, Qanturalı, ⁶ yerindən durı gəldiñ,

Yelisi qara Qazılıq atıñ butun ⁷ bindiñ.

Ala gözlü yigitləriñ yanıña aldıñ.

Arxu beli ⁸ Ala dağı dünin aşdıñ,

Aqındılı suyn dünin keçdiñ,

⁹ Qanlı kafir elinə dünin girdiñ.

Qara buğa gəldüğündə ¹⁰ xurd-xaş eylədiñ.

D187

Qağan aslan gəldüğündə belini ¹¹ bükdüñ.
Qara buğra gəldüğündə nə keçdiñ?
Qara-qara dağlardan ¹² xəbər aş.
Qanlı-qanlı sularından hənir keçə.
Qalın Oğuz ¹³ elinə xəbər vara,
Qanlı qoca oğlu Qanturalı ¹ netmiş deyələr:
Qara buğa gəldüğündə qılçatmamış,
Qağan ² aslan gəldüğündə belin bükmiş,
Qara buğra gəldüğündə ³ nə kiçikmiş?! –
deyələr.

Ulu-kiçi qalmaya, – söz aydına,
Qarı-qoca ⁴ qalmaya, – qu aydına.
Ağ saqallı babañ buñlu ola,
Qarıcıq olmuş ⁵ anañ qan-yaş dökə.
Xanım, qalqubanı yeriñdən durmaz ⁶ olsañ,
Altı cəllad əñsəñdə yalıñ qılıc tutar.
⁷ Ğafillicə görklü başıñ kəsər.
Aşağadan yuqarı ⁸ baqmazmısan?
Qarşuña ala qaz gəldi, şahiniñ atmazmı⁹san?
Sarı donlu Selcan xatun
işarət edər ¹⁰ görməzmişən?
Səni dəvə burnından zəbun olur ¹¹ dedilər,
bilməzmişən?
Sarı donlu Selcan xatun ¹² köşkdən baqar,
Kimsə baqar, eşqlə oda yaqar!

D188

Sarı ¹³ donlu qız eşqinə bir “hu!” dedi. Qanturalı uru ¹ durdı. Aydır: “Mərə, mən bu dəvəniñ burnına yapışcaq, ² ol qız söziylə yapışdı, – derlər. Yarıñ Oğuz elinə ³ xəbər vara, dəvə əlində qalmışdı, qız qurtardı, – deyələr. ⁴ Mərə, qolca qopuzum çaluñ, ögüñ məni! Yaradan Qadir Tañrıya ⁵ sığundum. Bir buğradan dönəyinmi? İnşaallah, bunuñ dəxi ⁶ başın kəsəyim!” – dedi.

Yigitləri Qanturalıyı ögüp ⁷ soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış:

Qab qayalar başında ⁸ yuva tutan,
Qadir, ulu Tañrıya yaqın uçan,

D191 ¹ Qanturalı baqdı gördi bu qonduğı yerdə quğı ¹² quşları, durnalar, turaclar, kəklilər uçarlar. Sovuq-³sovuq sular, çayırlar-çəmənələr... Selcan xatun bu yeri ⁴ görklü gördi, bəgəndi. Düşdilər, işrətə məşğul oldılar. ⁵ Yedilər, içdilər.

Ol zamanda Oğuz yigitlərinə nə qəza ⁶ gəlsə, uyxudan gəlirdi. Qanturalının uyxusu ⁷ gəldi, uyudu. Uyrkən qız aydır: “Mənim möhüblərim çoxdur. ⁸ Nagah alğarla gəlməsün, tutuban yigidim öldürməsünlər! ⁹ Ağca yüzlü mən gəlini tutub, atam-anam evinə ilətməsünlər! – ¹⁰ dedi. Qanturalının atını için tutdı, geydirdi. ¹¹ Kəndü dəxi için tutdı, geyindi. Sügüsin əlinə aldı, ¹² bir yüksək yerə çıqdı, gözlədi.

D192 Məgər, xanım, təkür peşiman ¹² oldı. “Üç canvər öldürdi-giçün bir qızçıgazımı ¹ aldı-getdi”, – dedi. İçin qara donlı, gög dəmürlü ² altı yüz kafir seçdi. Gecə-gündüz yortdılar. Naga-handan yetdilər. ³ Qız hazır idi. Baqdı gördi, ilğar yetdi. Atın ⁴ oynatdı, Qanturalının üzərinə gəldi. Soylamış, görəlim, ⁵ xanım, nə soylamış, aydır:

Ğafil olma, qara başın qaldır, yigit!

⁶ Ala qıyma görklü gözün açğıl, yigit!

Qarularından ağ əlləriñ ⁷ bağlanmadın,

Ağ alnuñ qara yerə dəpilmədin,

Ğafillə görklü başın ⁸ kəsilmədin,

Alca qanıñ yer yüzinə dökülmədin,

Yağı yetdi, ⁹ düşmən irdi,

Nə yatarsan, qalqıl!

Qab qayalar oynamadın, ¹⁰ yer obruldi.

Qarı bəglər ölmədin el boşaldı.

Qurcuşuban-¹¹uğraşuban dağdan endi.

Yasanuban üzəriñə yağı ¹² yetdi.

Yatacaq yermi bulduñ, yurtmı bulduñ,

noldı saña? – ¹³ deyü çağırdı.

D193 Qanturalı sərmərdi, oyandı; uru ¹ durdı. Aydır: “Nə söylərsən, görklüm?” – dedi. Aydır: “Yigidim, ² üzəriñə yağı gəl-di. Oyarmaq bəndən, savaşuban hünər ³ göstərmək səndən!” – dedi. Qanturalı gözün açdı, ⁴ qapaqların qaldırdı. Gördi gəlin

at üzərində geyinmiş, ⁵ süğüsü əlində. Yer öpdü. Aydır: “Amənnə və səddəqna! Məqsudumuz ⁶ Haq Taala dərgahında hasil oldu” deyüb, arı sudan ⁷ abdəst aldı. Ağ alını yerə qodı. İki rikət namaz qıldı, ⁸ atına bindi. Adı görklü Məhəmmədə salavat gətirdi. Qara ⁹ donlu kafirə at saldı. Qarşu vardı.

D194 Selcan ¹⁰ xatun at oynatdı. Qanturalınıñ öñinə keçdi. ¹¹ Qanturalı aydır: “Görklüm, qanda gedərsən?” – dedi. Aydır: ¹² “Bəg yigit, baş əsən olsa, börk bulunmazmı olur? ¹³ Bu gələn kafir çox kafirdir. Savaşalım, döğüşəlim: ölənimiz ¹ ölsün, diri qalanımız odaya gəlsün!” – dedi. Burada ² Selcan xatun at saldı, qırımın basdı. Qaçanın ³ qovmadı. “Aman” deyəni öldürmədi. Eylə sandı ki, ⁴ yağı basıldı. Qılıcınıñ balçağı qan odaya gəldi. ⁵ Qanturalıyı bulmadı.

Ol məhəldə Qanturalınıñ ⁶ babası-anası çıqa gəldi. Gördilər kim, bu gəlin ⁷ kişiniñ qılıcınıñ balçağı qanlı, oğlı görünməz. ⁸ Xəbər sordılar, görəlim, necə sordılar. Anası aydır:

Anam ⁹ kişi, qızım kişi,
Ala dañla yerindən durı gəldiñ,
oğulı ¹⁰ tutdurduñmı?
Ğafillə görklü başın kəsdirdiñmi?
“Qadın ¹¹ ana, bəg baba” deyü
bozlatdıñmı?
Sən gəliürsən, bir bəbəğüm ¹² görünməz.
Bağrım yanar, –
Ağız-dildən bir qaç kəlmə xəbər maña!
¹³ Qara başım qurban olsun, gəlin, saña!

D195 Qız bildi kim, ¹ qayın anası, qayın atasıdır. Qamçıyla işarət qılub: ² “Odaya düşüñ. Nə yerdə enir-qarışur toz varsa ³ və nə yerdə qarğa-quzğun oynarsa, anda istəyəlüm!” – dedi. ⁴ Atına mahmuz urdı. Bir yüksək yerə çıqdı, gözlədi; ⁵ gördi kim, bir dərəniñ içində toz gah dərİLür, gah dağılır. Üzərinə gəldi, gördi kim, Qanturalınıñ ⁷ atını oxlamışlar. Göziniñ qapağın oxşamışlar, yüzini ⁸ qan bürümüş. Durmaz qanın silər. Kafirlər üyişər, qılıcın ⁹ yalın eylər, kafiri öñinə qatub qovar.

Selcan xatun ¹⁰ bunu böylə gördi, içinə od düşdi. Bir bölük qaza ¹¹ şahin girmiş kibi kafirə at saldı. Bir ucından ¹² qırub ka-

D196 firi, ol bir ucına çıqdı. Qanturalı ¹³ baqdı gördi kim, bir kimsənə yağıyı öñinə qatmış, qovar. ¹ Selcan idügin bilmədi, qaqıdı. Bu arada soylamış, ² görəlīm, xanım, nə soylamış, aydır:

Qalqubanı yerindən duran ³ yigit, nə yigitsən?
Yelisi qara Qazılıq atına binən yigit, ⁴ nə yigitsən?
Qafillücə başlar kəsən,
Dəstursızca mənīm ⁵ yağıma girən yigit, nə yigitsən?
Dəstursızca yağıya girmək
⁶ bizim eldə eyib olur.

Mərə, yüri!
Toğan quş oluban ⁷ uçayınmı?
Saqalıñla boğazıñdan tutayınmı?
Ğafillücə ⁸ səniñ başıñ mən kəsəyinmi?
Alca qanıñ yer yüzinə tökəyinmi?
⁹ Qara başıñ tərkiyə asayınmı?
Mərə, qəzası yetmiş yigit, nə yigit¹⁰sən,
qayıda döngil! – dedi.

Selcan xatun burada soylamış, ¹¹ görəlīm, xanım, nə soylamış, aydır:

D197 Hey, yigidim, bəg yigidim!
¹² Qaytabanlar torumından dönərmi olur?
Qaraqucda Qazılıq ¹³ atlar
quluncığın dəpərmi olur?
Ağ ayılda ağca qoyun
quzıcığın ¹ süsərmi olur?
Alp yigitlər, yeg yigitlər
görklüsünə ² qıyarmı olur?
Yigidim, bəg yigidim!
Bu yağınñ bir ucın ³ maña,
bir ucın saña! – dedi.

Qanturalı bildi kim, bu yağı ⁴ basub dağıdan Selcan xatundur. Bir tərəfinə dəxi ⁵ kəndü girdi, qılıc dartub yürüdi. Kafir başın ⁶ kəsdi. Yağı basıldı, düşmən sındı.

Selcan xatun ⁷ Qanturalıyı at ardına aldı, çıqdı. Gedərək Qan⁸turalınıñ fikrinə bu gəldi kim:

Qalqubanı, Selcan xatun, ⁹ durduğında,
Yelisi qara Qazılıq atıñ bindüginde,
Babamıñ ¹⁰ ağ-ban eşiginə düşdüginde,
Oğuzuñ ala gözli qızı-¹¹gəlini bildiqda,
Hər kişi sözün söylədikdə,
Sən orada ¹² durasan, ögyəsən,
“Qanturalı zəbun oldı,
At ¹³ ardına aldım çıqdım” deyəsən.
Gözüm döndi, könlüm getdi.
¹ Öldürürəm səni! – dedi.

D198

Selcan xatun hal nə ² idügin bilüb, soylamış, görəlüm, xanım, nə soylamış, aydır:

Bəg yigit, ³ ögünərsə, ər ögünsün-aslandır!
Ögünməklük övrətlərə ⁴ böhtandır.
Ögünməklə övrət ər olmaz.
Ala yorğan içində ⁵ səniñlə dolaşmadım.
Datlu damaq tutubanı soruşmadım.
⁶ Al duvağım altından söyləşmədim.
Tez sevdiñ, tez usandıñ, qavat ⁷ oğlı, qavat!
Qadir Allah bilür, mən saña
munisəm, yaram, qıyma ⁸ maña! – dedi.

D199

Qanturalı aydır: “Yoq, əlbətdə öldürsəm gərək⁹dir”, – dedi. Qız qaqudı aydır: “Mərə, qavat oğlı, qavat! ¹⁰ Mən aşığa qulpa yapışuram, sən yuqarı qulpa yapışursan. ¹¹ Mərə, qavat oğlı, oxıñlamı, qılıcıñlamı? Gəl bərü, söyləşəlim!” – ¹² dedi. Atın dəpdı. Bir yüksək yerə çıqdı. Sadaqından ¹³ doqsan oxın yerə dökdi. İki oxıñ dəmrənin ¹ çıqardı: birin gizlədi, birin əlinə aldı. Dəmrənlü oxla ² atmağa qıyamadı. Aydır: “Yigit, at oxuñı!” Qanturalı ³ aydır: “Qızlarıñ yolu əvvəldir, əvvəl sən at!” – dedi. Qız ⁴ bir oxla Qanturalıyı atdı şöylə kim, başında olan ⁵ bit ayağına endi. İlərü gəlib Selcan xatunını qucaqlayıb

⁶ barışmışlar-soruşmuşlar. Qanturalı soylamış, görəlim, ⁷ xanım, nə soylamış, aydır:

Yalab-yalab yalabıyan incə donlum!

⁸ Yer basmayıb yürüyən

Qar üzərinə qan dammış

kibi qızıl ⁹ yañaqlım!

Qoşa badam dar ağızlum!

Qələmçilər çaldığı ¹⁰ qara qaşlım!

Qurması qırq tutam qara saçlım!

Aslan ¹¹ uruğu, sultan qızı,

öldürməgə mən səni qıyarmıdım?!

¹² Öz canıma qıyam, mən saña qıymayam;

Mən səni sınırdım, – dedi.

D200 ¹³ Selcan xatun dəxi bu arada soylamış, görəlim, xanım, nə ¹ soylamış, aydır:

Qalqubanı yerimdən durar idim,

Yelisi ² qara Qazılıq atuma binərdim.

Babamın ağ-ban evindən ³ çıqardım.

Arqu beli, Ala dağı avlar idim.

Ala-geñ sığın-⁴keyik qovar idim.

Darıyanda bir oxla nəmlərdim

Dəmrənsüz ⁵ oxla, yigit, səni sınırdım!

Öldürməgə, yigidim,

mən ⁶ səni qıyarmıdım?! – dedi.

Irağından-yaqınından gəlişdilər. ⁷ Gizlü yaqa tutuban yiləşdilər. Datlu damağ verübən soruşdılar, ⁸ ağ-boz atlar binübən yortuşdılar, bəg babası yanına ⁹ irişdilər.

Babası oğlancuğun gördi, Allaha şükrlər ¹⁰ eylədi. Oğlıyla, gəlinlə Qanlı qoca Oğuz girdi. ¹¹ Göğ ala görklü çəmənə çadır dikdi. Atdan ayğır*. ¹² Dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı.

D201 Dügün etdi. Qalın ¹³ Oğuz bəglərin ağırladı. Altunluca günlügin diküb, ¹ Qanturalı gərdəginə girüb, muradına-məqsudına

* Ensiklopediyada “atdan-ayğırdan” getmişdir. – Red.

irişdi.² Dədəm Qorqut gəlüb şadlıq çaldı. Boy boyladı, ³ soyı soyladı. Ğazi ərənler başına nə gəldüğün ⁴ söylədi:

İmdi qanı dedigim bəg ərənler?
Dünya mənim deyənlər?
⁵ Əcəl aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli, ⁶ gedimli dünya,
Soñ ucı ölümlü dünya?
Əcəl gəldüğündə ⁷ arı imandan ayırmasun!
Qadir səni namərdə möhtac ⁸ etməsün!
Allah verən ümidin üzüməsin!
Ağ alnuñda ⁹ beş kəlmə dua qıldıq, qəbul olsun!
“Amin” deyənlər didar ¹⁰ görsün!
Yığışdırsun, duruşdursun günahınızı
¹¹ Adı görklü Məhəmməd Mustafaya bağışlasun,
xanım, hey!!!

**¹² QAZILIQ QOCA OĞLI YEGNƏK BOYINI
¹³ BƏYAN EDƏR, ¹³ XANIM, HEY!**

D202 Qam Ğan oğlu xan Bayındır yerindən durmuşdı, ¹ qara yeriñ üzərinə ağ-ban evin dikmişdi. Ala sayvan gög ² yüzinə aşanmışdı. Biñ yerdə ipək xalicası döşənmişdi. ³ İç Oğuz, Daş Oğuz bəgləri söhbətə dərilmışdi. Yemə-içmə idi.

Qazılıq ⁴ qoca, deyərlərdi, bir kişi var idi. Bayındır xanıñ vəziri ⁵ idi. Şərabıñ itisi başına çıqdı. Qaba dizini üzərinə ⁶ çökdi. Bayındır xandan aqın dilədi. Bayındır xan ⁷ dəstur verdi: “Nerəyə dilərsəñ, var!” – dedi.

Qazılıq ⁸ qoca iş görmüş, iş yarar adam idi. Yarar qocaların ⁹ yanına cəm eylədi. Yadığı-yarağıyla yola girdi. Çoq ¹⁰ dağlar, dərə-təpə keçdi. Günlərdə bir gün Düzmürd qalasına ¹¹ gəlди. Qara dəniz kənarında idi. Aña irübən qondılar.

D203 Ol ¹² qalanıñ bir təküri var idi. Adına Arşun oğlu Dirək ¹³ təkür deyərlərdi*. Ol kafiriñ altmış arşun qaməti ¹ vardı. Altmış batman gürz salardı. Qatı-möhkəm yay ² çəkərdi.

Qazılıq qoca qalaya yetdüginləyin cəngə ³ başladı. Pəs ol təkür qaladan daşra çıqdı. ⁴ Meydana girdi, ər dilədi. Qazılıq qoca anı gördüginləyin ⁵ yel kibi yetdi, yeləm kibi yapışdı. Kafiriñ ənsəsinə ⁶ bir qılıc urdı. Zərrə qədər kəsdirəmədi. Növbət kafirə ⁷ dəgdi. Ol altmış batman gürzlə Qazılıq qocaya döpərə ⁸ tutub çaldı. Yalan dünya başına dar oldu. ⁹ Dündük kibi qan şorladı. Qazılıq qocayı qarmalayıb-¹⁰tutub qalaya qoydılar. Yigitləri durmayıb qaçdılar.

¹¹ Qazılıq qoca tamam on altı yil hasarda tutsaq ¹² oldu. Soñra Əmən deyərlərdi, bir kişi altı kərrə varub ¹³ hasarı alımadı.

D204 Məgər, xanim, Qazılıq qoca tutsaq ¹ olduğu vaqt bir oğlancığı vardı, bir yaşında ² idi. On beş yaşına girdi, yigit oldu. Babasın ³ öldi bilürdi. Yasaq eyləmişlərdi. Tutsaq olduğın ⁴ oğlandan sıqlarlardı. Ol oğlanıñ adına Yegnək der⁵lərdi*. Günlərdə bir gün Yegnək oturub bəglər ilə söhbət ⁶ edərkən Qaragünə oğlu Budağ ilə uz düşmədi. Bir-birinə ⁷ söz atışdılar.

* Ensiklopediyada “derlərdi” getmişdir. – Red.

Yegnək genə aydır:

Kəsə-kəsə yeməgə yəxni yaxşı.

Kəsər gündə ⁶ sərçəsmə yügrək yaxşı.

Daim gəldüğündə dursa, dövlət yaxşı.

⁷ Bildüğün unutmasa, aqıl yaxşı.

Qırımından dönməsə-qaçmasa, ⁸ ərlək yaxşı, – dedi.

Bu düşi Yegnək yoldaşlarına hekayət ⁹ eylədi.

D209 Məgər dayısı Əmən ol arada yaqın idi. Cümlə ¹⁰ bəglərlə yoldaş olub getdilər. Ta ki, Düzmürd qalasına yetdilər. ¹¹ Çevrə alub getdilər, qondılar. Çünki kafirlər bunları gördilər. ¹² Arşun oğlu Dirək təkürə xəbər verdilər. Ol məlun ¹³ dəxi qaladan taşı gəlüb, bunlara müqabil oldu, ər dilədi. ¹ Qıyan Selcik oğlu Dəli Dondar yerindən durı gəldi. Altmış ² tutam sür cidasın qoltuq qısub, ol kafiri qarşusundan ³ süsəm dedi, süsəmədi. Kafir təkür qarmalayıb zərb etdi. ⁴ Sügüsin çəkdi, əlindən aldı. Ol altmış batman gürz ilə ⁵ Dondarı dəpərə tutub çaldı. Geñ dünya başına dar oldu. ⁶ Qazılıq atın döndərdi, qayıda döndi. Andan Dönə bilməz Dülək Uran ⁷ altı pərlü çomağıyla at dəpüb, gəlüb yuqarıdan aşağı kafiri ⁸ qatı urdı, alımadı. Təkür qarmalayıb əlindən çomağın aldı; ⁹ anı dəxi gürz ilə urdı. Ol dəxi Qazılıq atın döndərdi, ¹⁰ qayıda döndi. Xanım, yigirmi dörd sancaq bəgi təkür əlində ¹¹ zəbun oldu.

Pəs Qazılıq qoca oğlu Yegnək-tazə ¹² yigiticik Yaradan Al-laha sığındı. Bizəval məbudı ögdi. ¹³ Aydır:

D210 Yucalardan yucasan,
Kimsə bilməz necəsən, əziz Tañrı!
¹ Anadan toğmadıñ sən, atadan olmadıñ.
Kimsə rizqin yemədüñ.
² Kimsəyə güc etmədiñ.
Qamu yerdə əhədsən, Allahu səmədsən!
Adəmə sən ³ tac urduñ,
Şeytana lənət qıldıñ.
Bir suçdan ötüri ⁴ dərgahdan sürdüñ.
Nəmrud gögə ox atdı,
Qarı yarıq ⁵ balığı qarşu tutduñ.

Qara ayıllu qoyunuñı yüklü qoduñ, –
qoç oldı!
² Ala gözlü görklü halalıñ yüklü qoduñ, –
aslan oldı! – dedi.

³ Yegnək babasıyla görüşdi. Əldən qalan bəglər görüşdi.
Pəs bir ⁴ uğurdan bəglər hasara yüriş etdilər, yağmaladılar.

Babasıyla Yegnək ⁵ gizlü yaqa tutuban yiləşdilər. İki həs-rət bir-birinə buluşdılar; issüz ⁶ yeriñ qurdı kibi ulaşdılar. Tañ-riya şükrələr qıldılar. Qalanıñ ⁷ kəlisasın yıqub, yerinə məscid yaptılar. Əziz Tañrı adına qudbə ⁸ oqıtdılar. Quşuñ ala qatını, qumaşın arusını, qızıñ göğçөгini, ⁹ doquzlama çırgab çuqa Ba-yındır xana pəncik çıqardılar. ¹⁰ Baqısın gəzilərə bəxş etdilər. Döndilər, evlərinə gəldilər.

¹¹ Dədəm Qorqut gəlibən boy boyladı, soy soyladı. ¹² Bu oğuznamə Yegnəgiñ olsun! – dedi. Yum verəyin, xanım:

D213

¹³ Yerlü qara dağlarıñ yıqılmasun!
Kölgəlicə qaba ağacıñ ¹ kəsilməsün!
Ağ saqallu babañ yeri uçmaq olsun!
Ağ ² birçəklü anañ yeri behişt olsun!
Axır-soñı arı ³ imandan ayırmasun!
Ağ alnunda beş kəlmə dua qıldıq,
qəbul ⁴ olsun!
Günahıñızı adı görklü
Məhəmməd Mustafa yüzi ⁵ suyına bağışlasun!
Xanım, hey!!!

BASAT DƏPƏ⁶GÖZİ ÖLDÜRDÜĞÜ BOYI BƏYAN EDƏR, XANIM, HEY!

⁷ Məgər, xanım, bir gün Oğuz otururkən üstünə yağı gəldi. ⁸ Dün içində ürkdə, köçdi. Qaçub gedərkən Aruz ⁹ qocanın oğlan-
cığı düşmüş, bir aslan bulub götürmüş, ¹⁰ bəsləmiş. Oğuz genə
əyyamla gəlüb, yurdına qondı. Oğuz ¹¹ xanın ilqıçısı gəlüb xə-
bər gətirdi. Aydır: “Xanım, sazdan ¹² bir aslan çıxar, at urar,
apul-apul yürüyüşü adam kibi. ¹³ At basuban, qan sümürər”.

D214 Aruz aydır: “Xanım, ürkdigimiz ¹ vaxtın düşən mənim oğ-
lancığımdır, bəlkə?” – dedi. Bəglər bindilər. ² Aslan yatağı
üzərinə gəldilər. Aslanı qaldırıb oğlanı ³ tutdılar. Aruz oğlanı
alub evinə gətirdi. Şadlıq ⁴ etdilər. Yemə-icmə oldu. Amma
oğlanı nə qədər götürdilsə, durmadı, ⁵ gerü aslan yatağına
vardı. Gerü tutub gətürdilər.

Dədəm Qorqud ⁶ gəldi. Aydır: “Oğlanım, sən insansan.
Heyvanla müsahib ⁷ olmağıl! Gəl, yaxşı at bin. Yaxşı yigitlər
ilə eş yort! – ⁸ dedi. – Ulu qardaşın adı Qıyan Selcikdir. Səniñ
⁹ adını Basat olsun! Adını mən verdim, yaşuñı Allah ¹⁰ ver-
sün!” – dedi. Oğuz bir gün yaylaya köçdi. Aruzuñ ¹¹ bir çobanı
vardı. Adına Qoñur qoca Sarı çoban ¹² deyərlərdi*. Oğuzuñ
öñincə bundan əvvəl kimse köçməzdi.

D215 ¹³ Uzun biñar diməklə məşhur bir biñar vardı. Ol biñara ¹
pərilər qonmuşdı. Nagahandan qoyun ürkdə. Çoban ərkəcə ² qa-
qıdı, ilərü vardı. Gördi kim, pəri qızları qanat ³ qanada bağlamış-
lar, uçarlar. Çoban kəpənəğini üzərlərinə ⁴ atdı. Pəri qızınıñ bi-
rini tutdı. Tama edüb, dərhal ⁵ cima eylədi. Qoyun ürkməgə baş-
ladı. Çoban qoyunuñ ⁶ öñinə səgirdi. Pəri qızı qanat urub uçdı.
⁷ Aydır: “Çoban, yil tamam olıcaq məndə əmanətiñ var, gəl, al!
– ⁸ dedi. – Amma Oğuzuñ başına zaval gətürdüñ”, – dedi.

⁹ Çobanıñ içinə qorxu düşdi. Amma qızıñ dərindən ¹⁰
bəñizi sarardı.

Zamanla Oğuz genə yaylaya köçdi. ¹¹ Çoban genə bu bi-
ñara gəldi. Genə qoyun ürkdə. Çoban ilərü ¹² vardı. Gördi kim,

* Ensiklopediyada “derlərdi” getmişdir. – Red.

D216 bir yığanaq yatur, yıldır-yıldır yıldırır. ¹³ Pəri qızı gəldi. Aydır: “Çoban, əmanətiñ gəl, al! Amma ¹ Oğuzuñ başına zaval gətürdüñ!” – dedi. Çoban bu ² yığanağı görcək ibrət aldı. Gerü döndi. Sapan ³ daşına tutdı. Urduqca böyüdi. Çoban yığanağı ⁴ qodı qaçdı, qoyun ardına düşdi.

Məgər ol dem Bayındır ⁵ xan bəglər ilə seyrana yetmişlərdi. Bu biñarın üzərinə gəldilər. ⁶ Gördilər kim, bir ibrət nəsnə yatur, başı-göti bəlürsiz. ⁷ Çevrə aldılar. Endi bir yigit bunı dəpdi. Dəpdikcə böyüdi. ⁸ Bir qaç yigit dəxi endilər, dəpdilər. Dəpdiklərincə böyüdi. ⁹ Aruz qoca dəxi enüb dəpələdi, mahmuzı toqundı. ¹⁰ Bu yığanaq yarıldı, içindən bir oğlan çıqdı. Gövdəsi ¹¹ adam, dəpəsində bir gözi var. Aruz aldı bu oğlanı ¹² ətəginə sardı. Aydır: “Xanım, munı maña veriñ, oğlum Basatla ¹³ yaşlı-yayın!” – dedi. Bayındır xan “Səniñ olsun!” – dedi.

D217 ¹ Aruz Dəpəgözi aldı, evinə gətürdi. Buyurdi, bir dayə ² gəldi. Əmcəgini ağzına verdi. Bir sordı, olanca südin ³ aldı. İki sordı, qanın aldı. Üç sordı, canın ⁴ aldı. Bir qaç dayə gətürdilər, həlak etdi. Gördilər ⁵ olmaz, “Süd ilə bəslİYəlim” – dedilər. Gündə bir qazan süd yetməzdi. ⁶ Bəslədilər, böyüdi, gəzər oldı. Oğlancılqlarla oynar oldı. ⁷ Oğlancılqların kiminiñ burnın, kiminiñ qulağın yeməgə başladı. ⁸ Əlhasili, ordı bunuñ ucından qatı incindilər. Aciz ⁹ qaldılar. Aruza şikayət edüb ağlaşdılar. Aruz, Dəpə¹⁰gözi dögdı-sögdı, yasaq eylədi, esləmədi. Axır ¹¹ evindən qodı.

Dəpəgöziñ pəri anası gəlib oğlının ¹² parmağına bir yüzük keçürdi. “Oğul, saña ox batmasun, ¹³ tənüni qılıc kəsməsün!” – dedi.

D218 Dəpəgöz Oğuzdan çıqdı, ¹ bir yuca dağa vardı. Yol kəsdi, adam aldı, böyük ² hərəmi oldı. Üzərinə bir qaç adam göndərdilər. Ox atdılar, ³ batmadı. Qılıc urdılar, kəsmədi. Sügüylə sancdılar, ⁴ ilmədi. Çoban-çoluq qalmaqadı, həb yedi. Oğuzdan ⁵ dəxi adam yeməgə başladı. Oğuz yığılıb üzərinə vardı. ⁶ Dəpəgöz görüb qaqudı. Bir ağacı yerindən qopardı. ⁷ Atub əlli-altmış adam həlak eylədi. Alplar başı Qazana ⁸ zərb urdı, – dünya başına dar oldı.

Qazanın qardaşı ⁹ Qaragünə Dəpəgöz əlində zəbun oldı. Dözən oğlu ¹⁰ Alp Rüstəm şəhid oldı.

İç Oğuzda, Daş Oğuzda adı bəllü,
Aruz ⁷ oğlu xanım Basat, maña mədəd! – dedi.

D222 Basat aydır: “Nə dilərsən?” ⁸ Qarıcıq aydır: “Yalancı dünya yüzində bir ər qopdı. Yaylamında ⁹ Oğuz elin qondurmadı. Qara polad uz qılıclar kəsən ¹⁰ qılımı kəsdirmədi. Qarğu cida oynadanlar ildirəmədi. ¹¹ Qayın oxı atanlar kar qılamadı. Alpları başı Qazana bir zərb ¹² urdı. Qardaşı Qaragünə əlində zəbun oldu. Bıǵı ¹³ qanlı Bügdüz Əmən əlində zəbun oldu. Ağ saqallu babanı ¹ Aruz qan qusdurdu. Meydan yüzində qardaşını Qıyan ² Selcik ödi sındı, can verdi. Qalın Oğuz bəglərin ³ dəxi-kimini zəbun edüb, kimini şəhid eylədi. Yedi ⁴ qatla Oğuzı yerindən sürdü. “Kəsim” dedi, kəsdi. ⁵ Gündə iki adam, beş yüz qoyun istədi. Buñlu qoca ⁶ ilə Yapaǵlu qocayı aña xizmətkar verdilər. Dört oğlu ⁷ olan birin verdi. Üç olan birin verdi. İki ⁸ olan birin verdi. İki oğlanıǵım vardı. Birin ⁹ verdim, biri qaldı. Çevrildi, növbət gerü – maña gəldi. ¹⁰ Anı dəxi is-tərlər. “Xanım, maña mədəd!” – dedi.

¹¹ Basatın qaranñulu gözləri yaşla doldı. Qarındaşıyçun soylamış, ¹² görəlİM, xanım, nə soylamış, aydır:

D223 Qırañ yerdə tikilmiş ¹³ otaxlarıñ
O zalım yıqdırdı ola, qardaş!
Yügrək ¹ olan atlarıñ tavlısından
O zalım seçdirdi ola, ² qardaş!
Bisərək-bisərək dəvələriñ qatarından
O zalım ³ ayırdı ola, qardaş!
Şüləniñdə qırduǵuñ qoyunuñ
O zalım ⁴ qırdı ola, qardaş!
Güvəncimlə gətürdüǵüñ gəlincüǵüñ
O zalım ⁵ səndən ayırdı ola, qardaş!
Ağ saqallu babamı
“Oǵul” deyü ağlatdıñ ola, qardaş!
Ağca yüzlü anamı

sızlatdıñ ⁷ ola, qardaş!
Qarşu yatan qara daǵım yüksəgi, qardaş!
⁸ Aqındılı görklü suyumuñ daşqunu qardaş!
Güclü ⁹ belim qüvvəti,
qaranñu gözlərimüñ aydını, qardaş!

- D226 Basat bir dəxi ¹ atdı. Ol dəxi paralandı, bir parası Dəpəgözün ² ölinə düşdi. Dəpəgöz sıçradı baqdı: Basat gördi. ³ Əlinəlinə çaldı, qas-qas güldi. Qocalara aydır: “⁴ Oğuzdan yenə bizə bir türfəndə quzı gəldi”, – dedi. Basatı ⁵ ölinə qatdı, tutdı. Boğazdan salındırdı. Yatağına ⁶ gətürdi. Ədüginiñ quncına soqdı. Aydır: “Mərə qocalar, ⁷ ikindü vaqtı mumi maña çevirəsiz, yiyəm”, – dedi. Yenə uyıdı.
- ⁸ Basatın xəncəri vardı. Ədügini yardı, içindən çıqdı. ⁹ Aydır: “Mərə qocalar, munin ölümi nədəndir?” Ayıtdılar: “Bilməziz. ¹⁰ Amma gözündən ğeyri yerdə ət yoqdur”, – dedilər. Basat Dəpə¹¹gözün başı ucına gəldi. Qapaq qaldırdı. Baqdı ¹² gördi kim, gözi ətədir. Aydır: “Mərə qocalar, sügüligi ocağa ¹³ qoñ, qızsun!” – dedi. Sügüligi ocağa biraqdılar, qızdı. ¹
- D227 Basat əlinə aldı. Adı görklü Məhəmmədə salavat gətürdi. ² Sügüligi Dəpəgözün gözünə eylə basdı kim, Dəpəgözün ³ gözi həlak oldı. Şöylə nərə urdı, hayqırdı ⁴ kim, dağ və daş yangulandı. Basat sıçradı, qoyun ⁵ içinə mağaraya düşdi. Dəpəgöz bildi kim, Basat mağara⁶dadır. Mağaranın qapusın alub, bir ayağın qapunun bir yanına, ⁷ birin dəxi bir yanına qodı. Aydır: “Mərə qoyun başları ərəkəc, ⁸ bir-bir gəl, keç!” – dedi. Bir-bir gəlüb keçdi. Hər birinin başların ⁹ sığadı. “Toğlıcılar, dövlətim saqar qoç, gəl, keç!” – dedi. Bir ¹⁰ qoç yerindən qalqıdı, gərinüb sündi. Dəfi Basat qoçı ¹¹ basub boğazladı, dərisini yüzdi, quyruğıyla başını ¹² dəridən ayırmadı: içinə girdi. Basat Dəpəgözün ölinə ¹³ gəldi. Dəpəgöz də bildi kim, Basat dəri içindədir. ¹ Aydır: “Ay saqar qoç, mənim nerədən həlak olacağım bildin? ² Şöylə çalayım səni mağara divarına kim, quyruğın mağarayı ³ yağlasun!” – dedi. Basat qoçun başını Dəpəgözün ⁴ əlinə sundı. Dəpəgöz buynuzından bərk tutdı. Qaldıracaq ⁵ buynuz dəriylə əlində qaldı. Basat Dəpəgözün budı ⁶ arasından sıçrayub çıqdı. Dəpəgöz buynuzı götürüb ⁷ yerə çaldı. Aydır: “Oğlan qurtulduñmı?” Basat aydır: “Tañrım ⁸ qurtardı”. Dəpəgöz aydır: “Mərə oğlan, al şol barmağında⁹kı yüzügi, parmağına taq, saña ox və qılıc kar eyləməsün” ¹⁰ Basat aldı, yüzügi parmağına keçürdi. Dəpəgöz aydır: ¹¹ “Oğlan, yüzügi alub taqındınmı?” Basat aydır: “Taqındım”. ¹² Dəpəgöz Basatın üzərinə qodı, xəncərlə çaldı-kəsdı, ¹³ sıçradı geñ yerdə durdı. Gördi kim yüzük genə ¹ Dəpəgözün ayağı altında yatur.
- D229

Dəpəgöz aydır: “Qurtulduñmı?”² Basat aydır: “Tañrım qurtardı”.

Dəpəgöz aydır: “Oğlan,³ şol günbədi gördüñmi?” Aydır: “Gördüm”. Dəpəgöz aydır: “Mənim⁴ xəzinəm var. Ol qocalar almasunlar. Var, möhürlə!” – dedi. Basat⁵ günbəd içinə girdi. Gördi kim, altun-aqça yığılmış. Baqaraq⁶ kəndözün unıtdı. Dəpəgöz günbədiñ qapusın aldı. Aydır: ⁷ “Günbədə girdiñmi?” Basat aydır: “Girdim”. Dəpəgöz aydır: “Şöylə çalayım⁸ ki, günbədlə dardağan olasan”, – dedi. Basatıñ dilinə⁹ bu gəldi kim, “La ilahə illallah, Məhəmməd rəsulallah!” – dedi. Dedi,¹⁰ həman dəm günbəd yarıldı, yedi yerdən qapu açıldı. Birindən¹¹ daşra gəldi.

D230 Dəpəgöz günbədə əlin soqdı. Eylə¹² qaçdı kim, günbəd zirü zəbər oldı. Dəpəgöz aydır: “Oğlan,¹³ qurtulduñmı?” Basat aydır: “Tañrım qurtardı”, – dedi. Dəpəgöz¹ aydır: “Saña ölüm yoğ imiş! Şol mağarayı gördüñmi?” Basat² aydır: “Gördüm”. Aydır: “Anda iki qılıc var; biri qınlı, biri³ qınsuz. Ol qınsuz kəsər mənim başımı. Var, gətür, mənim başımı⁴ kəs!” – dedi. Basat mağara qapusına vardı. Gördü bir⁵ qınsuz qılıc durmaz: enər, çıxar. Basat aydır: “Mən muña bi⁶təkəllüf yapışmayım”, – deyüb kəndü qılıcın çıxardı, tutdı. İki⁷ para böldi. Vardı, bir ağac gətürdi, qılıca tutdı.⁸ Anı dəxi iki para eylədi. Pəs yayını əlinə aldı. Oxlə⁹ ol qılıc asılan zənciri urdı. Qılıc yerə düşdi,¹⁰ kömüldi. Kəndü qılıcın qınına soqdı. Balçağından ol¹¹ qılıcı bərk tutdı. Gəldi, aydır: “Mərə Dəpəgöz, necəsən?” –¹² dedi. Dəpəgöz aydır: “Mərə oğlan, daxı ölmədiñmi?” Basat¹³ aydır: “Tañrım qurtardı”. Dəpəgöz aydır: “Saña ölüm yoğ imiş!” –¹ dedi. Çağırub Dəpəgöz soylamış, görəlim, nə soylamış,² aydır:

Gözüm, gözüm yalñuz gözüm!

Sən yalñuz gözle

mən³ Oğuzı sındırmışdım.

Ala gözdən ayırdıñ, yigit məni!

Datlu⁴ candan ayırsun Qadir səni!

Eylə kim mən çəkərəm göz buñını,

⁵ Hiç yigidə verməsün Qadir Tañrı

göz bu günü! – dedi.

⁶Dəpəgöz genə aydır:

Qalarda-qoparda yigit,

yeriñ nə yerdir?

⁷ Qaranñu dün içində yol azsañ,

umuñ nədir?

Qaba ələm ⁸ götürən xanıñuz kim

qırış günü öñdin?

Ağ saqallu babañ ⁹ adı nədir?

Alp ərən ərđən adın

yaşurmaq eyib olur,

¹⁰ Adıñ nədir, yigit, degil maña! – dedi.

Basat Dəpəgözə soylamış, ¹¹ görəlim, xanı, nə soylamış:

Qalarda-qoparda yerim Günortac!

¹² Qarañu dün içrə yol azsam,

umum Allah!

Qaba aləm götürən ¹³ xanıımız –

Bayındır xan!

Qırış günü öñdin dəpən alpımız

Salur ¹ oğlu Qazan!*

Atam ² adın sorar olsañ, – Qaba Ağac!

Anam adın deyərsəñ, – Qağan Aslan!

Mənim adım sorarsañ, –

Aruz ³ oğlu Basatdır, – dedi.

D232

Dəpəgöz aydır: “Əmdi qardaşuz, ⁴ qıyma maña!” – dedi.

Basat aydır:

Mərə qavat! Ağ saqallu babamı ⁵ ağlatmışsan,

Qarıcıq ağ birçəklü anamı bozlatmışsan.

Qarındaşım ⁶ Qıyanı öldürmüşsən.

Ağca yüzlü yengəmi dul eyeləmişsən.

⁷ Ala gözlü bəbəklərin öksüz qomışsan.

Qormıyam səni,

Qara ⁸ polad uz qılıcım dartmayınca,

* Katib “Ulaş oğlu Salur Qazan” yazmaq istəmişdir.

Qafalu-börklü başın kəsməyincə,
⁹ Alca qanın yer yüzünə tökməyincə,
Qardaşım Qıyanın qanın almayınca?
¹⁰ Qomazam! – dedi.

Dəpəgöz dəxi burada soylamış, aydır:

Qalqu¹¹banı yerimdən duram, deyərdim.
Qalın Oğuz bəglərindən əhdim ¹² bozam, deyərdim.
Yənidən toğanın qıram, deyərdim.
Bir gəz adam ¹³ ətinə doyam, deyərdim.
Qalın Oğuz bəgləri üzərimə

D233

yığılub gələ, ¹ deyərdim.
Qaçubanı Salaxana qayasına girəm, deyərdim.
Ağır mancılaq ² daşla atam, deyərdim.
Enüb daş başıma düşübən öləm, ³ deyərdim.
Ala gözdən ayırdın, yigit, məni!
Datlu candan ⁴ ayırsun Qadir səni! – dedi.

Dəpəgöz bir dəxi soylamış, aydır:

⁵ Ağ saqallu qocaları çox ağılatmışam.
Ağ saqalı, qarışı ⁶ tutdı ola, gözüm, səni?
Ağ birçəklü qarıcıqları ⁷ çox ağılatmışam.
Gözi yaşı tutdı ola, gözüm, səni?
Bığçağı ⁸ qararmış yigitcikləri çox yemişəm.
Yigitlikləri tutdı ola, ⁹ gözüm, səni?
Əlcügəzi qınalı qızcığazları çox yemişəm.
¹⁰ Qarışçuları tutdı ola, gözüm, səni?
Eylə kim çəkərəm mən ¹¹ göz buñını,
Heç yigidə verməsün Qadir Tañrı göz yükini!
¹² Gözüm, gözüm, ay gözüm!
Yalñuz gözüm! – dedi.

D234

Basat qaqıb ¹³ yerindən durı gəldi. Buğra kibi Dəpəgözi dizi üzərinə ¹ çökürdi. Dəpəgözün kəndü qılıcıyla boynını urdı. ² Dəldi, yay kirişin taqdı. Süriyi-süriyi mağara ³ qapusına gəldi. Buñlı qoca ilə Yapağlu qocayı Oğuz ⁴ muştçı göndərdi. Ağ boz atlar binübən yortışdılar. ⁵ Qalın Oğuz ellərinə xəbər gəldi.

At ağızlı Aruz qoca ⁶ evinə çapar gəldi. Atasına Basatın sevinc verdi: ⁷ “Muştuluq! Oğluñ Dəpəgözi dəplədi!” – dedi.

Qalın Oğuz ⁸ bəgləri yetdilər. Salaxana qayasına gəldilər. Dəpəgöziñ ⁹ başını ortaya gətürdilər.

Dədəm Qorqud gələbən şadlıq ¹⁰ çaldı. Ğazi ərənlər başına nə gəldiyi aydı verdi. ¹¹ Həm Basata alqış verdi:

Qara dağa yetdügündə aşıt ¹² versün!

Qanlı-qanlı sulardan keçit versün! – dedi.

D235 ¹³ Ərlikle qardaşın qanın aldıñ. Qalın Oğuz bəglərini buñdan ¹ qurtardıñ. Qadir Allah yüzün ağ etsün, Basat!” – dedi.

² Ölüm vaqtı gəldüğündə arı imandan ayırmasun!

Günahınızı ³ adı görklü Məhəmməd Mustafaya bağışlasun, xanım, hey!

4 BƏKİL OĞLI ƏMRANIÑ BOYINI BƏYAN EDƏR

⁵ Qam Ğan oğlu xan Bayındır yerindən durmuşdı. ⁶ Ağ ban evini qara yerin üzərinə dikdirmişdi. Ala sayvan ⁷ gög yüzünə aşanmışdı. Biñ yerdə ipəg xalıcısı ⁸ döşətmişdi. İç Oğuz Daş Oğuz bəgləri yığnaq ⁹ olmuşdı.

D236 Doquz tümən Gürcüstanın xəracı gəldi: ¹⁰ bir at, bir qılıc, bir çomaq gətirdilər. Bayındır xan qatı ¹¹ səxt oldı. Dədəm Qorqud gəldi, şadlıq çaldı. ¹² “Xanım, niyə səxt olursan?” – dedi. Aydır: “Necə səxt olmayam? ¹³ Hər yıl altun-aqça gəlürdi, yigidə-bəgə verirdiñ, xatirləri ¹ xoş olurdu. Şimdi bunu kimə verər kim, xatiri xoş ² ola?” – dedi.

D237 Dədə Qorqud aydır: “Xanım, bunun üçini daxı ³ bir yigidə verəlim, – dedi, – Oğuz elinə qaravul olsun!” – dedi. ⁴ Xan Bayındır “Kimə verəlim?” – dedi, sağına-solına baqdı. ⁵ Kim-sə razı olmadı. “Bəkil” derlərdi, bir yigit vardı. Aña ⁶ baqdı, aydır: “Sən nə dersən?” Bəkil razı oldı. Qalqıdı, ⁷ yer öpdü. Dədəm Qorqud himmət qılıcın belinə bağladı. Çomağı ⁸ omuzına bıraqdı. Yayı qarusına keçürdi. Şahbaz ⁹ aygırı çəkirdi, buda bindi. Xəsmiñi, qövmini ayırdı, ¹⁰ evini çözdü. Oğuzdan köç eylədi. Bərdəyə, Gəncəyə ¹¹ varub vətən tutdı. Doquz tümən Gürcüstan ağzına ¹² varub qondı, qaravullıq eylədi. Yədkafir gəlsə, başın ¹³ Oğuzə ərməğan göndərdi. Yılda bir kərrə Bayındır xan ¹ divanına varardı.

Yenə Bayındır xandan adam gəldi, “tez ² gələsən” deyü; pəs Bəkil gəldi, pişkeşin çəkdi. Bayındır ³ xanın əlin öpdü. Xan dəxi Bəkili qonaqladı. Yaxşı ⁴ at, yaxşı qaftan, vafir xərcliq verdi. Üç gün tamam ⁵ ağırladı. “Üç gün dəxi Bəkili av-şıkar ətilə qonaqlayalım, ⁶ bəglər!” – dedi.

Av çıxırdılar. Çün av yarağı oldı, kim atın ⁷ ögər, kim qılıcın, kim çəküb ox atmağın ögər. Salur Qazan ⁸ nə atın ögdü, nə kəndin ögdü; amma bəglərin hünərin ⁹ söylədi.

Üç yüz altmış altı alp ava binsə, qanlı ¹⁰ keyik üzərinə yüriş olsa, Bəkil nə yay qurardı, ¹¹ nə ox atardı. Haman yayı biləgindən çıxarardı, ¹² buğanın-sığının boynına atardı, çəküb durğuzardı. ¹³ Arıq olsa, qulağın dələrdi, avda bəllü olsun

D238 deyü; ¹ amma semüz olsa, boğazlardı. Arıq olsa, qulağın də-
lərdi, ² avda bəllü olsun deyü; amma semüz olsa, boğazlardı. ³
Əgər bəglər keyik alsa, qulağı dəlük olsa, “Bəkil sünicidir” ⁴
deyü Bəkilə göndərərlərdi.

Qazan bəg aydır: “Bu hünər atıñmıdır, ⁵ əriñmidir?”
“Xanım, əriñdir”, – dedilər. Xan aydır: “Yoq, at işləməsə, ⁶ ər
öğünməz. Hünər atıñdır”, – dedi. Bu söz Bəkilə xoş gəlmədi.
⁷ Bəkil aydır: “Alplar içində bizi qusqunumuzdan balcığa ba-
turduñ”, – ⁸ dedi. Bayındır xanıñ bəxşişin öñinə dökdi. Xana ⁹
küsdü. Divandan çıxdı. Atın çəkдилər. Ala gözlü ¹⁰ yigitlərin alub
evinə gəldi. Oğlancıqları qarşu gəldi, ¹¹ oxşamadı. Ağ yüzlü xa-
tunına söyləmədi. Xatun ¹² burada soylamış, görəlim, xanım,
nə soylamış, aydır:

D239 Altun ¹³ taxtım ayası, bəgim yigit!
Göz açuban gördüğüm,
Könül ¹ verüb sevdüğüm.
Qalqubanı yerindən durı gəldiñ.
Ala gözlü ² yigitləriñ yanıña saldıñ.
Arqu beli Ala dağdan dünin aşdıñ.
³ Aqındılı görklü sudan dünin keçdiñ.
Ağ alınlı Bayındır ⁴ xanıñ divanına
dünin vardıñ,
bəglərlə yedüñ-içdiñ.
Qövmlü ⁵ qövmiylə gənəşdimi?
Çərib başıñ gövğada qaldımı?
Qanı xanım, ⁶ altuñda yaxşı atı yoq!
Alnuñda altun aşıq cübbəsi yoq!
⁷ Ala gözlü bəgləriñ oxşamazsan.
Ağca yüzlü görklüñlə ⁸ söyləşməzsən,
nədir halıñ? – dedi.

Bəkil soylamış, görəlim, ⁹ xanım, nə soylamış, aydır:

Qalqubanı yerimdən durı gəldim.
Yelisi ¹⁰ qara Qazılıq atın butun bindim.
Arqu beli Ala dağdan ¹¹ dünin aşdım.
Aqındılı görkli suyu dəlüb dünin keçdim.

D242

Qara dağlar öñinə ¹ ava bindim.
Qara donlu kafirlərə uğramadım.
Ala gözlü yigitlərim ² qırdırmadım.
Sağdır-əsəndir yigitlərim,
oğul, qayurma!
Üç ³ gündür qoşluğum yox!
Oğul, at üzərindən məni qap, döşəgimə ⁴ çıxar”, – dedi.

Aslan əniği yenə aslandır; atası at üzərindən ⁵ qarvadı, tutdı döşəginə çıxardı. Cübbəsin üzərinə büridi. ⁶ Qapusın örttdi.

Bu yaña yigit bəglər gördilər kim, av bozılmış, hər ⁷ biri evlü evinə gəldi.

Bəkil beş gün oldı, divana çıqmadı. ⁸ Ayağının sınduğunu kimsəyə demədi. Bir gecə döşəgində ⁹ qatı-qatı iñlədi, ah etdi. Xatunı ayıtdı: “Bəg yigidim, qalaba¹⁰ıq yağı gəlsə, qayıtmaz idiñ. Butuña ala ox toxunsa, ¹¹ əgilməz idiñ. Kişi qoynında yatan halalına sirin deməzmi olur? ¹² Nədir halıñ?” – dedi. Bəkil aydır: “Görklüm, atdan düşdüm, ayağım ¹³ sındı”, – dedi.

D243

Övrət əlin əlinə çaldı, qaravaşa söylədi. ¹ Qaravaş çıqub qapuçıya söylədi. Otuz iki dişdən ² çıxan bütün orduya yayıldı, “Bəkil atdan düşmiş, ³ ayağı sınımış” deyü.

Məgər kafirin casusu vardı. Bu xəbəri ⁴ eşidüb vardı, təkürə xəbər verdi. Təkür aydır: “Qalqubanı ⁵ yerüñüzdən uru duruñ, yatur yerdə bəg Bəkili tutuñ! Ağ ⁶ əllərin qarısından bağlañ. Ğafillücə görklü başın kəsiñ. ⁷ Alca qanın yer yüzinə döküñ. Elin-günün çarıñ. Qızın-gəlinin ⁸ yesir ediñ!” – dedi.

Məgər Bəkiliñ də anda casusu hazırdı; ⁹ Bəkilə xəbər göndərdi. Aydır: “Baş yarağın eyləñ, üzəriñüzə ¹⁰ yağı gəlür”, – dedi. Bəkil yuqaru baqdı. “Gög ıraq, yer qatı”, – ¹¹ dedi. Oğlançuğın yanına gətürüb soylamış; görəlim, xanım, ¹² nə soylamış, aydır:

Oğul, oğul, ay oğul!
Qaranñuluca ¹³ gözlərim aydını oğul!
Güclü belim qüvvəti oğul!

D244

Gör ¹ axır nələr oldı,
nələr qopdı mənim başıma, – dedi.
Qalqubanı ² oğul, yerimdən durı gəldim.

D246

Qazan kimdir? Mən anuñ ¹⁰ əlin öpməyim yoq.
Altundağı Al ayğırı maña vergil!
Qan ¹¹ dərlədi çapdırayım səniñ için.
Əgni bəg dəmür donuñ ¹² maña vergil
Yeni yaqa dikdirəyim səniñçün!
Qara polad uz ¹³ qılıcıñ maña vergil,
Ğafillücə başlar kəsim səniñçün!
Qarğu ¹ dalı sügüni maña vergil,
Köksindən ər sancayım səniñ ² için!
Ağ yələklü ötkün oxıñ maña vergil,
Ərdən ərə ³ keçürəyim səniñ için!
Ala gözlü üç yüz yigidiñ
maña ⁴ vergil yoldaşlığa,
Dini-Məhəmməd yolına
dürişəyim səniñçün! – dedi.

⁵ Bəkil aydır: “Öləyim ağzıñ için, oğul! Ola kim, mənim keçmiş günümü ⁶ əndırtmayasan”, – dedi. “Mərə, geyimim gətürüñ, oğlum geysün! Al ⁷ ayğırım gətürüñ, oğlum binsün! El ürkmədin oğlum meydana ⁸ varsun-girsün!” – dedi.

Oğlanı donatdılar. Atasıyla-⁹anasıyla gəldi görüşdi. Əllərin öpdi. Üç yüz ¹⁰ yigidi yanına bıraqdı, meydana vardı.

Al ayğır qaçan kim ¹¹ yağı qoxusun alsa, ayağın yerə döğərdi, tozu gögə ¹² çıqardı.

D247

Kafirler aydır: “Bu at Bəkiliñdir, biz qaçırız”. Təkür ¹³ aydır: “Mərə, oñat görüñ. Bu gələn Bəkilsə, sizdən öñdən mən qaçaram”, – ¹ dedi.

Gözçi gözlədi. Gördi kim, at Bəkiliñ, Bəkil üzərində ² degil, amma bir quş dəklü oğlandır. Gəlüb təkürə xəbər ³ verdi. Aydır: “At, yaraq və işıq Bəkiliñ, Bəkil içində degil!” – ⁴ dedi. Təkür aydır: “Yüz adam seçilüñ, taraqa çatladıñ, oğlanı ⁵ qorquduñ. Oğlan quş yürəklü olur, meydana qor ⁶ qaçar”, – dedi.

Yüz kafir seçilüb oğlanıñ üzərinə gəlmiş. ⁷ Oğlana kafir soylamış, görəlim, nə soylamış, aydır:

Oğlan, ⁸ oğlan, ay oğlan,
Haramzada oğlan!
Altında Al ⁹ ayğırı arıq oğlan,

⁴ Altuñdağı Al ayğırı bilürüz Bəkiliñdir,
 Bəkil qanı?
 Qara polad ⁵ uz qılıcuñ Bəkilüñdür,
 Bəkil qanı?
 Əgnuñdağı dəmür donuñ ⁶ Bəkiliñdir,
 Bəkil qanı?
 Yanuñdağı yigitlər Bəkiliñdir,
 Bəkil qanı?
 Əgər ⁷ Bəkil bunda imiş isə,
 Gecəyədəkin cəng edəydik,
 Ağca tozlu ⁸ qatı yaylar dartışaydıq.
 Ağ yeləklü ötkün oxlar ⁹ atışaydıq.
 Sən Bəkilüñ nəsisən, oğlan,
 degil mizə! – dedi.

¹⁰ Bəkil oğlu burada soylamış; görəlim, xanım, nə soylamış, aydır: ¹¹ “Mərə kafir, sən məni bilməz misin? Ağ alınlı Bayındır xanuñ ¹² bəglərbəgisi Salur Qazan, qardaşı Qaragünə çapar yetdi. ¹³ Dönəbilməz Dülək Uran, Dözən oğlu Alp Rüstəm, Boz atlu ¹ Beyrək bəg Bəkilüñ evində içərlərdi, səndən casus gəldi. ² Altındağı Al ayğıra Bəkil məni bindirdi; qara polad uz ³ qılıcın qüvvət verdi; qarğu dalı sügüsün himmət verdi; ⁴ yanındağı üç yüz yigidin maña yoldaşlığa qoşdı. ⁵ Mən Bəkiliñ oğliyam, mərə kafir! Bərü gəl, döğüşəlim!” – dedi.

Kafir ⁶ təkür aydır: “Qatlan, mərə qavat oğlu, mən saña varayım! – dedi. ⁷ Altı pərlü gürzini ələ aldı, oğlanuñ üzərinə sürdi. ⁸ Oğlan qalqanını gürzə qarşu tutdı. Yuqarudan aşağı kafir oğlanı qatı urdı. Qalqanını avatdı, tuğulqasını ¹⁰ yoğurdu, qapaqların sıyırdı, oğlanı alımadı. Gürzlə ¹¹ döğüşdilər, qara polad uz qılıc ilə dartışdılar, sərpe-¹²sərpə meydanda qılıclaşdılar, çiginləri doğrandı, qılıc¹³ları avandı, bir-birin alımadı.

¹⁴ Qarğu dalı sügülər ilə ¹ qırışdılar, meydanda buğa kibi süsüşdilər; köksləri dəlindi, ² sügüləri sındı, bir-birin alımadılar. At üzərindən ikisi ³ qarvaşdılar, dartışdılar. Kafirüñ güci ziyadə, oğlan zəbun ⁴ oldu. Allah Taalaya yalvarub soylamış, görəlim, necə soylamış, ⁵ aydır:

Dədəm Qorqud ⁵ gəlübən, şadlıq çaldı. Bu oğuznaməyi düzdi-qoşdı, ⁶ “Bəkil oğlu Əmraniñ olsun!” – dedi. Ğazilər başına ⁷ nə gəldügin söylədi:

Yum verəyin, xanım!
Yerlü qara dağlarıñ ⁸ yıqılmasun!
Kölgəlicə qaba ağacıñ kəsilməsün!
Allah verən ⁹ ümidiñ üzülməsün!
Günahıñızı adı görklü Məhəmmədə ¹⁰ bağışlasun,
xanım, hey!!!

UŞUN QOCA OĞLI SƏGRƏK BOYINI ¹¹ BƏYAN EDƏR

D254 Oğuz zamanında, Uşun qoca ¹² deyərlər*, bir kişi vardı. Ömründə iki oğlu vardı. Ulu ¹³ oğlının adı Əgrək idi. Bahadır, dəlü, yaxşı yigid ¹ idi. Bayındır xanın divanına qaçan istəsə varır-gəlür²di. Bəglərbəgi olan Qazan divanında buña heç qapu-baca ³ yoğdı. Bəgləri basub, Qazan öñində oturardı. Kimsəyə ⁴ iltifat eyləməzdi.

Məgər xanım, genə bir gün bəgləri basub ⁵ oturacaq Tərsuzamış derlərdi, Oğuzda bir yigit ⁶ vardı, aydır: “Mərə Uşun qoca oğlu, bu oturan bəglər ⁷ hər biri oturduğu yeri qılıcıyla-ətməgiylə alubdur. Mərə, sən ⁸ başımı kəsdin, qanımı tökdün, acımı doyardın, yalnızqanı ⁹ donatdın?!” – dedi.

Əgrək aydır: “Mərə Tərsuzamış, baş ¹⁰ kəsüb-qan tökmək hünərimidir?” – dedi. Aydır: “Bəli, hünəridir ¹¹ ya”.

D255 Tərsuzamışın sözi Əgrəgə kar eylədi. Durdı, ¹² Qazan bəgdən aqın dilədi. Aqın verdi, çağırtdı. Aqınçı ¹³ dərildi. Üç yüz say cidalu yigit bunun yanına cəm ¹ oldı. Meyxanədə beş gün yemə-içmə oldı. Andan Şiröküz ² ucından Gögcə dəñizə dəkin el çarpdı. Ğalaba toyum oldı. ³ Yolu Əlincə qalasına uğramışdı. Qara təkür orada bir qorı ⁴ yapdırmışdı. Uçardan qaz, tavuq; yürürdən keyik, tavşan ⁵ bu hovlaya doldurub, Oğuz yigitlərinə bunu dam etmişdi.

Uşun ⁶ qoca oğlının bu qorıya uğradı. Qorunun qapusın ovatdılar. ⁷Sığın-keyik, qaz-tavuq qırdılar; yedilər-içdilər. Atlarının ⁸ əyərlərin aldılar, geyimlərin çiqardılar.

Məgər Qara Təkürün casusu ⁹ vardı, bunları gördi. Gəlüb aydır: “Mərə, Oğuzdan ¹⁰ bir bölük atlı gəldi. Qorunun qapusın ovatdılar, atlarının ¹¹ əyərin alub, geyimlərin çiqardılar. Mərə, nə durarsız?” – dedi.

Altı ¹² yüz qara donlu kafir bunların üzərinə qoyuldılar. Yigitləri ¹³ qırdılar, Əgrəgi tutdılar. Əlincə qalasına zindana bıraqdılar.

* Katib “Ulaş oğlu Salur Qazan” yazmaq istəmişdir.

D256 ¹ Qara-qara dağlardan xəbər aşdı. Qanlı-qanlı sulardan xəbər ² keçdi. Qalın Oğuz ellərinə xəbər vardı. Uşun qocanıñ ³ ağ-ban evi öñində şivən qopdı. Qaza bəñzər qızı-⁴gəlini ağ çıxarub qara geydi. Uşun qoca “Oğul, oğul!” – deyü ağca ⁵ yüzlü anasıyla ağlaşdılar, bozlaşdılar.

İyögülü ulalur, ⁶ qabırqalu böyür. Məgər xanım, Uşun qocanıñ kiçi oğlu Səgrək ⁷ eyü, bahadır, alp, dəlü yigit qopdı. Bir gün yolu bir dərnəgə ⁸ uğradı, qondılar. Yemək-içmək etdilər. Səgrək məst oldı. ⁹ Dışra ayaq yolına çıqdı. Gördi kim, öksüz oğlan bir ¹⁰ qız anı çəkişür. “Mərə, noldıñız?” deyü bir şillə birinə, bir şillə ¹¹ birinə urdı. Əski donuñ biti, öksüz oğlanıñ dili ¹² acı olur. Biri aydır: “Mərə, mizim öksüzligimiz yetməzmi, bizi ¹³ niyə urarsan? Hünəriñ var isə, qardaşın

D257 Əlincə qalasında əsirdir, ¹ var, anı qurtar!” – dedi.

Səgrək ayıtdı: “Mərə, qardaşımıñ adı ² nədir?” Ayıtdı: “Əgrəkdir”. Ayıtdı imdi: “Əgrəgə Səgrək yaraşur, ³ qardaşım sağmış, qayurmazam; qardaşsız Oğuzda durmazam. ⁴ Qaranıñulu gözüm aydını qardaş!” deyü ağladı. İçərü – söhbətə ⁵ girdi. Dəstur dilədi. “Bəglər, xoş qaluñ!” – dedi. Atın ⁶ çəkдилər, bindi. Çapdı, atasımıñ evinə gəldi. Atından ⁷ endi. Anasıniñ dilin aradı. Səgrək burada söyləmiş, ⁸ görəlim, xanım, nə soylamış, aydır:

Qalqubanı, ana, yerimdən durdı

⁹ Yelisi qara Qazılıq atıma butun bindim.

Arqurı yatan Ala ¹⁰ dağ ətəginə vardım.

Qanlı Oğuz ellərində dərnək var imiş,

¹¹ anda vardım.

Yemək-içmək arasında

ağ-boz atlu bir çapar ¹⁰ gəldi.

Çoq zamanmış, “Əgrək” deyərlər*,

bir yigit tutsağmış.

¹³ Qadir Tañrı yol vermiş, çıxub gəlmiş.

D258 Ulu-kiçi qalmadı, ¹ ol yigidə qarşu getdi.

Ana, mən də varayınmı, nə dersin? – ² dedi.

Anası burada soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış. ³ Aydır:

Ağzın için öləyim, oğul!
Dilün için öləyim, oğul!
⁴ Qarşu yatan qara dağın yıqılmış idi,
yucaldı, axır!
Aqındılı ⁵ görklü suyuñ sovğulmuşdı,
çağladı, axır!
Qaba ağacda ⁶ dal-budağın qurımışdı,
yaşarıb-gögərđi, axır!
⁷ Qalın Oğuz bəgləri izinə varsa,
sən varğıl!
Ol yigidə ⁸ yetdüğində
ağ-boz atın üzərindən yerə engil!
Əl qavşırıb, ⁹ ol yigidə salam vergil!
Əlin öpüb, boynın quçğıl!
¹⁰ Qara dağım yüksəgi qardaş degil!
Nə durarsan, oğul, ¹¹ yortğıl! – dedi.

Oğlan anasına soylamış, görəlim, ¹² nə soylamış, aydır:

Ana, ağzın qurısun!
Ana, diliñ çürisün!
¹³ Mənim xud qardaşım varmış,
qayursam, olmaz!

D259

Qardaşsuz ¹ Oğuzda dursam, olmaz!
Ana haqqı Tañrı haqqı olmasaydı,
² Qara polad uz qılıcım tutaydım,
Ğafillücə görklü başın ³ kəsəydım,
Alca qanıñ yer yüzinə tökəydım,
Ana, zalım ana! – dedi.

⁴ Babası aydır: “Yañlış xəbərdir, oğul. Qaçan-gedən səniñ ağaın ⁵ degil, ayrıdır. Ağ saqallu mən babañı ağlatmağıl! Qarıcıq olmış ⁶ anañı bozlatmağıl!” – dedi. Oğlan burada soylamış, aydır:

⁷ Üç yüz altmış altı alp ava binsə,
Qanlı keyik üzərinə ⁸ qovğa qopsa,
Qardaşlu yigitlər qalqar-qopar olur.
Qardaşsız ⁹ miskin yigit ənsəsinə
yumruq toqunsa,

Ağlayuban dörd ¹⁰ yanına baqar olur.
Ala gözdən acı yaşın dökər olur...
Ala ¹¹ gözlü oğluñuzu görüncə
Bəg baba, xatun ana, əsən ¹² qaluñ! – dedi.

D260 Ata-ana “yañlış xəbərdir, getmə, oğul!” – dedilər. ¹³
Oğlan aydır: “Məni yolımdan ayırmañ! Ağam tutulan qalaya ¹
varmayınca, ağamıñ ölüsin-dirisin bilməyincə, öldisə, ² qanın
almayınca Qalın Oğuz elinə gəlməgim yox!” – dedi.

Ata-³ana ağlaşub, Qazana adam saldılar. “Oğlan qardaşın
⁴ añdı gedər; bizə nə ögüt verərsən?” – dedilər. Qazan aydır:
⁵ “Ayağına ət tuşağın uruñ!” – dedi. Yavuqlusu vardı, ⁶ tez dü-
gün-diring etdilər. Atdan-ayğırdan, dəvədən buğra, ⁷
qoyundan qoç qırdırdılar.

Oğlanı gərdəgə qoydılar. Qızla ⁸ ikisi bir döşəgə çıqdılar.
Oğlan qılıcıñ çıxardı. ⁹ Qızla kəndü arasına bıraqdı. Qız aydır:
“Qılıcıñ geydir, yigit, ¹⁰ murad ver, murad al, sarılalım!” – de-
di. Oğlan aydır: “Mərə qavat ¹¹ qızı, mən qılıcıma doğrana-
yım, oxuma sancıluyım! Oğlum doğmasun, ¹² doğarsa, on ya-
şına varmasun, ağamıñ yüzün görməyincə, ¹³ ölmüş isə, qanın
almayınca bu gərdəgə girərsəm!” – dedi.

D261 Uru ¹ durdı, tavladan bir şahbaz at çıxardı, əyərlədi, geyi-
min ² geydi. Dizcik, qarucıq bağlandı. Aydır: “Qız, sən maña
³ bir yıl baqğıl! Bir yildə gəlməzsəm, iki yil baqğıl! İki yildə ⁴
gəlməzsəm, üç yil baqğıl. Gəlməzsəm, ol vaqt mənim öldügi-
mi biləsən. ⁵ Ayğır atum boğazlayub, aşum vergil! Gözüñ kimi
tutarsa, ⁶ köñlüñ kimi sevərsə, ana varğıl!” – dedi. Qız burda
soylamış, ⁷ görəlim, xanım, nə soylamış, aydır:

Yigidim, mən saña bir yil baqam.

⁸ Bir yildə gəlməzsəñ, iki yil baqam.

İki yildə gəlməzsəñ, ⁹ üç-dört yil baqam.

Dört yildə gəlməzsəñ, beş yil, ¹⁰ altı yil baqam.

Altı yol ayırdına çadır dikəm.

Gələndən-gedən¹¹dən xəbər soram.

Xeyir xəbər gətürənə at, don verəm,

qaftanlar ¹² geydürəm.

D262 Şər xəbər gətürəniñ başın kəsəm.
Ərkəg siñəgi ¹³ üzərimə qondurmayam.
Murad ver, murad al, andan get, yigidim! – ¹ dedi.

Oğlan aydır: “Mərə qavat qızı, ağam başına and ² içmişəm, dönməgim yox!” – dedi. Qız aydır: “Qədəmi qutsuz gəlin ³ deyincə, udsuz gəlin desünlər. Qayın atama, qayın anama aydayım”, – ⁴ dedi.

Soylamış, qız aydır:

Atamdan yegrək qayın ata!
Anamdan ⁵ yegrək qayın ana!
Qaytabanıñ buğrası ürkdı gedər,
⁶ Sarvanlar öñin aldı, döndərəmöz.
Qaraquc ayğırın ürkdı, ⁷ gedər,
İlqıçılar öñin aldı, döndərimöz.
Ağayılın qoçları ⁸ ürkdı, gedər,
Çoban öñin aldı, döndərimöz.
Ala ⁹ gözlü oğluñ qardaşını aındı, gedər,
Ağca yüzlü gəlinün ¹⁰ döndərimöz;
sizə məlum olsun! – dedi.

Ata-ana ah etdilər. ¹¹ Yerlərindən qalqdılar “oğul, getmə” deyü. Gördilər, çarə olmadı. ¹² “Əlbətdə, ol ağam tutulan qalaya varmayınca olmazam”, – dedi.

D263 ¹³ Atası-anası: “Yort, oğul! Uğuruñ açuq olsun, ¹ sağ-əsən varub gələsən, gələcəgiñ varsa!” – dedilər. Atasınıñ-²anasınıñ əlin öpdı. Qaraquc atına sıçrayub bindi.

³ Dün qatdı, yort eylədi. Üç gün dünli-günli ⁴ yortdı. Dərəşam ucından keçdi, ol qardaşı tutılan ⁵ qorıya gəldi. Gördi kim, ilqıçı kafirlər yund güdərlər. Qılıc ⁶ çəküb altı kafir dəplədi, tovlanbaz urub yundları ⁷ ürkitdi. Gətürüb ol qorıya qoydı. Dün qatmış, ⁸ üç gün-dünli yortmuş yigit, qaranñulu gözün ⁹ uyxu almış yigit, atınıñ çilbərini biləginə bağladı, yatdı-¹⁰uydu.

D264 Məgər kafiriniñ casusu vardı. Gəlüb təkürə ¹¹ aydır: “Oğuzdan bir dəlü yigit gəldi. İlqıçılarını öldürdi. ¹² Yundları ürkitdi, gətürüb qorıya qoydı” Təkür ¹³ aydır: “Yaraqılu altmış adam seçiñ, varsunlar, tutub gətürsünlər”, – ¹ dedi.

Altmış yaraqlı adam seçdilər, vardılar. Nagahandan altmış² dəmir donlu kafir oğlanın üzərinə gəldilər. Geyim qılıcınsından,³ at çıxırməsindən (məgər yigit aygır binərdi), xanım, at⁴ qulağı sağ olur, çəkübəni oğlanı oyardı. Oğlan⁵ gördi kim, bir alay atlu gəlür, sıçradı. Adı görklü⁶ Məhəmmədə salavat gətürdi. Atına bindi. Qara donlu kafirə⁷ qılıc urdı. Basdı qalaya qoydı. Yenə uyxusun⁸ yeñməyüb, yerinə varub yatdı-uyıdı. Genə atnuñ⁹ çilbərin biləginə keçürdi.

Kafirlər, sağ olanları,¹⁰ qaçaraq təkürə gəldilər. Təkür aydır: “Tu yüzünüzə, altmış kişi!¹¹ Bir oğlanı tutamadıñuz!” – dedi. Bu kərrə yüz kafir¹² oğlanın üzərinə gəldilər. Aygır yenə oğlanı oyardı.¹³ Gördi, kafirlər alay bağlamış gəlürlər.

D265

Oğlan durdı,¹ atına bindi. Adı görklü Məhəmmədə salavat gətürdi. Kafirə² qılıc qoydı, basdı qalaya tıqadı. Atını döndərdi.³ Genə mənzilinə gəldi. Uyxusun yeñmədi, gerü yatdı-uyıdı.⁴ Atının çilbərin yenə biləginə keçürdi. Bu kərrə at oğlanın⁵ biləgindən boşandı, qaçdı.

Kafirlər yenə təkürə gəldilər.⁶ Təkür aydır: “Bu qatla üç yüz varın!” – dedi.

Kafirlər aydır: “Varmazuz,⁷ kökümüz kəsər, həpümüz qırrar!” – dedilər. Təkür aydır: “Ya necə eyləmək gərək?⁸ Varın, ol tutsaq yigidi çıxarıñ-gətürün. Dəpəgən köbini⁹ süsəgən yırtar. At verin, don verin!” – dedi.

Gəldilər. Əgrəgə¹⁰ aytdılar: “Yigit, saña təkür himmət eylədi. Şunda bir dəlü yigit¹¹ yolçımın-yolıqçımın, çobanıñ-çolığın ətməgin alur.¹² Tut ol dəlüyi öldür, səni qoyu verəlim, var-get!” – dedilər.¹³ “Xoş ola!” – dedi. Əgrəgi zindandan çıxardılar. Saçı-¹ saqalını yüldilər. Bir at, bir qılıc verdilər. Üç yüz kafir² aña yoldaşlığa verdilər. Oğlanın üzərinə gəldilər. Üç³ yüz kafir geñ yerdə durdular.

D266

Əgrək aydır: “Qanı ol dəlü yigit?”⁴ İraqdan göstərdilər. Əgrək aydır: “Gəlüñ varalım,⁵ turalım!” Kafirlər aydır: “Təkürdən buyruq saña oldı, sən var!” –⁶ dedilər. Əgrək aydır: “Uşda uyur, gəlüñ varalım!” – dedi.⁷ Kafirlər aydır: “Hay, nə uymaq, qoltuğu altından baqar, qalqar, bizə⁸ geñ yazuyı dar göstərər”, – dedi. Aydır: “İmdi mən varayım,⁹ əlin-ayağın bağlayayım, andan siz gələsiz”, – dedi. Sıçradı, kafirlər¹⁰ arasından çıxdı. At sürüb, bu yigidiñ üzərinə gəldi.¹¹ Atından

Ulu qardaşı Əgrək ⁸ burada soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış. Aydır:

Ağzın için ⁹ öləyim, qardaş!
Dilün için öləyim, qardaş!
Qalarda-qoparda ¹⁰ yerin sorar olsam, nə yerdir?
Qara gərdun içində yol arasañ,
¹¹ azsañ, umuñ nədir?
Qaba ələm götürən xanlar kim?
Çovğa günü ¹² öñdin dəpən alpiñuz kim?
Yigit, səniñ babañ kim?
Alp ər ərdən ¹³ adın yaşurmaq eyib olur,
adıñ nədir, yigit? – dedi.

D269 Bir dəxi ¹ soylamış, aydır:

Qaytabanım güdəndə sarvanımmısan?
Qaragücüm güdəndə ² ılıqımmısan?
Ağayılım güdəndə çobanımmısan?
Qulağında şırşıyan ³ naibimmisən?
Beşikdə qoyub getdigim qardaşcığımmısan?
Yigit, ⁴ degil maña!
Qara başım qurban olsun bu gün saña! – dedi.

Səgrək ⁵ burada ulu qardaşına soyladı. Aydır:

Qara gərdun içində ⁶ yol azsam,
umum, – Allah!
Qaba ələm götürən xanımız, – Bayındır xan!
Qırış ⁷ günü öñdin dəpər alpımız, – Salur Qazan!
Babam adın sorarsañ, – Uşun ⁸ qoca!
Mənim adım sorar olsañ, – Səgrək!
Qardaşım varmış, adı ⁸ Əgrək! – dedi.

Bir dəxi soyladı, aydır:

Qaytabanda güdəndə sarvanıñam.
¹⁰ Qaraquçıñ güdəndə ılıqıñam.
Beşikdə qoyub getdigiñ qardaşñam, – ¹¹ dedi.

Ulu qardaşı Əgrək burada soylamış, görəlim, xanım, necə ¹² soylamış, aydır:

SALUR QAZAN ¹³ TUTSAQ OLUB OĞLI URUZ
ÇIQARDIĞI BOYI ¹ BƏYAN EDƏR

D272

Məgər xanım, Tırabuzan təküri bəglər bəgi ² olan xan Qazana bir şahin göndərmişdi. Bir gecə yeyüb ³ oturarkən şahinçibaşına aydır: “Mərə, sabah şahinləri ⁴ al, xəlvətcə ava binəlim!” – dedi.

Erkən bindilər, av yerinə vardılar. ⁵ Gördilər, bir süri qaz oturur. Qazan şahini saldı, ⁶ alımadı. Şahin pərvaza ağdı. Gözlədilər, şahin Tumanın ⁷ qalasına endi. Qazan gəyət səxt oldı.

Şahiniñ ardına ⁸ düşdi, dərə-döpə aşdı. Kafir elinə gəldi. Gedərkən Qazaniñ ⁹ qaranñulu gözüni uyxu aldı. Bəglər aytdılar: “Xanım, dönəlim!” ¹⁰ Qazan aydır: “Birəz dəxi ilərü varalım!” – dedi.

Baqdı, bir qala ¹¹ gördi. Aydır: “Bəglər, gəliñ yatalum!” – dedi.

Qazanı küçicik ¹² ölüm tutdı, uyudu. Məgər xanım, Oğuz bəgləri yedi gün ¹³ uyurdu. Anuñçun “küçicik ölüm” derlərdi.

D273

Məgər ol ¹ gün Tumanın qalasınıñ təküri ava binmişdi. Casus ² gəldi, aydır: “Bir bölük atlu gəldi, içində bəgləri yatdı-³uyudu”. Təkür adam saldı, “Kim idügin bilüñ!” – dedi.

Gələnler ⁴ bildi kim, bunlar Oğuz ərənlərindəndir. Gəlib təkürə xəbər verdilər. ⁵ Təkür dəxi haman çərisini dərđi, bunlarıñ üzərinə gəldi. ⁶ Qazaniñ bəgləri baqdılar, gördilər kim, yağı gəlür, aytdılar: “Qazanı ⁷ birağur gedərsövüz, evində bizi qovarlar. Yegrəgi budur ki, ⁸ bunda qırılavuz!” – dedilər. Kafiri qarşuladılar, cəng etdilər. ⁹ Qazaniñ üzərinə yigirmi beş bəgini şəhid etdilər. Qazaniñ üzərinə ¹⁰ düşdilər. Uyuduğı yerdə tutdılar. Əlin-ayağın bərk bağladılar, ¹¹ bir ərəbəyə yüklətdilər. Ərəbəyə möhkəm orğanla sardılar. Ərəbəyi çəkдилər, ¹² yürüyü verdilər.

D274

Gedərkən ərəbə qıncırdısından Qazan oyandı, ¹³ gərindi, bu əlindəki orğanları həb qırdı. Ərəbəniñ ¹ üzərinə oturdı. Əlin əlinə çaldı, qas-qas güldi. ² Kafirlər aydırlar ki, “gülürsən?!” Qazan aydır: “Mərə kafirlər, bu ərəbəyi ³ beşigim sandım. Sizi yamrı-yumrı dadım-dayəm sandım”, – ⁴ dedi.

üzərinə oturdı. Aydır: “Mərə kafirlər, ¹² qopuzum götürün, sizi ögəyin!” – dedi. Vardılar, qopuzu ¹³ gətürdilər.

D277 ¹ aydır: Əlinə alub, burada soylamış, görəlím, xanım, nə soylamış,

Biñ-biñ ərđən yağı gördümsə, “oyunum” dedim.

Yigirmi ² biñ ər yağı gördümsə, yiləmədim.

Otuz biñ ər yağı gördümsə, ³ ota saydım.

Qırq biñ ər yağı gördümsə, qıya baqdım.

Əlli ⁴ biñ ər gördümsə, əl vermədim.

Altmış biñ ər gördümsə, aytışmadım.

⁵ Səksən biñ ər gördümsə, səksənmədim.

Doqsan biñ yağı ⁶ gördümsə, donanmadım.

Yüz biñ ər gördümsə, yüzüm dönmədim.

⁷ Yüzi dönməz qılıcum ələ aldım.

Məhəmmədiñ dini eşqinə qılıc urdım.

⁸ Ağ meydanda yumrı başı topca kəsdim.

Anda dəxi “ərəm-bəgəm” ⁹ deyü ögünmədim.

Ögünən ərənləri xoş görmədim!

Əlünə girmiş ¹⁰ ikən, mərə kafir, öldür məni,

Qara qılıcıñ sal boynuma, kəs başım.

¹¹ Qılıcıñdan saparım yoq!

Kəndü əslim, kəndü köküm sımağım yoq! – dedi.

¹² Bir soy dəxi soylamış, aydır:

Yüksək-yüksək qara dağdan ¹³ daş yuvalansa,

Qaba ökcəm-oyluğum qarşu tutan Qazan ər idim.

D278

¹ Firon şişlər yükəlib yerdən çıqsa,

Qaba ökcəmlə pərçin ² qılan Qazan ər idim.

Qaba-qaba bəglər oğlı ğovğa qılsa,

Qamçı ³ salub tökdürən Qazan ər idim.

Yuca dağları duman ⁴ dursa,

qara pusarıq dolı qopsa,

Qaraqucumuñ qulağı ⁵ görünməz olsa,

Qayıru ərən qılağuzsız yol yañılsa,

Qılağuzsız ⁶ yol başaran Qazan ər idim.

Yedi başlu əjdərhaya yetüb ⁷ vardım.

D280

Şəqaqına imrəndüğüm səniñ qızıñ-gəliniñ.
Ağca qala Sürməlidə ¹ at oynatdım.
Atla Qarun elinə çapqun yetdim.
Aq hasar ² qalasınıñ bürcin yıqdım.
Ağ aqça gətürdilər, “puldur” dedim.
³ Qızıl-altun gətürdilər, “baqırdır” dedim.
Ala gözlü qızın-gəlinin ⁴ gətürdilər, aldanmadım;
kəlisəsini yıqdım, məscid yaptım.
Altını-⁵gümüşü yağmalatdım.
Anda dəxi “ərəm, bəgəm” deyü ögünmədim.
Ögünənləri ⁶ xoş görmədim.
Əlüñə girmişkən, mərə kafir, öldür məni,
yetür məni!
⁷ Kəndü əslim-köküm sınağım yoq!
Səni ögməgim yoq! – dedi.

⁸ Qazan bəg burada bir dəxi soylamış, aydır:

Aq qayanıñ qaplanınıñ ⁹ erkəgində
bir köküm var,
Ortac qırda siziñ keyikləriñüz dur¹⁰ğurmaya.
Aq saziñ aslanında bir köküm var,
Qaz alaca yunduñı ¹¹ durğurmaya,
Əzvay qurd ənügi erkəgində bir köküm var,
Ağca ¹² bəkil tümən qoyunuñ gəzdirməyə,
Ağ sunqur quşu erkəgində ¹³ bir köküm var,
Ala ördək, qara qazuñ uçurmaya.
Qalın Oğuz ¹ elində bir oğlum var, – Uruz adlu;
Bir qardeşim var – Qaragünə adlu.
² Yeñidən toğanıñı dirgürməyələr.
Əlüñə girmişkən, mərə kafir, ³ öldür məni,
yetür məni.
Qılıcıñdan saparım yoq!
Kəndü əslim sınağım ⁴ yoq! – dedi.

D281

Bir dəxi soylamış, aydır:

İt kibi gu-gu edən çərkəz ⁵ xırslı,
Küçicik doñuz şülənli,

⁵ Adam saldı, əmmisini oxudu. Gəldi. Uruz aydır: “Mən babam ⁶ tutsaq olduğu qalaya gedirəm”. İttifaqla danışıq qıldılar. Cəmi ⁷ bəglərə xəbər oldı: “Uruz babasına gedər, yarağla gəlün!” – dedilər.

⁸ Ləşkər dəridi, gəldi. Alp Uruz çadırların açdırdı, ⁹ cəb-bəxanasın yüklətdi. Qaragünə çəribaşı oldı. Borı ¹⁰ ağardıb köçdilər. Yola girdilər.

Yol üzərində kafiriñ Ayasofyası ¹¹ vardı. Keşişlər bəklərdi. Ğayət sarb kəlisaydı. ¹² Atdan enüb, tacir donın geydilər. Bazirgan surətində ¹³ qatır-dəvə çəkildilər, gəldilər.

D284 Kafirlər gördilər, gələnlər tacirə ¹ bəñzəməz; qaçdılar, qalaya girdilər, qapuların yapıdılar. Bürcə çıxub ² “Kim-lərsiz?” dedilər. Bunlar ayıtdı: “Bazirganlarız”, – dedilər.

Kafirlər ³ “yalan söylərsiz” deyü daşa tutdılar. Uruz atdan endi, ⁴ aydır: “Hay, atamıñ altun qədəhindən şərab içən, məni sevən ⁵ atdan ensün! Bunuñ qapusına birər güz uralım!” – dedi. On ⁶ altı yigit sıçrayub atdan endilər. Qalqan yapındılar. Güzlärin ⁷ umuzlarına urdılar, qapuya gəldilər; birər güz urub qapuyı ⁸ ovatdılar, içəri girdilər. Bulduqları kafiri qırdılar. Dil ⁹ çiqartmadılar. Malını yağmaladılar. Çəri üzərinə gəldilər, qondılar.

¹⁰ Məgər bir sığırtmacları vardı. Gördi kim, qalayı aldılar.

Qaçdı ¹¹ təkürə vardı, Ayasofya alunduğın xəbər verdi. “Nə oturarsız, ¹² üzərinizə yağı gəldi, başınız yarağın görün!” – dedi.

D285 Təkür ¹³ bəgləri cəm eylədi. “Bunlarla nə müdara qılalum?” – dedi. Bəglər ayıtdılar: ¹ “Bunuñ müdarası oldur kim, Qazanı çıxaravuz, anlara bərabər edövüz”. ² Bu sözi məsləhət gördilər. Vardılar, Qazanı çıxarub, ³ təkür öñinə gətürdilər. Təkür aydır: “Qazan bəg, üzərimizə yağı gəldi. ⁴ Bu yağıyı üzərimizdən ayırsañ, səni qoyu verəlim! – dedilər. Həm ⁵ xəraca müti olalım. Sən dəxi and iç kim, bu bizim elə yağılığa ⁶ gəlməyəsən”, – dedilər. Qazan aydır: “Vallah, billah, doğru yolu görəkən ⁷ əgri yoldan gəlməyəlim!” – dedi. Kafirlər “Qazan eyü and içdi” deyü ⁸ sevindilər. Təkür çərisin dəvşürüb meydana gəldi. Çadır ⁹ tiktirdi. Kafir ləşkəri Qazanıñ üzərinə yığıldı. Qazana ¹⁰ geyim gətürdilər. Qılıç və sügü və çomaq və sair cəng alətin ¹¹ geydirüb donatdılar.

İÇ OĞUZA ⁸ DAŞ OĞUZ ASI OLUB BEYRƏK ÖLDÜĞÜ ⁹ BOYI BƏYAN EDƏR

Üç Oq, Boz Oq yığnaq olsa, ¹⁰ Qazan evin yağmaladardı. Qazan gerü evin yağmalatdı. Amma ¹¹ Daş Oğuz bilə bulunmadı. Həmin İç Oğuz yağmaladı.

¹² Qaçan Qazan evin yağmalatsa, halalınıñ əlin alır, dışra çıxardı, ¹³ ondan yağma edərdi.

D292 Daş Oğuz bəglərindən Aruz, Əmən və qalan ¹ bəglər bunı eşitdilər, ayıtdılar ki, “Baq, baq! Şimdiyə dəkin Qazanın ² evin bilə yağma edərdik. Şimdi neçün bilə olmayavuz?” – dedilər. ³ İttifaqı cəmi Daş Oğuz bəgləri Qazana gəlmədilər, ədavət ⁴ eylədilər.

Qılbaş deyərlər, bir kişi vardı. Qazan aydır: “Mərə Qılbaş, ⁵ bu Daş Oğuz bəgləri xanım bilə gəlürlərdi. Şimdi neçün gəlmədilər?” – ⁶ dedi. Qılbaş aydır: “Bilməzmisin, neçün gəlmədilər? Evin yağmalatdığın ⁷ dem Daş Oğuz bilə bulunmadı, səbəb oldur”, – dedi. Qazan ⁸ aydır: “Ədavət bağladılar, həmi?” – dedi. Qılbaş aydır: “Xanım, mən ⁹ varayım, onların dostlığın-düşmənlərin biləyin”, – dedi. ¹⁰ Qazan aydır: “Sən bilürsən, var!” – dedi.

D293 Qılbaş bir qaç adam ¹¹ ilə binüb, Qazanın dayısı Aruzun evinə gəldi. Aruz¹² dəxi altun günlüğün dikmişdi, oğlanlarıyla oturmışdı. ¹³ Qılbaş gəlib Aruza salam verdi, aydır: “Qazan buñlu oldı. ¹ Əlbətdə, dayım Aruz maña gəlsün, – dedi. Qara başım buñaldı, ² üzərümə yağı gəldi. Dəvələrım bozlatdılar, Qaraqucda ³ Qazılıq atlarım kişnətdilər. Qaza bəñzər qızımız-gəlinümüz buñlu ⁴ oldı. Mənim qara başıma gör nələr gəldi. Dayım Aruz gəlsün”, – ⁵ dedi.

Aruz aydır: “Mərə Qılbaş, ol vaqt kim, Üç, Boz Oq ⁶ yığnaq olsa, ol vaqt Qazan evin yağma edərdi. Suçumuz ⁷ nəydi ki, yağmada bilə olmadıq? – dedi. Həmişə Qazanın başına ⁸ buñlu gəlsün, dayısı Aruzı daim aña dursun. Biz Qazana ⁹ düşməni, bəllü bilsün!” – dedi.

Qılbaş burada soylamış, görəlim, ¹⁰ xanım, nə soylamış, aydır:

Ağca ⁴ qoyunlarım məñrişmədin.
 Ağca yüzlü qızım-gəlinüm əkşəşmədin,
 Ağca ⁵ yüzli görklimi Aruz oğlu Basat
 gəlib almadın,
 Elüm-günüm ⁶ çapmadın,
 Qazan maña yetişsün,
 Mənim qanım Aruza qomasun.
 Ağca ⁷ yüzlü görklümü oğlına alı versün.
 Axirət haqqını halal etsün.
⁸ Beyrək padşahlar padşahı Haqqa vasil oldı,
 bəllü bilsün! – ⁹ dedi.

D300 Beyrəğin babasına-anasına xəbər oldı. Ağ evi-eşigində ¹⁰ şivən qopdı. Qaza bəñzər qızı-gəlini ağ çıxardı, ¹¹ qara geydi. Ağ-boz atının quyuğunu kəsdilər. Qırq-əlli yigit ¹² qara geyüb-gög sarındılar. Qazan bəgə gəldilər, sarıqların yerə ¹³ urdılar. “Beyrək!” deyü çox ağladılar. Qazanın əlin öpdilər. ¹ “Sən sağ ol, Beyrək öldi!” – dedilər. Namərd dayın al ey-ləmiş. ² Oquyuban bizi aldılar. Vardıq, Daş Oğuz bəgləri sizə ³ asi olmuşlar, bilmədik. Müşəf gətürdilər; biz Qazana asi ⁴ olduq, sən dəxi bizə müti ol! – dedilər. And içdilər. Beyrək ⁵ ətməgün basmadı. Anlara müti olmadı. Dayın namərd Aruz ⁶ qağıdı, Beyrəgi oturduğu yerdə qılıcladı. Bir oyluğun düşürdi. ⁷ “Sən sağ ol, xanım, Beyrək Haqqa vasil oldı; mənim qanım Aruza ⁸ qomasun”, – dedi, – dedilər.

Qazan bu xəbəri eşitdi. Dəstmalın ⁹ əlinə alub ökür-ökür ağladı. Divanda zarlıq qıldı. Həp ¹⁰ anda olan bəglər ağlaş-dılar. Qazan vardı, odasına girdi; ¹¹ yedi gün divana çıqmadı, ağladı oturdu.

D301 Bəglər yığıldı, ¹² divana gəldi. Qazanın qardaşı Qaragünə aydır: “Qılbaş, var ¹³ ayıt, ağam Qazan gəlsün-çıqsun; bir yi-gid səniñ ucuñdan ¹ aramızdan əksildi. Həm vəsiyyətlə eyləmiş, “Mənim qanım qomayasan, ² alasan” – demiş. Varalım, düş-məni haqlayalum, di!” – dedi. Qılbaş ³ aydır: “Sən qarın-daşısən, sən var!” – dedi.

Əlhasil, ikisi bilə ⁴ vardılar. Qazanın odasına girdilər. Sa-lam verdilər. “Sən sağ ol, ⁵ xanım, – dedilər. – Bir yigit ara-

Gəlimli-¹⁰gedimli dünya!
Soñ ucu ölümli dünya!
Əlaqibət, ¹¹ uzun yaşın
ucu ölüm, axırı ayrılıq.

Yum verəyim, ¹² xanım:

D304

Ölüm vaqtı gəldügendə
arı imandan ayırməsən!
¹³ Ağ saqallu babanı yeri uçmağ olsun!
Ağ birçəklü ¹ ananı yeri behişt olsun!
Qadir səni namərdə ² möhtac etməsün!
Ağ alnuñda ³ beş kəlmə dua qıldıq,
⁴ qəbul olsun!
“Amin! ⁵ Amin!” deyənlər didar görsün!
⁶ Yığışdırsun, duruşdursun
⁷ Günahını Məhəmməd Mustafaya ⁸ bağışlasun!
Xanım, hey!..

KİTABİ-DƏDƏ QORQUD

Sadələşdirilmiş mətnlər

Müəlliflər: F.Zeynalov, S.Əlizadə

MÜQƏDDİMƏ

Məhəmməd peyğəmbərin zamanına yaxın Bayat boyunda “Qorqud ata” deyilən bir kişi vardı. O kişi oğuzların kamil bilicisi idi: nə deyirdisə, olurdu. Gələcəkdən qəribə xəbərlər söyləyirdi. Allah onun könlünə ilham verirdi...

Qorqud ata dedi: “Axırda xanlıq geriyə – Qayıya dönər, heç kim əllərindən almaz...” Qorqud atanın bu dediyi Osman nəslidir. /Qiyamət günü qopunca necə var, elə də ömür sürüb gedəcək/... və daha buna bənzər neçə söz söylədi.

Qorqud ata oğuz xalqının çətin işlərini həll edərdi. Nə olsa, Qorqud ataya danışmayınca iş görməzdilər. O nə buyursa, qəbul edirdilər, sözün tutub gedirdilər...

Dədə Qorqud soylamış:

Allah-Allah deməyincə işlər düzəlməz.
Qadir Allah verməyincə kişi varlanmaz.
Əzəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz.
Əcəl vaxtı çatmayınca kimsə ölməz.
Ölən adam dirilməz, çıxan can geri gəlməz.
Bir igidin Qara dağ yumrusunca malı olsa,
yığar-toplayar, qismətindən artığını
yeyə bilməz.

Qovuşaraq sular daşsa, dəniz dolmaz.
Təkəbbürlük eyləyəni Tanrı sevməz.
Könlünü uca tutan adamda ağıl olmaz.
Yad oğlunu saxlamaqla oğul olmaz, –
böyüyəndə atar-gedər, gördüm deməz...
Kül tərəcik olmaz (Kürəkən oğul olmaz).
Qara eşşək başına yüyən vursan, qatır olmaz.
Qaravaşa don geydirsən də, qadın olmaz.
Lopa-lopa qarlar yağsa, yaza qalmaz.
Gül-çiçəklə göycə çəmən payıza qalmaz.
Köhnə pambıq bez olmaz.

Ağır yükün zəhmətini qatır bilər.
Hansı yerdə sıyrılan varsa, çəkən bilər.
Qafil başın ağrısını beyni bilər.
Qolça qopuz götürüb eldən-elə, bəydən-bəyə
ozan gəzər;
Ər comərdini, ər namərdini ozan bilər.
Elinizdə-evinizdə çalıb-deyən ozan olsun!
Azıb gələn qəzanı Tanrı sovuşdursun, xanım, hey!

Dədə Qorqud yenə soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Ağız açıb tərifləsəm, üstümüzdə Tanrıya əhsən!
Tanrı dostu, din başçısı Məhəmmədə əhsən!
Məhəmmədin sağ yanında namaz qılan
sadiq Əbubəkrə əhsən!
Quranın son fəslində “əmmə” surəsi gözəldir!
Höccələnib düz oxunsa, yasin gözəldir!
Qılınc çaldı, din açdı mərdlər şahı Əli, – əhsən!
Əlinin oğulları – peyğəmbərin nəvələri –
Kərbəla çölündə Yezid əlində öldürülən
iki qardaşa – Həsənlə Hüseyinə əhsən!
Yazılıb-düzülüb göydən enən Tanrı elmi
Qurana əhsən!
O, Quranı yazdı-düzdü, alimlər öyrəninçə
ölçdü-biçdi, –
Alimlər başçısı Üffan oğlu Osmana əhsən!
Alçaq yerdə tikilibdir, Tanrı evi Məkkə gözəldir.
O Məkkəyə sağ-salamat gedib-gəlsə, sidqi
bütöv Hacıya əhsən!
Sayılan günlərdən cümə gözəldir,
Cümə günü oxunanda xütbə gözəldir.
Qulaq asıb-dinləyəndə ümmətə əhsən!
Minarədə azan verən azançıya əhsən!
Dizini yerə basıb oturanda qadın gözəldir.
Sinəsindən ağarırsa, ata gözəldir.
Ağ südünü doyunca əmizdirsə, ana gözəldir.
Yanaşıb yola girəndə qara buğur gözəldir.
Sevgili qardaş gözəldir.
Uca ev yanında qurulsa gəlin çadırı, gözəldir.

DİRSƏ XAN OĞLU BUĞAC XAN BOYU

Bir gün Qam Ğan oğlu Bayındır xan yerindən durmuşdu. Şami günlüyünü yer üzündə qurdurmuşdu. Hündür alaçığı göy üzünə dirənmişdi. Min yerdə ipək xalça döşənmişdi...

Xanlar xanı Bayındır xan ildə bir dəfə şadlıq edib, oğuz bəylərini qonaq edərdi. Yenə şadlıq məclisi qurub, atdan ayğır, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırmışdı. Bir yerdə ağ otaq, bir yerdə qırmızı otaq, bir yerdə qara otaq qurdurmuşdu. “Kimin oğlu-qızı yoxdursa, qara otaqda oturdun, altına qara keçə döşəyin, önünə qara qoyun ətinin qovurmasından götürün. Yeyir-yesin, yemirsə – dursun getsin” demişdi. “Oğlu olanı ağ otağa, qızı olanı qırmızı otağa yerləşdirin. Oğlu-qızı olmayanı Allah qarğıyıb, biz də qarğayırıq; qoy bilsin” demişdi.

Oğuz bəyləri bir-bir gəlib yığılmağa başladılar. Dirsə xan deyilən bir bəyin oğlu-qızı yox idi. Ozan soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Salxım-salxım dan yelləri əsdikdə,
Saqqallı, boz, ac torağay ötdükdə,
Saqqalı uzun tat kişi azan çəkəndə,
Bədəvi atlar yiyəsini görüb kişnədikdə,
“Ağlı”, “qaralı” seçilən çağda,
Köksü gözəl qaya dağlara gün dəyəndə,
İgid bəylər, pəhləvanlar bir-birilə güləşəndə

Dirsə xan sübh tezdən qalxıb, yerindən durdu; qırx igidini dəstəsinə qatıb Bayındır xanın məclisinə gəldi.

Bayındır xanın igidləri Dirsə xanı qarşıladılar, gətirib qara otaqda oturdular, altına qara keçə döşədilər, qara qoyun qovurmasından önünə gətirdilər. “Bayındır xanın əmri belədir, xanım!” dedilər. Dirsə xan deyir: “Bayındır xan mənim hansı əksikliyi gördü? Qılıncımdanmı gördü, süfrəmdənmi gördü? Məndən alçaq kişiləri ağ otaqda, qırmızı otaqda oturtdu. Mənim günahım nə oldu ki, qara otağa yerləşdirdi?”.

Dedilər: “Xanım, bu gün Bayındır xandan buyruq belədir ki, oğlu-qızı olmayanı Tanrı qarğayıbdır; biz də qarğayırıq”.

Dirsə xan yerindən qalxdı: “İgidlərim, qalxıb yerinizdən durun! Bu böyük eyib mənə ya məndən, ya arvaddandır”, -dedi.

Ayğır, buğra, qoç qırdır!
İç Oğuzun, Daş Oğuzun bəylərini üstünə yığ!
Ac görsən, doydur; çılpaq görsən, geyindir!
Borclunu borcundan qurtar!
Təpə kimi ət yığ, göl kimi qımız sağdır!
Böyük şadlıq məclisi qur, Allahdan arzunu dilə!
Bəlkə bir ağzı dualının alqışı ilə
Tanrı bizə bir yetkin övlad verə, – dedi.

Dirşə xan arvadının sözü ilə böyük məclis qurdu, Allahdan istəyini dilədi. Atdan ayğır, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdı. İç Oğuz, Daş Oğuz bəylərini ora topladı. Ac gördü, doydurdu.

Yalın gördü, geyindirdi. Borclunu borcundan qurtardı. Təpə kimi ət yığdı. Göl kimi qımız sağdı. Əl götürüb arzularını dilədilər. Allah bir ağzı dualının alqışı ilə övlad verdi. Arvadı hamilə oldu. Bir neçə müddətdən sonra isə bir oğlan doğdu. Oğlancığı dayələrə verdi, saxlatdı...

At ayağı iti, ozan dili çevik olur. Yiyəsi olan yekəli, qabırğalı böyüyür. Oğlan on beş yaşına girdi. Oğlanın atası köçüb Bayındır xanın adamlarına qarışdı.

Deyilənə görə, Bayındır xanın bir buğası və bir də buğrası vardı. O buğa bərk daşa buynuz vursa, un kimi üyüdü. Bir yazda, bir də payızda buğa ilə buğranı savaşırdılar. Bayındır xan Qalın Oğuz bəyləri ilə tamaşaya baxır, əylənirdi.

Bir dəfə, sultanım, yenə yazda buğanı saraydan çıxardılar. Dəmir zəncirli buğanı üç kişi sağdan, üç kişi də sol yandan tutmuşdu. Gəlib meydanın ortasında qoyub getdilər. Bu vaxt Dirşə xanın oğlu üç uşaqla meydanda “aşıq-aşıq” oynayırdı. Buğanı qoyub gedəndə oğlanlara “qaç” dedilər. Oğlanların üçü qaçdı, Dirşə xanın oğlu qaçmadı. Hündür meydanın ortasında durdu-baxdı. Buğa da hücum edib oğlana sarı gəldi. İstədi ki, oğlanı həlak etsin. Oğlan buğanın alnına çəpəki bir zərbə vurdu. Buğa dal-dalı getdi, geri qayıdıb oğlana hücum etdi. Oğlan yenə buğanın alnına möhkəm bir yumruq vurdu; bu dəfə buğanın alnına yumruğunu dayadı, itələyib meydanın başına çıxardı.

Oğlanla buğa xeyli çəkişdilər. Buğanın iki küreyi üstündə köpük durdu. Nə oğlan, nə də buğa üstün gəlirdi. Oğlan fikirləşib öz-özünə dedi: “Bir dama dirək vururlar, o dama dayaqlar olur. Mən niyə bunun alnına dayaqlar olub dururam?” Yumruğunu buğanın alnından çəkib,

yolundan atıldı. Buğa ayaq üstündə dura bilmədi, yıxıldı; təpəsi üstə düşdü. Oğlan bıçağına əl atdı. Buğanın başını kəsdi.

Oğuz bəyləri gəlib, oğlanın başına topladılar, əhsən dedilər. “Dədəm Qorqud gəlsin, bu oğlana ad qoysun: özüylə götürüb, atasının yanına getsin. Atasından oğlana bəylik istəsin, təxt alıb versin”- dedilər.

Çağırdılar, Dədə Qorqud gəldi. Oğlanı götürüb atasının yanına getdi. Dədə Qorqud oğlanın atasına soylamış, görək, xanım, nə soylamış – demişdir:

Hey Dirsə xan! Oğlana bəylik ver,
Təxt ver, -güclüdür, ərđəmlidir!
Boynu uzun bədəvi at ver,
Qoy minsin, hünərlidir!
Yaylağından on qoyun ver,
Bu oğlana şişlik olsun, cüssəlidir!

Qaytabandan qızılı dəvə ver bu oğlana,
Qoy yükləsin, hünərlidir!
Qızıl tağlı hündür ev ver bu oğlana,
Kölgə olsun, ərđəmlidir!
Çiyini quşlu cübbə-don ver sən bu oğlana,
Qoy geyinsin, hünərlidir!

Bu oğlan Bayındır xanın uca meydanında vuruşmuşdur. Sənin oğlun bir buğa öldürmüşdür, qoy adı “Buğac” olsun. Adını mən verdim, yaşını Allah versin, -dedi.

Dirsə xan oğlana bəylik verdi, taxt verdi. Oğlan taxta çıxdı, atasının qırx igidini unuttu. O qırx igid həsəd çəkdi, kin saxladı. Bir-birinə söylədilər: “Gəlin, oğlanı atasının gözündən salaq. Bəlkə atası onu öldürə, hörmətimiz onun atası yanında yenə xoş ola, artıq ola”, -dedilər.

Bu qırx igidin iyirmisi bir yana, iyirmisi də o biri yana getdi. Əv-vəlcə iyirmisi gedib, Dirsə xana bu xəbəri gətirdi: “Görürsənmi, Dirsə xan, nələr oldu? Yarımasın sənin oğlun, nankor və fərsiz çıxdı. Qırx igidini dəstəsinə qatıb, Qalın Oğuzun üstünə yürüş etdi. Harada gözəl varda, çəkib aldı. Ağ saqqallı qocanın ağzına, ağ birçəkli qarının südünə söydü. Axan duru sulardan, çılpaq yatan Ala dağdan söz-sov

adlayıb-keçər, xanlar xanı Bayındıra xəbər çatar. “Dirsə xanın oğlu belə yaramaz işlər görüb” desələr, yer üzündə gəzməyindən ölməyin yaxşı olar. Bayındır xan səni çağırar, sənə ağır cəza verir. Belə oğul sənənin nəyinə gərəkdir? Belə oğulun olmasından olmaması yaxşıdır. Öldürsənə!”- dedilər.

Dirsə xan: “Gedin, gətirin, öldürüm!” – dedi. Belə dedikdə, xanım, o namərdlərin iyirmisi də gəlib çıxdı və bir iftira da onlar gətirdilər. Dedilər: “Dirsə xan, sənənin oğlun qalxıb yerindən durdu, köksü gözəl böyük dağa ova çıxdı. Sən var ikən ov ovladı, quş vurdu. Anasının yanına götürüb gəldi. Al şərəbini tündünü aldı, içdi. Anası ilə dilbir olub, atasına qəsd etmək istəyir. Sənənin oğlun nankor çıxdı. Çılpaq yatan Ala dağdan ötüb, xanlar xanı Bayındıra xəbər çatar. “Dirsə xanın oğlu belə yaramaz işlər görüb” deyər. Səni çağırda, Bayındır xanın yanında sənə cəza verər. Belə oğul nəyinə gərəkdir? Öldürsənə!” – dedilər.

Dirsə xan dedi: “Gedin, gətirin, öldürüm! Belə oğul mənə gərək deyil!”.

Dirsə xanın nökrələri deyir: “Biz sənənin oğlunu necə gətirək? Sənənin oğlun bizim sözü müzə dinləməz, bizim sözü müzlə gəlməz. Qalxıb yerindən dur. İgidlərini oxşayıb başına yığ; oğlunla görüş, yanına alıb ova çıx. Quş uçurub ov ovlayanda oğlunu oxlayıb öldür! Əgər belə öldürməsən, bil ki, başqa cür öldürə bilməzsən!”. Soylama:

Salxım-salxım dan yelləri əsdikdə,
Saqqallı boz, ac torağay ötdükdə,
Bədəvi atlar yiyəsini görüb kişnədikdə,
Saqqalı uzun tat kişi azan çəkəndə,
“Ağlı”, “qaralı” seçilən çağda,
Qalın Oğuzun gəlini-qızı bəzənən çağda,
Köksü gözəl böyük dağlara gün dəyəndə,
İgid bəylər, qəhrəmanlar bir-birilə döyüşəndə...

Dirsə xan sübh tezdən yerindən durdu. Oğlunu yanına salıb, öz qırx igidinin dəstəsinə qoşdu, ova çıxdı. Ov ovladılar, quş vurdular. O qırx namərdin bir neçəsi oğlanın yanına gəlib deyir: “Atan dedi, keyikləri qovub gətirsin, mənə qarşımda toplansın; oğlumun at səyirtməyini, qılnc çalmağını, ox atmağını görüm, sevinim, öyünüm!”.

Oğlan cavandır, nə bilsin? Keyiki qovub gətirir, atasının qarşısında qıcıqlandırır-acıqlandırır ki, “atam at çapmağıma baxsın, – öyünsün; ox atmağıma baxsın, – fərəhlənsin; qılınc çalmağıma baxsın – sevensin!”.

O qırx namərd isə deyir: “Dirşə xan, görürsənmi, oğlanı? Çöldən-düzdən keyiki qovur, sənin qabağına gətirir ki, keyikə atarkən oxla səni vurub öldürsün. Oğlun səni öldürməmiş sən oğlunu öldür!”.

Oğlan keyiki qovarkən atasının önündən gəlib-gedirdi. Dirşə xan Qorqud sinirli bərk yayını əlinə aldı. Üzəngiyə qalxıb möhkəm çəkdi, sərrast atdı: oğlanı iki kürəyinin arasından vurub yıxdı. Ox yarasından oğlanın qanı şoruldadı, qoynuna doldu. O, bədəvi atının boynunu qucaqlayıb yerə yıxıldı.

Dirşə kövrəlib oğlunun üstünə atılmaq istədi. O qırx namərd qoymadı. Atının cilovunu döndərüb qərargahına gəldi.

Dirşə xanın arvadı “oğlancığının ilk ovudur” deyə atdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırmışdı. “Ovu qanlı oğuz bəylərini yedirim-içirim, sevindirirəm” dedi. Özünü yığışdırıb yerindən cəld durdu. Qırx incə qızı da özü ilə götürdü. Dirşə xana tərəf getdi. Qapaq qaldırdı, Dirşə xanın üzünə baxdı. Sağına-soluna göz gəzdirdi, oğlunu görmədi. Qara bağı sarsıldı. Ürəyi tamam yerindən oynadı. Qara qıyma gözləri qan-yaşla doldu. Çağırır Dirşə xana soylayır, görək, xanım, nə soylayır:

Başımın baxtı, evimin taxtı, bəri gəl!
Xan atamın kürəkəni,
Xanım anamın seviləni,
Atam-anam verdiyi,
Göz açaraq gördüyüm,
Könül verib sevdiyim, a Dirşə xan!
Qalxıb yerindən durdun,
Qara yallı gözəl Qazlıq atını mindin.
Köksü gözəl böyük dağa ova çıxdın.
İki getdin, bir gəlirsən, balam hanı?
Qara dövrandə tapdığım oğul hanı?
Çıxsın mənim bu kor gözüm, a Dirşə xan,
yaman səyriyir.
Kəsilsin oğlun əmən süd damarım, yaman sızlayır.

Sarı ilan sancmadan ağca bədənim qalxıb şişir.
 Tək-cə-bircə oğlum görünür, bağrım yanır.
 Quru-quru çaylara suçu saldım,
 Qara donlu dərvişlərə nəzirlər verdim.
 Ac gördüm, -doyurdum; yalın gördüm, -geyindirdim.
 Təpə kimi ət yığdım, göl kimi qımız sağdırdım.
 Arzu-diləklə bir oğul güclə tapdım.
 Yalnız oğlumun xəbərini, a Dirsə xan, de mənə!
 Qarşıda ki Ala dağdan bir oğul uçurdunsa, de mənə!
 İti axan coşğun sudan axıtınsa, de mənə!
 Aslana-qaplana oğlumun yedirtinsə, de mənə!
 Qara donlu, azğın dinli kafirlərə tutdurdunsa, de mənə!
 Xan atamın yanına mən gedim,
 Ağır xəzinə, böyük qoşun alım,
 Azğın dinli kafir üstünə gedim,
 Yaralanıb Qazlıq atımdan enməyincə,
 Yenimlə, ətəyimlə al qanıma silməyincə,
 Qol-bud olub yer üstünə düşməyincə,
 Tək oğlumun yolundan mən dönmərəm.
 Yalnız oğul xəbərini, a Dirsə xan, de mənə!
 Qara başım qurban olsun bu gün sənə! – dedi, zarılayıb ağladı.

Arvadı belə danışanda Dirsə xan cavab vermədi. O qırx namərd qabağa gələrək dedi: “Oğlun sağ-salamatdır, ovdadır. Bu gün sabah harda isə, gələr. Qorxma, qayğılanma, bəy sərxoşdur, cavab verə bilmir”.

Dirsə xanın arvadı qayıdıb geri döndü. Dözmədi, qırx incə qızı özü ilə götürüb, bədəvi ata mindi, oğlunu axtarmağa getdi. Qışda-yazda qarı-buzu əriməyən Qazlıq dağına gəldi-çıxdı. Alçaq yerləri gəzdi, çapıb uca yerlərə çıxdı. Baxdı-gördü ki, bir dərənin içində qarğa-quzğun enir-çixır, qonur-qalxır. Bədəvi atını sürüb, o tərəfə çapdı.

Sən demə, sultanım, oğlan o arada yıxılıbmış. Qarğa-quzğun qan görüb, oğlanın üstünə qonmaq istəyirdi. Oğlanın iki ov iti vardı, qarğa-quzğunu qovurdu, qonmağa qoymurdu. Oğlan orada yıxılanda Boz atlı Xızır oğlanın yanında hazır oldu. Üç dəfə yarasını əliylə sığallayıb: “Oğlan, qorxma, sənə bu yarıdan ölüm yoxdur. Dağ çiçəyi ilə ananın südü sənənin yarana məlhəmdir” – deyib yox oldu.

Oğlanın anası çapıb, oğlanın olduğu yerə gəlib çıxdı. Baxdı gördü oğlu al qanına bulaşib yatır. Çağıraraq oğlancığını soylayır, görək, xanım, necə soylayır:

Qara qıyma gözlərini yuxu almışdır, aç daha!
O uzanmış qol-qıçını yığışdır daha!
Tanrı verən şirin cana gəldin daha,
Üz-gözündə can qalıbsa, oğul, xəbər ver mənə!
Qara başım qurban olsun, oğul, sənə!..
Niyə axır sənin suların, Qazlıq dağı,
Belə axmaqdansa, heç axmasın!
Niyə bitir sənin otların, Qazlıq dağı,
Belə bitməkdənsə, heç bitməsin!
Keyiklərin qaçır sənin, Qazlıq dağı,
Qaçar ikən qaçmaz olsun, daşa dönsün!
Nə bilim, oğul, aslandan, yoxsa qaplandan oldu?
Nə bilim, oğul, bu qəza sənə haradan oldu?
Bədəninə canın varsa, xəbər ver, oğul,
Qara başım qurban olsun, oğul, sənə!
Ağız-dildən bir neçə söz, xəbər mənə!

Belə dedikdə oğlanın qulağına səs dəydi. O, başını qaldırdı, azacıq gözünü açdı. Anasının üzünə baxdı. Soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Bəri gəl, ağ südünü əmdiyim, xanım ana!
Ağ birçəkli, hörmətli, canım ana!
“Axar sular” deyib qarğama,
Qazlıq dağının sularının günahı yoxdur.
Qaçan keyiklərini qarğama,
Qazlıq dağının günahı yoxdur.
Aslanını, qaplanını qarğama,
Qazlıq dağının günahı yoxdur.
Qarğayırsan, atamı qarğa,
Bu suç, bu günah atamındır, – dedi.

Oğlan yenə dedi: “Ana, ağlama; qorxma, bu yarıdan mənə ölüm yoxdur. Boz atlı Xızır yanıma gəldi, üç dəfə yaramın üstündə əl gəz-

dirdi. “Bu yaradan sənə ölüm yoxdur. Dağ çiçəyi ilə anan südü sənə dərmandır”, – dedi”.

Oğlan belə dedikdə qırx incə qız yayılıb, dağ çiçəyi topladı. Oğlanın anası əmcəyini bir sıxdı, südü gəlmədi. İki sıxdı, südü gəlmədi. Üçüncüdə özünə bir zərbə vurdu, sıxdı, südlə qan qarışıq gəldi. Dağ çiçəyi ilə südü oğlanın yarasına çəktilər. Oğlanı ata mindirdilər, götürüb evə gətirdilər. Oğlanı həkimlərə tapşırıb Dirsə xandan gizlətdilər.

At ayağı iti, ozan dili çevik olur, xanım! Oğlanın yarası qırx gündə sağaldı, sap-sağlam oldu. Oğlan ata minir, qılınc qurşanırdı. Ov ovlayır, quş vururdu. Dirsə xanın isə xəbəri yox idi. Oğlunu ölmüş bilirdi.

O qırx namərd bunu duydu. “Nə eyləyək?” deyə düşündülər. “Dirsə xan oğlunu görərsə, oturmaz, hamımızı qırar”, – dedilər. “Gəlin, Dirsə xanı tutaq, ağ əllərini ardına bağlayaq, ağ boynuna qıl sicim taxaq, götürüb kafir ellərinə gedək”, – deyə Dirsə xanı tutdular, ağ əllərini ardına bağladılar, boynuna qıl sicim taxdılar, ağ ətindən qan çıxınca döydülər. Dirsə xan piyada, bunlar atlı getdilər, qalın ellərinə yönəldilər. Dirsə xan dustaq oldu – getdi. Onun dustaqlığından oğuz bəylərinin xəbəri yox idi.

Sən demə, sultanım, Dirsə xanın arvadı bunu duyubmuş; oğlunun qarşısına gedib soylamış, görək, xanım, nə soylayıb demişdir:

Görürsənmi, ay oğul, nələr oldu?!
Sərt qayalar oynamadı, yer ovuldu.
Eldə düşmən yoxkən atanın üstünə düşmən gəldi.
Atanın o qırx namərd yoldaşı onu tutdu.
Ağ əllərini ardına bağladılar.
Ağ boynuna qıl sicim taxdılar.
Özləri atlı, atanı piyada yeritdilər.
Alıb uzaq kafir ellərinə yönəldilər.
Xan oğlum! Qalxıb yerindən ayağa dur!
Qırx igidini dəstənə qat!
Atanı o qırx namərddən qurtar!
Yeri, oğul!
Atan sənə qıydısa da, sən atana qıyma! – dedi.

Oğlan anasının sözünü sındırmadı. Buğac bəy yerindən durdu. Böyük, iti polad qılıncını belinə qurşadı. Ağ tozluca bərk yayını əlinə

Mənim də içində yüklədiyim var,
qırx namərdə qoymaram!
Yaylaqdan gedən min-min qoyun səninkidir,
Mənim də içində şişliyim var,
qırx namərdə qoymaram!
Sənin ağ üzünü, ala gözlü gəlinlərin gedirsə,
İçində mənim də nişanım var,
qırx namərdə qoymaram!
Qızıl tağlı uca evlərin gedirsə,
İçində mənim də otağım var,
qırx namərdə qoymaram!
Sənin ağ saqqallı qocaların gedirsə,
İçində mənim də bir ağı çasmış,
Başı itmiş qoca atam var,
qırx namərdə qoymaram! – dedi;

Qırx igidinə çalmasını yellədi, əl eylədi. Qırx igid bədəvi atını oynatdı, oğlanın yanına yığıldı.

Oğlan qırx igidini götürüb, atını irəli sürdü, vuruşdu, döyüşdü. Kiminin boynunu vurdu, kimini dustaq etdi. Atasını xilas edib qayıtdı, geri döndü.

Dirsə xan burada yenə oğlunun sağ olduğunu bildi. Xanlar xanı, oğlana bəylik verdi, taxt verdi. Dədəm Qorqud boy boyladı, soy soy-ladı, bu oğuznaməni düzdü-qoşdu, belə dedi:

Onlar da bu dünyadan gəldi, keçdi,
Karvan kimi qondu, köçdü.
Onları da yer gizlədi, əcəl aldı.
Fani dünya yenə qaldı...
(Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya!)
Qara ölüm gəldikdə keçid versin.
Sağlıqla dövlətini Allah artırsın.
O təriflədiyim uca Tanrı yar olub yardım etsin.
Xeyir-dua verək, xanım:
Yerli böyük dağların yığılmasın!
Kölgəlicə uca ağacın kəsilməsin!

Coşğun axan gözəl suyun qurumasın!
Qanadlarının ucları qırılmasın!
Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsin!
Döyüşəndə böyük, iti polad qılıncın gödəlməsin!
Vuruşarkən uzun nizən əyilməsin!
Ağ birçəkli ananın yeri behişt olsun!
Ağ saqqallı atanın yeri cənnət olsun!
Haqq yandıran çırağın daim yansın!
Qadir Tanrı səni namərdə möhtac eyləməsin,
xanım, hey!..

SALUR QAZANIN EVİNİN YAĞMALANDIĞI BOY

Bir gün Tüklü quşun balası, yazıqların ümidi, Amit soyunun aslanı, Qaracığın qaplanı, Qonur atın yiyəsi, Uruz xanın ağası, Bayındır xanın kürəkəni, Qalın Oğuzun dayağı, igidlərin arxası Ulaş oğlu Salur Qazan yerindən durmuşdu. Doxsan otaqlı uca evlərini qara yer üzərində tikdirmişdi. Doxsan yerdə böyük ipək xalı döşətdirmişdi. Səksən yerdə küplər qoyulmuşdu. Qızıl qədəhlər-sürahlilər düzülmüşdü. Doqquz qara gözlü, göyçək üzlü, saç arxada düyünlənmiş, köksü qızıl düyməli, əlləri biləyindən xınalı, barmaqları naxışlı, gözəl kafir qızları Qalın Oğuz bəylərinə şərab paylayırdılar.

Ulaş oğlu Salur Qazan içdi-içdi, axırda şərabin təsiri başına vurdu. O, qaba dizləri üstünə çökdü, dedi: “Sözümü dinləyin, səsime səs verin, bəylər! Yata-yata yanımız ağrıdı. Dura-dura belimiz qurudu. Duraq gedək, a bəylər! Ov ovlayaq, quş vuraq, sığın-keyik yıxaq, qayıdıb otağımıza düşək: yeyib-içək, günümüzü xoş keçirək!”.

Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz deyir: “Bəli, xan Qazan, məsləhətdir”.

Qaragünə oğlu Qarabudaq deyir: “Ağam Qazan, məsləhətdir”. Onlar belə dedikdə Atağızlı Aruz qoca iki dizi üstünə çöküb dedi: “Ağam Qazan, sası dinli Gürcüstan sərhəddinə gedirsən, qərargahının üstündə kimi qoyursan?”.

Qazan deyir: “Oğlum Uruz üç yüz igidlə evimin keşiyində dursun”. Qonur atını çəkirdi, mindi. Dəli Dondaz Təpəlqaşqa aygırını mindi. Qazan bəyin qardaşı Qaragünə Göy bədəvi atını tutdurub mindi.

Bayındır xanın düşməni məğlub edən Şir Şəmsəddin Ağ atını çəkdirib mindi.

Parasarı Bayburd hasarından sıçrayıb aşan Beyrək Boz aygırına mindi.

Qonur atlı Qazana “keşiş” deyən bəy Yeynək Duru aygırına mindi.

Saymaq istəsəm, tükənən deyil; Qalın Oğuz bəyləri atlandılar. Böyük quşun Ala dağa ova çıxdı.

Kafirlərin casusu bunu gördü; çuğul gedib, Şöklü Məliyə xəbər verdi. Yeddi min qaftanının arxası cırıq, kəsik qara saçlı, sası dinli, din düşməni, alaca atlı kafir mindi çapdı, gecə yarısı Qazan bəyin düşərgəsinə gəldi. Kafirlər onun qızıl tağlı evlərini çalıb-çapdılar, qaza

Boş-boş danışma, itim kafir!
İtimlə bir yalaqdan yal içən azğın kafir,
Altındakı alaca atını nə öyürsən?
Ala başlı keçimcə görünməz mənə!
Başındakı dəbilqəni nə öyürsən, ay kafir?
Başındakı papağımca görünməz mənə!
Altını tutam nizəni nə öyürsən, murdar kafir?
Qırmızı dəyənəyimcə görünməz mənə!
Qılıncımı nə öyürsən, ay kafir?
Əyri başlı çövkənimcə görünməz mənə!
Belində doxsan oxunu nə öyürsən, ay kafir?
Ala qollu sapandımca görünməz mənə!
Uzaqdasan-yaxındasan, bəri gəl!
İgidlərin zərbəsini gör, sonra get!

Kafirlər sakitcə irəli cumub ox atdılar. İgidlər igidi Qaraca çoban sapandının ağzına daş qoydu, atdı. Birini atanda ikisini-üçünü yıxdı. İkisini atanda üçünü-dördünü yıxdı. Kafirlərin gözünə qorxu düşdü. Qaraca çoban kafirin üç yüzünü sapand daşı ilə yerə yıxdı. İki qardaşı isə oxlandı, həlak oldu.

Çobanın daşı tükəndi; qoyun demir, keçi demir, sapandın ağzına qoyur atır, kafiri yırırdı.

Kafirin gözü qorxdı, dünya-aləm başına qaranlıq oldu. Dedilər: “Arzusu gözündə qalsın, bu çoban birdən bizim hamımızı qırır?!”. Daha durmayıb qaçdılar.

Çoban həlak olan qardaşlarını dəfn etdi. Kafirlərin leşindən bir böyük təpə düzəltdi, çaxmaq çaxıb odda yandırdı. Yarıncısından kəsib yandırdı, qurumunu yarasına basdı. Yolun əyrisini tutub oturdu. Ağladı, sızladı. Dedi: “Salur Qazan, bəy Qazan! Ölüsənmi, dirisənmi? Bu işlərdən xəbərin yoxdurmu?”.

Sən demə, xanım, o gecə Qalın Oğuzun dayağı, Bayındır xanın kürəkəni, Ulaş oğlu Salur Qazan yuxuda qarma-qarışıq əhvalat gördü, hövlnak ayağa durdu. Dedi: “Qardaşım Qaragünə, bilirsənmi yuxumda nə gördü? Qara-qayğılı əhvalatlar gördüm. Gördüm ki, yumruğumda bir şahin çırpınıb, quşumu əlimdən alır. Hündür evimin üzərinə göydən ildirəm çaxdığını gördüm. Qatı, qara dumanın düşərgəmin üstünü бүürüdüyünü gördüm. Quduz qurdların evimi dəldiyini gördüm.

Qara dəvənin  ns md n qapdığını gördüm. Gördüm ki, qara saçım qarğı kimi uzanır, uzandıqca g z m   rt r.  ll rimd  on barmağımı qan içində gördüm. Bu yuxunu g r nd n bəri ağılımı-huşumu yığa bilmirəm. Xan qardaşım, mənim bu yuxumu yoz mənimçin!”.

Qaragünə deyir: “Qara bulud dediyin sənin taleyindir. Qar ilə yağımur dediyin sənin qoşunundur. Saç qayğıdır, dərdi-s rdir. Qan-qanqaralıqdır. Qalanın yoza bilmərəm, Allah yozsun”.

Belə dedikdə Qazan deyir: “Mənim ovumu pozma, qoşunumu dağıtma! Mən bu gün Qonur atı çapıb,  c günlük yolu bir gündə gedərəm; evə d ym d n yurduma bař  k r m. Əgər salamatlıqdırsa, axşam olmadan yenə sənin yanına g l r m. Oradakılar sağı-salamat deyilsə, bařınıza çarə edin. Mən daha getdim. Qazan bəy Qonur atını mahmızladı, yola çıxdı. Gəlib-gəlib yurduna çatdı. Gördü ki, yurdunda bir tazı qalıb, quzğun dolaşır. Qazan bəy burada yurdu ilə x b rl şib, g r k xanım, necə x b rl şib, n  demişdir:

Qohum-q bil li komam-yurdum!
Qulanla sığına-keyikə qonşu yurdum!
Səni düşmən haradan talayıb, gözəl yurdum!
Uca evimin tikilisi, yurdu qalmıř,
Qoca anamın oturduğı yer də qalmıř.
Oğlum Uruzun ox atdığı niřan qalmıř.
Bəylərin at  apdırdığı meydan qalmıř.
Qara mətbəxin yerində ocaq qalmıř...

Bu halı gördükdə Qazanın qara qıyıq gözləri qan-yaş doldu. Qanı damarlarında qaynadı. Qara bağı sarsıldı. Qonur atını dizləri ilə vurub, kafirin keçdiyi yola düşdü, getdi. Qazanın qarşısına bir su çıxdı. Qazan dedi: “Su, Allahın  z n  görmüşdür. Mən bu su ilə x b rl şim!”.
G r k, xanım, necə xəbərləşdi. Qazan deyir:

 ağılayaraq qayalardan çıxan su!
Ağıac gəmiləri atıb-tutan su!
Həsən ilə Hüseynin həsrəti su!
Bağı ilə bostanın zin ti su!
Ayıř  ilə Fatimənin baxıřı su!
řahan  atların içdiyi su!

Qızıl d v l rin gəlib keçdiyi su!
 evr sində ađ qoyunların yatdıđı su!
Yurdumdan bir xəbər bilirs ns , de mənə!
Dərdli bađım qurban olsun, suyum, sənə!

Su necə xəbər versin?! Sudan keçdi, bu dəfə bir qurda rast gəldi.
“Qurd  z  uđurludur, qurdla bir x b rl đim”, – dedi. G r k, xanım,
necə x b rl đdi:

Qaranlıq axşam olanda g n  dođulan!
Qarla yađıđ yađanda  r kimi duran!
Qaracıq atları kiđn đdir n!
Qızıl dəvə gördükdə inl đdir n!
Ađca qoyun g r nd  quyruđuyla qam ı  ek n!
Arxasıyla vurub, bərk ađılın ardını s k n!
Burma-axta kök qoçları alıb-tutan!
Qanlı quyruq üzüb řap-řap udan
Ulađması k p kl ri t đviř  salan!
 ld  m ř l  obanları gecə vaxtı y y rd n!
Yurdumdan bir xəbər bilirs ns , de mənə!
Dərdli bađım qurban olsun, qurdum, sənə! – dedi.

Qurd necə xəbər versin?! Qurddan da ötüb-keçdi. Qaraca  obanın
qara k p yi Qazanın qarřısına gəldi. Qazan qara k p kl  x b rl đdi,
g r k, xanım, necə x b rl đdi:

Qaranlıq axşam olanda hav-hav h r n!
Turř ayran t k l nd  řap-řap i  n!
G l n yadı, ođrunu qorxudan!
H rm yiyl  qorxudaraq h rk d n!
Yurdumun xəbərini bilirs ns , de mənə!
Dərdli bađım sađ olduqca
yaxřılıqlar edim, k p k, sənə! – dedi.

K p k necə xəbər versin?! K p k Qazanın atının ayađına atılıb-
d ř r, zing-zing zingild yir. Qazan qam ı ilə k p yi vurdu. K p k
 ekildi, gəldiyi yolla getdi. Qazan k p yi qovlayıb, Qaraca  obanın

Böyük, iti, polad qılıncını mənə ver!
Oxqabından səksən oxunu mənə ver!
Ağ tozluca tutacaqılı bərk yayını mənə ver!
Gedim kafirin qolundakı şahinini öldürüm.
Paltarımın qolu ilə alnımın qanını silim.
Ölərsəm, qoy sənün uğrunda mən ölüm!
Allah qoyarsa, evini mən xilas eləyim!

Çoban belə dedikdə Qazan qəhərləndi. Yola düzəlib götürüldü. Çoban da Qazanın ardından yetişdi. Qazan dönüb baxdı, soruşdu: “Oğul çoban, hara gedirsən?” Çoban dedi: “Ağam Qazan, sən evini-ailəni xilas etməyə gedirsən, mən də qardaşımın qanını almağa gedi-rəm”.

Belə dedikdə Qazan soruşdu: “Oğul çoban, qarnım acdır. Yeməyə bir şeyin vardırımı?” Çoban dedi: “Bəli, ağam Qazan, gecədən bir quzu bişirib qoymuşam. Gəl bu ağacın dibində oturaq, yeyək”.

Endilər. Çoban dağarcığını çıxardı. Yedilər. Qazan fikirləşdi, dedi: “Əgər çobanla getməli olsam, Qalın Oğuz bəyləri bunu başıma qaxınc edərlər. Çobanla olmasaydı, Qazan kafiri məğlub etməzdə deyərler”.

Qazana qeyrət gəldi. Çobanı bir böyük ağaca sarıya-sarıya möhkəm bağladı. Atlandı getdi. Çobana dedi: “Ədə, çoban! Qarnın acmamış, gözün qaralmamışkən bu ağacı qopar! Yoxsa səni burda qurd-quş yeyər”.

Qaraca çoban güc elədi, iri ağacı yeriyə-yurduyla qopardı, arxasına alıb Qazanın ardınca düşdü.

Qazan baxdı gördü, çoban ağacı arxasına alıb gəlir. Qazan soruşdu: “Ədə, çoban, bu ağac nədir?”. Çoban deyir: “Ağam Qazan, bu ağac ona görədir ki, sən kafiri basarsan, qarnın acar, mən də sənə bu ağacla yemək bişirərəm”.

Bu söz Qazana xoş gəldi. Atından endi, çobanın əllərini açdı. Bir dəfə alından öpüb dedi: “Allah mənim evimi bələdan qurtararsa, səni bütün ilxılarına başçı qoyaram.”. İki birlikdə yola düzəldi.

Bu yanda Şöklü Məlik keyfi kök, kafirlərlə yeyib-içib oturmuşdu. Dedi: “Bəylər, bilirsizmi, Qazana necə heyif vurmaq lazımdır? Boyu uzun Burla xatununu gətirdək, badə paylaşın!”.

Boyu uzun Burla bunu eşitdi, ürəyinə-canına od düşdü. Qırx incə belli qızın içinə girib, məsləhət verdi, dedi: “Qazan bəyin xatunu hansınızdır?”-deyə hansınıza yapışarlarsa, qırx yerdən səs verərsiz”.

Şöklü Məlikdən adam gəldi: “Qazan bəyin xatunu hansınızdır?” deyə soruşdu. Qırx yerdən səs gəldi. Hansıdır, bilmədilər. Kafirə xə-

bər verdilər: “Birinə yapışdıq, qırx yerdən avaz gəldi. Bilmədik, hansıdır”, – dedilər.

Kafir dedi: “Ədə, gedin Qazanın oğlu Uruzu dartıb çəngəldən asın. Ağ ətindən qıyma-qıyma çəkin; qara qovurma bişirib, qırx bəy qızına aparın. Hər kim yedi, o deyil, hər kim yemədi, odur. Götürün-gəlin, şərab paylaşın!”.

Boyu uzun Burla xatun oğlunun yanına gəldi. Çağırıb oğlunu soy-layır, görək, xanım, nə soylayır:

Oğul, oğul, ay oğul!
Bilirsənmi, nələr oldu?
Söyləşdilər xısın-xısın,
Duydum işini kafirin.
Qızıl tağlı uca evimin dirəyi oğul!
Qaza bənzər qız-gəlinimin çiçəyi oğul!
Oğul, oğul, ay oğul!
Doqquz ay dar qarnımda gəzdirdiyim oğul!
On ay deyəndə dünyaya gətirdiyim oğul!
Bələyini beşikdə bələdiyim oğul!

Kafirlər fikirlərini dəyişiblər; deyiblər ki, Qazan oğlu Uruzu həbs-dən çıxarıb, örkənlə boğazından asın. İki kürəyindən çəngələ sancın, qıyma-qıyma ağ ətindən çəkin. Qara qovurma edib, qırx bəy qızına aparın. Hər kim yedi, o deyil. Hər kim yemədi, o Qazanın xatunudur; çəkin-gətirin, döşəyimizə salaq, şərab paylatdıraq! “Sənin ətindən, ay oğul, yeyimmi? Yoxsa iyrənc dinli kafirin döşəyinə girimmi? Ağan Qazanın namusunu tapdayımmı? Neyləyim, ay oğul?!” – dedi.

Uruz deyir: “Ağzın qurusun, ana! Dilin çürüsün, ana! “Ana haqqı – Tanrı haqqı” – deyilməşəydi, qalxıb yerimdən durardım, yaxandan-boğazından tutardım. Qaba dizimin altına salardım. Ağ üzünü qara yerə çırpardım. Ağzından-üzündən qan şoruldardı. Can şirinliyini sənə göstərərdim. Bu nə sözdür? Saqın, xanım ana! Mənim üzərimə gəlməyəsən! Mənim üçün ağlamayasan! Qoy məni, xanım ana, çəngələ sancsınlar! Qoy ətimdən çəksinlər; qara qovurma edib, qırx bəy qızının önünə aparsınlar. Onlar bir yeyəndə, sən iki dəfə ye. Kafirlər duymasınlar, səni tanımasınlar. Təki murdar dinli kafirin döşəyinə düşməyəsən. Onlara şərab paylayıb, atam Qazanın namusunu sındır-mayasan. Saqın!”.

Oğlan belə deyəndə gözünün yaşı gildir-gildir axdı. Boyu uzun, beli incə Burla xatun boyun-qulağını tutdu, yıxıldı. Payız alması kimi al yanağını yırtı-dağıtdı. Qarğı kimi qara saçını yoldu. “Oğul!”, “Oğul!” deyib, zar-zar ağladı. Uruz deyir:

Xanım ana! Qabağımı kəsib nə inləyirsən?
Niyə zarıyorsan, niyə ağlayırsan?
Bağrımı, ürəyimi nə dağlayırsan?
Keçmiş günlərimi nə andırırsan?
Ay ana! Ərəb atları olan yerdə
bir qulunu tapılmazmı?
Qızıl dəvələr olan yerdə
bir köşək tapılmazmı?
Ağca qoyunlar olan yerdə
bir quzusu tapılmazmı?
Sən sağ ol, xanım ana! Atam sağ olsun!
Bir mənim kimi oğul tapılmazmı?!

Belə dedikdə anası dözə bilmədi. Ana gedib, qırx incə belli qızın arasına girdi.

Kafirlər Uruzu tutub qənərə dibinə gətirdilər. Uruz dedi: “Ay kafir, amandır, Tanrının birliyinə şübhə yoxdur! Qoyun məni, bu ağac-la danışım”. Çağırıb ağaca soylamış, görək, xanım, necə soylamışdır:

Sənə “Ağac!”, “Ağac!” deyirəmsə, öyünmə, ağac!
Məkkə ilə Mədinənin qapısı ağac!
Museyi-Kəlimin əsası ağac!
Böyük-böyük suların körpüsü ağac!
Nəhəng-nəhəng dənizlərin gəmisi ağac!
Əlinin Düldülünün yəhəri ağac!
Əlinin qılıncının qınıyla dəstəyi ağac!
İmam Həsənlə Hüseyin beşiyi ağac!
Ər də olsa, arvad da olsa, qorxusu ağac!
Başını tutub baxarsam, başsız ağacsan!
Dibini tutub baxarsam, dibsiz ağacsan!
Məni səndən asarlar, götürmə, ağac!
Götürsən, igidliyim səni tutsun, ağac!

Görək bizim eldə olaydın, ağac!
Qara hindu qullarıma buyuraydım,
Səni para-para doğrayaydılar, ağac!

Sonra dedi:

Tövlə-tövlə bağlanan atlarımdan heyf!
“Qardaş” deyə sızlayan yoldaşlarımdan heyf!
Yumruğumda qanad çalan şahin quşumdan heyf!
Yetər ilə Tutan kimi tazılarımdan heyf!
Bəylikdən doymadım, özümdən heyf!
İgidlikdən yorulmayan canımdan heyf!

Uruz hönkür-hönkür ağladı, yanıq ciyərini dağladı.

Bu zaman, sultanım, Salur Qazanla Qaraca çoban çaparaq yetdi. Çobanın sapandının daşlığı üçyaşar dana dərisindən, sapandının qolları isə üç keçi tükündən düzəlmişdi. Sapandın çatısı bir keçi tükündən idi. Hər atanda on iki batman daş atardı. Atdığı daş yerə düşməzdi. Yerə düşsə də, toz kimi sovrular, kül kimi ovulardı. Üç ilədək daşının düşdüyü yerin otu bitməzdi. Bayırda kök qoyun da, arıq toğlu da qalsaydı, sapandın qorxusundan qurd gəlib yeməzdi.

Sultanım, Qaraca çoban çatan kimi, sapandını işə saldı. Dünya-aləm kafirin gözündə qaraldı. Qazan dedi: “Qaraca çoban, qoy anamı kafirdən istəyim, at ayağı altında qalmasın”.

At ayağı iti, ozan dili çevik olur. Qazan kafiri çağırıb soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Ay Şöklü Məlik!
Qızıl tağlı uca evlərimi götürüb gəlmisən,
sənə kölgəlik olsun!
Qiyəmətli xəzinəmi, bol gümüşümü götürmüşən,
sənə xərclik olsun!
Qırx incə belli qızla Burla xatunu gətirmisən,
sənə əsir olsun!
Qırx igidlə oğlum Uruzu gətirib gəlmisən,
sənin qulun olsun!
Tövlə-tövlə şahənə atlarımı gətirib gəlmisən,

sənin miniyin olsun!
Qatar-qatar dəvələrini gətirib gəlmisən,
sənin yükünü daşısın.
Qoca anamı gətirmisən, ay kafir,
anamı ver mənə!
Savaşmadan-vuruşmadan qayıdım geri,
dönüb gedim!

Kafirlər dedilər:

Qızıl tağlı uca evini gətirmişik, bizimdir!
Şöklü Məlik qırx incə belli qızla Burla xatunu
gətirmişdir, bizimdir!
Qırx igidlə oğlun Uruzu gətirmişdir, bizimdir.
Tövlə-tövlə atlarını, qatar-qatar dəvələrini
gətirmişdir, bizimdir!
Qarıcıq ananı gətirmişiksə, bizimdir,
Sənə vermərik; Yayxan keşiş oğluna verərik,
Yayxan keşiş oğlundan oğlu doğular,
Biz onu sənə əvəz qoyarıq!

Belə dedikdə Qaraca çobanın acığı tutdu, dodaqları səyridi. Çoban dedi:

Ehey, dinsiz, huşsuz kafir!
Ağılsız, başsız kafir!
Qarşıda qanlı dağlar
Qarıyıbdır, otu bitməz.
Qan-qadalı irmaqlar
Quruyubdur, suyu gəlməz.
Şahanə-şahbaz atlar
Qarıyıbdır, qulun verməz.
Qızıl-qızıl dəvələr də
Qarıyıbdır, köşək verməz.
A kafir, Qazanın anası
Qocalıbdır, oğul verməz.

Şöklü Məlik, cins toxuma meylin varsa, qara gözlü qızını gətir Qazana ver! Ay kafir, sənin qızından oğlu doğulsun, siz onu Qazan bəyin xidmətinə göndərsiniz!

Bu vaxt Qalın Oğuz bəyləri gəlib yetişdi, xanım, görək kimlər gəldi: Qaradərə ağzında qara buğa dərisindən beşiyinin yerliyi olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, bığını boynu dalında yeddi dəfə düyünləyən, igidlər igidi, Qazan bəyin qardaşı Qaragünə çaparaq yetişdi: “Çal qılıncını, qardaşım Qazan, yetdim!” – dedi.

Bunun ardınca, görək, kimlər yetişdi.

Dəmir qapı Dərbənddəki dəmir qapını hücumla alan, altmış tutamlıq böyük nizəsinin ucunda igidləri böyürdən Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz çaparaq yetişdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, yetdim!” – dedi.

Bunun ardınca, xanım, görək, kimlər yetişdi:

Amidlə Mərdin qalasını vurub-yıxan, Dəmir yaylı Qırpaq Məlikə qan qusduran, gələrek Qazanın qızını mərdliklə alan, oğuzun ağ saqqallı qocaları görəndə o igidə “əhsən” deyən, al məxmər şalvarlı, atı mavi qotazlı Qaragünə oğlu Qarabudaq çaparaq yetişdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, yetdim!” – dedi.

Bunun ardınca görək, xanım, kimlər yetişdi:

İcazəsiz Bayındır xanın düşməni basan, altmış min kafirə qan qusduran, ağ-boz atının yalı üzərində qar yığılan Qəflət qoca oğlu Şir Şəmsəddin çaparaq yetişdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Bunun ardınca, görək xanım, kimlər yetişdi:

Parasarı Bayburd hasarından sıçrayıb aşan, al rəngli gəlin otağına qarşı gələn, yeddi qızın ümidi, Qalın Oğuzun müjdəçisi, Qazan bəyin silahdaşı, Boz aygırlı Beyrək çaparaq yetişdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Bunun ardınca, xanım, görək kimlər yetdi:

Çalım-çarpaz çalmalı, çal qaraquş ərđəmli, qurama qurşaqlı, qulağı qızıl küpəli, Qalın Oğuz bəylərini bir-bir atından yıxan, Qazlıq Qoca oğlu Yəgnək bəy çaparaq yetişdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Bunun ardınca, görək, xanım, kimlər yetişdi:

Altmış təkə dərisindən olan kürkü topuqlarını örtməyən, altı erkək dərisindən papağı qulağını örtməyən, qolu-budu uzunca, baldırları incə Qazan bəyin dayısı At ağızlı Aruz Qoca çaparaq yetişdi: “Çal qılıncını, bəyim Qazan, çatdım!” – dedi.

Bunun ardınca, görək, kimlər yetişdi:

Gedib peyğəmbərin üzünü görəndə, gələrek oğuzlar içində ona tərəfdar çıxan, acığı tutanda bığlarından qan çıxan, bığı qanlı Bükdüz Əmən çaparaq yetişdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Bunun ardınca, görək, kimlər yetişdi:

Kafirləri it ardına qoşub-alçaldan, eldən çıxıb Ayğırgözlü suyunda at üzdürən, əlli yeddi qalanın açarını alan, Ağ Məliyin Çeşmə qızına evlənən Sufi Sandal Məlikə qan qusduran, qırx cübbə bürünüb otuz yeddi qala bəyinin gözəl qızlarını oğurlayıb bir-bir boynunu qucan, üzündən-dodağından öpən İlek qoca oğlu Alp Ərən çaparaq yetişdi: “Çal qılincını, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Sayımaqla oğuz bəyləri tükənməz. Hamı yetişdi. Təmiz suda yuyundular. Ağ alınlarını yerə qoydular. İki rükət namaz qıldılar. Adı əziz Məhəmmədə salavat gətirdilər. Sakitcə kafirin üstünə at saldılar, qılinc çaldılar. Gumbur-gumbur nağaralar döyüldü. Burması qızıl tunc borular çalındı.

O gün cəsur ər igidlər bəlli oldu. O gün namərdlər gizlənməyə yer axtardı. O gün bir qiyamət savaşı oldu, meydan başla doldu; başlar top kimi kəsildi. Şahanə atlar qaçanda nalı düşdü. Böyük-uzun nizələr sancılıb süstəldi. Böyük, iti polad qılınclar çalındı, tiyəsi korşaldı. Üç lələkli qayın oxlar atıldı, dəmir ucluğu düşdü. O gün, elə bil, qiyamətin bir günü idi. Bəy nökerindən, nöker bəyindən ayrıldı.

Daş Oğuz bəyləri ilə Dəli Dondaz sağdan, cəsur igidlərlə Qaragünə oğlu Dəli Budaq sol yandan hücum etdi. İç Oğuz bəyləri ilə Qazan mərkəzdə düşmənlərin topasına hücum etdi. Şöklü Məlikə çatdı, böyürdüb atdan yerə saldı, qəfilcə tutub başını kəsdi. Bir zərbə ilə al qanını yer üzünə tökdü. Sağ tərəfdə Qara Tükən Məliklə Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz qarşılaşdı. Sağ yanını qılınclayaraq yerə saldı. Sol tərəfdə Buğacıq Məliklə Qaragünə oğlu Dəli Budaq qarşılaşdı. Altı pərli gürcü ilə tərəsinə möhkəm zərbə vurdu. Dünya-aləm Buğacıq Məlikin gözündə qaraldı: atın boynunu qucaqlayıb, yerə düşdü.

Qazan bəyin qardaşı kafirin bayrağını qılınclayaraq yerə saldı. Dərələrdə, təpələrdə kafirlərə qırğın düşdü, leşlərinə quzğun topladı. On iki min kafir qılincdan keçdi. Oğuz igidlərindən beş yüzü həlak oldu. Qazan bəy qaçanı qovmadı, “aman” deyəni öldürmədi. Qalın Oğuz bəyləri böyük qənimət əldə etdilər.

Qazan bəy öz ordusunu, arvad-uşağını, xəzinəsini geri aldı, qızıl taxtında geri döndü. Yenə evlərini tikdirdi. Qaraca çobanı əmiraxur etdi. Yeddi gün, yeddi gecə yemək-içmək oldu. Qırx nəfər qulu, qırx kənizi oğlu Uruza görə azad elədi. Cəsur qoç igidlərə çoxlu torpaqlar verdi: şalvar, çuxa, arxalıq verdi...

Dədəm Qorqud gəlib boy boyladı, soy soyladı. Bu oğuznaməni qoşdu-düzdü, belə dedi:

Hanı dediyim bəy ərənlər?
Dünya mənimdir deyənlər?
Əcəl aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya!

Xeyir-dua verək, xanım:

Qarlı uca dağların yıxılmasın!
Kölgəlik hündür ağacın kəsilməsin!
Coşğun axan gözəl suyun qurumasın!
Tanrı səni namərdə möhtac etməsin!
Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsin!
Vuruşanda iti polad qılıncın gödəlməsin!
Sancılarkən uzun nizən əyilməsin!
Ağ saqqallı atan yeri cənnət olsun!
Ağ birçəkli anan yeri behişt olsun!
Son gündə təmiz imandan ayırmasın!
“Amin!” deyənlərin üzünü görsün!
Ağ alnımızı yerə qoyub, beş kəlmə dua qıldığ,
qəbul olunsun!
Allah verən ümidin üzülməsin!
Yığışdırsın, saxlasın günahlarını
Adı gözəl Məhəmməd Mustafanın
üzü suyuna bağışlasın, xanım, hey!..

BAYBÖRƏNİN OĞLU BAMSİ BEYRƏK BOYU

Qam Ğan oğlu Bayındır xan yerindən durmuşdu. Qara yerin üstündə hündür ağ evini tikdirmişdi. Uca alaçığı göy üzünə dirənmişdi. Min yerdə ipək xalça döşənmişdi. İç Oğuzun, Daş Oğuzun bəyləri Bayındır xanın söhbətinə toplaşmışdı. Baybörə və onun adamları da Bayındır xanın məclisinə gəlmişdi. Bayındır xanın qarşısında oğlu Qarabudaq bəy dayanıb durmuşdu. Sağ yanında Qazanın oğlu Uruz durmuşdu. Sol yanında Qazlıq qoca oğlu Yeynək bəy durmuşdu. Baybörə bunları gördükdə ah çəkdi. Ağlı başından çıxdı. Dəsmalını əlinə alıb, hönkürə-hönkürə ağladı.

Bunu gören Qalın Oğuzun arxası, Bayındır xanın kürəkəni Salur Qazan qaba dizi üstünə çökdü. Baybörə bəyin üzünə qıyqacı baxdı. Dedi: “Baybörə bəy, niyə ağlayıb zarıyırsan?”. Baybörə bəy deyir: “Qazan xan, necə ağlamayım, necə zarımayım? Oğuldan dayağım yox, qardaşdan sayılmağım! Allah-taala mənə qarğayıbdır... Bəylər, taxtım-tacım üçün ağlayıram. Bir gün ola, düşəm öləm, yerimdə-yurtdumda kimsə qalmayacaq”.

Qazan deyir: “Arzun elə budurmu, Baybörə bəy?”. Deyir: “Bəli, budur. Mənim də oğlum olsun, Bayındır xanın xidmətində durub, qulluq eləsin, mən də baxıb güvənim, sevinib-fərəhlənim...”

Belə dedikdə Qalın Oğuz bəyləri göyə üz tutdular. Əl qaldırıb dua elədilər. “Allah-taala sənə bir oğul versin!” – dedilər.

O zamanlar bəylərin alqışı alqış, qarğıışı qarğıış idi. Duaları yerini tuturdu. Baybican bəy də yerindən durdu, dedi: “Bəylər, mənimçin də bir dua eləyin. Allah-taala mənə də bir qız versin” – dedi. Qalın Oğuz bəyləri əl qaldırdılar, dua eylədilər: “Allah-taala sənə də bir qız versin” – dedilər.

Baybican bəy deyir: “Bəylər, siz şahid olun, Allah-taala mənə bir qız verərsə, Baybörə bəyin oğluna göbəkəsmə adaxlı olsun!”.

Bunun üstündən bir müddət keçdi. Allah Baybörə bəyə bir oğul, Baybican bəyə bir qız verdi. Qalın Oğuz bəyləri bunu eşitdilər, şad olub sevindilər.

Baybörə bəy tacirlərini yanına çağırıb əmr etdi: “Ay tacirlər, Allah mənə bir oğul verdi. Oğluma görə Rum elinə gedin, oğlum böyüyüncə

İgid dedi: “Ay tacirlər, çoxmu istədim?!” Tacirlər dedilər: “Niyə çoxdur?”. Amma bizim bəyimizin bir oğlu vardır, bu üç şeyi gərək ona hədiyyə aparaydıq!”.

Oğlan deyir: “Ədə, bəyinizin oğlu kimdir?”. Dedilər: “Baybörənin oğlu var, adına Bamsı deyirlər”. Baybörənin oğlu olduğunu bilmədilər.

İgid barmağını dişləyib fikirləşdi: “Burda minnətlə almaqdansa, orada atamın yanında minnətsiz almaq yaxşıdır”, – dedi. Atını qamçılıyıb, yola düşdü. Tacirlər ardınca baxa-baxa qaldı. “Vallah, yaxşı igiddir, insafli igiddir!” – dedilər.

Boz oğlan atasının evinə gəldi. Atası tacirlərin gəlməsindən xəbər tutdu, sevindi. Çətirli çadır, uca alaçıq qurdurdu. Yerə ipək xalçalar saldırdı. Keçdi oturdu. Oğlunu sağ yanında əyləşdirdi. Oğlan tacirlər barədə bircə söz söyləmədi. Kafirləri qırdığını demədi.

Gözlənilmədən tacirlər gəldilər. Baş endirib, salam verdilər. Gördülər ki, o baş kəsən, qan tökən igid Baybörə bəyin sağında oturur. Tacirlər yanaşıb igidin əlini öpdülər.

Bunlar belə etdikdə Baybörə bəyin acığı tutdu. Tacirlərə dedi: “Ədə, əbləh oğlu əbləhlər! Ata dura-dura oğulunmu əlini öpərlər?” Dedilər: “Xan, bu igid sənin oğlundurmu?”. “Bəli, mənim oğlumdur!” – dedi. Dedilər: “İndilikdə əvvəlcə onun əlindən öpdüyümüzdən incimə, xan. Əgər sənin oğlun olmasaydı, bizim malımız Gürcüstanda getmişdi. Hamımız dustaq olmuşduq”.

Baybörə bəy deyir: “Ədə, mənim oğlum başmı kəsib, qanmı töküüb?”. “Bəli, baş kəsdi, qan tökdü, atdan adam saldı!” – dedilər. “Aha, bu oğlan ad qoymaq həddinə çatıbmi?” – dedi. “Bəli, sultanım, ondan da artıqdır!” – dedilər.

Baybörə bəy Qalın Oğuz bəylərini çağırdı, qonaq etdi. Dədəm Qorqud gəldi, oğlana ad qoydu. Dedi: “Sözümü dinlə, Baybörə bəy! Allah-taala sənə bir oğul vermişdir, əlində qalsın! Ağır bayraq götürəndə müsəlmanlara arxa olsun! Qarşı yatan uca qarlı dağlardan aşarsa, Allah sənin oğluna keçid versin! Coşğun sulardan keçərsə, keçid versin! Kafir qoşununa baş vuranda Allah-taala sənin oğluna fürsət versin! Sən oğlunu “Bamsım” – deyə oxşayırsan; onun adı Boz aygırlı Bamsı Beyrək olsun! Adını mən dedim, yaşını Allah versin!”.

Qalın Oğuz bəyləri əl götürüb dua etdilər. “Bu ad bu igid üçün uğurlu olsun!” – dedilər.

Bəylər hamı ov üçün atlandılar. Beyrək Boz aygırını çəkdirib mindi. Böyük qoşun Ala dağa ova çıxdı. Birdən oğuz yurdunun üzərinə bir

sürü keyik gəldi. Bamsı Beyrək birini qovub getdi. Qova-qova bir yerə gəldi çıxdı. Nə görsə yaxşıdır?! Gördü ki, göy çəmənlikdə bir qırmızı çadır qurulmuşdur. “Görəsən, bu otaq kimin ola?!” – deyər fikirləşdi. Xəbəri yox idi ki, alacağı ala gözlü qızın otağıdır. Bu otağa sarı getməyə utandı. Sonra dedi: “Nə olursa-olsun, hər halda mən ovumu tutmalıyam!”. Gəlib çadırın önünə çatdı, keyiki qıcıqlandırdı. Baxdı gördü ki, bu otaq onun göbökkəsmə nişanlısı-adaxlısı olan Banıçığəyin otağıymış.

Banıçığək otaqdan baxırdı. Dedi: “Ay dayələr, bu əbləh oğlu əbləh bizə gücünümü göstərir? Gedin ondan bir pay diləyin, görün nə deyir?” – Qısırca yengə deyilən bir qadın vardı. İrəli gedib pay istədi. “Hey, bəy igid, bizə də bu keyikdən pay ver!” – dedi. “Ay dayə, mən ovçu deyiləm, hamınızın bəyinin oğluyam. Amma soruşmaq eyib olmasın, bu otaq kimindir?” – dedi. Qısırca yengə deyir: “İgid bəyim, bu otaq Baybican bəyin qızı Banıçığəyindir”.

Xanım, bunu eşidəndə Beyrəyin qanı qaynadı. Ədəblə yavaş-yavaş geri döndü. Qızlar keyiki göturdülər. Gözəllər şahı Banıçığəyin önünə gətirdilər. Banıçığək baxdı gördü ki, bu bir sultana layiq, kök sığın-keyikdir. Banıçığək deyir: “Ay qızlar, bu igid necə igiddir?”. Qızlar: “Vallah, sultanım, bu igid üzü örtüklü yaxşı igiddir. Bəy oğlu bəy imiş”, – dedilər. Banıçığək deyir: “Hey, hey, dayələr, atam həmişə mənə səni üzü niqablı Beyrəyə vermişəm, deyərdi. Olmaya, bu ola. Çağırın bir xəbərleşim”, – dedi.

Çağırdılar, Beyrək gəldi. Banıçığək yaşmaqlandı, soruşdu: “İgid, hardan gəlirsən?” Beyrək deyir: “İç Oğuzdan”. “İç Oğuzda kimin nəyisən?”. “Baybörə bəy oğlu Bamsı Beyrək dedikləri mənəm”. Qız dedi: “Bəs nə məqsədlə gəlmisən, igid?”. Beyrək deyir: “Baybican bəyin bir qızı var, onu görməyə gəldim!”. Qız dedi: “O elə qız deyildir ki, sənə görə! Amma mən Banıçığəyin dayəsiyəm. Gəl indi səninlə ova çıxmaq. Əgər sənin atın mənim atımı keçsə, onun atını da keçər. Həm də ox ataq. Məni keçsən, onu da keçərsən; həmçinin səninlə güleşək. Məni bassan, onu da basmış olursan”.

Beyrək dedi: “Yaxşı, indi atlanın!”. İkisi də atlanıb meydana çıxdılar. At sürdülər. Beyrəyin atı qızın atını keçdi. Ox atdılar. Beyrəyin oxu qızın oxunu ötdü.

Qız deyir: “Ay igid, heç kimin atı mənim atımı, kimsənin oxu mənim oxumu keçməyib. İndi gəl səninlə qurşaq tutaq!”. Beyrək dər-

hal atdan endi. Güləşməyə başladılar; iki pəhləvan kimi bir-birinə sarmaşdılar. Gah Beyrək qızı, gah da qız Beyrəyi yerə vurmaq istəyir. Beyrək sarsıldı, fikirləşdi: “Bu qıza basılısam, Qalın Oğuz içində başıma qaxınc, üzümə rişxənd olacaq”. Qeyrətə gəldi. Qarmalayıb qızın sinəbağını ələ keçirdi. Döşündən tutdu. Qız qurcandı. Bu dəfə Beyrək qızın incə belindən yapışdı, fırladıb arxası üstə yerə vurdu. Qız dedi: “İgid, Baybicanın qızı Banıçiçək mənəm!”. Beyrək üç öpdü, bir dişlədi, “düyün qanlı olsun, xan qızı!” – deyə barmağından qızıl üzüyü çıxardı, qızın barmağına keçirdi. “Bu üzük aramızda nişan olsun, xan qızı!” – dedi.

Qız deyir: “Belə oldusa, indi irəli durmaq lazımdır, bəy oğlu!”. Beyrək də həmçinin: “Nə deyirəm, xanım, baş üstə!” – dedi.

Beyrək qızdan ayrılıb, evlərinə gəldi. Ağ saqqallı atası qarşısına gəlib dedi: “Oğul, bu gün oğuz yurdunda nə gördün, nə eşitdin?”. Deyir: “Nə görəcəkdim, oğlu olan evləndirmiş, qızı olan köçürmüşdür...” Atası deyir: “Oğul, yoxsa səni evləndirmək lazımdır?”. “Bəli, ağ saqqallı əziz ata, evləndirmək lazımdır” – dedi. Atası dedi: “Oğuzda kimin qızını alıb verim?”. Beyrək: “Ata, mənə bir qız alıb ver ki, mən yerimdən durmadan o durmuş olsun! Mən qaracıq atıma minmədən o minmiş olsun! Mən döyüşə getməmiş o mənə baş gətirsin! Ata, mənə belə bir qız alıb ver”, – dedi.

Atası Baybörə xan deyir: “Oğul, sən qız yox, özünə bir yoldaş-silahdaş istəyirsənmiş. Oğul, bəlkə istədiyiniz qız Baybican bəyin qızı Banıçiçəkdir?”. Beyrək: “Bəli, ağ saqqallı əziz ata, mənə istədiyim elə odur”, – dedi.

Atası dedi: “Ay oğul, Banıçiçəyin bir dəli qardaşı vardır, adına Dəli Qarcar deyirlər. Qız istəyəni öldürür”. Beyrək deyir: “Yaxşı, bəs nə edək?”. Baybörə bəy deyir: “Oğul, Qalın Oğuz bəylərini evimize dəvət edək, necə məsləhət görərlərsə, ona uyğun da iş görək”. Bütün Qalın Oğuz bəylərini çağırıb, evlərinə yığdılar. Zəngin qonaqlıq verdilər. Qalın Oğuz bəyləri dedilər: “Bu qızı istəməyə kim gedə bilər?”. Məsləhət gördülər ki, Dədə Qorqud getsin. Bu təklifə qarşı Dədə Qorqud deyir: “Dostlar, madam ki, mənə göndərirsiniz, bilirsiniz ki, Dəli Qarcar bacısını istəyəni öldürür; Barı Bayındır xanın tövləsindən iki şahənə üyürək at gətirin. Bir Keçi başlı Keçər aygırı, bir də Toğlu başlı Duru aygırı. Birdən qaç-qov olarsa, birisini minim, o birini yedəkləyim”.

oldu. Döndü, dedi: “Dədə, bacımın yolunda mən nə istəsəm, verər-sənmi?”. Dədə deyir: “Verərik, de, görək nə istəyirsən?”. Dəli Qarcar deyir: “Min buğra gətirin ki, maya görməmiş olsun. Min də ayğır gətirin ki, ilxıya girməmiş olsun. Min də qoyun üzü görməmiş qoç gətirin. Min də quyuqsuz-qulaqsız köpək gətirin. Min də birə gətirin mənə! Əgər bu dediyim şeyləri gətirərsinizsə, bacımı verdim. Amma gətirməsən, bu dəfə öldürmədim, o vaxt öldürərəm!”.

Dədə döndü, Baybörə bəyin evinə gəldi. Baybörə bəy deyir: “Dədə, oğlanmısan, qızımısan?”. Dədə “oğlanam!” – dedi. “Bəs Dəli Qarcarın əlindən necə xilas oldun?”- dedi. Dədə deyir: “Allahın köməyi, ərənlərin səyi ilə qızı aldım”.

Beyrəyə, anasına və bacılarına müjdəçi gəldi. Sevindilər, şad oldular. Baybörə bəy deyir: “Dəli nə qədər mal istədi?”. Dədə dedi: “Yarımasın Dəli Qarcarı, heç mümkün olmayan mal istədi!”. Baybörə bəy deyir: “Axı, nə dilədi?”. Dədə deyir: “Min ayğır istəyibdir ki, ilxıya girməmiş olsun. Min də buğra istədi ki, maya görməmiş olsun. Min də qoç diləyibdir ki, qoyun üzü görməmiş olsun. Min də quyuqsuz-qulaqsız köpək istəyib. Min də qaraca-qaraca birələr dilədi. “Bu şeyləri gətirənsən, bacımı verərəm. Gətirməsən, gözümə görünməyəsən, yoxsa səni öldürərəm!” – dedi”. Baybörə bəy deyir: “Dədə, mən üçün taparsam, ikisini sən taparsanmı?”. Dədə Qorqud “Bəli, xanım, tapacağam” – dedi. Baybörə bəy: “İndi, Dədə, köpəklə birəni sən tap”, -dedi. Özü də tövlə-tövlə atları üçün getdi. Min ayğır seçdi. Dəvələrinin arasından min buğra-nər seçdi. Qoyun sürülərindən min qoç seçdi.

Dədə Qorqud da min quyuqsuz-qulaqsız köpəklə min də birə tapdı. Bunları götürüb Dəli Qarcarın yanına getdi. Dəli Qarcar eşitdi, qarşısına gəldi. “Görüm, dediyimi gətirdilərimi?” – dedi. Ayğıruları görəndə bəyəndi. Dəvələri də görə bəyəndi. Qoçları bəyəndi. Köpəkləri görəndə qah-qah güldü, dedi: “Dədə, bəs mənə birələrim hanı?”. Dədə Qorqud: “Hey, oğul Qarcar, o itmilçəyi kimi adamı dəli eləyər. O bir acıqlı canlıdır. Ona görə də bir yerdə yığıb saxlamışam. Gəl gedək, kökünü gətir, arığını qoy qalsın”, – dedi.

Dədə Qorqud Dəli Qarcarı birə olan yerə gətirdi. Dəli Qarcarı soyundurub ağıla saldı. Birələr Dəli Qarcarın bədəninə darışdılar. Dəli Qarcar gördü birələrlə bacarmır, dedi: “Dədə, kömək! Allah eşqinə, insaf elə! Qapını aç, çıxım”. Dədə Qorqud: “Oğul, Qarcar, qarğayıb eləməyəsən, bu tapşırığın şeydir, götür! Nə oldu, belə özünü itirdin? Köklərini seç, arığını qoy!” – dedi.

Dəli Qarcar deyir: “Vay, Dədə sultan, Allah bunların kökünü də götürsün, arığımı da! Bir məni qapıdan çölə çıxar, kömək elə”. Dədə qapını açdı. Dəli Qarcar çıxdı. Dədə gördü ki, birələr Dəlinin canına keçmişdir; başı-bədəni birədən görünür. Üz-gözü bəlli deyil. Dəli Qarcar Dədənin ayağına düşdü: “Allah eşqinə, məni xilas et!” dedi. Dədə Qorqud “Get, oğul, özünü suya vur!” – dedi.

Dəli Qarcar qaçaraq getdi, suya düşdü. Birədir də, suda axdı getdi. Gəldi paltarını geydi, evinə getdi. Böyük toy hazırlığını gördü.

Oğuz zamanında evlənən hər igid ox atardı. Oxu düşən yerdə də gəlin otağı qurardı. Beyrək xan da oxunu atdı, oxu sancılan yerdə otağını qurdu. Adaxlısından bir bəylik qırmızı qaftan gəldi. Beyrək geydi. Bu iş yoldaşlarına xoş gəlmədi. Pərt oldular. Beyrək deyir: “Niyə pərt oldunuz?” Dedilər: “Necə pərt olmayaq? Sən qırmızı qaftan geyirsən, biz isə ağ qaftan!”. Beyrək: “Belə şeydən ötrü niyə halınızı pozursunuz? Bu gün mən geymişəm, sabah naibim geysin. Qırx günədek sıra ilə geyinək. Ondan sonra bir dərvişə verək!” – dedi. Qırx igidlə yeyib-içib oturmuşdular.

Yarımасыn kafirin casusu, bunları görüb, getdi Bayburd hasarının bəyinə xəbər verdi. Deyir: “Nə oturursan, sultanım, Baybican bəy o sənə verəcəyi qızı Beyrəyə verdi. Bu gecə gəlin gedəcəkdir”.

O məlun yeddi yüz kafirlə atlanıb yürüşə çıxdı. Beyrək ap-alaca gəlin otağında yeyib-içib xəbərsiz oturmuşdu. Gecə yuxusu vaxtı kafirlər hücum etdi. Naib qılncını siyirdi, əlinə aldı. “Mənim başım Beyrəyin başına qurban olsun!” – dedi. Naib yaralandı, həlak oldu.

Dərinlik gizlədər, çoxluq qorxudar.

At işləyər, ər öyünər...

Atsız kişinin ümidi olmaz.

Otuz doqquz igidlə Beyrək dustaq getdi. Dan yeri qızardı, günəş doğdu. Beyrəyin atası-anası baxıb gördü ki, gəlin otağı görünməz olmuşdur. Ah-vay etdilər, ağlları başlarından çıxdı. Gördülər ki, yurdda bir quzğun, bir tazı dolaşır. Otaq yerlə-yeksan, naib isə həlak olmuşdur. Beyrəyin atası böyük çalmasını götürüb yerə çırpdı. Dartdı, yaxasını yırtdı. “Oğul, oğul!” – deyib yüyürdü, zarıldadı. Ağ birçəkli anası ağladı, gildir-gildir göz yaşını tökdü, ağ üzünə acı dırnaq çaldı. Al yanağını dartdı, qarğı kimi qara saçını yoldu. Ağlayıb-sızlayıb evinə gəldi.

Baybörə bəyin qızıl tağlı hündür evinə şivən düşdü. Qız-gəlininin qəhqəhəli gülüşü kəsildi. Ağ əllərə qızıl xına yaxmadılar. Yeddi bacı

ağ çıxarıb, qara donlarını geydilər. “Vay, bəy qardaşımız! Muradın-arzusuna çatmayan yalnız qardaş!” – deyib hönkür-hönkür ağlaşdılar.

Beyrəyin nişanlısına xəbər çatdı. Banıçiçək qaralar geydi, ağ qaftanını çıxardı. Payız alması kimi al yanağını dartdı, yırtdı. “Vay, al duvağımın yiyəsi! Vay, alnımın-başımın ümidi! Vay, şah igidim, şah-zadə igidim. Doyunca üzünə baxmadığım, igid xanım! Hara getdin, məni yalnız qoyub igid xanım?! Göz açaraq gördüyüm, könül verib sevdiyim, bir yasdıqda baş qoyacağım! Yolunda öldüyüm! Qurban olduğum! Vay, Qazan bəyin dostu! Vay, Qalın Oğuzun sevimlisi Beyrək!” – deyib zar-zar ağladı. Bunu eşidən Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz ağ çıxardı, qara geydi. Beyrəyin yar-yoldaşları ağ çıxarıb qara geydilər. Qalın Oğuz bəyləri Beyrək üçün böyük yas tutdular. Ümidlərini üzdülər.

Bu hadisədən on altı il keçdi. Beyrəyin ölü-dirisini bilmədilər. Bir gün qızın qardaşı Dəli Qarcar Bayındır xanın divanına gəldi. Diz çöküb dedi: “Ağıllı xanın ömrü uzun olsun! Beyrək diri olsaydı, on altı ildən bəri gələrdi. Beyrəyin diri olduğu xəbərini gətirən bir igid olsa, qızılı tikişli, naxışlı çuxa, qızıl-gümüş verərəm. Ölüm xəbərini gətirənə bacımı verərəm”.

Belə dedikdə, muradı gözündə qalsın, Yalançı oğlu Yalancığ dedi: “Sultanım, mən gedim, ölüsü-dirisi xəbərini gətirim!”.

Sən demə, Beyrək Yalançı oğluna bir köynək bağışlayıbmış; geyməyib saxlayırmış. Getdi, həmin köynəyi qana-mana batırdı, gətirib Bayındır xanın önünə atdı. Bayındır xan deyir: “Ədə, bu nə köynəkdir?” Yalancıq: “Beyrəyi Dərbənddə öldürmüşlər, bu da nişanıdır, sultanım!” -dedi.

Bəylər köynəyi görəndə hönkür-hönkür ağlaşdılar, zarıldadılar. Bayındır xan deyir: “Əyə, niyə ağlayırsınız, biz bunu tanıyıraq. Adaxlısına aparın, görsün. O yaxşı bilər. Çünki o tikibdir, yenə o tanıyar”.

Getdilər, köynəyi Banıçiçəyə apardılar. Gördü, tanıdı. “Odur!” dedi. Dartdı, yaxasını yırtdı. İti dırnaq ilə ağ üzünü aldı-cırdı. Payız alması kimi al yanağını yırtdı. “Vay, göz açıb gördüyüm, könül verib sevdiyim! Vay, al duvağımın sahibi! Vay, alnımın-başımın ümidi, Beyrək xan!” – deyə ağladı.

Beyrəyin ata-anasına xəbər çatdı. Baybörənin böyük düşərgəsinə şivən düşdü. Ağ çıxardılar, qara geydilər. Qalın Oğuz bəyləri Beyrəkdən bütün ümidlərini üzdülər.

Yalançı oğlu kiçik nişanını eylədi. Böyük toy günü üçün vaxt qoydu. Beyrəyin atası da tacirləri çağırdı, yanına gətirib dedi: “Ay tacirlər, gedin iqlim-iqlim arayın, Beyrəyin xəbərini gətirib deyin, görüm, doğrudanmı ölmüşdür?”

Tacirlər hazırlıq gördülər. Gecə-gündüz deməyib yol getdilər. Təsadüfən Parasarın Bayburd hasarına gəlib çatdılar. Kafirlərin şadlıq günləri idi. Hər biri yeməkdə-içməkdə idi. Beyrəyi də gətirib qopuz çaldırırdılar. Beyrək uca çardağdan baxdı, tacirləri gördü. Bunları gördükdə xəbərləşdi. Görək, xanım, necə xəbərləşdi, nə dedi:

Hündür-alçaq yerlərdən gələn karvan!
Bəy atamın, xanım anamın sovqatı karvan!
Ayağı uzun şah atına minən sarvan!
Səsimi anla, sözümlü dinlə, sarvan.
Qalın Oğuz diyarında Ulaş oğlu Salur Qazanı
Mən soruşsam, sağmı, sarvan?
Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondazı
Mən soruşsam, sağmı, sarvan?
Ağ saqqallı atanı, ağ birçəkli ananı
Mən soruşsam, sağmı, sarvan?
Göz açaraq gördüyüm, könüllüce sevdiyim
Baybican qızı Banıçiçək evdəmi, sarvan,
yoxsa gordamı, sarvan?
De mənə,
Dərli başım qurban olsun, sarvan, sənə!

Tacir dedi:

Sağ-salamatsanmı, canım Bamsı!
Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondazı soruşursan,
sağdır, Bamsı!
Qaraqünə oğlu Budağı soruşursan,
sağdır, Bamsı!
O bəylər ağ çıxarıb qara geydi səninçin, Bamsı!
Ağ saqqallı atanı, ağ birçəkli ananı soruşursan,
sağdır, Bamsı!
Ağ çıxarıb qara geydilər səninçin, Bamsı!
Yeddi bacını yeddi yol ayrıcında
ağlar gördüm, Bamsı!

yer üzündə gördü. Allaha şükür etdi. Yola düşdü. Gedəndə kafirin ilxısına gəldi. “Bir at tapa bilsəm, tutum minim!” – dedi. Baxdı gördü öz dəniz qulunu Boz aygır burada otlamaqdadır. Boz aygır da Beyrəyi görüb dayandı, şahə qalxıb iki ayağının üstündə durdu, kişnədi. Beyrək də atını öyüb-tərifləmiş, görək, xanım, necə öymüş, nə demişdir:

Açıq-açıq meydanlara bənzər sənin alnın.
İki gecə çıraqdır sənin gözlərin.
Yumşaq ipəyə bənzəyir sənin yalın.
Qoşa qardaşa bənzər sənin qulaqların.
Mərđi muradına çatdırar sənin belin.
Mən sənə at demərəm, qardaş deyərəm,
qardaşımdan artıq!
Başıma iş gələndə yoldaş deyərəm,
yoldaşımdan artıq!

At başını yuxarı tutub bir qulağını qaldırdı, Beyrəyin qabağına gəldi. Beyrək atın köksünü qucaqladı. İki gözündən öpdü. Sıçrayıb mindi. Qala hasarının qarısına gəldi. Otuz doqquz yoldaşını tapşırdı, görək, xanım, necə tapşırdı:

Ey murdar dinli kafir!
Mənim ağzıma söyüb durdun, anlamadım,
Qara donuz ətindən xörək yedirdin, dözə bilmədim.
Allah mənə yol verdi, gedəsi oldum, ay kafir!
Otuz doqquz igidim əmanət qalsın, ay kafir!
Birini əskik görsəm, yerinə onunu öldürərəm.
Onunu əskik görsəm, yerinə yüzünü öldürərəm, ay kafir!
Otuz doqquz igidim əmanət olsun, ay kafir! –
belə deyib dayanmadı, atını çapdı.

Qırx nəfər kafir atlandı, ardınca düşdü; qova-qova getdilər, çata bilməyib geri döndülər.

Beyrək oğuz diyarına gəldi. Gördü bir ozan gedir, dedi: “Ay ozan, hara gedirsən?”. Ozan deyir: “Bəy igid, toya gedirəm”. Beyrək dedi: “Kimin toyudur?”. “Yalançı oğlu Yalancığın”, – dedi. “Əyə, kimin qızını alır?”. Ozan deyir: “Xan Beyrəyin adaxlısını alır”. Beyrək deyir: “Ay ozan, qopuzunu mənə ver, atımı sənə verim; saxla, gəlim, dəyər-

ini-qiymətini gətirim, alım”. Ozan deyir: “Avazım qısalmadan, səsim boğulmadan bir atdır əlimə keçib, aparıb saxlayım”. Ozan qopuzu Beyrəyə verdi. Beyrək qopuzu aldı, atasının düşərgəsinə yaxınlaşdı. Baxdı gördü ki, bir neçə çoban yol ayrıcında oturub ağlayırlar, həm də durmadan daş yığırlar. Beyrək deyir: “Ay çobanlar, bir adam yolda daş tapsa, çölə atar. Siz niyə bu daşı yola yığırsınız?”. Çobanlar deyir: “Eh, sənin ancaq özündən xəbərin var, bizim halımızdan xəbərin yoxdur”. “Halımıza nə olub ki?”. Çobanlar dedi: “Bəyimizin bir oğlu vardı, on altı ildir ki, ölüsü-dirisi xəbərini kimsə bilmir. Yalançı oğlu Yalancıq deyilən birisi onun ölüm xəbərini gətirdi. Adaxlısını ona verməli oldular: Qız gəlib buradan keçəcək. Daşlayacağıq onu ki, Yalancığa getməsin, tayına-tuşuna getsin”. Beyrək deyir: “Əyə, üzünüz ağ olsun! Ağanızın çərəyi sizə halal olsun!”. Sonra atasının evinə gəldi. Evlərinin önündə bir böyük ağac vardı, dibində də bir yaxşı bulaq. Beyrək baxdı gördü ki, kiçik bacısı bulaqdan su götürməyə gəlir, “Beyrək, qardaşım!” – deyə ağlayıb-inləyir. “Toy-düyünün qara oldu”, – deyə ağlayır.

Ayrılıq Beyrəyə yaman təsir elədi, dözmədi, göz yaşı gildir-gildir axdı. Burada çağırır soylayır, görək, xanım, nə soylayır; deyir:

Ay qız, “ağa” deyib nə ağlayıb-inlərsən,
 Yandı bağırim, göynədi içim.
 Yoxsa ağan yoxa çıxıb, ölübdür?
 Ürəyinə qaynar yağlar tökübdür?
 Qara bağırın didilibdir,
 “ağa” deyə nə ağlayıb-inlərsən?
 Yandı bağırim; göynədi içim...
 Qarşıdakı uca dağı soruşarsam,
 yaylaqları kimindir?
 Soyuq-soyuq sularını soruşarsam,
 bulaqları kimindir?
 Tövlə-tövlə atlarını soruşarsam,
 kimin miniyidir?
 Qatar-qatar dəvəsini soruşarsam,
 kimin yüklüyüdür?
 Yaylaqlarda ağ qoyunu soruşarsam,
 şülənliyi kimindir?

Qaralı-göylü çadırları soruşarsam,
kölgəliyi kimindir?
Öz dilində bir xəbər ver, ay qız mənə!
Dərdli başım qurban olsun bu gün sənə!

Qız deyir:

Çalma, ozan, danışma, ozan!
Nəyinə gərək qara geymiş bir qızın?!
Qarşı yatan uca dağı soruşursansa,
Ağam Beyrəyin yaylağıydı,
Ağam Beyrək gedəndən yaylaq bilmərəm.
Soyuq-soyuq suları soruşursansa,
Ağam Beyrəyin içdiyi sudandır.
Ağam Beyrək gedəndən o sulardan içmərəm.
Tövlə-tövlə atını soruşursansa,
Ağam Beyrəyin mindiyidir.
Ağam Beyrək gedəndən o atlara minməərəm.
Qatar-qatar dəvələri soruşursansa,
Ağam Beyrəyin yüklədiyidir.
Ağam gedəndən o dəvələri yükləmərəm.
Yaylaqdakı ağ qoyunu soruşursansa,
Ağam Beyrəyin şülənidir.
Ağam gedəndən şülənlərdə şənlənmərəm.
Qaralı-göylü çadırları soruşursansa,
Ağam Beyrəyindir...
Ağam Beyrəksiz o çadırlara köçməərəm.

Qız yenə deyir:

Ay ozan! Qarşıda uca dağları
aşıb gəldikdə, keçdikdə sən
Beyrək adlı bir igidlə rastlaşmadınmı?
Daşqın-daşqın suları
aşıb gəldikdə, keçdikdə sən
Beyrək adlı bir igidə rast gəldinmi?
Böyük, adlı şəhərlərdən gəldikdə sən
Beyrək adlı bir igidlə rastlaşmadınmı?
Ay ozan, gördünsə, söylə mənə!
Dərdli başım qurban olsun, ozan, sənə!

Qız yenə deyir:

Qarşdakı uca dağım yıxılıbdır,
Ozan, sənın xəbərın yox!
Bir kölgəli uca ağacım kəsilibdir,
Ozan, sənın xəbərın yox!
Bu dünyada bir qardaşım tutulubdur,
Ozan, sənın xəbərın yox!
Çalma, ozan, danışma, ozan,
Nəyinə gərək qara geymiş bir qızın?!
İrəlidə toy-düyün var,
Toya gedib, oxu-çal!

Beyrək kiçik bacısının yanından keçdi. Böyük bacılarının yanına gəldi. Baxdı-gördü bacıları göy-qara geyinib oturmuşlar. Beyrək çağırıb soylayır, görək, xanım, nə soylayır; deyir:

Sübh tezdən öz yerindən duran qızlar!
Ağ otaqdan qara otağa girən qızlar!
Ağ çıxarıb, qara paltar geyən qızlar!
Ciyər rəngli sərnəcdə qatıq varmı?
Qara sac altında köməciniz varmı?
Tabağınızda çörəyiniz varmı?
Üç gündür yoldan gəlmişəm,
doyurun məni.
Üç gün keçməsin, Allah sevindirsin sizi!

Qızlar getdilər, yemək gətirdilər. Beyrəyin qarnını doydurdular. Beyrək dedi: “Qardaşınızın baş-gözünə sədəqə olsun, köhnə bir qaftanınız varsa, verin geyim, toya gedim. Toyda əlimə qaftan keçər, qaftanınızı qaytararam”.

Getdilər, bir qaftanı varmış, gətirib ona verdilər. Aldı, geydi. Boyu boyuna, beli belinə, qolu qoluna yaraşdı. Böyük bacısı onu Beyrəyə bənzətdi. Qara, qıyılmış gözləri qan-yaş doldu. Soyladı, görək, xanım, nə soylayıb dedi:

Qara qıyma gözlərin çökməsəydi,
“Ağam Beyrək” deyərdim, ozan, sənə!

Üzünü qara saçın örtməsəydi,
“Ağam Beyrək” deyərdim, ozan, sənə!
Ətli-canlı biləklərin boşalmasaydı,
“Ağam Beyrək” deyərdim, ozan, sənə!
İti-iti yerişindən,
Aslan kimi duruşundan,
Qanrılaraq baxışından
Ağam Beyrəyə bənzədirəm, ozan, səni!
Sevindirdin, qəmləndirmə, ozan, məni!

Qız bir daha soylamış – demişdir:

Belə çalma-oxuma, ozan!
Beyrək gedəndən bəri bizə ozan gəlməmiş.
Əynimizdən paltarımızı almamış.
Başımızdan çadırımızı istəməmiş,
Buynuzu burma qoçumuzu almamış.

Beyrək fikirləşdi: “Gördünmü, qızlar bu qaftanda məni tanıdılar. Qalın Oğuz bəyləri də tanıyarlardı. Görək Oğuz yurdunda mənim dostum, düşmənim kimdir?” – dedi. Qaftanı sıyıdırıb, qızların üstünə atdı: “Nə sən qal, nə Beyrək qalsın! Bir köhnə qaftan verdiniz, mənim başbeynimi apardınız”, – dedi. Bir köhnə dəvə çuvalı tapdı; dəldi, boynuna keçirdi. Özünü dəliliyə vurdu, toy yerinə gəldi. Gördü ki, burada kürəkən ox atır. Qaragünə oğlu Budaq, Qazan bəyin oğlu Uruz, bəylərbəyi Yeynək, Qəflət Qoca oğlu Şir Şəmsəddin, qızın qardaşı Dəli Qarcarla ox atırdılar.

Budaq ox atanda Beyrək “Əlin var olsun!” – dedi. Uruz atanda “Əlin var olsun!” – dedi. Yeynək də atanda “Əlin var olsun!” – dedi. Şir Şəmsəddin atdı, “Əlin var olsun!” – dedi. Elə ki, kürəkən atdı, “Əlin qurusun, barmaqların çürüsün, hey, donuz oğlu donuz, bu bəylərə qurban ol!” – dedi.

Yalançı oğlu Yalancığın acığı tutdu, dedi: “Ədə, əbləh oğlu əbləh, mənə belə sözlər deməyə sənənin haqqın varmı? Gəl, əbləh oğlu, mənim yayımı çək, yoxsa indi boynunu vuraram!”

Belə dedikdə, Beyrək yayı aldı, çəkdi. Yay dəstəyindən iki para oldu. Götürüb qabağına atdı. “Quru yerdə torağaya atmağa yaxşıdır”, – dedi. Yalançı oğlu Yalancıq yay sındığı üçün bərk qəzəbləndi. Dedi:

Bunu söylədikdə Qazan bəy dedi: “Ay dəli ozan, məndən nə istəyirsən? Arzun çətirli çadırdımı? Qul-qaravaşımı istəyirsən? Qızıl-gümüşümü istəyirsən, verim?”.

Beyrək deyir: “Sultanım, məni qoysana toy süfrəsinin yanına gedim. Qarnım acdır, doydursana!”. Qazan dedi: “Dəli ozan, bəxtin gətirdi. Bəylər, bu günkü bəyliyim bunun olsun. Qoyun haraya gedirsə-getsin, neyləyirsə, eyləsin”.

Beyrək toy süfrəsinin üstünə gəldi. Qarnını doyuzdurduqdan sonra qazanları vurdu-tökdü, çevirdi. Qovurmanı kiminin sağına, kiminin soluna atırdı. Sağdan gedəni sağdan, soldan gedəni soldan tutur, haqlıya toxunmur, haqsızı təhqir edib alçaldırdı...

Qazan bəyə xəbər çatdı: “Sultanım, bu dəli ozan bütün yeməyi tökdü, – dedilər – indi də qızların yanına getmək istəyir”. Qazan deyir: “Əyə, qoyunuz qızların yanına da getsin!”. Beyrək qalxdı, qızların yanına getdi. Zurnaçıları qovdu, nağaraçıları qovdu. Kimini döydü, kiminin başını yardı, qızlar oturan otağa gəldi; qapının ağzını kəsib oturdu.

Bunu gören Boyu uzun Burla xatun qəzəblənib dedi: “Ədə, əbləh oğlu, sənə layiqdirmi çəkinmədən mən olan yerə gələsən? Beyrək deyir: “Xanım, mənə Qazan bəy icadə verib. Mənə kimsə dəyib-dolaşmır”. Burla xatun dedi: “Qazan bəy icazə veribsə, qoyun otursun!”. Yenə döndü Beyrəyə, dedi: “Ay dəli ozan, bəs mətləbin nədir?”. Dedi: “Xanım, mətləbim odur ki, ərə gedən qız qalxıb oynasın, mən qopuz çalım”. Qısırca yengə deyilən bir qadın vardı, ona dedilər: “Ay Qısırca yengə, dəli ozan nə bilir, dur sən oyna!” Qısırca yengə durub deyir: “Ay dəli ozan, ərə gedən qız mənəm!”. Oynamağa başladı. Beyrək qopuz çaldı, soyladı, görək, xanım, nə soylayıb dedi:

“And içmişəm, qısır ata minmirəm.
Qısır atın belində döyüslərə getmirəm.
Evinizin arxasında sarvanlar,
Sənə baxar onlar.
Gildir-gildir göz yaşın axar,
Sən onların yanına get,
Muradını verənlər çoxdur!
Mənim sənənlə işim yoxdur!

Ərə gedən qız qalxsın,
qol sallayıb oynasın,
mən də qopuz çalım.”

Qısırca yengə: “Buy, bu zavala gəlmiş dəli mənə görmüş kimi söyləyir”, – dedi. Gedib yerində oturdu.

Bundan sonra Boğazca Fatma deyilən bir qadın vardı “Qalx, sən oyna!” – dedilər. “Ey, bu dəli mən yazığa da birdən o cür sözlər söyləyər” – deyər qorxudan qızın qaftanını geydi, “Çal, ay dəli ozan, ərə gedən qız mənəm, oynayım!” – dedi. Dəli ozan deyir:

And içirəm, boğaz ata minmərəm,
Minsəm belə, döyüslərə getməyəm.
Evinizin ardı dərək deyildimi?
İtinizin adı Burax deyildimi?
Adın da Qırx oynaşlı Boğazca Fatma deyildimi?
Daha da eybini açaram, yəqin bil!
Mənim sənə nə oyunum,
Get bu qaftanı soyun,
Ərə gedən qız dursun,
Mən qopuz çalım ona,
Qol sallayıb oynasın!

Beyrək belə dedikdə Boğazca Fatma deyir: “Buy, dəli boğma çıxarmış nə qədər eybimiz varsa, açıb-tökdü. Dur, ay qız oynayırısan, oyna; oynamırısan, cəhənnəmə oyna! Beyrəkdən sonra başına belə iş gələcəyini bilirdin”.

Burla xatun dedi: “Qız, qalx oyna, daha əlindən nə gələr?”. Banıçiçək qırmızı qaftanını geydi. Görünməsin deyər əllərini içəriyə – qaftanının qoluna çəkdi, oyuna girib dedi: “Ay dəli ozan, di çal!”. Dəli ozan çalıb dedi:

Mən bu yerdən gedəli dəli olubsan, dəlim!..
Çoxlu ağca qarlar yağıb dizə çıxmışdır,
Xan qızının evində qul da yoxa çıxmışdır...
Səhəng alıb soyuqda, suya getmişdir, –

On barmağı soyuqdan donub itmişdir.
Qızıl-gümüş gətirib, dırnaq yonun gəlinə,
Eyibli ərə getmək eyibdir ər evinə.

Bunu eşitcək Banıçıçək qəzəbləndi: “Ədə, dəli ozan, mən eyibliyəm ki, mənə eyib qoşursan?” – dedi. Gümüş kimi ağ biləyini açdı, əlini çıxartdı. Beyrəyin keçirdiyi üzük göründü. Beyrək üzüyü tanıdı. Burada soylamış, görək, xanım, nə soylamış, nə demişdir:

Beyrək gedəli Bam-bam tərəyə çıxmısanmı qız?!
Boylanıb heç dörd yanına baxmısanmı, qız?!
Qarğı kimi qara saçını yolmusanmı qız?!
Qara gözdən acı yaşlar tökmüsənmi qız?!
Alma kimi al yanağını yırtmısanmı qız!
Sən ərə gedirsən, qızıl üzük mənimdir,
qaytar mənə, qız!

Qız dedi:

Beyrək gedəli Bam-bam tərə başına çox çıxmışam,
Qarğı kimi qara saçımı çox yolmuşam.
Alma kimi ağ yanağımı çox yırtmışam.
Gələndən-gedəndən çox soruşmuşam.
“Getdi, gəlməz bəy igidim, xan igidim
Beyrək” – deyə çox ağlamışam.
Sevişdiyim Bamsı Beyrək sən deyilsən.
Qızıl üzük də sənə deyildir.
Qızıl üzüyün çox nişanı var
Qızıl üzüyü istəyirsən, nişanını de!

Beyrək deyir:

Xan qızı, səhər tezdən yerimdən durmadımmı?
Boz ayğırın belində oturmaıdım?
Çadırının yanında bir keyik yıxmadımmı?
Sən də məni yanına çağırmadın?
Biz sənənlə meydanda at çapmadıqmı?
Güləşəndə mən səni yıxmadımmı?
Üç öpüb-bir dişləyib, qızıl üzüyü

sənin barmağına taxmadımmı?
Sevişdiyən Bamsı Beyrək mən deyiləmmi?

Belə dedikdə qız tanıdı-bildi ki, Beyrəkdir. Cübbə çuxası əynində Beyrəyin ayağına düşdü. Dayələr Beyrəyə təzə qaftan geyindirtilər. Bu anda qız sıçrayıb ata mindi, çaparaq muştuluq üçün Beyrəyin atasına xəbərə getdi. Qız deyir:

Sıra dağların yıxılmışdı, ucaldı axır!
Aşib-daşan suların axmırdı, çağladı axır!
Böyük ağacın qurumuşdu, göyərdi axır!
Gözəl atın qarımışdı, qulun verdi axır!
Dəvələrin qarımışdı, köşək verdi axır!
Qoyunların qarımışdı, quzu verdi axır!
On altı illik həsrətən – oğlun Beyrək gəldi axır!
Qayınata, qayınana, nə muştuluq verərsiz mənə?

Beyrəyin ata-anası deyir:

Dilin üçün ölüm, gəlinciyim!
Yolunda qurban olum, gəlinciyim!
Yalansa bu sözlərin, gerçək olsun, gəlinciyim!
Sağ-salamat gəlib çıxsa,
Qarşısındakı dağlar yaylağın olsun!
Soyuq-soyuq sular bulağın olsun!
Qulum-qaravaşım sən xidmətçin olsun!
Şaha layiq atlarım sən miniyin olsun!
Qatar-qatar dəvələrim yüklüyün olsun!
Yaylaqdakı qoyunumu sərf eylə şüləniyə,
Qızılımlı-gümüşümü xərclə sən şənliyə!
Qızıl tağlı hündür evim olsun sən kölgəliyin!
Bu bələli başım sənə qurban olsun, gəlinciyim!

Bu zaman bəylər Beyrəyi gətirdilər. Qazan bəy dedi: “Baybörə bəy, muştuluq! Oğlun gəldi!” Baybörə bəy dedi: “Oğlum olduğun ondan bilərəm ki, kiçik barmağını qanatsın, qanını dəsmala silsin, gözümə çəkim: gözüm açılsa, oğlum Beyrəkdir!”

Baybörənin gözləri ağlamaqdan görmürdü. Dəsmalla gözünü silən kimi Allahın qüdrəti ilə gözü açıldı. Ata-anası güldü sevindi. Beyrəyin ayağına düşdülər. Dedi:

Oğul! Qızıl tağlı evimin dayağı oğul!
Qaza bənzər qız-gəlinimin çiçəyi oğul!
Görən gözümün işığı oğul!
Belimin tutarı, qüvvəti oğul!
Qalın Oğuzun sevimlisi, canım oğul!

-deyib çox ağladı, Allahına şükür eylədi.

Yalançı oğlu Yalancığ bunu eşitdi. Beyrəyin qorxusundan qaçdı, özünü “Dana sazı” deyilən qamışlığa saldı. Beyrək onun ardınca düşdü. Qovub qamışlıqda yaxaladı. Dedi: “Ədə, od gətirin!” Gətirdilər, qamışlığa od vurdular.

Yalançı oğlu gördü ki, yanır, qamışlıqdan çıxdı. Beyrəyin ayağına yığıldı, qılıncının altından keçdi. Beyrək də günahından keçdi.

Qazan bəy deyir: “Gəl, muradına yetiş!” Beyrək deyir: “Yoldaşları-mı qurtarmayınca, Bayburd qalasını almayınca muradıma çatmayım!”. Qazan bəy: “Məni sevən yetişsin!” -dedi. Qalın Oğuz bəyləri atlandılar. Çaparaq Bayburd hasarına çatdılar. Kafirlər də bunları qarşıladılar.

Qalın Oğuz bəyləri təmiz suda yuyunub, ağ alınların yerə qoydular. İki rükət namaz qıldılar. Adı gözəl Məhəmmədi yada gətirdilər. Gumbur-gumbur nağaralar döyüldü. Bir qiyamət savaşı oldu, meydan dolu baş oldu.

Şöklü Məliki Qazan bəy böyürdüb atdan saldı. Qara Təküri Dəli Dondaz qılınclayıb yerə saldı. Qara Arslan Məliki Qarabudaq yerə saldı. Dərələrdə kafirlərə qırğın düşdü. Yeddi kafir bəyi qılıncdan keçirildi.

Beyrək, Yeynək, Qazan bəy, Qarabudaq, Dəli Dondaz, Qazanın oğlu Uruz bəy hasara yürüş etdilər. Beyrək otuz doqquz igidin yanına gəldi. Onları sağ-salamat görüb, Allaha şükür eylədi.

Kafirin kilsəsini yıxdılar, yerində məscid tikdilər. Keşişi öldürdülər. Əziz Tanrı adına xütbə oxutdurub, azan verdirdilər...Ov ovlayan quşların ən yaxşısını, qumaşın gözəlini, qızın göyçəyini, doqquzlaşma qızıl naxışlı çuxanı xanlar xanı Bayındır üçün hədiyyə ayırdılar.

Baybörə bəyin oğlu Beyrək Baybican bəyin qızını aldı, hündür evlərinə, ağ otağına qayıtdı. Toy şənliyinə başladı. Bu qırx igidin bir neçəsinə Qazan xan, bir neçəsinə Bayındır xan qız verdilər. Beyrək də yeddi bacısını yeddi igidə verdi. Qırx yerdə otaq tikdirdi. Otuz doqquz qız hərə bəxtinə-taleyinə görə bir-bir ox atdı. Otuz doqquz igidin hər biri öz oxunun ardınca getdi. Qırx gün-qırx gecə toy-düyün etdilər.

Beyrək igidlərlə birlikdə öz muradına çatdı. Dədəm Qorqud gəldi, qopuz çaldı. Boy boyladı, soy soyladı. İgid ərlerin başına nə gəldiyini söylədi. “Bu oğuznamə Beyrəyin olsun!” dedi. Xeyir-dua verək, xanım:

Uca dağların yıxılmasın!
Böyük kölgəlik ağacın kəsilməsin!
Ağ saqqallı atanın yeri cənnət olsun!
Ağ birçəkli ananın yeri cənnət olsun!
Oğuldan, qardaşdan ayırmasın!
Axır vaxtında təmiz imandan ayırmasın!
“Amin! Amin!” deyən üzlər görsün!
Yığışdırıb saxlasın günahınızı
Adı gözəl Məhəmməd Mustafanın
Üzü suyuna bağışlasın, xanım, hey!..

QAZAN BƏYİN OĞLU URUZ BƏYİN DUSTAQ OLDUĞU BOY

Bir gün Ulaş oğlu Qazan bəy yerindən durmuşdu. Qara yer üzərində otaqlarını tikdirmişdi. Min yerdə ipək xalça döşətmişdi. Hündür alaçıq göy üzünə dirənmişdi. Doxsan dəstə gənc oğuz məclisinə toplaşmışdı. Ağzı böyük şərab küpləri ortalığa qoyulmuşdu. Doqquz yerdə kef məclisi qurulmuşdu, qızıl qədəhlər, sürəhilər düzülmüşdü. Doqquz qara gözlü, hörmə saçlı, əlləri biləyindən xınalı, barmaqları naxışlı, boğazları bir qarış kafir qızları al şərabi qızıl qədəhlə Qalın Oğuz bəylərinə paylayırdılar. Ulaş oğlu Salur Qazan hər bir şərab küpündən içmişdi. Qızılı sapla tikilmiş çadır-otaqlar, qatar-qatar dəvələr bağışlayırdı. Oğlu Uruz, qarşısında yay kimi söykənib durmuşdu. Sağ yanında qardaşı Qaragünə oturmuşdu. Sol yanında dayısı Aruz oturmuşdu.

Qazan sağına baxdı, qah-qah güldü. Soluna baxdı, çox sevindi. Qarşısına baxdı, oğlu Uruzu gördü. Əlini əlinə çalıb ağladı. Oğlu Uruza bu iş xoş gəlmədi. İrəli gəldi, diz çökdü. Çağırıb atasına soylayır, görək, xanım, nə soylayıb deyir:

Sözümü anla mənim, sözümü dinlə, ağam Qazan
Sağına baxdın qah-qahla güldün.
Soluna baxdın, çox sevindin.
Qarşıya baxdın, məni görüb ağladın.
Səbəbi nədir, söylə mənə,
Qara başım qurban olsun, ata, sənə!
Deməzsənsə, qalxıb yerimdən duraram,
Qara gözlü igidlərimi öz dəstəmə qataram,
Qanlı Abxaz elinə mən gedərəm,
Qızıl xaça mən əl basaram,
Pilon geyən keşişin əlini öpərəm,
Qara gözlü kafir qızını mən alaram,
Daha sənün üzünə mən gəlmərəm.
Ağlamağına səbəb nədir? Söylə mənə!
Qara başım qurban olsun, ağam, sənə!

Qazan bəy qızardı. Oğlanın üzünə baxdı. Çağırıb soylayır, xanım, görək, nə soylayır:

Bəri gəl, qulunum oğul!
Sağ tərəfə baxanda mən
Qardaşım Qaragünəni gördüm –
Baş kəsib – qan tökübdür,
haqqın alıb, ad qazanıbdır.
Sol tərəfə baxdıqda dayım Aruzu gördüm, –
Baş kəsib – qan tökübdür,
haqqın alıb, ad qazanıbdır.
Qarşıma baxanda səni gördüm.
On altı yaşın oldu
Bir gün ola, düşüb öləm, sən qalarsan, –
Yay çəkməmişən, ox atmayıbsan,
baş kəsməyibsən, qan tökməyibsən.
Qanlı Oğuz yurdunda bir mükafat almayıbsan.

Sabahkı gün vaxt gələr, mən ölüb sən qalanda taxt-tacımı birdən sənə verməzlər, – deyə sonumu andım, ağladım, oğul, – dedi.

Uruz burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:
Dəvəcə böyümüşsən, köşəkcə ağlın yox!
Təpəcə böyümüşsən, darıca beynin yox!
Hünəri oğul atadanmı görər, öyrənər,
Yoxsa atalar oğuldanmı öyrənir?
Sən məni götürüb haçan kafir sərhədinə çıxardın,
qılnc çalıb baş kəsdin?
Mən səndən nə gördüm, nə öyrənim? – dedi.

Qazan bəy əlini əlinə vurub qah-qah güldü. Dedi: “Ay bəylər, Uruz yaxşı deyir. Siz yeyiniz-içiniz, söhbətinizi eləyin. Mən bu oğlanı götürüb ova gedim. Yeddi günlük azuqə ilə çıxacaq. Ox atdığım yerləri, qılnc çalıb baş kəsdiyim yerləri göstərim. Kafir sərhədinə Cızıqlara, Ağlağana, Göycə dağa götürüb aparım. Sonra oğlana gərək olar, a bəylər!” Qonur atını çəkirdi, mindi. Donu qaş-daşla bəzənmiş üç yüz igidi seçdi, öz dəstəsinə qoşdu. Uruz da qırx ala gözlü igidini özü ilə

Uruz deyir: “Ata, onların içində bəy igidlərdən öldürülsə, qan haqqı tələb edərlərimi?”. Qazan deyir: “Oğul, min kafir öldürsən də, kimsə səndən qan iddiasında olmaz. Amma bunlar azğın dinli kafirdirlər, yaxşı yerdə rast gəldilər. Ancaq sən yaman yerdə mənə buxov oldun, oğul!”.

Uruz burada soylamışdır, görək, xanım, nə soylayıb demişdir:

Bəri gəl, ağam Qazan!
Qalxıb yerimdən
bədəvi atımı saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, hündür meydanda səyirdim mən sənin üçün!
Uzaq vuran sür nizəmi
saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, qarınlara-kökslərə sancım mən sənin üçün.
Böyük, iti polad qılıncımı saxlayırdım bu gün üçün,
Günü gəldi, murdar dinli kafir başın kəsdirim sənin üçün!
Əynimdə bərk dəmir donumu saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, qolçaq-yaxa tikdirib-taxım sənin üçün!
Günü gəldi, qaba toppuz altında yoğurdum sənin üçün
Qırx igidimi saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, kafir başını kəsdirim sənin üçün!
Aslan adımı saxlayırdım sənin üçün.
Kafirə əlbəyaxa tutaşım mən sənin üçün!
Ağız-dildən bir neçə söz söylə mənə!
Qara başım qurban olsun, ağam, sənə!

Qazan burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır, – deyir:

Oğul, oğul, ay oğul!
Səsimi anla, sözümü dinlə!
O kafirin oxçusu var,
atdığı üç oxdan biri boşa çıxmaz.
“Hı!” demədən başlar kəsən cəlladı var.
Adam ətindən qovurma edən aşbazı var.
Bu, sən deyən düşmən deyil,
Mən yerimdən qalxıb durum.
Qonur atın belinə qoy mən minim.
Düşmən mənimçin gəlir, qoy mən gedim.

O gün namərdlər xəlvət yer gözlədi.
O gün Uruz baxa-baxa cuşə gəldi.
Dedi: “Bəri gəlin, qırx yoldaşım,
Qurban getsin yolunuzda mənim başım!”

Görürsünüz ki, ağam Qazan baş kəsdi, qan tökdü. Mənə də heç oğul-uşağın yeməyi qədər təsir etmir. Amma atam, elə bil, bəzi kafirləri bağışlayır. Məni sevən igidlərim, nə durmusuz, düşmən qoşununun bir ucuna hücum edək!” Qaracıq atını oynatdı. Uruz kafirin sağ cinahına at sürdü. Sağlı-sollu düşməni yaxşıca dağıtdı. Sanki dar yolda dolu düşdü, ya qaz sürüsünə şahin girdi. Kafirin bir cinahı basıldı. Ağın dinli kafir əldən düşüb ox atmağa başladı. Qovulanlardan biri Uruzun bədəvi atını oxladı. At yıxıldı. Kafirlər qayıdıb Uruzun üstünə yığışdılar. Uruzun qırx igidi atdan endi. Böyük qalxan bağımı qısa düyünlədilər. Qılınca siyirdilər. Uruzun üstündə çox vuruşdular. Lakin çoxluq qorxudur, dərinlik batırır. Piyada yolçunun ümidi olmaz. Uruza sağdan-soldan hücum etdilər, qırx yoldaşımı həlak etdilər. Oğlanın üstünə düşüb tutdular. Qollarını bağladılar. Ağ boynuna qıl örkən taxdılar. Üzü üstə salıb sürüdülər. Ağ ətindən qan çıxınca döydülər. “Ata” deyə ağlatdılar, “ana” deyə inlətdilər. Əli bağlı, boynu bağlı, üzü üstə salıb sürüyərək apardılar. Uruz dustaq oldu. Qazan xəbər tutmadı. Elə sandı ki, düşmən basılıb. Atın yüyənini döndərüb geri qayıtdı. Gəldi, oğlanı qoyduğu yerdə tapa bilmədi. “A bəylər, oğlan hara getmiş ola?” – dedi. Bəylər dedilər: “Oğlan quş ürəkli olur. Qaçıb anası yanına getmişdir”. Qazan qaraldı döndü. Dedi: “Bəylər, Allah bizə bir fərasətsiz oğul vermişdir. Gedək, onu anası yanından alağ, qılıncla paralayağ, altı bölük edək, altı yolun ayrıcına atağ. Bir daha kimsə çöllük yerdə yoldaş qoyub qaçmasın!”. Sonra Qonur atını dizləri ilə vurub yola düşdü. Evinə gəldi.

Xan qızı Boyu uzun Burla xatun Qazanın gəldiyini eşitdi. Atdan ayğır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirirdi. “Oğlancığımın ilk ovudur, ovu qanlı oğuz bəylərini sevindirib-şənləndirir!” – dedi. Xan qızı gördü ki, Qazan gəlir, özünü yığışdırıb yerindən cəld durdu. Samur cübbəsini əyninə geydi. Qazanın qarşısına gəlib üz örtüyünü qaldırdı. Qazanın üzünə sarı baxdı. Sağ-soluna göz gəzdirdi. Oğlu Uruzu görmədi. Qara bağı sarsıldı, ürəyi yerindən oynadı, qara qıyılmış gözləri qan-yaşla doldu. Qazana soylamış, görək, xanım, nə soylamış, demişdir:

Bəri gəl, Salur bəyi, Salur göyçəyi!
Başımın bəxti, evimin taxtı!
Xan atamın kürəkəni,
Xanım anamın seviləni,
Ata-anamın verdiyi,
Göz açaraq gördüyüm,
Könül verib sevdiyim.
İgid bəyim Qazan!
Qalxıb yerindən sən durdun,
Oğlunla gözəl qara yallı Qazlıq atını mindin.
Boynu uzun vəhşi keyiki vurub-yıxdın,
Sən atını yüklətdin, geri döndün?
İki getdin, bir gəlirsən, balam hanı?
Qara dövrandə tapdığım oğlum hanı?
Təkcə bəyim görünür, bağrım yanır.
Asılan uçurum qayalardan
Qazan, oğlumu uçurdunmu?
Talı sazın aslanına yedirdinmi?
Ağ əllərini qollarından sarıtdınmi?
Kafirlər önündə qaçırdınmi?
Dörd yanına baxdırdınmi?
Dil-damağını qurutdunmu?
Qara gözdən acı yaşlar axıtdınmi?
“Xanım ana, bəy ata!” – deyib ağlatdınmi?

Yenə soylayıb deyir:

Oğul, oğul, ay oğul! Evimin dirəyi oğul!
Qarşı yatan qara dağın yüksəyi, oğul!
Qaralica gözlərimin işığı, oğul!
Acı yellər əsmədən, Qazan, qulağım cingildəyir.
Sarımsaq otunu yemədən, Qazan, içim göynəyir.
Sarı ilan sancmadan ağ bədənim qalxır-şişir.
Qurumuşca sinəmdə südüm oynayır.
Yalnızca oğul görünür, bağrım yanır.
Yalnız oğul xəbərini, Qazan, söylə mənə!
Deməzsənsə, yana-yana qarğayaram, Qazan, sənə!

Xan qızı deyir: “Qazan, oğlanın ovda olduğuna onda inanaram ki, yorğun atınla, kütləşmiş nizənlə ardına düşsən”.

Qazan geri döndü. Gəldiyi yolu alıb çapdı. Gecəni gündüzə qatdı. Oğlanın anası duymadan əlaltı buyurdu: “Doxsan dəstə gənc oğuz ardımca gəlsin! Bəylər bilsin ki, Uruz dustaqdır”, – dedi.

...O yerə gəldi ki, düşmən basılmışdı. Gördü oğlanın ala gözlü qırx igidi qırılmışdır. Oğlanın bədəvi atı oxlanmış yatır. Meyitlər arasında oğlunu tapmadı. Qızıl dəstəklə qamçısını tapdı. Yəqin bildi ki, oğlu kafirlərə dustaqdır, ağladı:

Uca dağımın zirvəsi oğul!
Coşğun sularımın daşqını oğul!
Qocalığımda itirdiyim yalnız oğul! – dedi,

hıçqırdı. Kafirin izinə düşdü. Kafir Dərbənddə sakin olmuşdu. Oğlana qara yapıncı geydirmişdilər. Eşikdə, qarı ağzında quru yerdə qoymuşdular; girən basır, çıxan basırdı. Fikirləşirdilər: “Bu qarı düşmən, yad oğlu əlimizə düşmüşkən əzabla öldürək!”. Uruzun belə quru yerdə atıldığı vaxtda Qazan xan yetişdi. Qonur atını oynatdı. Kafirlər Qazanın gəldiyini görüb təşvişə düşdülər. Kimi at minir, kimisi zirehli paltar geyir. Oğlan başını qaldırıb soruşdu: “Ədə, kafir, nə olub?” Kafir dedi: “Atan gəlib, tutmaq istəyirik.” Oğlan deyir: “Aman, ay kafir, aman! Tanrının birliyinə şübhə yoxdur!”. Kafirlər oğlana aman verdilər, əlini-gözünü açdılar. Oğlan atasına qarşı gəldi, soyladı, görək, nə soyladı;

Uruz dedi:

Bəri gəl, a bəy ata!
Haradan bildin dustaqlığımı?
Ağ əllərimin bağlandığımı?
Ağ boynuma qıl sicimin taxıldığımı?
Qaragöz igidlərimin qırıldığımı?
Sən gəlincə, ata, kafirlər danışdılar:
“Qonur atlı Qazanı tutun,
Ağ əllərini, qollarını bağlayın.
Səs-səmirsiz gözəl başını kəsin.
Alca qanını yer üzünə tökün.

Oğlu ilə özünü bir yerdə öldürün.
“Ocağını söndürün!” – deyə söylədilər.
Xan ata, qorxuram səyirdərkən
Qonur atını sürüşdürəsən,
Vuruşarkən özünü tutdurasan,
Xəbərsizcə gözəl başını kəsdirəsən.
Ağ birçəkli anamı “oğul” deyərkən
“Başım bəxti Qazan” – deyə ağladasan.
Qayıdaraq, ata, geriyyə dön!
Sür atını, qızıl tağlı evinə get!
Qocalmış anamın ümidi ol!
Qara gözlü bacımı ağlatma!
Qarımış dərdli anamı sızlatma!
Ata ölsə oğlu üçün, eyibdir,
Yaradana and verirəm səni, ata,
Qayıdaraq geriyyə dön, evinə get!
Qoca anam qarşılıyıb soruşsa,
ata, doğru xəbər ver:
Sənin oğlunu dustaq gördüm, de!
Ağ əllərini qollarından bağlı gördüm, de!
Qıl sicimi ağ boynuna taxılı gördüm, de!
Qara donuz damında yatırdılar, de!
Qıl yapıncı boynunu sürtmüşdür, de!
Ağır buxov topuğunu döyənək edib, de!
Yanmış arpa çörəyi, acı soğandır yeməyi, de!
Anam məni özü üçün dərd etməsin!
Bir ay yola baxsın, gəlməsəm, iki ay baxsın!
İki ayda gəlməsəm, üç ay baxsın!
Üç ayda gəlməsəm, o vaxt bilsin ölmüşəm.
Ayğır atımı kəsdirib, aşımı versin!
Yad qızıdır, arvadıma izn versin,
Mənim bəy otağıma ayrısı girsin!
Mənim anam göy geyinib qara sarınsın!
Qalın Oğuz elində yasımı tutsun!
Mənim başım sənin yolunda qurban olsun!
Geri dön, ata!

Oğlan bir daha soylamışdır, görək, xanım, nə soylamışdır:

Qarşı yatan uca dağlar istəsə, el yaylar.
Aşqın-daşqın sellər-sular istəsə, axar-çağlar.
Qaracıq atlar sağlam olsa, qulun verər.
Qaytabanda qızıl dəvə sağlam olsa, doğar-törər.
Yaylaqdakı ağca qoyun sağlam olsa, quzulayar.
İgid bəylər sağlam olsa, oğlu doğular.
Sən sağ ol, anam sağ olsun,
Allah sizə məndən yaxşı oğul verər.
Anam mənə halal etsin ağ südünü,
Vuruşma, sən, qayıt, ata, qayıt geri!

Qazan xan burada soylamış, görək, xanım, nə soylayıb demişdir:

Oğul, oğul, ay oğul!
Qarşıdağı uca dağımın zirvəsi oğul!
Güclü belimin qüvvəti, canım oğul!
Qaranlıq gözlərimin işığı oğul!
Dan söküləndə yerimdən səninçin durmuşam.
Qonur atı çaparaq səninçin yormuşam.
Kirə-toza sənə görə bulamışam ağ donumu.
Qurban verim qoy səninçin mən başımı, bu canımı.
Sən gedəli uca taxtım göydə ikən yerə endi.
Nağaralar, təbillər də gumbur-gumbur döyülmədi.
Əzəmətli divanımda bütün işlərim dayandı.
Tanıdığım bəyzadələr ağ çıxarıb qara geydi.
Qaza bənzər qız-gəlinim ağ çıxardı, qara geydi.
Qarımış anan qan-yaş tökdü.
Ağsaqqal atanın huşu başından getdi.
Oğul, burdan qayıdaraq evə getsəm,
Ağca üzül anan gəlib “oğul” desə,
Deyimmi ki, qıl örkən də ağ boynuna taxılıdır?
Deyimmi ki, ağ əlləri arxasında bağlıdır?
Deyimmi ki, necə səni yüyürdülər ayaqla?
Onda mənə bəs namusum hara getsin, de, bala?
Qıl yapıncı necə sürtmüş boyuncuğunu, deyimmi?
Ağır buxov necə döyüb topuğunu, deyimmi?
Arpa çörəyi, acı soğan naharıdır, deyimmi?

Bu günümdə kömək ol mənə!
Qala-ölkə verim sənə!

Burla xatun deyir:

Qarşımı alıb, igid, məni nə saxlayırsan?
Mənim keçmiş günümü nə yadıma salırsan?
Qalxıb yerindən duran Qazan!
Qaragöz atın belinə yatan Qazan!
Apararaq uca dağımı yıxan Qazan!
Kölgəsi tək iri ağacımı kəsən Qazan!
Bıçaq alıb qanadlarımı qıran Qazan!
Yalnız oğlum Uruza qıyan Qazan!
At üstündə oturmayıb, ayaq üstə çapan Qazan!
Üzəngiyə yığışmazdı dizin sənin
Xan qızını, – arvadını tanımayır gözün sənin!
Nə olmuşdur sənə belə, öz huşunu itirmisən?
Çal qılıncını, yetdim, Qazan!

Bu zaman oğuz igidləri bir-bir yetişdi. Görək, xanım, kimlər yetişdi:

Qaradərə ağzında Allah verən, qara buğa dərisindən beşiyinin örtüyü olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, qara bığını ənsəsində düyünləyən, Qazanın qardaşı Qaragünə çapar yetdi: “Çal qılıncını, Qazan qardaş, çatdım!” – dedi.

Onun ardınca görək, xanım, kimlər yetişdi:

Dəmir qapı Dərbənddəki dəmir qapını alan, altmış tutamlıq böyük nizəsinin ucunda igidləri böyürdən, Qazan kimi pəhləvanı bir savaşa üç dəfə atından yıxan Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz çaparaq yetdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Onun ardınca, görək, kimlər yetdi:

Gedib Bayındır xanın düşməninə icazəsiz basan, altmış min kafirə qan qusduran Qəflət qoca oğlu Şir Şəmsəddin çaparaq yetdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Onun ardınca, görək, kimlər yetdi:

Parasarı Bayburd hasarından sıçrayıb aşan, atı böyük gəlin otasının qarşısına gələn, Qalın Oğuz sevimlisi, Qazan bəyin dostu – silahdaşı Boz aygırlı Beyrək çaparaq yetişdi: “Çal qılıncını, xanım Qazan, çatdım!” – dedi.

İndi hanı o dediyim bəy ərənlər?
Dünya mənimdir deyənlər!
Əcəl aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Sən ucu ölümlü dünya!

Xeyir-dua verək, xanım:

Yerli uca dağın yıxılmasın!
Kölgəli iri ağacın kəsilməsin!
Coşğun axan gözəl suyun qurumasın!
Qanadlarının ucu qırılmasın!
Allah səni namərdə möhtac etməsin!
Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsin!
Vuruşanda iti polad qılıncın gödəlməsin!
Allah verən ümidin üzülməsin!
Axır gündə arı imandan ayırmasın!
Ağ alınımızı yerə qoyub beş kəlmə dua etdik, qəbul olsun!
Ulu Tanrı yığışdırsın, saxlasın günahınızı,
Adı gözəl Məhəmmədə bağışlasın, xanım, hey!!!

DUXA QOCA OĞLU DƏLİ DOMRUL BOYU

Deyilənə görə, xanım, oğuzların arasında Duxa qoca oğlu Dəli Domrul deyilən bir igid vardı. Quru bir çayın üzərində bir körpü saldırmışdı. Körpüdən keçəndən otuz üç axça, keçmək istəməyəndən qırx axça alırdı. Bunu niyə belə edirdi? Ona görə ki, “Məndən cəsur, məndən güclü bir igid varmı ki, çıxıb mənimlə savaşsın? – deyirdi; mənim cəsurluğumun pəhləvanlıq və igidliyimin şöhrəti Ruma, Şama gedib çatmışdır”, – deyirdi.

Bir gün körpünün yanında obanın bir bölük camaatı çadır qurmuşdu. Həmin obada bir gözəl igid xəstələnmişdi. Allahın əmri ilə o igid öldü. Kimi “oğul” – deyə, kimi “qardaş” – deyə ağladı. O igidin üstündə bərk qara şivən qopdu. Gözlənilmədən Dəli Domrul çaparaq yetişdi, dedi: “Ay əbləhlər, nə ağlayırsız? Mənim körpümün yanında bu hay-küy nədir, niyə şivən salmırsız?”. “Xan, bir yaxşı igidimiz öldü, ona ağlayırıq”, – dedilər. Dəli Domrul deyir: “Aya, igidinizi kimi öldürdü?”. Dedilər: “Vallah, igid bəy, Allah-taaladan buyruq oldu. Al qanadlı Əzrayıl o igidin canını aldı”. Dəli Domrul deyir: “Eh, Əzrayıl dediyiniz nə kişidir ki, adamın canını alır? Ya qadir Allah, birliyin, varlığın xatirinə, Əzrayılı mənim gözümə göstər, vuruşum, gülüşüm, döyüşüm – yaxşı igidlərin canını qurtarım. Bir daha yaxşı igidlərin canını almasın”. Dəli Domrul qayıtdı, evinə gəldi.

Allah-taalaya Domrulun sözü xoş gəlmədi.

“Bax bir, dəli axmaq mənim birliyimi tanımır, köməyimə-kərəmimə şükür eləmir. Mənim böyük sarayımda gəzib məğrurluq eləyir?” – dedi. Əzrayıla əmr etdi ki, ey Əzrayıl, get o dəli əbləhin də gözünə görün, bənizini saralt, xırıldadıb canını al!

Dəli Domrul qırx igidlə yeyib-içib oturarkən birdən Əzrayıl gəlib çıxdı. Əzrayılı nə qarıçı gördü, nə gözətçi. Dəli Domrulun görünən gözü görmədi, tutan əllərində qüvvət qalmadı. Dünya-aləm Dəli Domrulun gözündə qaraldı. Dəli Domrul çağırıb soylayır, görək, xanım, nə soylayır, – deyir:

Vay, nə heybətli qocasan?
Qarıçılar səni görmədi.

Gözətçilər də duymadı.
Görən gözüm qaraldı,
Tutan əlim yoruldu.
Canıma titrətmə düşdü,
Qızıl qədəh əlimdən yerə düşdü.
Ağzım dondu buz kimi,
Sümüklərim ovuldu duz kimi,
Ay saqqallı ağ qoca,
Gözləri domba qoca,
Vay, nə qorxunc qocasan, de mənə!
Qadam-balam toxunar bu gün sənə!

Belə deyəndə Əzrayılın acığı tutdu. Deyir:

Ədə, dəli əbləh!
Gözümün dombalığını nə bəyənmişən?
Göyçək gözlü qızların-gəlinlərin, canını çox almışam!
Saqqalımın ağılığını nə bəyənmişən?
Ağsaqqal, qarasaqqal igidlərin canını çox almışam!
Saqqalımın ağardığının mənası budur!

Ay dəli axmaq, öyünüb deyirdin “al qanadlı Əzrayıl mənim əlimə düşəydi, öldürəydim; yaxşı igidin canını onun əlindən qurtaraydım”. İndi, ay dəli, gəlmişəm ki, sənin canını alım. Verirsənmi, yoxsa mənimlə döyüşsən?

Dəli Domrul deyir: “Aya, al qanadlı Əzrayıl sənsənmi?”. “Bəli, mənəm!” – dedi. “Bu yaxşı igidlərin canını sənmi alırsan?” – dedi. “Bəli, mən alıram”, – dedi. Dəli Domrul deyir: “Ədə, qarçıqlar, qarını örtün! Ay Əzrayıl, mən səni gen yerdə axtarırdım, dar yerdə yaxşı əlimə keçmişən, deyəsən? Mən indi səni öldürüm, yaxşı igidlərin canını qurtarım!”. Böyük qılıncını siyirdi, əlinə aldı. Hücum etdi ki, Əzrayılı vursun. Əzrayıl bir göyərçin olub, pəncərədən uçdu-getdi.

İgid Dəli Domrul əlini əlinə çaldı, qah-qah güldü. Dedi: “İgidlərim, Əzrayılın gözünü elə qorxutdum ki, gen qarını qoydu, dar bacadan qaçdı. Mənim əlimdən göyərçin kimi bir quş olub uçdu. Ay hay, mən onu qızılquşa aldırmaıncə qoyarammı canını qurtarsın?!” Durdu, atına mindi. Şahini əlinə alıb, ardınca düşdü. Bir-iki göyərçin öldürdü, döndü evinə gələrkən Əzrayıl onun atının gözünə göründü.

Əzrayıl deyir: “Ay Dəli Domrul, Allahın əmri belə oldu ki, Dəli Domrul öz canı yerinə can tapsın, onun canı azad olsun!”. Dəli Domrul deyir: “Mən canı necə tapım? Bir qoca atam, bir qarı anam var, gəl gedək, ikisindən biri bəlkə canını verdi, al, mənim canım qalsın!”.

Dəli Domrul durub atasının yanına gəldi. Atasının əlini öpüb soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır; dedi:

Ağ saqqallı əziz, hörmətli, canım ata!
Bilirsənmi, nələr oldu?
Günah söz söylədim, –
Allaha xoş gəlmədi,
Göydə al qanadlı Əzrayıla
Əmr elədi, uçub gəldi.
Basıb qonmuş ağ köksümə,
Şirin canı alır məndən.
Ata, səndən can istərəm, verərsənmi?
Yoxsa “oğul, Domrul!” deyə ağlarsanmı?

Atası deyir:

Oğul, oğul, ay oğul!
Canımın bir parası oğul!
Doğulanda doqquz buğra öldürdüyüm aslan oğul!
Qızıl tağlı uca evimin dirəyi oğul!
Qaza bənzər qız-gəlinimin çiçəyi oğul!
Qarşı yatan uca dağım gərəksə,
Söylə, olsun Əzrayılın yaylağı!
Soyuq-soyuq bulaqlarım gərəksə,
Onlar olsun Əzrayılın bulağı!
Tövlə-tövlə şah atlarım gərəksə, onun miniyi olsun!
Qatar-qatar dəvələrim gərəksə, onun yüklüyü olsun!
Yaylaqdakı ağ qoyunum gərəksə,
Mətbəxlərdə olsun ona şülənlik!
Qızıl-gümüş pul gərəksə,
Xərcləsin, qursun böyük bir şənlik!
Dünya şirin, can əzizdir,
Canımı qıya bilmərəm!
Məndən əziz, məndən yaxın
Anan vardır, get yanına!

Bilirsənmi nələr oldu?
Al qanadlı Əzrayıl göy üzündən uçub gəldi.
Mənim ağca köksümü basıb qondu.
Mənim şirin canımı alır indi.
Atama dedim, canını vermədi,
Anama dedim, canını vermədi,
“Dünya şirin, can şirin!” – dedilər.
İndi uca-uca dağlarım yaylağın olsun!
Soyuq-soyuq sularım bulağın olsun!
Tövlə-tövlə şahanə atlarım sənin miniyin olsun!
Qızıl tağlı uca evim sənin kölgəliyin olsun!
Qatar-qatar dəvələrim sənin yüklüyün olsun!
Yaylaqdakı ağ qoyunum sənin şülənliyin olsun!
Gözün kimi tutursa,
Könlün kimi sevir sə, ona ərə get!
İki oğlancığı yetim qoyma!

Arvad burada soylamışdır, görək, xanım, nə soylamışdır –
demişdir:

Nə deyirsən, nə ötürsən,
Göz açaraq gördüyüm!
Könül verib sevdiyim!
Qoç igidim, şah igidim,
Şirin damağ verib öpüşdüyüm,
Bir yasdıqda baş qoyduğum,
Qarşı yatan uca dağları
Səndən sonra mən neylərəm?
Yaylayarsam, gorum olsun!
Soyuq-soyuq sularını mən içərsəm, mənim qanım olsun!
Qızılıni-gümüşünü xərcləsəm, kəfənlüyüm olsun!
Tövlə-tövlə atlarını mən minsəm, mənim tabutum olsun!
Səndən sonra bir igidi sevib seçsəm,
ərə getsəm, birgə yatsam,
Bir əjdaha ilan olub, məni çalsın!
O müxənnət, etibarsız atan-anan
Can nədir ki, sənə qıya bilməmişlər?

QANLI QOCA OĞLU QANTURALI BOYU

Oğuzların vaxtında Qanlı qoca deyilən bir müdrik kişi vardı. Bir yetişmiş igid oğlu vardı. Adına Qanturalı deyirdilər. Qanlı qoca deyir: “Dostlar, atam öldü, mən qaldım. Yerini-yurdunu tutdum. Sabahkı gün mən ölərəm, oğlum qalar. Bundan yaxşı nə ola bilər ki, oğul, nə qədər ki, sağam, gəl səni evləndirim!”. Oğlan deyir: “Ata, məni evləndirmək istəyirsənsə, bilirsənmi mənə layiq qız necə olmalıdır?... Mən yerimdən durmadan o durmuş olsun! Mən Qaracıq atıma minmədən o minmiş olsun! Mən qanlı kafir elinə getməmiş o gedib mənə baş götürmüş olsun!”.

Qanlı qoca deyir: “Oğul, sən qız istəmirsənmiş, bir cəsur pəhləvan istəyirsənmiş, onun arxasında yeyəsən-içəsən, gününü xoş keçirəsən!”. Dedi: “Bəli, ata can, eləsini istəyirəm! Bəs gedəsən, bir cici-mici türkman qızını alasan, birdən sürüşüb üzərinə düşsəm, qarnı yırtıla?”. Qanlı qoca deyir: “Oğul, qız görmək səndən, mal-pul xərcləmək məndən!”.

Atası belə deyəndə igidlər igidi Qanturalı durdu. Qırx igidini özü ilə götürdü. İç Oğuzu gözdi, qız tapa bilmədi, qayıtdı, geri döndü. Evlərinə gəldi. Atası deyir: “Oğul, qız tapdınmı?”. Qanturalı deyir: “Yıxılısın Oğuz elləri, mənə yarayan qız tapa bilmədim, ata!”. Atası deyir: “Hey, oğul! Qız almaq üçün gedən belə getməz”. Qanturalı deyir: “Bəs necə gedər, ata?”. Qanlı Qoca deyir: “Oğul, səhər vaxtı gedib günorta gəlmək olmaz. Günorta gedib axşam gəlmək olmaz. Oğul, sən tələs, mal yığ, mən sənə gedim qız axtarım!”.

Qanlı Qoca sevincək, fərəhlə ayağa durdu. Ağ saqqallı pırani qocaları da yanına saldı. İç Oğuzu axtardı, qız tapmadı. Dolandı, Daş Oğuzla gəldi, tapa bilmədi. Dolandı, Trabzona gəldi. Sən demə, Trabzon təkurunun bir gözəl-göyçək, yaraşlıq qızı varmış. Sağınasoluna iki qoşa yay çəkərdi. Atdığı ox yerə düşməzdi. O qızın “qalınlığı-qaftanlığı” üçün üç heyvan saxlanırdı. Atası vəd etmişdi ki, hər kim o üç heyvanı basıb qalib gəlsə, öldürsə, qızını ona verəcəyəm. Basa bilməyəninin başını kəsirdi. Beləliklə, otuz iki kafir bəyinin oğlanlarının başı kəsilib qala bürcündən asılmışdı. Həmin üç heyvanın biri quduz aslandı; biri qara buğa, biri də buğra idi. Bunların hər birisi bir əjdahaya bərabərdir. Başları asılan otuz iki nəfər, quduz aslanla qara buğranın üzünü görməmişdi, ancaq buğa buynuzunda həlak olmuşdu.

İgid ərə qorxu vermək eyib sayılar.
O dolambac yolları Allah qoysa, gecə keçim.
Atlı batan palçığına qumlar töküm, döşəyim.
Əjdahanın sökmədiyi ormanına
çaxmaq çaxıb, od vurum.
Göylərə baş vuran qalalarını Allah qoysa, vurum-yıxım.
Oğrun baxıb könül alan gözəlinin boynun öpüm.
Çiyində qalxan oynadan atasının başın kəsim.
İndi gedim, getməyim?
Gedərəm! Ya gələm, ya gəlməyəm;
Ya qara buğranın köksü altında qalam,
Ya buğanın buynuzuna sancılam,
Ya quduz aslanın caynağında didilim...
Gedim, getməyim? Gedim, ya gəlim, ya gəlməyim!...
Yenidən görüşüncə bəy ata, xanım ana, sağ-salamat qalın siz!

Gördülər ki, namus güc gəlir, əyilmir, dedilər: “Oğul, yolun açıq-
uğurlu olsun! Sağ-salamat gedib-gələsən!”.

Qanturalı ata-anasının əllərini öpdü. Qırx igidini yanına saldı.
Yeddi gün yeddi gecə at çapdılar. Kafirin sərhədinə çatdılar. Çadır
qurdular. Qanturalı yüyrek atını çaparaq gürzünü göyə atır, yerə düş-
mədən qarıb tutur, deyirdi:

Hey, qırx dostum, yoldaşım!
Qaçan olsaydı, yarıssaydım,
Güclü olsaydı, qarışsaydım,
Allah kömək etsəydi,
O üç heyvanı öldürsəydim,
Gözəllərin başı Sarı donlu
Selcan xanımı alsaydım,
Evimizə qayıtsaydım,
Dərdim olmaz, qırx yoldaşım!
Sizə qurban mənim başım!

Bunlar belə danışarkən təkura xəbər çatdı: “Oğuz yurdundan Qan-
turalı deyilən bir igid var, qızını istəməyə gəlmişdir”,-dedilər.
Kafirlər yeddi ağac54 gəlib onları qarşıladılar, dedilər: “İgid, de görək

niyə gəlmisiz?”. “Alışmağa-verişməyə gəlmişik”, – dedilər. Hörmət-izzət elədilər. Ağ çadır qurdular, iri xalı döşədilər, ağ qoyunlar kəsdilər, yeddiillik al şərab içirdilər. Onları götürüb təkurun yanına gətirdilər. Təkur taxt üzərində oturmuşdu. Yüz kafir altdan yaraqlanıb, üst-dən geyinmişdi. Qanturalı meydanı yeddi dəfə dolanıb gəldi.

Qız meydanda bir köşk düzəltdirmişdi. Yanında olan bütün qızlar al geyinmiş, təkə özü sarı rəngli don geymişdi. Yuxarıdan tamaşa edirdi. Qanturalı gəldi, böyük quldur dəstəli təkura salam verdi. Təkur salam aldı. İri xalı döşədilər, oturdu. Təkur deyir: “İgid, hardan gəlirsən?”. Qanturalı yerindən durub gəldi. İrəli sıçrayıb, ağ alnını açdı. Ağ biləklərini sığallayıb dedi ki:

Qarşıdakı uca dağını aşmağa gəlmişəm!
Aşqın-daşqın sularını keçməyə gəlmişəm!
Dar ətəyinə, gen qoltuğuna sığınıb gəlmişəm!
Allahın əmri ilə, peyğəmbərin rəyi ilə
Qızın Selcan xanımı almağa gəlmişəm!

Təkur deyir: “Bu igidin sözü ötkəmdir, əgər əlində hünəri də varsa... Bu igidi anadangəlmə soyundurun!”. Soyundurdular. Qanturalı qızılı incə kətan bezini belinə sarıdı. Qanturalını çəkib meydana gətirdilər.

Qanturalı gözəl və ağıllı bir igid idi. Oğuzlarda dörd igid üzörtüyü ilə gəzirdi. Biri Qanturalı, biri Qaraçəkir və oğlu Qırxqınıq, bir də Boz ayğırılı Beyrək idi. Qanturalı niqabını yana atdı. Qız köşkdən baxırdı. Belbağısı boşaldı, ehtirasdan övsəl olmuş dana kimi ağzının suyu axdı. Yanındakı qızlara dedi: “Kaş Allah-Təala atamın könlünə rəhm salsın, kəbin kəsdirib məni o igidə versin. Bunun kimi igid heyfdir ki, o heyvanların əlində həlak ola!”.

Bu zaman dəmir zəncirli buğanı gətirdilər. Buğa diz üstə çökdü, buynuzu ilə bir mərmər daşı ovdu, pendir kimi diddi. Kafirlər deyir: “İndi igidi atıb-yıxacaq, yerə sərrib pırdanağını çıxaracaq. Yıxılsın Oğuz elləri! Bir qızdan ötrü qırx igidlə bir bəy oğlunun ölməsi nəyə lazımdır?”. Bunu eşidəndə qırx igid ağlaşdı. Qanturalı sağına baxdı, qırx igidini ağlar gördü. Soluna baxdı, yenə ağlayırdılar. Dedi: “Hey, qırx dostum, qırx yoldaşım, niyə ağlayırsınız? Köklənmiş qopuzumu götürün, tərifləyin, məni!”. Burada qırx igid Qanturalını öyüb-tərifləmiş, görək, xanım, necə tərifləmişdir:

Sultanımız Qanturalı, qalxıb yerindən durmadınmi?
Qarayallı Qazlıq atını minmədinmi?
Arqubeldə, Ala dağda quş ovlayıb,
Atanın ev-eşiyinə qayıdan baş
Qaravaşları inək sağanda görmədinmi?
“Buğa, buğa!” dedikləri qara inəyin buzovu deyildirmi?
İgid ərler sənin döyüşündən qorxurdu...
Odur, Sarı donlu Selcan xanım köşkdən baxır,
Kimə baxsa, öz eşqiylə oda yaxır!

Qanturalı Sarı donlu qızın eşqi ilə bir “hu!” dedi. “Əyə, buğanızı buraxın gəlsin”, – dedi. Buğanın zəncirini açıb boş buraxdılar. Buynuzu almaz süngü kimi olan buğa, Qanturalının üstünə cumdu.

Qanturalı Məhəmmədin əziz adına salavat çəkdi. Buğanın alnına elə bir yumruq vurdu ki, dalı üstə çökdürdü. Yumruğunu alnına dayadı, sürüb meydanın başına çıxardı. Çox çalışdılar: nə buğa, nə də Qanturalı üstün gəlirdi. Buğa yavaş-yavaş yorulmağa başladı. Ağzı köpükləndi. Qanturalı deyir: “Bu dünyanı igidlər ağılla tapmışlar. Bunun önündən sıçrayım, nə hünərim varsa, bundan sonra göstərim!”. Adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi. Buğanın qabağından qaçdı, buğa buynuzu üstündə qalxdı. Qanturalı buğanı quyruğundan tutub, üç dəfə yerə vurdu. Buğanın sümükləri sındı. Basıb boğazladı. Bıçaq çıxarıb dərisini soydu. Ətini meydanda qoyub, dərisini təkurun qabağına gətirdi, dedi: “Sabah qızını mənə verirsən”. Təkur dedi: “Aya, qızı verin, şəhərdən qovun, çıxsın-getsin!”. Təkurun qardaşı oğlu vardı, dedi: “Heyvanların başı aslandır, onunla da oyun göstərsin, qızı ondan sonra verək!”.

Getdilər, aslanı çıxarıb meydana gətirdilər. Aslan hayqırdı, meydanda nə qədər at vardısı, qan qaşandı. İgidlər dedilər: “Buğadan qurtardı, aslandan necə qurtulacaq?”. Ağlaşdılar. Qanturalı igidlərini ağlar gördü, dedi: “Əyə, al qopuzumu ələ alıb, məni tərifləyin! Sarıdonlu qızın eşqi ilə bir aslandan dönümmü?” Yoldaşları burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışlar:

Sultanımız Qanturalı,
Ağ qamışlıq içində
Sarı gönlü daylar basan,
Şah damarını dəlib, qanın soran,

Quduz aslan gələndə belini бүkdün.
Qara buğra gələndə nə yorulub-düşdün?
Uca-uca dağlardan xəbər aşar,
Qanlı, daşqın suların hənir keçər,
Qalın Oğuz ellərinə xəbər gedər,
Qanlı qoca oğlunun nə etdiyini deyərlər:
Qara buğraya diz çökdürməmiş,
Quduz aslan gələndə belini bükmüş,
Qara buğra gələndə nə döyülmüş?!
Böyük-küçük arasında söz-söhbət olar,
Qarı-qoca qalmaz, – şayiə yayılır.
Ağ saqqallı atanın belini bükülər,
Qarıcıq olmuş anan qan-yaş tökər.
Ay xan, qalxıb yerindən durmasan,
Cəllad qılıncının altındadır ənsən.
Qəflətən gözəl başını kəsərlər.
Aşağıdan yuxarıya baxmırsanmı?
Qarşına iri qaz gəlib, şahini atmırsanmı?
Selcan xanımın işarəsini görmürsənmi?
“Dəvə burnunda əzilər” dedilər, – bilmirsənmi?
Sarı donlu Selcan xanım köşkdən baxar,
Kim ona baxsa, eşqiylə oda yaxar!

Qanturalı Sarı donlu qız eşqinə bir “hu!” deyib ayağa durdu. Fikirləşdi: “Aya, mən bu dəvənin burnundan yapışsam, qızın sözü ilə yapışdı, – deyərlər. Sabahı Oğuz ellərinə xəbər gedər ki, dəvə əlində girinc olmuşdu, qız xilas elədi”. Sonra dedi: “Aya, qolca qopuzumu çalın, tərifləyin mənə!. Yaradan Allaha sığındım. Bir buğradan dönümmü? Allah qoysa, bunun da başını kəsdim!”.

İgidləri Qanturalını öyüb-tərifləmiş, görək, xanım, nə soylamışlar:

Sərt qayalar başında yuva quran,
Ulu Tanrıya yaxın uçub qanad vuran,
Mancanaq daşı tək qıjıldayıb yerə enən,
Duru gölün ördəyini şığıyıb alan,
Su dibinə girən quşu dartıb üzən,
Qarnı acan zaman qalxıb süzən,
Bütün quşların sultanı çal qaraquş

Özünü heç sağsağana vurdurarmı?
İgid ərlər döyüş günü ölümündən qorxarmı?
Sarı donlu Selcan xanım köşkdən baxar,
Kimə baxsa, öz eşqiylə oda yaxar!..

Sarı donlu qız eşqinə hayqıran Qanturalı adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi. Dəvəyə çiyini ilə bir zərbə vurdu, dəvə bağırdı. Bir də vurdu, dəvə ayaq üstə dura bilmədi, yıxıldı. Qanturalı dəvəni basıb, iki yerdən kəsdi, doğradı. Arxasından iki qayış çıxartdı, təkurun qabağına tulladı. Dedi: “Döyüşçülərin oxqabısının bağı, üzəngisinin qayışı üzüləndə tikməyə gərək olar”.

Təkur deyir: “Vallah, bu igidi gözüm gördü, könlüm sevdi”. Qırx yerdə otaq qurdurdu. Qırx yerdə böyük, qırmızı bəy-gəlin otağı tikdir-di. Qanturalı ilə qızı gətirib otağa saldılar.

Ozan gəldi, gəlin havası çaldı. Oğuz igidinin sinəsi qabardı, qılıncını çıxarıb yeri çaldı-çapdı. Dedi ki, yer kimi çatlayım, torpaq kimi sovrulum, qılıncımla doğranım, oxuma sancılım, oğlum doğul-masın, doğularsa, on günlük olmasın, əgər bəy atamın və xanım anamın üzünü görməmiş bu otağa girib yatsam. Çadırının iplərini açdı. Dəvələrini nərildətdi, atlarını kişnətdi. Gecəni gündüzə qatdı, köçdü...

Yeddi gün yeddi gecə gedib, oğuz yurdunun sərhədinə çıxdılar. Çadır qurdular. Qanturalı deyir:

Hey, qırx dostum, yoldaşım!
Qurban sizə mənim başım!
Allah-taala yol verdi, getdim.
O üç quduz heyvanı öldürdüm.
Sarı donlu Selcan xanımı alıb gəldim.
Xəbər verin, atam məni qarşılсын!

Qanturalı baxdı gördü ki, bu dayandıqları yerdə ququ quşları, durnalar, turaclar, kəkliklər uçurlar. Soyuq-soyuq sular, çayırlar-çəmənler... Selcan xanım bu yeri sevdi, bəyəndi. Düşdülər, kef məclisi qurdular. Yedilər, içdilər.

O zamanlar oğuz igidlərinə nə bəla gəlirdisə, yuxudan – yatmaqdan gəlirdi. Qanturalının yuxusu gəldi, yatdı. O, yatarkən qız fikirləşdi: “Mənim aşıqlərim çoxdur. Birdən xəlvətcə gəlib, igidimi tutub öldürərlər! Ağ üzlü mən gəlini tutub yenə ata-anamın evinə apararlar!”. Ona görə də Qanturalının atını gizlicə yəhərlətdi. Özü də

altdan yaraqlanıb üstdən geyindi. Süngüsünü əlinə aldı, bir yüksək yerə çıxıb gözlədi.

Xanım, deyəsən, təkur peşman olmuşdu. “Elə üç heyvan öldürdüyü üçün təkə-bircə qızcığazımı aldı getdi”, - deyə fikirləşdi. Gizlincə qara donlu, göy dəmir qılıncı altı yüz kafir seçdi. Gecə-gündüz at sürdülər. Birdən gəlib Qanturalıgil düşən yerə çatdılar. Qız hazır idi. Baxdı, lap irəli gəlmişdilər. Atını oynadıb, Qanturalının üstünə gəldi. Soyladı, görək, xanım, nə soylayıb dedi:

Qafil olma, qara başını qaldır, igid!
Ala-qıyma, gözəl gözünü aç, dur, igid!
Qolların və ağ əllərin bağlanmadan,
Ağ alnın qara yerlərə çırpılmadan,
Bircə anda gözəl başın kəsilmədən,
Qızıl qanın yer üzünə tökülmədən,
Düşmən çatdı, yaxındadır,
Nə yatırsan, ayağa qalx!
Sərt qayalar oynamadan yer ovuldu.
Qoca bəylər heç ölmədən el boşaldı.
Qoşularaq-qovuşaraq dağdan endi,
Bir sırada düzülərək üzərinə düşmən gəldi.
Yatmağa yer-yurdmu tapdın, sənə nə oldu?

- deyə çağırırdı. Qanturalı gərənəşib oyandı, durdu. Deyir: “Nə söylərsən, gözəl!” Selcan xanım: “İgidim, üstünə düşmən gəlib. Oyatmaq məndən, savaşıb hünər göstərmək səndən!” dedi. Qanturalı gözünü açdı, göz qapaqlarını qaldırıb baxdı. Gördü gəlin at üzərindədir; geyinmiş, süngüsü də əlində. Yeri öpdü. Dedi: “Aməna və sədəqna! Allahın qapısında mətləbimiz yerinə yetdi”. Təmiz suda yuyundu. Ağ alnını yerə qoydu, iki rükət namaz qıldı, atına mindi. Adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi. Qara donlu kafirin üstünə at sürdü, irəli getdi. Selcan xanım at oynatdı. Qanturalının önünə keçdi. Qanturalı deyir: “Gözəl, hara gedirsən?”. Deyir: “İgid bəy, baş salamat olsa, papaq tapılmazmı? Bu gələn düşmən qatı düşməndir. Vuruşaq, döyüşək: ölənimiz ölsün, diri qalanımız evə gəlsin!”. Burada Selcan xanım at saldı, qırılanı qırdı, qaçanı qovmadı, “aman” deyəni öldürmədi. Elə sandı ki, düşmən basıldı. Qılıncının qəbzəsi qan çadıra gəldi. Qanturalını tapa bilmədi.

Elə bu zaman Qanturalının ata-anası gəlib çıxdı. Gördülər ki, bu “gəlin” deyilən adamın qılıncının qəbzəsi qanlıdır, oğulları görünmür. Xəbər bildilər, görək, necə xəbərləşdilər. Anası deyir:

Anam gəlin, qızım gəlin,
Sübh tezdən öz yerindən durub gəldin,
oğlumuzu tutdurdunmu?
Xəbərsizcə gözəl başını kəsdirdinmi?
“Xanım ana, bəy ata!” deyib inlətdinmi?
Sən gəlirsən, bir balam görünmür,
Bağrım yanır, öz dilinlə xəbər ver mənə!
Dərddi başım qurban olsun, gəlin, sənə!

Qız bildi ki, gələnlər qayınanası və qayınatasıdır. Qamçı ilə işarə elədi ki, otağa keçin, harada qarmaqarışıqlıq varsa, toz varsa, harada qarğa-quzğun dolaşırsa, Qanturalını orada axtarım. Atını mahmızladı. Bir yüksək yerə çıxdı, gözlədi; gördü ki, bir dərənin içində toz gah yığılır, gah dağılır. Oraya gəldi; gördü ki, Qanturalının atını oxlamışlar. Gözünün qapağı sıyrılmış, üzünü qan bürümüşdür. Axmaqda olan qanını silir. Kafirlər qılınc siyirib üstünə toplaşır, o isə onları qabağına qatıb qovur.

Selcan xanım bunu belə gördü, içinə od düşdü. Bir bölük qaza şahin girən kimi kafirlərin üstünə at saldı. Kafirlərin bir ucundan qırıb o biri ucuna çıxdı. Qanturalı baxdı gördü ki, kim isə düşməni qabağına qatıb qovur. Selcan olduğunu bilmədi, qəzəbləndi. Bu vaxt soylamış, görək, xanım, nə soylayıb-demişdir:

Qalxıb yerindən duran igid, nə igidsən?
Qarayallı Qazlıq ata minən igid, nə igidsən?
Qəfildən başlar kəsən,
İzinsiz döyüşə girən igid, nə igidsən?
İzinsiz döyüşə girmək bizim eldə eyibdir.
Çıx, get! Qızılquş olaraq uçummu?
Saqqalından, boğazından tutummu?
Qəfildən sənin başını kəsimmimi?
Al qanını yer üzünə tökümmü?
Qara başını atının tərəkindən asımmı?
Ay xatası çatmış igid, nə igidsən, qayıt, dön geri!

Qanturalı deyir: “Yox, əlbəttə, öldürməliyəm!”. Qız hirsələnib dedi: “Ay əbləh oğlu, əbləh! Mən aşağı qulpa yapışıram, sən yuxarı qulpa yapışırsan. Ay əbləh oğlu, oxla ya qılıncla vuruşursan? Bəri gəl, danışaq!”. Atını sürüb bir yüksək yerə çıxdı. Oxqabından doxsan oxunu yerə tökdü. İki ox seçib, dəmir ucluqlarını çıxardı: birini gizlətdi, birini əlinə götürdü. Dəmir ucluqlu oxla atmağa ürəyi gəlmədi. Dedi: “İgid, oxunu at!” Qanturalı dedi: “Qızların yolu birincidir, əvvəlcə sən at!”. Qız bir oxu elə atdı ki, Qanturalının başındakı bit ayağına yığıldı. Qanturalı ox atmadı, irəli gəlib Selcan xanımı qucaqlayıb barışdı; öpüşdülər. Qanturalı soylamış, görək, nə soylamışdır:

Par-par yanan, parıldayan incə donlum!
Yeriyəndə yerə qədəm basmayan,
Qar üstünə qan dammış tək al yanaqlım!
Qoşa badam sığmayan dar ağızlım!
Qələm ilə rəssam çəkən qara qaşlım!
Hörükləri qırx tutamlıq qara saçlım!
Aslan nəslı, sultan qızı,
Heç mən səni öldürməyə qıyardım?
Öz canıma qıyardım, sənə qiymazdım;
mən səni sinayırdım, -dedi.

Selcan xanım burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Qalxaraq yerimdən durardım,
Qarayallı Qazlıq atıma minərdim.
Atamın dik çadırından çıxardım.
Arqubeldə, Ala dağda ov ovlardım.
O yerlərdə sığın-keyik qovardım.
Yay dartanda bir oxla neyləyərdim?
Dəmir ucluqsuz oxla, igid, səni sınırdım,
Mən səni öldürməyə, igidim, heç qıyardım?..

Onlar yaxına gəldilər. Qucaqlayıb qol-boyun oldular, şirin-şirin öpüşdülər. Ağ-boz atlarını minib çapdılar, bəy atasının yanına çatdılar. Atası oğlunu gördü, Allaha şükürlər elədi. Qanlı qoca öz oğlu və gəlini ilə oğuz yurduna girdi. Böyük və gözəl çəmənlikdə çadır qurdurdu. Atdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirdi. Toy etdi. Qalın Oğuz bəylərini çağırıb əzizlədi...

Qanturalı qızıl tağlı günlüyünü qurdurub, gəlin otağına girdi, muradına-arzusuna çatdı.

Dədəm Qorqud gəlib qopuz çaldı. Boy boyladı, soy soyladı. İgidlərin başına gələnləri söylədi:

İndi hanı dediyim bəy ərənlər?
Dünya mənimdir deyənlər?
Əcəl aldı, yer gizlətdi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya!
Əcəl gəldikdə təmiz imandan ayırmasın, –
Allah səni namərdə möhtac etməsin!
Allah verən ümidin üzülməsin!
Ağ alnın önündə beş kəlmə dua etdik, qəbul olsun!
“Amin!” deyənlərin üzünü görəsən!
Yığışdırsın, saxlasın Allah günahınızı,
adı gözəl Məhəmməd Mustafaya bağışlasın, xanım, hey!!!

Səhər çağı sərt yerdə tikilən hündür evli!
Atlasdan yapılmış göy alaçıqlı!
Tövlə-tövlə çəkilən şahənə atlı!
Çağıranda hay verən, yolu çavuşlu!
Süfrəsindən yağ tökülən, bol nemətli!
Bütün igidlərin arxası, yoxsulların ümidi!
Türküstanın dirəyi! Tüklü quşun balası!
Amit soyunun aslanı! Qaracığın qaplanı!
Dövlətli xan, mənə kömək!
Qoşun ver, məni atamın dustaq olduğu qalaya göndər!

Bayındır xan əmr etdi: “İyirmi dörd vilayətin bəyləri gəlsin! Birincisi, Dəmir qapı Dərbənd bəyi, qarğı süngü ucunda ər böyükdən, döyüşə girəndə “kimsən” deyə soruşmayan Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz səninlə birlikdə getsin! Ayğırgözlüdə at üzürən, əlli yeddi qalanın kilidini sındıran İlək Qoca oğlu Tüləkvuran birlikdə getsin! Qoşa bürcdən qayın oxu dayanmayan Yağrınıcı oğlu Elalmış səninlə birlikdə getsin! Üç dəfə düşməni görməsə, qan ağlayan Doğsun oğlu Rüstəm səninlə getsin! Əjdahalar ağzından adam alan Dəli Vuran birlikdə getsin! “Yerin bir ucundan o biri ucuna çatım!” – deyən Savğan Sarı səninlə getsin!...”

Sayılaqla oğuz igidləri tükənməz. Bayındır xan iyirmi dörd vilayətin pəhləvan əylərini Yeynəyə belə yoldaş etdi. Bəylər yığışib, hazırlıq gördülər. Birdən o gecə Yeynək yuxu gördü. Yuxusunu yoldaşlarına soyladı, görək, xanım, nə dedi: “Bəylər, dərddə başım-gözüm yatmışkən yuxu gördü. Ala gözümü açanda dünyanı gördüm. Ağ-boz atlar çapdıran alpanları gördüm. Ağ işıqlı igidləri yanıma saldım. Ağ saqqallı Dədə Qorquddan öyüd aldım. Qarşısındakı uca dağları aşdım. İrəlidə uzanan Qara dənizi gördüm. Gəmi düzəltmədim; köynəyimi çıxarıb, yelkən qurdum. Qabaqdakı dənizi üzüb keçdim. O tərəfdəki uca dağın bir yanında alnı-başı balqara bənzəyən bir kişi gördüm. Qalxıb yerimdən durdum. Qarğı dilli iti süngümü qapıb, o kişiyyə sarı getdim. Qarşından o kişiyyə sancmaq istədiyim zaman gözucu ona baxdım; tanıdım, dayım Əmən imiş. Dönüb o kişiyyə salam verdim. “Oğuz ellərində kimlərdənsən?” – dedim. Göz qapaqlarını qaldırıb, üzümə baxdı. “Oğul, Yeynək, haraya gedirsən?” – dedi. Mən dedim: “Düzmürd qalasına gedirəm. Atam orada dustaq imiş”. Burada dayım mənə soyladı:

Təkur onun da çomağını qarmalayıb aldı. Onu da güzrlə vurdu. O da Qazlıq atını döndərib qayıtdı. Xanım, iyirmi dörd vilayətin bəyi təkurun əlində məğlub oldu.

Sonra cavan, təzəcə igid olan Qazlıq Qoca oğlu Yeynək Allaha sığındı. Qüdrətli Allahı təriflədi:

Ucalardan ucasan,
Kimsə bilməz necəsən, əziz Allah!
Anadan doğulmadın, sən atadan olmadın.
Heç kimin malını yemədin,
Kimsəyə güc etmədin.
Hər yerdə əhədsən, Allahü səmədsən!
Adəmə sən tac qoydun,
Şeytana lənət etdin.
Bir günaha görə qapından qovdun.
Nəmrud göyə ox atdı.
Qarnı yarıq balığı qarşıya tutdun.
Böyüklükdə həddin yox,
Sənin boyun-qəddin yox,
ya bədənin, cəddin yox!
Vurduğunu ulatmayan ulu Tanrı!
Basdığını bildirməyən bəlli Tanrı!
Apardığını göyə yetirən əziz Tanrı!
Qəzəbləndiyini batırıb-boğan acıqlı Tanrı!
Birliyinə sığındım, qadir Tanrı!
Qara donlu kafirə qarşı at sürürəm,
İşimi sən başa vur, sən kömək et!

Həmin dəmdə atını irəli sürdü. Yel kimi yetişdi, yeləm kimi yapışdı. Kafirin çiyinə bir qılınc vurdu. Geyim-kecimini doğradı. Altı barmaq dərinliyində yara vurdu. Qara qanı şoruldayıb axdı. Qara inək gönündən tikilmiş çəkmələri qanla doldu. Qara başı dumanlandı, fırlandı. Dərhal döndü, qalaya qaçdı. Yeynək arxasından çatdı. Hasar qapısından girən yerdə böyük, iti polad qılıncını ənsəsinə elə vurdu ki, başı top kimi yerə düşdü. Ondan sonra Yeynək atını döndərib, qoşunun içinə gəldi.

Qazlıq qocanı dustaqlıqdan çıxartdılar. “Hey, bəy igidlər, kafiri kim öldürdü?” deyər soruşan Qazlıq qoca soylamış, görək, xanım, nə soylamış-demişdir:

BASATIN TƏPƏGÖZÜ ÖLDÜRDÜYÜ BOY

Xanım, bir gün oğuzlar xəbərsiz otururkən yurdlarına düşməngəldi. Onlar gecəylə qorxub köçdü. Qaçıb gedərkən Aruz qocanın körpə oğlu düşüb yolda qalır, bir şir tapıb götürür, bəsləyir...

Bir müddətdən sonra oğuz camaatı yenə öz yurduna qayıtdı. Oğuz xanın ilxıcısı gəlib xəbər gətirdi. Deyir: “Xanım, qamışlıqdan bir şir çıxır, sıçrayıb qaçmağı adam kimidir, atı vurub-basır, qanını sümürür”.

Aruz deyir: “Xanım, bu bəlkə yerimizdən qaçanda düşüb itən körpə oğlumdur?”. Bəylər atlandılar. Şirin yatağı üzərinə gəldilər. Şiri qaçırıb, oğlanı tutdular. Aruz oğlanı evinə gətirdi. Şadlıq etdilər. Yemək-içmək oldu. Amma oğlanı nə qədər saxlayıb-ovundurdularsa, durmadı, şirin yataq yerinə qaçdı. Yenidən tutub gətirdilər.

Dədəm Qorqud gəldi. Dedi: “Oğlum, sən insansan. Heyvanla həmsöhbət olma. Gəl, yaxşı atlar min, yaxşı igidlərlə iş yürüt! Böyük qardaşının adı Qıryan Səlcikdir, sənin adın Basat olsun! Adını mən verdim, yaşını Allah versin!”.

Oğuz camaatı bir gün yaylağa köçdü. Aruzun bir çobanı vardı. Qonur Qoca Sarı çoban deyərtilər adına. Oğuzların önündə bundan əvvəl kimsə köçməzdi. Uzun bulaq deyilən məşhur bir bulaq vardı. O bulağa pərilər qonmuşdu. Birdən qoyunlar ürkdü. Çoban qabaqdakı təkəyə hirsələndi, irəli getdi. Gördü ki, pəri qızlar qanad-qanada bağlayıb uçurlar. Çoban öz yapıncısını üzərlərinə atdı. Pəri qızının birini tutdu. Tamah salıb, qucaqladı... Qoyun ürkməyə başladı. Çoban qoyunun qabağına qaçdı. Pəri qızı qanad çalıb uçdu. Dedi: “Çoban, il tamam olanda mən-dəki əmanətini gəl, al! Amma oğuzların başına bəla gətirdin!” Çobanın içinə qorxu düşdü. Amma qızın ayrılığından bənizi saraldı.

Zaman gəldi, oğuzlar yenə yaylağa köçdülər. Çoban yenə bu bulağa gəldi. Yenə qoyun ürkdü. Çoban irəli gəldi. Gördü ki, bir ət toplusu yatır, par-par parıldayır. Pəri qızı gəlib dedi: “Çoban, əmanətin budur, gəl götür! Amma Oğuzun başına bəla gətirdin!” – dedi. Çoban bu ət topasını görəndə təəccübləndi. Geri dönüb, sapand daşına tutdu. Vurduqca böyüdü; çoban həmin yığnağı qoydu, qaçdı; qoyunların ardınca düşdü.

Sən demə, o zaman Bayındır xan bəylərlə gəzməyə çıxıbmiş. Bu bulağın üstünə gəldilər. Gördülər ki, bir təəccüblü şey yatır, başı-

Təpəgöz onların qarşısını alıb, yeddi dəfə geri oturtdu. Oğuz yurdu Təpəgözün əlində əsir-yesir olub qaldı. Gedib Dədə Qorqudu çağırırlar. Onunla danışdılar: “Gəlin, pay ayıraq, xərac verək!” – dedilər. Dədə Qorqudu Təpəgözün yanına göndərdilər. Gəldi, salam verdi. Deyir: “Oğul, Təpəgöz, oğuz yurdu əlində əsir olub, viran qaldı. Sənin ayağına məni göndəriblər. Sənə vaxtaşırı pay verək, deyirlər”. Təpəgöz dedi: “Gündə altmış adam yığıb verin yeməyə!”. Dədə Qorqud deyir: “Bu hesabla sən adam qoymaz, hamını qırarsan. Amma gündə iki adamla beş yüz qoyun verə bilərik!”.

Dədə Qorqud belə deyəndə Təpəgöz deyir: “Yaxşı, elə olsun! Lakin mənə həm də iki adam verin, yeməyimi bişirsin, mən yeyim!”.

Dədə Qorqud döndü, oğuz yurduna gəldi. Dedi: “Bunlu qoca ilə Yapaqlı qocanı Təpəgözə verin, xörəyini bişirsin! Bir də gündə iki adamla beş yüz qoyun istəyir”. Camaat razılaşdı. Dörd oğlu olan birini verdi, üçü qaldı. Üç oğlu olan birini verdi, ikisi qaldı. İki oğlu olan birini verdi, biri qaldı.

Qapaqqan adlı bir kişi vardı. İki oğlu vardı. Bir oğlunu vermiş, biri qalmışdı. İndi növbə dolanıb ona çatmışdı. Anası fəryad edib zar-zar ağladı. Sən demə, xanım, Aruz oğlu Basat harasa döyüşə gedibmiş; bu zaman gəlib çıxdı. Oğlanın anası dedi: “Basat indi çapqınçılıqdan gəlib. Gedim, bəlkə mənə bir əsir verdi, oğulcuğazımı qurtara bildim”.

Basat qızıl naxışlı günlüyünü qurub oturmuşdu ki, gördülər bir qadın gəlir. İçəri, Basatın yanına gəldi, salam verdi, ağladı. Dedi:

Ovuclarına sığmır lələkli oxun,
Yekə təkə buynuzundan bərk yayın var.
İç Oğuzda, Daş Oğuzda bəllidir adın,
Aruz oğlu, igid Basat, kömək et mənə!

Basat deyir: “Nə istəyirsən?”. Qadın deyir: “Vəfasız dünyada bir kişi meydana çıxıb. Oğuz elini yaylağa köçməyə qoymadı. Böyük iti polad qılınclar bir tükünü kəsə bilmədi. Qarğı nizə oynadanlar dərisini dələ bilmədi. Qayın ağacından düzəlmiş oxları atanlar ona kar etmədilər. İgidlərin başçısı Qazana bir zərbə vurdu. Qardaşı Qaragünə onun əlində əzildi. Bıgı qanlı Bügdüz Əmən onun əlində döyüldü. Ağ saqqallı atan Aruza qan qusdurdu. Meydanda qardaşın Qıyan Səlcikin ödü yarıldı, can verdi. Qalın Oğuz bəylərinin də kimini şikəst etdi, ki-

At ağızlı Aruz qocanın evinə çapar gəldi. Ona Basatın sevinc xəbərini verdi: “Muştuluq! Oğlun Təpəgözü öldürdü!”.

Qalın Oğuz bəyləri yetişdilər. Salaxana qayasına gəldilər. Təpəgözün başını ortaya gətirdilər.

Dədəm Qorqud gəlib şadlıq havası çaldı. Mərd igidlərin başına nə gəldiyini dedi-danışdı. Eləcə də Basata xeyir-dua verdi:

Qara dağa yetəndə sən, keçid versin!

Aşqın-daşqın sular keçsən, keçid versin! İgidliklə qardaşının qanını aldın. Qalın oğuz bəylərini fəlakətdən qurtardın. Qadir Allah üzünü ağ etsin, Basat! -dedi.

Sizə də xeyir-dua verək, xanım:

Ölüm gəldikdə sizi pak imandan ayırmasın!

Günahınızı adı əziz Məhəmməd Mustafaya

bağışlasın, xanım, hey!

Qazan bəy dedi: “Bu hünər atındır, ya igidindir?”. Dedilər: “Xanım, igidindir!”. Xan dedi: “Yox, at işləməsə, ər öyünməz. Hünər atındır”. Bu söz Bəkilə xoş gəlmədi. Dedi: “İgidlər içində bizi bədnam edib, quşqunumuzadək palçığa batırdın”. Bayındır xanın hədiyyəsini önünə qoydu; xandan küsdü, divandan çıxdı. Atını gətirdilər. Ala gözlü igidlərini də götürüb evinə gəldi. Oğlanları qarşısına gəldi, onları oxşamadı. Ağ üzlü xanımı ilə danışmadı. Qadın burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Qızıl taxtımın yiyəsi, igid bəyim!
Göz açaraq gördüyüm,
Könül verib sevdiyim,
Qalxaraq yerindən durub gəldin.
Ala gözlü igidlərini yanına saldın.
Arqubeldən, Ala dağdan gecə aşdın.
Coşğun axan gözəl sudan gecə keçdin.
Ağ alınlı Bayındır xanın divanına
gecə getdin, bəylər ilə yedin-içdin.
Hərə öz qohum-qardaşı ilə deyib-güldümü?
Qəriblikdə təklənmək xətrinə dəydimi?
Hanı, xanım, altında yaxşı atın yoxdur!
Alnını örtən qızıl işıqlı zirehin yoxdur!
Ala gözlü bəylərini oxşamırsan,
Ağca üzlü sevgililə danışmırsan,
halın niyə belədir?

Bəkil soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Qalxaraq yerimdən durub getdim,
Qarayallı gözəl Qazlıq atı mindim.
Arqubeldən, Ala dağdan gecə keçdim.
Coşğun axan gözəl sudan ötüb-keçdim.
Ağ alınlı Bayındırın divanına çapar yetdim.
Ala gözlü bəylərlə yedim-içdim.
Hər kəsi öz qohum-qardaşıyla mehriban gördüm.
Bizdən tamam üz döndərəbirdir xan, gördüm.
Elimi-günümü köçürüb gəlin,
Doqquz tümənlik Gürcüstana gedək,
Oğuz elindən üz döndərdim, qəti bilin!

Arvadı deyir: “İgidim, bəy igidim! Padşahlar Allahın kölgəsidir. Padşahına ağ olanın işi düz gətirməz. Təmiz ürəkdə pas olsa, şərab açar. Sən gedəli, xanım, çılpaq qalan uca dağların ovlanmayıbdır. Ova atlan çıx, könlün açılısın!”

Bəkil gördü ki, arvadın ağı-başı yaxşıdır. Qazlıq atını çəkdirib mindi. Ova getdi.

Ov ovlayıb gəzərkən qabağına bir yaralı keyik çıxdı. Bəkil onun üstünə at saldı. Buğanın arxasından yetişdi. Yay kirişini boynuna atdı. Buğa acıqlanmışdı. Özünü uca bir yerdən atdı. Bəkil atın cilovunu saxlaya bilməyib, keyiklə bərabər uçundu. Sağ oyluğu qayaya toxunub sındı. Bəkil ayağa durub ağladı. Dedi: “Böyük oğlum, böyük qardaşım da yoxdur!..” Sonra paltarının qolundan bez çıxarıb, atının tərkindəki qayışları dartıb qırdı. Qaftanının altından ayağını ata bərk sarıdı. Var qüvvəsi ilə atının yalına sərildi. Ovçulardan ayrı düşmüş Bəkilin sinəbağısı sürüşüb boğazına keçdi. Yaşadığı sahəyə yaxınlaşdı. Oğlu İmran pəhləvan atasının qarşısına gəldi. Gördü bənizi saralmışdır, sinəbağı boğazına keçmişdir. Oğlan burada Bəkilin yoldaşlarını soruşub soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Qalxaraq yerindən durub gəldin,
Qara yallı gözəl Qazlıq atını mindin.
Yalçın uca dağlar ətəyinə ova getdin.
Qara donlu kafirlərlə rastlaşdınmı?
Ala gözlü igidlərini qırdırdınmı?
Öz dilinlə bir neçə söz söylə mənə!
Qara başım qurban olsun, ağam, sənə!

Bəkil oğluna soylamış, görək, xanım, nə soylamış, demişdir:

Oğul, ay oğul!
Qalxıb yerimdən durdum, gəldim.
Uca dağların döşünə ova çıxdım.
Qara donlu kafirlərə uğramadım.
Ala gözlü igidlərimi qırdırmadım.
Sağ-salamatdır, igidlərim, qəmlənmə!
Üç gündür ki, əhvalım yox, xəstəyəm!
Oğul, at üzərindən götür mənə, yatağa sal! dedi.

Aslan balası yenə aslandır. Atasını atın üstündən qamarlayıb tutdu, yatağına gətirdi; cübbəsini üzərinə atdı. Qapını örtüdü.

Bu yandan igid bəylər gördülər ki, ov pozulmuşdur; hər biri öz evinə gəldi.

Bəkil beş gün öz divanına çıxmadı. Ayağının sındığını kimsəyə demədi. Bir gecə döşək üstündə bərk-bərk inlədi, ah-vay etdi. Arvadı dedi: “İgid bəyim, sürü ilə düşmən gəlsəydi qorxmazdın. Atına iti ox dəysəydi, əyilməzdin. Adam öz qucağında yatan arvadına da sirrini deməzmi? Sənə nə olub? Bəkil dedi: “Gözəl, atdan düşdüm, ayağım sındı”.

Arvad əlini əlinə vurub qaravaşa xəbər verdi. Qaravaş da çıxıb qarışıya söylədi. Otuz iki dişdən çıxan söz bütün camaat arasında yayıldı: “Bəkil atdan yıxılıb, ayağı sınıbdır...”

Deyənlənə görə, kafirin casusu vardı. Bu xəbəri eşidib getdi, təkürə xəbər verdi. Təkür deyir: “Qalxıb yerinizdən durun, yatan yerdə Bəkil bəyi tutun! Ağ əllərini qollarından bağlayın. Gecikmədən gözəl başını kəsin. Al qanını yer üzünə tökün. Elini-yurdunu çarıb talayın. Qızgəlinini əsir edin!”.

Bəkilin də orada casusu vardı. Bəkilə xəbər göndərdi. Dedi: “Başınıza çarə eyləyin, üstünüzə düşmən gəlir”. Bəkil yuxarı baxdı; “Göy uzaq, yer də bərk!” deyə düşündü. Oğlunu yanına çağıraraq soylamış, görək, xanım, nə soylayıb, demişdir:

Oğul, oğul, ay oğul!
Qaranlıq çökmüş gözümün işığı oğul!
Güclü belimin qüvvəsi oğul!
Gör axırda nələr oldu,
Mənim başıma nələr gəldi.
Oğul, qalxaraq yerimdən durub getdim,
Boynu sınısın, o gözəl Al ayğırı mindim,
Ov ovlayıb quş vurarkən yoruldu,
sürüşərək məni yerə vurdu.
Sağ oyluğum sındı.
Gör, bəlalı başıma nələr gəldi.
Uca dağlardan xəbər aşmışdır,
Aşqın-daşqın sülardan xəbər keçmişdir.
Dəmir Qapı Dərbənddən xəbər getmişdir.

Bəkil deyir: “Ölüm ağzın üçün, oğul! Bəlkə də mənim keçmiş günlərimi xatırlatmayacaqsan...Aya, geyimimi gətirin, oğlum geysin! Al ayğırımı gətirin, oğlum minsin! El vahiməyə düşməmiş oğlum gedib döyüş meydanına girsin!”.

Oğlanı geyindirib-kecindirdilər. Gəlib ata-anası ilə görüşdü. Əllərini öpdü. Üç yüz igidi yanına salıb, döyüş meydanına getdi.

Al ayğır düşmən qoxusu hiss edəndə ayağını yerə döyərdi, tozu göyə çıxardı.

Kafirlər dedi: “Bu at Bəkilindir, biz qaçıraq”. Təkur dedi: “Ədə, yaxşı baxın. Bu gələn Bəkilsə, sizdən əvvəl mən qaçıram”.

Gözətçi gözlədi. Gördü ki, at Bəkilindir, ancaq Bəkil üzərində deyil. Atın belindəki quş kimi bir oğlandır. Gəlib təkura xəbər verdi. Deyir: “At, yaraq və işıqlı zireh Bəkilindir, Bəkil içində deyil!”. Təkur deyir: “Yüz adam seçin, gurultu qoparıb hay-küy salın, oğlanı qorxudun. Oğlan quş ürəkli olar, meydanı qoyub qaçacaq”.

Yüz kafir seçilib oğlanın üzərinə gəldi. Kafir oğlana soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Oğlan, oğlan, ay oğlan,
haramzada oğlan!
Altında Al ayğırı arıq oğlan.
Böyük, iti polad qılıncı gödək oğlan!
Əlindəki süngüsü sınıq oğlan!
Dəstəyi ağ tozlu yayı nazik oğlan!
Biləyində doxsan oxu seyrək oğlan!
Yanındakı yoldaşları çılpaq oğlan!
Qaranlıq çökmüş gözləri çökük oğlan!
Şöklü Məlik səni möhkəm pusuş,
Meydandakı o oğlanı tutun, demiş,
Əllərini-qollarını bağlayın, demiş,
Bircə anda gözəl başın kəsin, demiş.
Al qanını üzünə axıdın, demiş...
Ağ saqqallı atan varsa, aqlatma!
Ağ birçəkli anan varsa, inlətmə!
Yalqız igid alp olmaz,
Yovşan dibi bərk olmaz.
Əcəli çatmış əbləh oğlu əbləh,
Qayıdıb, dön burdan geri!

lərbəyisi Salur Qazan, onun qardaşı Qaragünə çaparaq yetişdi. Dönə-bilməz Tülək Vuran, Dözən oğlu Alp Rüstəm, Boz atlı Beyrək bəy Bəkilin evində yeyib-içirdilər; casus səndən xəbər gətirdi. Altındakı Al ayğıra Bəkil məni mindirdi. Böyük iti polad qılıncını qüvvət üçün verdi: qarğı budağından olan süngüsünü qeyrət üçün verdi; üç yüz igidini mənə yoldaş kimi qoşdu. Mən Bəkilin oğluyam, ay kafir! Bəri gəl, döyüşək!”.

Kafir təkur deyir: “Hələ bir döz, əbləh oğlu, mən sənə gəlmiş çatım!” Altı pərli gürzünü ələ alıb, atını oğlanın üzərinə sürdü. Oğlan qalxanını gürzün qabağına tutdu. Kafir yuxarıdan aşağıya doğru oğlanı bərk vurdu: qalxanını ovdu, dəbilqəsini əzdi, üz-gözünü sıyırdı, ancaq oğlanı məğlub edə bilmədi. Gürzlə döyüşdülər, iti polad qılıncla vuruşdular, atıla-atıla meydanda qılınclaşdılar; çiyinləri doğrandı, qılıncları ovulub töküldü, bir-birinə üstün gələ bilmədilər. Qarğı budağından olan süngülərlə çarpışdılar, meydanda buynuzlarını bir-birinə sancmaq istəyən buğalar kimi döş-döşə gəldilər; süngüləri sındı, bir-birini təslim edə bilmədilər. At üzərindən bir-birilə qapışıb-dartışdılar. Kafirin gücü çox idi, oğlan əldən düşdü. Allah taalaya yalvarıb soylamış, görək, necə soylamışdır:

Ucalardan ucasan, uca Tanrı!
Kimsə bilməz necəsən, gözəl Tanrı!
Sən Adəmə tac verdin,
Şeytana lənət etdin.
Bir günahdan ötrü qapından qovdun.
İbrahimi tutdurdun.
Xam genə bürüdü.
Götürüb oda atdırdın.
Odu gülşənə döndərdin
Birliyinə sığındım, əziz Allah,
mənə kömək et!

Kafir dedi: “Oğlan, məğlub olanda Allahınamı yalvarırsan? Sənin bir allahın varsa, mənim yetmiş iki büt-xanəm var!” Oğlan deyir: “Ey lənətə gəlmiş azgın, sən büt-lərinə yalvarırsan, mən varlıqları yoxdan var edən Allahıma sığınırım”.

Allah taala Cəbrayılə əmr etdi ki: “Ey Cəbrayıl, get, o quluma qırx kişi qüvvəsi verdim”.

UŞUN QOCA OĞLU SƏYRƏK BOYU

Oğuzların zamanında Uşun qoca deyilən bir kişi vardı. Övladdan iki oğlu vardı. Böyük oğlunun adı Əyrək idi. Pəhləvan, cəsur yaxşı bir igid idi. Haçan istəsə, Bayındır xanın divanına gedib-gəlirdi. Bəylərbəyi olan Qazanın divanında onun üçün qapı-baca yox idi. Bəyləri aşağı başda qoyub, Qazanın lap önündə otururdu. Heç kimə qaynayıb-qarışmırdı.

Xanım, yenə bir gün Əyrək bəyləri qoyub yuxarı başa keçəndə Tərsuzamış deyilən bir oğuz igidi dedi: “Ay Uşun qocanın oğlu, bu oturan bəylər hər biri oturduğu yeri qılıncı ilə, çörəyi ilə alıbdır. Əyə, sən başını kəsdin, qanını tökdün, acını doyuzdurdun, yalın adamı geyindirdin?”.

Əyrək deyir: “Ay Tərsuzamış, baş kəsib-qan tökmək hünərdirmi?”. Dedi: “Bəli, əlbəttə, hünərdir!”. Tərsuzamışın sözü Əyrəyə təsir elədi. Durdu Qazan bəydən yürüş üçün icazə istədi. İzn verildi. Çağırdılar, döyüşçülər yığıldı. Üç yüz nizəli seçmə igid Əyrəyin yanında cəmləşdi. Meyxanada beş gün yemək-içmək oldu. Ondan sonra Şirokuz kənarından Göycə dənizədək sahəni çalıb-taladılar. Böyük qənimət əldə etdilər. Əyrəyin yolu Əlincə qalasına düşdü. Qara təkür orada bir qoruq düzəltmişdi. Quşlardan bu dairəyə qaz, toyuq; heyvanlardan keyik, dovşan doldurub, buranı oğuz igidləri üçün tələ etmişdi.

Uşun qoca oğlunun da yolu bu qoruğa düşdü. Qoruğun qapısını sındırdılar. Sığın-keyik, qaz-toyuq qırdılar; yedilər-içdilər. Atlarının yəhərlərini götürdülər, öz geyimlərini çıxardılar.

Qara təkürün casusu vardı, bunları gördü. Gəlib deyir: “Aya, oğuzlardan bir bölük atlı gəldi. Qoruğun qapısını sındırdılar, atlarının yəhərini götürüb, geyimlərini çıxartdılar. Ədə, nə durursuz?”

Altı yüz qara donlu kafir bunların üzərinə hücum etdi. İgidləri qırdılar, Əyrəyi tutdular. Əlincə qalasında zindana saldılar.

Uca-uca dağlardan, aşqın-daşqın suların xəbər keçdi. Qalın Oğuz ellərinə xəbər çatdı. Uşun qocanın hündür evi önündə şivən qopdu. Qaza bənzer qızı-gəlini ağ çıxarıb qara geydi. Uşun qoca Əyrəyin ağca üzli anası ilə “Oğul, oğul!” – deyər hönkürtü ilə ağlaşdılar.

Yiyəsi olan böyüyür, qabırğalı boy atır. Deyilənə görə, xanım, Uşun qocanın kiçik oğlu Səyrək yaxşı, pəhləvan cüssəli cəsur bir igid

oldu. Bir gün yolu bir yığıncağa düşdü, oturdular. Yeyib-içdilər. Səyrək sərxoş oldu. Bayıra – ayaq yoluna çıxdı. Gördü ki, yetim bir oğlan bir qızla dalaşır. “Əyə, sizə nə olub?” – deyə bir şillə birinə, bir şillə də o birinə vurdu. Köhnə donun biti, yetim oğlanın dili acı olar. Yetim dedi: “Ə, bizim yetimliyimiz bəs deyil? Bizi niyə vurursan? Hünərin varsa, qardaşın Əlincə qalasında əsirdir, get onu xilas elə!”.

Səyrək dedi: “Ədə, qardaşımın adı nədir?”. Dedi: “Əyrəkdir”. Səyrək öz-özünə dedi: “Əyrəyə Səyrək yaraşır; qardaşım sağmış, daha fikir eləməyəm. Qardaşsız oğuz elində durmaram. Qaranlıq çökmüş gözlərimin işığı qardaş!” – deyib ağladı. İcəriyə – məclisə gəldi. Oturanlardan icazə istədi. “Bəylər, salamat qalın!” – dedi. Atını gətirdilər, mindi; çapıb atasının evinə gəldi. Atından düşdü. Anasının dilini arayıb, bir söz eşitmək istədi. Səyrək burada görək nə soylamış, nə soylayıb demişdir:

Qalxaraq, ay ana, yerimdən durub
Qarayallı gözəl Qazlıq atımı mindim.
Çarpaz yatan Ala dağın
ətəyinə getdim.
Qalın Oğuz elində bir məclis varmış,
ora düşdüm.
Yemək-içmək vaxtı ağ-boz atlı
bir çapar gəldi.
Dedi, “Əyrək” adlı bir igid çoxdan əsir idi,
Allahın köməyilə dustaqlıqdan çıxıb gəlib.
Böyük-küçük qalmayıb;
hamı getdi o igidin qarşısına.
Ana, mən də gedimmi, nə deyirsən?

Anası burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Ağzın üçün ölüm, oğul!
Dilin üçün ölüm, oğul!
Qarşıda uca dağın yıxılmışdı,
ucaldı axır!
Coşğun axan gözəl suyun qurumuşdu,
çağladı axır!
İri ağacda qol-budağın qurumuşdu,
cücərib göyərdi axır!

Qalın Oğuz bəyləri ilə sən də get, oğul!
O igidə çatan kimi ağ atından en, oğul!
Əllə görüş, o igidə salam ver,
Əlini öpüb, boynunu da qucaqla!
Uca dağımın başısan, söylə!
Nə durmusan, oğul, atını çap, get!

Oğlan anasına soylamış, görək, nə soylayıb demişdir:

Ana, ağzın qurusun!
Ana, dilin çürüsün!
Mənim öz qardaşım varmış,
yolumdan qayıtmaram!
Oğuz elində qardaşsız durmaram!
Ana haqqı Tanrı haqqı olmasaydı,
Böyük iti polad qılıncımı götürərdim,
Bircə anda gözəl başını kəsərdim,
Ağ qanını yer üzünə tökərdim,
ana, zalım ana!

Atası deyir: “Yanlıx xəbərdir, oğul. Qaçıb gələn sənin böyük qardaşın deyil, ayrısıdır. Mənim kimi ağ saqqallı atanı ağlatma! Qocalmış ananı inlətmə!” Oğlan burada soylayıb demişdir:

Üç yüz altmış altı igid ova çıxsa,
Keyik sürüsü üstündə hay-küy qalxsa,
Qardaşlı igidlər inamla qalxıb vurur.
Qardaşsızın ənsəsinə yumruq vursalar,
Ağladıqça dörd yanına baxıb durur,
Gözlərindən dayanmadan acı yaşlar axıdır.
Ala gözlü oğlunuzla görüşənədək
Bəy baba, xanım ana, salamat qalın!

Ata-ana “yanlıx xəbərdir, getmə, oğul!” – dedilər. Oğlan: “Məni yolumdan eləməyin. Qardaşım tutulan qalaya getməyincə, onun ölü yə diri olduğunu bilməyincə, ölübsə, qanını almayınca Qalın Oğuz elinə qayıtmaram!” – dedi.

Ata-ana ağlaşıb Qazan üçün adam saldılar. “Oğlan qardaşımı yada salıb gedir. Bizə nə məsləhət verirsən?” – dedilər. Qazan deyir: “Ayağına ət tuşağı vurun!”.

İlxıçı önünü aldı, döndərə bilmir.
Yaylağın qoçları ürküb gedir,
Çoban önünü aldı, döndərə bilmir.
Ala gözlü oğlun qardaşını anıb gedir,
Ağca üzül gəlinin döndərə bilmir,
sizə məlum olsun!

Ata-ana ah etdilər, yerlərindən qalxdılar. “Oğul, getmə!” – dedilər. Gördülər, çarə olmadı. Oğlan “Qardaşım tutulan o qalaya getməyə bilmərəm!” – dedi. Ata-anası: “Get, oğul. Yolun uğurlu olsun! Gedib-qayıtmaq qismətində varsa, sağ salamat gedib gələsən!” – dedilər.

Əyrək ata-anasının əlini öpdü. Sıçrayıb Qaracıq atına mindi. Gecəni gündüzə qatıb atını çapdı. Üç gün gecəli-gündüzlü at çapdı. Dərəşəm sərhədindən keçib, o qardaşının tutulduğu qoruğa gəldi. Gördü ki, ilxıçı kafirlər day güdürlər. Qılınc çəkib altı kafiri yerə sərdi. Atla fırlanıb dayları ürkütdü; qovub həmin qoruğa saldı. Üç gün gecə-gündüz at çapmış yorğun igidin gözlərini yuxu basdı. Səyrək atının yüyənini biləyinə bağladı, yatıb yuxuya getdi.

Kafirin casusu vardı. Gəlib təkura dedi: “Oğuzdan bir dəli igid gəldi. İlxıçıları öldürdü, dayları ürkütdü-qovdu, gətirib qoruğa saldı”.

Təkur deyir: “Altmış yaraqlı adam seçin; getsinlər, tutub gətirsinlər”.

Altmış yaraqlı adam seçib getdilər. Gözlənilmədən altmış dəmir donlu kafir oğlanın üzərinə gəldi. Səyrəyin mindiyi aygır yaxşı atlardandı; at qulağı tez eşidər. Atların kişnərtisini, geyim-kecimlərin qı-cıltısını eşidən aygır çəkib oğlanı oyatdı. Oğlan gördü ki, bir alay atlı gəlir, yerindən sıçradı. Adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi. Atına mindi. Qaradonlu kafirləri qılıncılayıb, qalaya saldı. Yenə yuxusundan əl çəkə bilməyib yerinə getdi, yatdı. Yenə atının yüyənini biləyinə keçirtti.

Kafirlərin sağ qalanları qaçaraq təkurun yanına gəldilər. Təkur deyir: “Tfu, üzünüzə! Altmış adam bir oğlanı tuta bilmədiniz!”. Bu dəfə oğlanın üzərinə yüz kafir gəldi. Aygır yenə oğlanı oyatdı. Səyrək gördü ki, bir alay atlı gəlir. Durdu, atına mindi. Adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi. Kafirləri qılıncdan keçirib qalaya basdı; atını döndərib, yenə öz yerinə gəldi. Yuxusu gəldi, yenə yatdı. Atının yüyənini yenə biləyinə keçirdi. Bu dəfə at oğlanın qolundan açılıb qaçdı...

Allah verən şirin canını yuxu almış,
İgid, əllərini qollarından bağlatma!
Ağ saqqallı atanı, qarı ananı ağlatma!
Qalın Oğuzdan gələn igid, necə igidsən?
Səni yaradan haqqı üçün durub gəl!
Dörd yanını kafir tutubdur bil!

Oğlan gərnəşib ayağa durdu. Qılıncının dəstəyindən yapışdı ki, onu vura, gördü ki, onun əlində qopuz vardır. Dedi: “Ay kafir, Dədəm Qorqudun qopuzuna hörmət edib vurmadım. Əgər əlində qopuz olmasaydı, qardaşımın başına and olsun, səni iki para edərdim. Səyrək burada çəkib qopuzu onun əlindən aldı, soyladı, görək, xanım, nə soyladı:

Sübh tezdən yerimdən durmağım qardaş üçündür,
Ağ-boz atları yormağım qardaş üçündür.
Qalanızda dustaq varmı, kafir, de mənə?!
Dərdli başım qurban olsun, kafir sənə!

Böyük qardaşı Əyrək burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Ağzın üçün ölüm, qardaş!
Dilin üçün ölüm, qardaş!
Yerini-yurdunu soruşsam, nə yerdir?
Qaranlıqda azıb, yol arasan,
ümidin nəyədir?
Böyük bayraq götürən xanınız kimdir?
Döyüş günü öndə duran igidiniz kimdir?
İgid, sənin atan kimdir?
İgid adamın igiddən ad gizlətməsi eyibdir,
igid, söylə, adın nədir?

Bir daha soylayıb demişdir:

Qaytabanımı güdən sarvanımsanmı?
Qaracıq atımı güdən ilxıçımsanmı?
Yaylağımı güdən çobanımsanmı?
Qulluğumda dayanan naibimsənmi?
Beşikdə qoyub getdiyim qardaşımsanmı?
İgid, söylə mənə!
Dərdli başım qurban olsun bu gün sənə!

Qoca bəy oğullarının qarşısına gəldi. Atından endi, oğlanları ilə qucaqlaşdı görüşdü: “Sağ-salamatsızımı, yaxşısızımı, oğullar?” – dedi. Günlüyü qızıl tağlı evlərinə gəldilər. Şadlıq, yemək-İçmək oldu.

Uşun qoca böyük oğlu üçün də gözəl gəlin gətirdi. İki qardaş bir-birinə sağdış oldu; atlarını çapıb gəlin otaqlarına gətdilər. Öz muradlarına yetişdilər.

Dədəm Qorqud gəlib boy boyladı, soy soyladı:

Əvvəl-axır uzun ömrün sonu ölümdür!
Ölüm gəldikdə Allah sizi təmiz imandan ayırmasın!
Günahınızı Məhəmmədin üzü suyuna bağışlasın!
“Amin” deyənlərin üzünü görəsən,
xanım, hey!

SALUR QAZANIN DUSTAQ OLDUĞU VƏ OĞLU URUZUN ONU XİLAS ETDİYİ BOY

Deyilənə görə, xanım, Trabzon təkuru bəylər bəyi olan Qazan xana bir şahin göndərmişdi. Bir gecə yeyib-içib oturarkən şahinçibəşiyə deyir: “Əyə, sabah şahinləri götür, xəlvətcə ova çıxacaq!”

Səhər erkən atlara minib, ov yerinə getdilər. Bir sürü qaz gördülər. Qazan şahini buraxdı, qazları ovlaya bilmədi. Şahin uçub göyə qalxdı. Gözlədilər, şahin Tumanın qalasına endi. Qazan çox pərt oldu. Şahinin ardınca düşdü, dərə-təpə aşdı. Kafir elinə gəldi. Gedərkən Qazanın gözünü yuxu tutdu. Bəylər dedilər: “Ay xan, qayıdaq!”. Qazan dedi: “Bir az da irəli gedək!”. Baxdı, bir qala gördü. Dedi: “Bəylər, gəlin yataq!”.

Qazanı “kiçik ölüm” tutdu, uyudu. Oğuz bəyləri yeddi gün yatardı, ona görə də yuxuya “kiçik ölüm” deyirdilər.

Sən demə, o gün Tumanın qalasının təkuru ova çıxıbmiş. Casus gəlib deyir: “Bir bölük atlı gəldi, bəyləri yatdı, yuxuya getdi”. Təkur adam göndərdi ki, kim olduğunu bilin!

Gələnlər bildi ki, bunlar oğuzlardandır. Gəlib təkürə xəbər verdilər. Təkur da dərhal qoşunu yığdı, bunların üzərinə gəldi. Qazanın bəyləri baxıb gördülər ki, düşmən gəlir, dedilər: “Qazanı qoyub getsək, evində bizi qırarlar. Yaxşısı budur ki, burada qırılaq!”. Kafiri qarşıladılar, döyüşdülər. Qazanın iyirmi beş bəyini həlak etdilər. Qazanın üstünə düşdülər. Yatdığı yerdə tutdular. Əl-ayağını bərk bağladılar, bir arabaya qoyub, örkənlə möhkəm sarıdılar. Arabanı çəkib, yola düşdülər.

Gedərkən araba qıcirtısından Qazan oyandı, gərnəşdi, qollarındaki örkəni tamam qırdı. Arabanın üstündə oturdu. Əlini əlinə çalıb, qah-qahla güldü. Kafirlər dedilər: “Nə gülürsən?” Qazan dedi: “Ay kafirlər, bu arabanı beşiyim sandım. Sizi yamrı-yumru dayəm sandım”.

Qazanı bu cür gətirdilər. Tumanın qalasında bir quyuya atdılar. Quyunun ağzına bir dəyirman daşı qoydular. Yemək-içməyini dəyirman daşının deşiyindən verirdilər.

Bir gün təkurun arvadı deyir: “Gedim, Qazanı görüm, necə kişidir ki, bu qədər adamlara zərbə vurmuş?”. Arvad gəlib zindançıya qapını açdırdı. Çağırır deyir: “Qazan bəy, halın necədir? Güzəranın yer altında xoşdur, yoxsa yer üzündə? İndi nə yeyirsən, nə içirsən və nəyə minirsən?”. Qazan deyir: “Ölülərinə xörək verdiyən vaxt əllə-

rindən alıram. Həm də ölülərinizin yorğasını minirəm, tənbellərini yedəkləyirəm”.

Təkurun arvadı deyir: “Qazan bəy, səni dininə and verirəm, yeddi yaşında bir qızçığazım ölmüşdür, rəhm eylə, ona minmə!”.

Qazan deyir: “Ölülərinizin arasında ondan yorğası yoxdur, elə ona minirəm!”. Arvad deyir: “Vay, sənin əlindən nə yer üzündə dirimiz, nə də yer altında ölümüz xilas olurmuş!”. Gəldi, təkurə dedi: “Rəhm eylə, o yad oğlunu quyudan çıxar. Yer altında qızçığazımı minirmiş; qızçığazın belini üzər. Qalan ölülərimizi bir yerə yığıb, onlar üçün verdiyimiz xörəyi–yeməyi əllərindən çəkib alır, yeyirmiş. Onun əlindən nə ölümüz, nə dirimiz xilas olurmuş! Dinin eşqinə, o kişini quyudan çıxar”.

Təkur bəylərini topladı. Deyir: “Gəlin Qazanı quyudan çıxarın, bizi tərifləsin, oğuz elini pisləsin. Bundan sonra şərt qoysun ki, bizim elimizə düşmənçiliyə gəlməyəcək”.

Getdilər, Qazanı quyudan çıxarıb gətirdilər. Dedilər: “And iç ki, bizim elimizə düşmənçiliyə gəlməyəcəksən. Həm də bizi təriflə, oğuz elini xəcil elə, ucuz tut; səni buraxaq, çıx get!”. Qazan deyir: “Vallah, billah, doğru yolu görürkən əyri yoldan gəlmərəm!”. Dedilər: “Vallah, Qazan yaxşı and içdi”. “İndi, Qazan bəy, di, bizi təriflə!” – dedilər. Qazan deyir: “Mən yer üstündə adam tərifləmərəm. Bir adam gətirin, minim, sizi tərifləyim”. Getdilər, kafirlərdən bir kişini gətirdilər. “Bir yəhər, bir yüyən”, – dedi, gətirdilər. Qazan, kafirin belinə yəhər saldı, ağzına yüyən vurdu. “Qolanımı” çəkdi, sıçrayıb belinə mindi. Dizlərini onun dizlərinə vurdu. Qabırğasını qarnına yapışdırdı. Yüyənini çəkdi, ağzını ayırdı, kafiri öldürdü. Əyilib üzərində oturdu. Deyir: “Ay kafirlər, qopuzumu gətirin, sizi tərifləyim!”.

Getdilər, qopuzu gətirdilər. Qazan qopuzu əlinə alıb burada soylamış, görək, xanım, nə soylayıb demişdir:

On min düşmən gördümsə, “oyunum” dedim.
İyirmi min düşmən gördümsə, qaçmadım.
Otuz min düşmən gördümsə, ot saydım.
Qırx min düşmən gördümsə, qıya baxdım.
Əlli min düşmən gördümsə, əl vermədim.
Altmış min düşmən gördümsə, dindirmədim.
Səksən min düşmən gördümsə, səksənmədim.
Doxsan min düşmən gördümsə, silahlanmadım.

Yüz min düşmən gördümsə, üz döndərmədim.
Üzü dönməz, kütləşməyən qılıncımı ələ aldım.
Məhəmmədin dini eşqinə qılınc çaldım.
Hündür yerdə yumru başı top tək kəsdim.
Onda belə “ərəm, bəyəm” deyə öyünmədim.
Çox öyünən kişilərdə bir kişilik görmədim!
Əlinə düşmüş ikən ey kafir, öldür məni,
Böyük qılıncını sal boynuma, kəs başımı,
qılıncından qorxan deyiləm!
Öz əslimə, öz kökümə xain çıxan deyiləm!

Bir soy da soylayıb demişdir:

Yüksək-yüksək böyük dağdan daş yuvarlansa,
Öz dizini – oyluğunu qarşısına tutan mənəm.
Fironun sütunu tək yerdə yüklər qalansa,
O tayları dizi ilə tutub duran Qazan mənəm.
Böyük-böyük bəylərin oğlanları dalaşanda
Qamçı altına salıb döyən-vuran Qazan mənəm.
Uca dağda dolu yağsa, qara-qatı duman dursa,
Qaracıq atın qulaqları çovğunluqda görünməsə,
Bələdçisiz qorxu çəkən igidlər də yol yanılsa,
Bələdçisiz yol tanıyan, yol bacaran Qazan mənəm.
Yeddi başlı əjdahaya rast gəlib yetişdim.
Heybətindən, qorxusundan bu sol gözüm yaşardı.
“Hey gözüm? Bir ilanda nə var belə, qorxdun!” – dedim.
Mən onda da “ərəm, bəyəm” deyə öyünmədim,
Çox öyünən kişilərdə bir kişilik görmədim.
Əlinə düşmüş ikən, ay kafir, öldür məni,
Çək qılıncı, kəs başımı, mən ki qorxan deyiləm!
Öz əslimə, öz kökümə xain çıxan deyiləm!
Oğuzun igidləri dura-dura mən sənin
Şərəfinə, şəninə tərif yaxan deyiləm!

Qazan burada bir daha soylamışdır:

Qayalıqda salınmışdır kafirin bir şəhəri,
Əmmanın sularında yuyunur sahilləri.
Sağa-sola çırpınıb baş vurur üzgüçülər,

Su dibində fırlanıb dönürdü dənizçilər.
“Tanrı mənəm!” deyirlər su dibində azğınlar.
Düzü qoyub, tərsini söyləyir qız-gəlinlər.
Qızıl aşıq oynadır Sancıdanın bəyləri;
Altı dəfə oğuzlar getdi, ala bilmədi.
Altı nəfər igidlə ora mən Qazan getdim.
Altı gündə qalanı mən aldım, məğlub etdim.
Kilsəsini yıxaraq, yerində məscid tikdim,
dua-namaz oxutdum.
Qızını-gəlinini ağ köksümdə oynatdım,
bəylərini qul etdim.
Mən onda da “ərəm, bəyəm” deyə öyünmədim!
Çox öyünən kişilərdə bir kişilik görmədim!
Əlinə keçmiş ikən, ey kafir, öldür məni,
Çal qılını, kəs başımı, mən ki, qorxan deyiləm!
Öz əslimə, öz kökümə xain çıxan deyiləm!

Qazan yenə soylayıb demişdir:

Dağda-daşda qabağımdan çox qaçıbdır,
ey kafir, atan sənin.
Oynatmışam qabağımda, çox fırlanıb
qız-gəlinin...
Ağca qala Sürməlidə at oynatdım.
Atla Harun elinə çapdım, çatdım.
Ağ hasarın qalasının bürcünü yıxdım.
Ağ gümüş gətirdilər, “heçdir, puçdur” söylədim.
Qızıl-altun gətirdilər, adicə “misdir” dedim.
Ala gözlü qız-gəlini gətirdilər, aldanmadım.
Kilsəsini yıxıb orda məscid tikdim,
Qızılını-gümüşünü talan etdim.
Onda da mən “ərəm, bəyəm” deyə öyünmədim.
Çox öyünən kişilərdə bir kişilik görmədim!
Əlinə düşmüş ikən, ey kafir, öldür məni,
Öz əslimə, kökümə xain çıxan deyiləm!
Şərəfinə, şəninə tərif yaxan deyiləm!

Qazan bəy burada bir daha soylayıb demişdir:

Ağ qayanın qaplanının erkəyində bir köküm var,
Ortac qırda sizin sürünüzü rahat qoymaz.

Qazan xanın oğlu deyilsən?”. Uruz hirslənib deyir: “Ay yaramaz, mənim atam Bayındır xan deyildirmi?”. Deyir: “Yox, o, ananın atasıdır, sənın babandır”. Uruz: “Əyə, bəs mənim atam ölüdür, ya diri?” – deyə soruşur. Deyir: “Diridir, Tumanın qalasında dustaqdır”. Belə deyəndə oğlan utanmış halda atını qaytarıb geri döndü, anasının yanına gəldi. Burada anasına soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Ay ana, mən xan oğlu deyiləmmiş,
Qazan xanın oğluyammış...
Bunu mənə niyə əvvəl demirdin?
Ana haqqı – Tanrı haqqı olmasaydı,
Qara polad iti qılıncı çəkərdim,
Qəfilcədən gözəl başını kəsərdim,
Al qanını yer üzünə tökərdim!

Anası ağlayıb deyir: “Oğul, atan sağdır, amma söyləməyə qorxurdum, kafir elinə gedəsən, özünü vurdurub həlak olasan. Canım oğul, ona görə sənə demirdim; ancaq əmin üçün adam sal, gəlsin, görək, nə deyir”.

Adam göndərdi, əmisini çağırırdı; o da gəldi. Uruz deyir: “Mən atamın dustaq olduğu qalaya gedirəm”. Birlikdə danışdılar. Bütün bəylərə xəbər çatdı: “Uruz atası üçün gedir, yaraqlanıb gəlin!”.

Qoşun toplanıb gəldi. İgid Uruz qurduğu çadırları açdırdı, silah yüklərini hazırlatdırdı. Qaragünə qoşunun başçısı oldu. Boruları göyə ucaldıb köçdülər. Yola düşdülər.

Yol üzərində kafirin Aya Sofya adlı kilsəsi vardı. Keşişlər qoruyur, nəzarət edirdilər. Çox keçilməz-alınmaz kilsə idi. Atdan düşüb tacir donu geyindilər. Tacir qiyafəsində qatır-dəvələrini çəkib gəldilər.

Kafirlər gördülər ki, gələnlər tacirə bənzəmir, qaçıb qalaya girdilər, qapılarını bağladılar. Bürcə çıxıb “kimlərsiz?” – dedilər. Bunlar: “Tacirlərlik” – dedilər. Kafirlər “Yalan söyləyirsiniz” – deyə daşa tutdular. Uruz atdan düşüb deyir: “Atamın qızıl qədəhindən şərab içən, məni sevən kimdirsə, atdan düşsün! Bunların qapısına bir-bir gürz vuraq!” On altı igid sıçrayıb atdan düşdü. Qalxan tutdular. Gürzlərini çiyinlərinə saldılar. Qapıya gəldilər, bir-bir gürz vurub qapını sındırdılar, içəri girdilər. Kafirlərin hamısını qırdılar, bir nəfəri sağ qoymadılar ki, gedib özünükülərə xəbər versin. Malını talan etdilər. Öz qoşunlarının üzərinə qayıtdılar.

Ağ-boz ata minən igid nə igiddir, kimlərdəndir?
And verirəm öz başına, igid bunu söylə mənə!

Beyrək deyir: “Ay kafir, kimlərdən olacaq, bəyimiz Qazanın oğludur!”. Qazan ürəyində dedi: “Allaha şükür, mənim oğlancığım böyük igid olub”.

Beyrək: “Ay kafir, nə onu-bunu soruşursan məndən?”- dedi. Qazanın üzərinə at sürdü. Qanadlı gürzünü qaldırıb Qazanı vurdu. Qazan özünü tanıtdırmadı, qarmalayıb Beyrəyin biləyindən tutdu, dartıb dəyənəyini əlindən aldı. Beyrəyin ənsəsinə bir dəyənək zərbəsi vurdu. Beyrək atın boynunu qucaqlayıb, geri qayıtdı. Qazan dedi: “Ey Beyrək, get, bəyinə de gəlsin!”.

Bunu gördü, İlək qoca oğlu Dönəbilməz Tüləkvuran meydana girdi. Qazan burada soylayıb deyir:

Sübh tezdən öz yerindən duran igid, nə igidsən?
Bədəvi atını oynadaraq gələn igid, nə igidsən?
İgidin igiddən ad gizlətməsi eyibdir,
Adın nədir, igid, söylə mənə!

Tüləkvuran deyir:

Ay kafir, mənim adımı bilmirsənmi?
Öz adına xor baxıb eldən çıxan,
Əlli yeddi qalanın kilidini alan
İlək qoca oğlu Dönəbilməz Tüləkvuran
mənə deyirlər!

O, süngüsünü əlinə alıb, atını irəli sürdü. “Qazana sancım”, – deyər fikirləşdi, ancaq sanca bilmədi, yan keçdi. Qazan atla irəli cumdu. Süngüsünü çəkib əlindən aldı, tərəsinə vurdu. Süngü para-para olub ovuldu. Dedi: “Əyə, əbləh oğlu, bəyinə de gəlsin!”. O da qayıtdı. Qazan yenə igid istədi. Dözən oğlu Alp Rüstəm at sürüb meydana girdi. Qazan burada yenə dedi:

Qalxaraq yerindən durub gələn,
Gözəl Qazlıq atını minən,
Nə igidsən, adın nədir, de mənə!

Hanı o tərifli bəy igidlər,
Dünya mənindir deyənlər?
Əcəl gəldi, yer gizlətdi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya!
Sən ucu ölümlü dünya!
Ölüm gəldikdə səni təmiz imandan ayırməsın!
Allah səni namərdə möhtac etməsin!
Beş kəlmə dua etdik, qəbul olunsun!
“Amin! Amin!” deyənlərin üzünü görəsən!
Günahınızı adı gözəl Məhəmməd Müstafaya
bağışlasın, xanım, hey!

İÇ OĞUZA DAŞ OĞUZUN DÖNÜK ÇIXMASI VƏ BEYRƏYİN ÖLDÜYÜ BOY

Üç ox və Boz ox tayfaları bir yerə toplaşanda Qazan adət üzrə evini talan elətdirər, şey-şüyünü bölüşdürərdi. Amma bu dəfə Qazanın şeyləri talan edildikdə Daş Oğuz orada deyildi. Talanda ancaq İç Oğuz iştirak etdi.

Qazan öz şeylərini talan elətdirərkən arvadının əlindən tutub kənara çıxar, ondan sonra ev-eşiyini oğuz əhlinin ixtiyarına verərdi.

Daş Oğuz bəylərindən Aruz, Əmən və qalan bəylər bunu eşidib dedilər: “Bax, bax! İndiyədək Qazanın evini birlikdə talan edərdik. İndi nə üçün birlikdə olmayacaq?” Daş Oğuz bəyləri müttəfiq olub, Qazanın yanına gəlmədilər, ədavət saxladılar.

Qılbaş deyilən bir kişi vardı. Qazan dedi: “Ay Qılbaş, bu Daş Oğuz bəyləri həmişə birlikdə gəlirdilər. İndi nə üçün gəlmədilər?” Qılbaş deyir: “Bilmirsənmi niyə gəlmədilər? Evini talan etdirdiyin vaxt Daş Oğuz burada yox idi, səbəbi budur”. Qazan deyir: “Hə, deməli, ədavət saxlayırlar?”. Qılbaş deyir: “Xanım, mən gedim, onların dostluğunu düşmənlüyünü bilim”. Qazan deyir: “Sən yaxşı bilirsən, get!”.

Qılbaş bir neçə adamla atlanıb, Qazanın dayısı evinə gəldi. Aruz da qızılı günlüyünü qurdurub oğlanları ilə oturmuşdu.

Qılbaş gəlib Aruza salam verdi, dedi: “Qazanın başı bələlidir. Dedi ki, mütləq dayım Aruz yanıma gəlsin, üstümə düşmən gəlib; dəvələrimi nərildətdilər, qaracıq Qazlıq atlarımı kişnətdilər. Qaza bənzər qızımız-gəlinimiz dərdə düşdü. Mənim dərdli başıma gör nələr gəldi. Dayım Aruz gəlsin, – dedi”.

Aruz deyir: “Ay Qılbaş, Qazan öz evini həmişə Üç ox və Boz ox tayfaları bir yerə yığılanda talan elətdirərdi. Bizim günahımız nə idi ki, bu işdə iştirak etmədik? Qazanın başına qoy həmişə bəla gəlsin. Dayısı Aruz daim ona qarşı olacaq. Biz Qazanın düşməniyik, qəti bilin!” Qılbaş burada soylamış, görək, xanım, nə soylayıb demişdir:

Ay əbləh,
Qazan xan yerindən durub gəldi,
Ala dağda çadırı-otağı dikəldi.
Üç yüz altmış altı igid

söhbətinə yığıldı.
Yemək-içmək arasında bəylər səni andı.
Üstümü zə heç bir düşmən-zad gəlmədi.
Mən sənin dostluğunu-düşmənlüyünü
sınamaq üçün gəldim.
Qazana düşmən olduğunu bildim!
Qılbaş qalxıb “Salamat qalın!” – deyib getdi.

Aruzun qanı çox qaraldı. Daş Oğuz bəyləri üçün adam saldı: “Əmən gəlsin, Alp Rüstəm gəlsin, Dönəbilməz Tüləkvuran gəlsin... Qalan bəylər də hamı gəlsin!”.

Daş Oğuzun bütün bəyləri yığıldı. Aruz böyük və geniş otaqlarını düzdə tikiirdi. Atdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirdi. Daş Oğuz bəylərini əzizləyib qonaq etdi. Dedi: “Bəylər, bilirsinizmi, mən sizi niyə çağırırdım?”. Dedilər: “Bilmirik”. Aruz deyir: “Qazan bizə Qılbaşı göndərib, elim-günüm çapıldı, başıma bəla gəldi, dayım Aruz yanıma gəlsin, demişdir. Qılbaşa dedim ki, Qazan həmişə malını Daş oğuz bəylərinin iştirakı ilə talan elətdirərdi. Bəylər gələr, Qazanı salamlayıb gedərdi”.

Əmən dedi: “Bəs sən axır ona nə cavab verdin?” Aruz: “Ay əbləh, biz Qazana düşmənlik”, dedim. Əmən deyir: “Yaxşı demisən”. Aruz deyir: “Bəylər, bəs siz nə deyirsiniz?”. Bəylər dedi: “Nə deyəcəyik? Sən Qazana düşmən olduysa, biz də düşmənlik”, – dedilər. Aruz araya müqəddəs kitabı gətirdi. Bütün bəylər əl basıb and içdilər, “Sənin dostuna dost, düşməninə düşmənlik!” – dedilər. Aruz bütün bəylərə xələt verdi, dönüb dedi: “Bəylər, Beyrək bizdən qız almışdır, yəznəmizdir, amma Qazanın da dostudur. Gəlsin, bizi Qazanla barışdırın. Çağırtdıraq, gətirdək; bizə tabe olarsa, çox yaxşı! Olmazsa, mən saqqalını tutum, siz qılınc çəkib vurun! Beyrəyi aradan götürək. Ondan sonra Qazanla işimiz yaxşı olar!”.

Beyrəyə kağız göndərdilər. Beyrək öz otağında igidlərlə yeyib-içirdi. Aruzdan adam gəldi, salam verdi. Beyrək də salam verdi. Gələn adam dedi: “Aruz xan sizə salam göndərir. Deyir, Beyrək gəlsin, lütf edib, bizi Qazanla barışdırın!”.

Beyrək: “Yaxşı, olsun!” – dedi. Atını çəkdi, mindi. Qırx igidlə Aruzun evinə gəldi. Daş Oğuz bəyləri otururkən girib salam verdi. Aruz Beyrəyə dedi: “Bilirsənmi, səni niyə çağırırmışım?”. Beyrək dedi:

“Niyə çağırırsınız?”. Aruz dedi: “Biz, bütün bu oturan bəylər Qazandan üz döndərmişik, and içmişik”. Kitab gətirdilər ki, sən də and iç! Beyrək “Mən Qazana dönük çıxmaram!” – deyə and içdi. Soylayıb deyir:

Mən Qazanın nemətini çox yemişəm,
bilməzsəm, gözümü tutsun!
Qaracığda Qazlıq atına çox minmişəm,
bilməzsəm, tabutum olsun!
Yaxşı qaftanlarını çox geymişəm,
bilməzsəm, kəfənim olsun!
Böyük, geniş otağına çox girmişəm,
bilməzsəm, zindanım olsun!
Mən Qazana dönük çıxmaram, qəti bilin!

Aruz Beyrəyin saqqalından tutdu. Bəylər Beyrəyə qıya bilmədilər. Beyrək burada bildi ki, Aruz çox qəzəblənmişdir. Soylayıb dedi:

Aruz, mən bilsəydim bu niyyətini,
Qaracığda Qazlıq ata minərdim!
Əynimə bərk dəmir donu geyərdim!
Böyük iti polad qılınc bağlardım!
Öz alnıma parlaq zireh vurardım!
Altmış tutam süngümü götürərdim!
Alagözlü bəyləri gətirərdim!
Ay yaramaz, mən bu işi duysaydım,
Sənin görüşünə belə gələrdim?!
İgidi aldatmaq arvad işidir,
Bu işi arvaddan öyrəndinmi sən?

Aruz deyir: “Ədə, hərzə-hərzə danışma. Qanına susama, gəl and iç!”. Beyrək deyir: “Vallah, mən Qazanın və İç Oğuzun yolunda başımı qoymuşam. İstəyirsiniz, yüz para eləyin, mən Qazana xain çıxmaram!”. Aruz yenidən hirsələndi, Beyrəyin saqqalından bərk tutub, bəylərə baxdı. Gördü kimsə gəlmir, qara polad iti qılıncı çəkib, Beyrəyin sağ oyluğunu çapdı. Beyrək qara qanına boyandı, başı dumanlandı. Bütün bəylər dağılışdı. Hər kəs öz atına mindi. Beyrəyi də mindirdilər. Bir nəfər tərkinə minib, onu qucaqladı. Beyrəyi gətirənlər atlarını ça-

paraq, onu öz evinə çatdırdılar. Cübbəsini üzərinə örtüdülər. Beyrək burada soylayıb dedi:

İgidlərim, yerinizdən qalxın, durun!
Boz atımın quyruğunu tutun, kəsin!
Ala dağdan Arqubeli gecə aşın.
İti axan gözəl suyu üzüb keçin.
Qazan xanın divanına çapıb gedin.
Siz hamınız ağ çıxarıb, qara geyin.
“Qazan, tək sən sağ ol, Beyrək öldü!” deyin...

Danışın ki, namərd Aruz dayın adam göndərib, Beyrəyi istəmişdir, o da getmişdir. Daş Oğuzun bütün bəyləri bir yerə yığılıbmış. Bilmədik, yemək-içmək arasında müqəddəs kitab gətirdilər, Beyrəyə “Biz and içib, Qazandan üz döndərmişik. Gəl, sən də and iç!” – dedilər. And içmədi. “Mən Qazandan dönmərəm!” – dedi. Namərd dayın qəzəblənib, Beyrəyi qılıncladı. Beyrək huşunu itirib, qara qanına boyandı. Sonra dedi ki, mənim qanıma Qazan Aruzda qoyarsa, sabah qiyamət günündə əlim onun yaxasında olacaqdır!

Beyrək bir daha soylayıb demişdir:

İgidlərim, Aruz oğlu Basat gəlmədən,
Elim-günüm çapılmadan,
Qaytabanda dəvələrimi bağirtmadan,
Qaracıqda Qazlıq atımı kişnətmədən,
Ağca qoyunlarım mələşmədən,
Ağca üzlü qız-gəlinə sataşmadan,
Ağca üzlü sevgilimi Basat gəlib almadan,
Elimi-günümü çapmadan, Qazan mənə yetişsin,
Mənim qanıma Aruzda qoymasın,
Ağ bənizli sevgilimi oğluna alıb versin,
Axirətin haqqını mənə halal etsin,
Bilsin ki, bəy oğlu bəyzadə Beyrək
Ömrünü bağışlayıb, Allahına qovuşdu!

Beyrəyin ata-anasına xəbər çatdı. Uca ev-eşiklərində şivən qopdu. Qaza bənzər qız-gəlin ağ çıxarıb, qara geydi. Ağ-boz atının quyruğunu kəsdilər. Qırx-əlli igid qara geyib göy sarındı. Qazan bəyin yanına

gəlib, çalmalarını yerə vurdular. “Beyrək!” deyə çox ağlaşdılar. Qazanın əlini öpdülər. “Sən sağ ol, Beyrək öldü!” dedilər. Dedilər ki, namərd dayın hiylə işlətdi. Çağırtdırıb bizi aldatdı. Getdik; bilmədik ki, Daş Oğuz bəyləri sizdən üz döndəriblər. Müqəddəs kitab gətirdilər. “Biz Qazana düşmənlik, sən də biz deyənə boyun əy!” dedilər. And içdilər. Beyrək sənin çörəyini basmadı. Onlara boyun əymədi. Dayın namərd Aruz qəzəblənib, Beyrəyi oturduğu yerdə qılıncladı, bir oyluğunu saldı. Sən sağ ol, xanım, Beyrək Allaha qovuşdu; dedi ki, mənim qanımı Aruzda qoymasın.

Qazan bu xəbəri eşitdi, dəsmalını əlinə alıb, hönkür-hönkür ağladı. Divanda oturub zarıldadı. Orada olan bütün bəylər ağlaşdılar!

Qazan getdi, öz evinə girdi. Yeddi gün divana çıxmadı, oturub ağladı.

Bəylər yığışib, divana gəldilər. Qazanın qardaşı Qaragünə deyir: “Qılbaş, get de, ağam Qazan gəlib çıxsın. De ki, sənin ucundan bir igid aramızdan əksildi. Həm də vəsiyyətləyib ki, qanımı düşməndə qoymayıb alasan. Di, gedək, düşməni haqlayaq!”. Qılbaş deyir: “Sən qardaşın, sən get!”.

Nəhayət, ikisi birlikdə getdilər. Qazanın evinə girdilər. Salam verib dedilər: “Sən sağ ol, ay xan, bir igid aramızdan əksildi, sənin yolunda baş verdi. Deyirəm, qanını ala; həm də sizə tapşırımdır ki, qanını alasız. Ağlamaqla bir şeymi olur? Dur gəl yuxarı”.

Qazan deyir: “Doğru məsləhətdir. Tez silahları hazırlasınlar. Bütün bəylər atlansınlar!”.

Bəylərin hamısı atlara mindi. Qazanın Qonur atını çəkib gətirdilər, mindi. Boru çalındı, nağaralar döyüldü. Gecə-gündüz bilmədən atlarını çapdılar.

Aruza və Daş Oğuzun bəylərinə xəbər çatdı. “Budur, Qazan gəldi!” – dedilər. Onlar da qoşun yığıb, boru ucaldan Qazana qarşı gəldilər.

Üç ox və Boz oxun qoşunları qarşılaşdı. Aruz deyir: “İç Oğuzda mənim döyüşçü rəqibim Qazan olsun!”. Əmən deyir: “Mənim rəqibim Tərsuzamış olsun!”. Alp Rüstəm deyir: “Mənim rəqibim Ənsə qoca oğlu Oxçu olsun!”. Hər kəs öz rəqibini gözlədi. Alaylar bağlandı, qoşunlar düzüldü. Borular çalındı. Təbillər döyüldü. Aruz qoca öz atını meydana sürdü. Qazanı çağıraraq dedi: “Ey yaramaz, sən mənim rəqibimsən, sən bəri gəl!”. Qazan qalxanını çəkdi, süngüsünü əlinə alıb başı üzərində fırlatdı. Dedi: “Ay əbləh, namərdliklə igid öldürməyin nə demək olduğunu indi mən sənə göstərərəm!”. Aruz Qazanın üzə-

rinə at sürüb, onu qılıncladı; zərbəsi zərrə qədər də Qazanı kəsmədi, yan keçdi. Növbə Qazana yetişdi. Altmış tutamlıq iri nizəsini qol-
tuğuna qısan Qazan, Aruza bir nizə vurdu. Nizə alov tək Aruzun kök-
sündən o tərəfə keçdi, onu at üstündən yerə saldı. Qazan öz qardaşı
Qaragünəyə işarə etdi: “Başımı kəs!”. Qaragünə atdan düşüb Aruzun
başını kəsdi.

Daş Oğuz bəyləri bunu görüb, hamı atdan düşdü. Qazanın ayağına
yığıldılar, günahlarından keçməyi xahiş etdilər, əlini öpdülər. Qazan
onların günahını bağışladı. Beyrəyin qanını dayısından aldı. Sonra
Aruzun evini çalıb-çapdırdı. Elini-gününü talan elətdirdi. İgid bəylər
böyük qənimət qazandılar.

Qazan hündür göy çəmənlərdə çadırlar qurdu.

Dədəm Qorqud gəlib şadlıq mahnısı çaldı. İgid döyüşçülərin
başına nə gəldiyini danışdı. Dedi:

Hanı dediyim bəy ərənlər,
Dünya mənimdir deyənlər?
Əcəl gəldi, yer gizlətdi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Sən ucu ölümlü dünya!
Ən nəhayət, uzun yaşın
Sən ölüm, axırı ayrılıq.

Xeyir-dua verək, xanım:

Ölüm gəldikdə səni
Pak imandan ayırmasın!
Ağ saqqallı atan yeri,
Ağ birçəkli anan yeri
cənnət olsun!
Allah səni namərdə möhtac etməsin!
Ağ alnın önündə beş kəlmə dua etdik
qəbul olunsun!
“Amin! Amin!” deyənlərin üzünü görəsən!
Yığışdırsın, saxlasın Allah günahınızı,
Məhəmməd Mustafaya bağışlasın, xanım, hey!

LÜĞƏT VƏ İNDEKS

Tərtib edəni: Tofiq Hacıyev

A

- Abdəst (f.)** - Dəstəmaz.
- Acı** - Acı; duzlu; turş.
- Acıq** - Acıq; acıqlı; kədər, güc; acı, hiddət, övkəli; hirs, qeyz, qəzəb; Acığı tutmaq – acıqlanmaq, hirsələnmək.
- Acıqmaq** - Acmaq.
- Acımaq** - Acıqlanmaq; hirsələnmək.
- Acmaq** - Acıqlanmaq.
- Adaxlu** - Adaxlı; nişanlı.
- Adəm (ə.)** - İlk insan; peyğəmbər.
- Adəm** - İnsan; Adəmilər evrəni-cəsur insan.
- Ağ I** - Tələ; tor.
- Ağ II** - Hündür yer.
- Ağa** - Ağa; ata; böyük qardaş.
- Ağac** - Ağac (bitki); uzunluq ölçüsü (8 km ətrafında).
- Ağca** - Təmiz, ağappaq; Ağca bürclü-bürcü ağ olan; Ağca saz-ağappaq çöllər; Ağ yünlü – ağ yunlu; Ağca yüzlü – ağ üzülü.
- Ağ sunqur** - Şahin cinsindən ov quşu.
- Ağayıl // ağıl** - Ağıl, qoyun sürüsünün yığışdığı və ya salındığı üstü açıq, ətrafı bağlı yer.
- Ağca saz** - Ağca saz (y.a.).
- Ağılmaq** - Asılmaq; ucalmaq.
- Ağır** - Ağır; dəyərlı; əziz.
- Ağırlamaq** - Əzizləmək; hörmət göstərmək.
- Ağıрмаq** - Ucaltmaq; yüksəltmək; qaldırmaq.
- Ağız** - Ağız. Uc, kənar, başlanğıc.
- Ağmaq** - Bax: Ağırmaq.
- Ağrılmaq** - ucalmaq.
- Axır (ə.)** - Axır (malqaraya ot tökülən qurum).
- Axıtrılmaq** - Enmək, sürüşüb düşmək.
- Axirət (ə.)** - Axirət; o dünya; Axirət haqqı – o dünyada sorulacaq haqq.
- Axtarmaq** - Devirmək, alt-üst etmək, yerə yıxmaq, başı aşağı çevirmək.

- Alqış** - Alqış; xeyir-dua.
- Alınmaq** - Gücdən düşmək.
- Alışmaq** - Alıb-vermək.
- “Allahu səməd”** - Qurandan İxlas surəsindən – Allahü səmədsən; “Hər yerdə əbədi var olan tək Allahsan”.
- Almaq** - Almaq, zəbt etmək.
- Alp** - İgid, cəsur.
- Alpan** - Alban.
- Altun** - Qızıl; Altunlu; Altunluca; Altun başlı – qızıl başlı.
- Aman (ə.)** - 1. Daxili rahatlıq, əmin olma, 2. sığınma, yardım diləmə, yalvarma; Aman diləmək; Aman demək.
- Amənnə (ə.)** - İnadıq, Allahın dediklərinə inandıq, iman gətirdik.
- Amin (ə.)** - amin. “Tanrım, qəbul et!”
- Anaru** - O biri, o tərəf, əks tərəf.
- Ancılayın** - elə, onun kimi.
- And** - And, əhd-peyman, söz vermə; And içmək.
- Anda** - Orada, o yanda.
- Andan** - 1. Sonra, ondan sonra, 2. onun üçün, o səbəbdən.
- Anı I** - Heyrət, şaşqınlıq: “anı uçdu”, yəni bihuş olub qaldı, ağılı başından getdi.
- Anı II** - Onu.
- Anıtmaq** - Bir vəqəə, bir mənzərə qarşısında çaşıb qalmaq; Sen. anımaq, anıtmaq; Tutulub qalmaq, çaşıb qalmaq.
- Anramaq** - Kükrəmək, hayqırmaq; kükrəmək, (aslan kimi heyvanlar) gurultulu, qorxunc səslər çıxarmaq; (kiçik, bala heyvanlar) inləmək, mızıldamaq.
- Ansuzun** - Dərhal.
- Apul-apul** - Ləngər vura-vura.
- Aramaq** - Aramaq, axtarmaq.
- Arğab** - Həlqə.
- Arğış** - Karvan, qərqlikdə olanın yanına göndərilən şəxs, xəbər aparan.
- Arğun** - Sıçan-siçovul qəbilindən heyvan.
- Arxa** - 1. Arxa, ard, dal, 2. kömək, köməkçi.
- Arı** - Təmiz, saf.
- Arqa** - Bax: arxa.
- Arqç** - Arxac; yazda sürünün dincəldiyi yer; ətəyi; Arqıç qır.

Arqu	- İnad, sözə qulaq asmayan; iki divar və ya iki dirək arasına qoyulan ağac.
Arquru	- Köndələn, çarpaz.
Arlanmaq	- Arlanmaq, utanmaq, həya etmək.
Arslan	- Aslan.
Arşun	- Arşın, uzunluq ölçüsü.
Art	- Ard, arxa, bel.
Artuq	- Artıq, ziyadə, çox, lazım olmayan.
Arturmaq	- Artırmaq. Geriyə buraxmaq, sağ buraxmaq.
Aru	- Bax: arı.
Aruq	- Arıq.
Asılan	- Asılan sıldırım.
Asi (ə.)	- Asi; Asi olmaq – buyruq eşitməmək, itaətdən çıxmaq.
Asmaq	- 1. Asmaq, sallatmaq, yüksək bir yerdən aşağı sallatmaq, 2. dar ağacına çəkmək, asaraq öldürmək.
Asuman (f.)	- Asiman, səma, göy.
Asumanlı	- Tavanlı; Asmanlu gög, tavanı olan.
Aş	- Yemək.
Aşağa	- 1. Ayaq tərəf, alçaq tərəf, aşağı, alt, 2. adi, alçaq, bayağı, dəyərsiz.
Aşanmaq	- Qalxmaq, ucalmaq, dirənmək; Göy yüzünə aşanmaq.
Aşıqlamaq	- Aşiq olmaq, sevmək, vurulmaq.
Aşıt	- Gədik, keçid.
Aşpaz (t.f.aşpəz)	- Yemək bişirən, aşpaz.
Aşuq	- Aşiq; diz qapaqlarından çıxan oynaq sümüyü, diz qapağı.
Aşut	- Bax: aşıt. Aşut vermək – yol vermək.
Atış	- Atışma.
Atışmaq	- Atışmaq, dəyişmək.
Atlas (ə.)	- Atlas; Parlaq ipək parça; üzü ipək, astarı pambıq parça.
Av	- Ov.
Avanmaq	- Dirənmək, göy üzünə dirənmək, ucalmaq.
Avaz (f.)	- Uca səs.
Avlanmaq	- Ovlanmaq.
Avlayu	- Ovlayaraq, ovlanaraq.
Avsal	- Dabaq xəstəliyi.

Avuc	- Ovuc; Əlin iç tərəfi, əl dolusu.
Aya	- İç, əlin ayası – əlin içi; sapanın ayası – içi.
Ayaq I	- Ayaq; Ayağına at tuşasını vurmaq – evləndirmək, başını bağlamaq.
Ayaq II	- Qədəh, kasa, fincan.
Ayaqlı	- Ayağı olan, ayaqlı.
Ayaqlular	- İnsanlar, adamlar.
Aydına	- Söz-sözbət, şayiə.
Ayıb (ə.)	- Nəyinsə dəyərini azaldan şey, eyib, qüsur.
Ayıblu	- Qüsurlu, eyibli.
Ayıbluca	- Bax: ayıblu; çox ayıblı.
Ayırd	- Ayırıc, yolun ayırıcı.
Ayıtmaq	- Demək.
Ayqır	- Ayqır. Döl üçün seçilmiş erkək at.
Ayqırlı	- Ayqırı olan.
Ayna	- Cümə günü.
Ayran	- Ayran, içki; Qatıqdan hazırlanmış ağartı.
Ayrıq	- Ayrısı, özgəsi.
Ayru	- Ayrı.
Ayrıq	- Ayrı; başqa; bir başqası.
Ayıtmaq	- Deyişmək, höcətləşmək.
Azğun	- Azgın; Azqın dinli-dini doğru olmayan, kafir, haqq dinindən ayrı dinə qulluq edən.
Azim (ə.)	- 1. Böyük, ulu, uca; 2. çox.
Azmaq	- Amaq. 1. Haqq yolundan çıxmaq, dindən çıxmaq, yolunu azmaq, 2. qudurmaq, həyasızlaşmaq; Azın gəlmək – yolunu itirib gəlmək.
Aznavur	- Heybətli adam; əsilzadə.
Azuğ	- Gündəlik yemək, yeyiləcək şeylər, qida, yol yeməyi.

B

Baba	- Ata, dədə.
Babacıq	- Atacıq.
Baca	- Baca. Yeraltı qazmalarda, yaxud daxmalarda tüstünün çıxması, havanın dəyişməsi və işıq düşməsi üçün qoyulan dəşik.

Bacuq	- Bədənin bəldən topuğa qədər hissəsi.
Badya	- Badya; mis vedrə, misdən süd və su qabı.
Bağdama	- Badalaq.
Bağdamaq	- Badalaq vurmaq; qucaqlamaq, sarılmaq, fırlatmaq.
Bağır	- Bağır, ciyər, köks.
Bağlı	- Bağlı.
Bağşurmaq	- Razılaşmaq.
Bahadır	- Bahadır, qəhrəman.
Bahadurluq	- Cəsurluq, igidlik, qəhrəmanlıq, cəsərət.
Baqır	- Mis.
Baqi (ə.)	- Ölümsüz, əbədi qalan, ölməyən, daimi.
Baqisi	- Qalan.
Baqmaq	- 1. Baxmaq, 2. gözləmək, 3. bir şeyə maraq etmək.
Balçaq	- Qəbzə; qılıncın dəstəsi, tutacağı qəbzəsindəki əli qoruyan dəmir.
Balçıq	- Palçıq, ayağa yapışan palçıq, gil, gilli torpaq; Balçığa baturmaq – ləyaqətini alçaltmaq.
Balkır	- Yaralı.
Balqımaq	- Parlamaq.
Bam	- Dik, tərə; bam-bam tərə.
Bam-bam	- Dik-dik.
Ban I	- Əzan; Ban banlatmaq – əzan vermək.
Ban II	- Çadırın qurulması üçün işi görəndən hündür ağac; arabanın təkərdən yuxarı hissəsi, qutusu, arabanın qabağına qoşmaq üçün uzun ağac, arabanın oxu.
Banlamaq	- Banlamaq; əzan vermək.
Banu	- Xanım.
Baraq	- İt adı.
Bargah	- Ev, otaq.
Barı (f.)	- Barı, hasar.
Başarmaq	- Başarmaq, bacarmaq.
Başlı	- Başçı; qüdrət sahibi olan, ağıllı.
Başmaq	- Başmaq, ayaqqabı.
Batman	- Batman; çəki, ölçü vahidi.
Bayağı	- Bayağı, xoşa gəlməyən.
Bayaq	- Bayaq, bir az bundan əvvəl.
Baymaq	- Varlanmaq.

Bıraqmaq	- Buraxmaq, əldən boşlamak, burakmaq, atmaq, vaz keçmək.
Bıyıq	- Bığ; Bıyacağı kararmaq – bığ yeri tərləmək.
Bici	- Cici-bici, zəif, çəlimsiz.
Bidət (ə.)	- bidət. 1. Dində olmadığı halda sonradan daxil olan, dinin əslində olmayan artım və ya əskiklik; Dindən kənara çıxma.
Bixəbər (f)	- Xəbərsiz.
Bilə	- Birlikdə, ilə.
Biləsi	- Özü.
Bınar	- Bulaq.
Binət	- Minik.
Binmək	- Minmək.
Birçək	- Birçək.
Birçəkli	- Birçəyi olan.
Birə	- Birə, bit cinsindən sıçrayan parazit.
Birər	- Bir-bir.
Birlik	- Təklilik, tək olma; Birlik, vəhdət, Allah birliyi, yalnızlıq.
Bismillah (ə)	- Allahın adı ilə.
Bit	- Bit (parazit, həşərat).
Bitəkəllüf (ə)	- 1. Salamsız-kələmsız, 2. dərhal, hazırlanmadan, olduğu kimi.
Bitərli	- 1. Bitən şeylər, bitkilər, bitənlər, 2. bollu, münbit, verimli.
Bitmək	- Olmaq, doğulmaq.
Bizə	- Bax: Bezə.
Bizəval (f.ə.)	- Ölümsüz, sonu olmayan, zavalı, əbədi.
Boğaz	- Hamilə, ikicanlı.
Boğazca	- Hamilə (Bax: boğaz).
Boğazlamaq	- Boğazlamaq. Boğazını (başını) kəsmək, öldürmək; Dalaşarkən boğazdan yapışmaq, boğmaq.
Bolay ki	- Olsun ki.
Boru	- Boru – musiqi aləti.
Bostan (f.)	- Güllük, gül bağçası, xoş qoxulu meyvə bağçası, bağça.
Boşanmaq	- Açılmaq.
Boy I	- Soy, kök; tayfa, qəbilə.
Boy II	- Dastan, hekayət.

- Bürə** - Birə (parazit, həşərat).
Büsərək - Bax: Bəsərək. Qızmış dəvə, tox, azğın dəvə.
Bütün - 1. Bütün, bütöv; 2. cəld, sıçrayışla.

C

- Cahil (ə.)** - Biliksiz, bir şey bilməyən, qəflətdə olan.
Camal - Gözəllik, üz, sifət, sima.
Canvər - Canavar, qurd, yırtıcı, yadquzaq, vəhşi heyvan;
 Canavarlar sərhəngi (yırtıcı heyvanların başı);
 Canavarlar sərvəri (heyvanların şahı).
Cariyə (ə.) - Gənc qadın xidmətçi, qaravaş, kəviz.
Casus (ə.) - Gizli şeyləri arayıb axtaran, casus, xəfiyyə.
Casuslamaq - Kəşfiyyat aparmaq. Gizli şeyləri araşdırmaq,
 soruşmaq, gizlidən arayıb soruşmaq, casusluq etmək.
Cəbbar (ə.) - Allahın adlarından biri, qüdrət sahibi.
Cəbbəxana - 1. Silah anbarı, döyüş vasitələrinin olduğu yer,
 2. döyüş vasitələri, döyüş üçün lazımlı şeylər.
Cəbrayıl - Dörd böyük mələkdən biri, Allahla peyğəmbərləri
 arasında elçilik etməyə, Allahın buyruq və vəhyələrini
 bildirməyə xidmət edir.
Cədd (ə.) - 1. Ata, 2. dədə, 3. baba, əcdad.
Cəhənnəm - Axirətdə əzab yerinin adı, tamu.
Cəllad (ə.) - Cəllad; ölüm hökmünü icra edən adam; Qaniçən,
 qəddar, mərhəmətsiz adam.
Cəm (ə.) - Cəm, yığın; Cəm etmək – toplamaq.
Cəmi - Bütün, hamısı.
Cəmisi - Hamısı.
Cəng (f.) - Vuruş, döyüş, savaşı; Cəng aləti – silah; Cəng etmək,
 döyüşmək; Cəng və savaşı etmək – müharibə etmək.
Cənnət (ə.) - Axirətdə nemətlər yurdu, yaxşılar və Allahdan
 qorxanlar üçün axirətdə hazırlanmış olan şənlik və
 istirahət yerinin adı, behişt.
Cəza (ə.) - 1. Əziyyət, işgəncə, 2. bir günahın əvəzi.
Cığır - 1. Gediş-gəlişdən əmələ gələn ensiz, dar yol – cığır.
 2. nişan, iz, xətt.
Cılasun - İgid, qəhrəman.

- Çalmaq** – Vurmaq.
- Çap-çap** – Şap-şap.
- Çapar** – Qasid, çapa çaparaq, tez, cəld; poçt sürücüsü, mənzil, poçt yeri, qonaq yeri; Qonşu, çapar, poçtalyon; (çapar ulak) xəbəri tez yetişdirmək üzrə hər mənzildə atı və minicisi dəyişən poçt, çapar; poçt çaparı; Çapar gəlmək; Çapar getmək – tez, sürətlə getmək; Çapar varmaq – tez çatmaq.
- Çapdırmaq I** – Atı çapmaq.
- Çapdırmaq II** – Talan etmək.
- Çapılma** – Vurulma, 2. çarpılma, 3. vurulub yaralanma.
- Çapqun** – Dördnala çapma.
- Çapmaq I** – Parçalamaq; baş kəsmək.
- Çapmaq II** – Atda sürətlə getmək.
- Çapmaq III** – Qarət etmək.
- Çardağ (f.)** – Bir otaq içində ayrılmış yüksək yer; gözətçi hücrəsi; dörd dirək üstündə üstü açıq və yüksək yer.
- Çarə (f.)** – Kömək, dərman, tədbir.
- Çarqağı** – Qarovul; qabaqcıl əsgər.
- Çarpışdırmaq** – Çarpışdırmaq, bir-birinə qarışdırmaq, aranı vuruşdurmaq.
- Çarpmaq** – Qəsb etmək, talan etmək, qarət etmək.
- Çat-çat** – Səs təqlidi – çat-çat çatlamaq.
- Çatlaquç** – Çatlamış; yarıq, çatlaq.
- Çatlatmaq** – Ayırmaq, partlatmaq, yarıq açmaq.
- Çavlanmaq** – Şöhrətlənmək, ad çıxarmaq.
- Çavuş** – Gözətçi, nəzarət məmuru, saray mühafizə komandanı.
- Çavuşlu** – Başçısı olan.
- Çay** – Vəhşi xoruz.
- Çaya** – Dönərək; sürətli, çevik, mütəhərrik.
- Çayır** – Çayır (bitki), çəmən.
- Çevirmək** – Dövrələmək, sarmaq, alt-üst etmək, devirmək, döndərmək.
- Çevrə** – Dörd yan, ətraf, dairə; Çevrə almaq – dövrəyə almaq.
- Çəkişmək** – Döyüşmək, savaşımaq.
- Çələb** – Allah. Tanrı.
- Çənbər** – Dairəvi, qurşaq.

bəxşiş və mükafat olaraq aldığı qənimət, yaxşı bir iş, göstərilən bir cəsərət əvəzində verilən bir mükafat, bir hədiyyə; bəxşiş, ərməğan, hədiyyə.

- Çöngə** - Zəif, tavanasız.
Çöngəlmək - Zəifləmək, çevrilmək.
Çovqan - Çovkan. Başı əyri mizraq, meydanda onunla top oynayırlar.
Çözmək - Açmaq, izah etmək.
Çuxa - Yundan hazırlanmış üst geyimi.
Çuqa - Bax: Çuxa.
Çulğamaq - Bürümək, əhatə etmək, sarmaq, culğamaq.
Çuval - Çuval; Un, dən yığımaq üçün toxunmuş kisə.
Çün - 1. Bir halda ki, 2. madam ki, 3. çünki.
Çürümək - Çürümək.

D

- Dad (f.)** - 1. ədalət, 2. imdad, imdad deyə çağırma, yardım istəmə.
Dadı - Dayə.
Dağ və taş - Hər yer, bütün çevrə, hər tərəf.
Dağarcıq - Dağarcıq.
Daxı - Dəxi, daha.
Daqınmaq - Taxmaq, geyinmək.
Dal - Budaq, pöhrə, ağacın kolun düz çıxmış qanadları.
Dalamaq // talamaq - Qudurmuş itin dişləməsi.
Dalusı - İki kürəyin arası, arxası.
Dam (f.) - Tələ.
Dan - Qəribə, təəccüblü; sövdələşmə.
(dan-dansux)
Danış - Tövsiyə, öyüd, məsləhət, müzakirə.
Danışq - Öyüd, məşvərət, müşavirə, müzakirə, məsləhət.
Danışmaq - Məşvərət etmək, öyüd almaq, müşavirə etmək.
Dansux - Bax: Dan; müstəsna, son dərəcə gözəl bir şey; hədiyyə, ərməğan.
Dardağan - Dağınıq.

Darı	- Dənli bitki (arpa, buğda cinsindən).
Darımaq	- Talan etmək.
Dartmaq	- Dartmaq; Çəkmək, söymək; "...ağ birçəklü qarınun südin dartdı".
Daşqun-daşqun	- Daşqın-daşqın.
Davul	- Davul. Hər iki tərəfi dəri ilə tutulmuş musiqi aləti (nağaranın böyük forması).
Davul urmaq	- Davul çalmaq, davul döymək.
Davulbaz	- Bax: Davul.
Dayaq	- Dayaq, dəstək ola biləcək ağac, dayanacaq şey, dayaq, dəstək; dayaq, dirək, ağac, kömək, arxa, himayə, özül.
Dayamaq	- Dayaq olmaq; dəstək qoymaq, dirək vurmaq.
Dayanmaq	- 1. Dayanmaq, ehtiyat etmək, 3. yüklənmək, ağırlığını vermək.
Dayə (f)	- Dayə; əmizdirmədən uşağa baxan dayə.
Daz	- Daz, keçəl.
Degəc	- Dedikdə.
Degil	- Deyil.
Devlət	- Sərvət.
Deyindi	- Haydı.
Dədə I	- 1. Baba, ananın və ya atanın atası, 2. ata, 3. dərvişlərin piri, 4. ixtiyar yaşlı; hörmət mənasında ixtiyar kişilərə müraciət.
Dədə II	- Ləqəb – Dədə Qorqud (k.a.).
Dəgin	- -dək, qədər.
Dəfi (ə.)	- Dərhal, birdən.
Dəgəndə	- Gəldiyi zaman, işıq vurduğu zaman, əks etdiyi vaxt.
Dəgənək	- Dəyənək, iri əl ağacı.
Dəgirman	- Dəyirman.
Dəgmək	- Çatmaq, yetişmək, vasil olmaq.
Dəklü	- Qədər, kimi.
Dəli	- Qəhrəman, qorxusuz.
Dəlim	- Çoxlu.
Dəlmək	- 1. Dəlik açmaq, 2. göz-göz etmək.
Dəlü	- (Bax: dəli).
Dəlük	- Dəlik-deşik.

Dəlülük	- Dəlilik.
Dəm (f.)	- An. vaxt, zaman.
Dəmrən	- Oxun dəmir ucluğu.
Dəmrənsüz	- Ucluqsuz. Dəmir olmayan, ucuna dəmir taxılmamış olan.
Dəmir	- Dəmir, dəmirdən; Dəmir dön – zireh; dəmir donlu – zirehli, zirehlənmiş; Dəmirli – zirehli.
Dənəmək	- Sınamaq, təcrübə etmək.
Dənlü	- Qədər.
Dəpə	- 1. Təpə, kiçik dağ, 2. uc, zirvə.
Dəpəcük	- Təpəcik.
Dəpəgən	- Təpəyən, cuman.
Dəpələmək	- Təpələmək.
Dəpər	- Baltaya bənzər döyüş silahı.
Dəpilmək	- Təpik altında qalmaq.
Dəpmə	- Təpik atma, təpik, qoşa; Dəpmə urmaq – şillaq atmaq, təpikləmək.
Dəpmək	- Şillaqlamaq, ayaqla vurmaq, heyvanın arxa ayaqla geri vürması.
Dəprənmək	- Tərpənmək; silkələnmək, silkələnib qalxmaq; Dəpdiklərinə – ayaqlarını vurduqca.
Dəprətmək	- Tərpətmək.
Dərəcik	- Kiçik dərə.
Dərgah (f.)	- 1. Astana, kandar, qapı önü; saray, iqamətgah, 2. Allahın mərhəməti, şəfqəti, köməyi, inayəti mənasında.
Dəri	- Dəri; Heyvanın tüklə örtülü dərisi; Gön.
Dəri bürmə	- Toplamaq.
Dərlənmək	- Toplanmaq.
Dərləmək	- Tərləmək, qan-tər içində olmaq.
Dərmək	- Toplamaq.
Dərnək	- Məclis, qanunvericilik yeri.
Dərnəksiz	- Qanun-qaydasız, başı pozuq.
Dərsinmək	- Çəkilməyən, çətin dartılan (ox-yay).
Dərvənd (f.)	- Dağ keçidi.
Dərviş (f.)	- Dərviş; Qapı-qapı gəzərək, yaxud meydançalarda adamları başına yığaraq peyğəmbərə, imamlara və

Kərbəla hadisələrinə həsr olunmuş qəsidələri avazla oxuyan sufi.

- Dəstur (ə.)** - Müsaidə, izin, icazə.
Dəstursızca - İcazəsiz, izinsiz.
Dəviləmək - Dava etmək, haqqı aramaq, hesab soruşmaq.
Didar // dizar (f.) - 1. Üz, çöhrə, 2. camal, Allahın camalı, üzü.
Dikilmək - Tikilmək, qurulmaq.
Dikmək - Tikmək.
Dil - Dil, ağızda olan dil; əsir, dustaq, düşmən haqqında xəbər almaq, düşmənin vəziyyətini söyləmək üçün alınan əsir.
Dilbənd - Çalma.
Dilək - İstək, arzu, xahiş, tələb, təmənnə.
Diləmək - İstəmək, arzu etmək, rica etmək.
Dilmək - Dilimləmək; uzun-uzun yarmaq, uzun və ensiz dilimlərə bölmək, yastı kəsmək, yarmaq, kəsmək, kəsik-kəsik etmək.
Dilkü - Tülkü.
Din - Qeybət. Arxadan pisləmə, birini arxasınca qınama, dedi-qodu etmək; Din dinləmək – iki adamın danışığına gizlicə qulaq asmaq.
Dinləmək - 1. Qulaq vermək, 2. saymaq, 3. öyüd almaq, itaət etmək.
Dinli - Dinə qulluq edən.
Diraz (f.) - Uzun; Diraz etmək – uzatmaq.
Dirək - Dirək, dayaq, paya; dirək urmaq – dayaq vurmaq; (Bir şeyi saxlamaq üçün altına vurulan tir, sütun, dayaq).
Dirgürmək - 1. Diriltmək, 2. sağ buraxmaq.
Dirim - Dirilik, həyat.
Dirlük - Bax: Dirim.
Dişi - Dişi; Dişi əhli – qadın, qadın cinsi.
Dişmək - Didmək, xırdalamaq.
Ditrəmək - Titrəmək.
Divan (ə.) - Məclis, böyüklərin toplandığı yer, hökumət məclisi.
Divşirmək - Yığmaq, dərmək, döşürmək.
Dizar - Bax: didar.
Doğan - Möhkəm əyri dimdikli, uzun, iti qanadlı, iti caynaqlı yırtıcı ov quşu.

Doğmaq	- Dünyaya gəlmək, doğulmaq.
Doxarlı	- Toxarlar (xalq adı).
Dola	- Bələk.
Dolab	- Çox, bol; Dolab-dolab ağ süd – bol süd, məmədən gələn gur süd.
Dolama	- Geyim adı.
Dolamac	- Dolambac.
Doqunmaq	- Toxunmaq, dəymək, ilişmək, rast gəlmək.
Doquzlama	- Qədim türk adətlərindən birinin ifadəsidir. Qədim türklər birinə hədiyyə verərkən yaxud bir günahkarı cəzalandırarkən doqquz dənə qiymətli əşya verərlər və ya alardılar.
Don	- Geiyim.
Donanma	- Geyinmə.
Donatma	- Geyindirmə.
Donlu	- Donlu, geyimli.
Dopa	- Mərkəz, orta; Dopa dərmək – mərkəzə cummaq.
Dopa	- Topa.
Doru	- At cinsi.
Doymaq	- Dözmək, səbr etmək.
Doyum	- Qənimət.
Dögmək	- Döymək, çalmaq; Davullar dögmək.
Dögüşmək	- Savaşmaq, mübahisə etmək, döyüş etmək, müharibə etmək.
Dökdürmək	- Tökdürmək, axıtmaq.
Dökmək	- Tökmək.
Döl	- Döl; törəmə; nəsil.
Dölbənd	- Çox incə və sıx toxunmuş pambıqlı qumaş, nazik batist, ağ incə bez çalma.
Dölək	- Gözəl cins.
Dölüm	- Döl yeri.
Dövlət (ə.)	- Ağıl. Bəxt, iqbal, uğur, xeyir, səadət.
Dövlətlü	- 1. Bəxtli, xeyirli, 2. uca, ulu, 3. ağıllı.
Dövlətsiz	- Uğursuz, xeyirsiz.
Dövşürmək	
// dövşürmək	- Yığmaq, toplamaq, dərmək, dərib gətirmək.
Durğurma	- Durquzma, qaldırma.

Duri	- Duru, aydın, bulanıq olmayan, şəffaf.
Duru gəlmək	- Ayağa qalxmaq, dikəlmək, qiyam etmək.
Duruş	- Duruş.
Duruşdurmaq	- Üz-üzə qoymaq, haqq-hesab çəkmək (məhşərdə).
Duş I	- Yuxu, rəya.
Duş II	- Tuş, rast gəlmə.
Duşaq	- Tuşaq, çidar. Ayaq bağı, ata vurulan ayaq bağı, atların qabaq ayağına vurulan zəncir.
Dutsaq	- Dustaq.
Duvaxlu	- Duvaqlı.
Duvaq	- Duvaq, üz örtüyü.
Duymaq	- 1. Eşitmək, 2. hiss etmək, 3. sezmək, 4. anlamaq.
Dügmə	- Düymə, ilgək.
Dügmək	- Düymək, bağlamaq.
Dügün	- Toy, şənlik, düyün.
Dükənmək	- Tükənmək, bitmək, qurtarmaq.
Düldül	- Həzrəti Əlinin atının adı.
Düm	- Bütün.
Dün I	- Dünən.
Dün II	- Gecə. Dün bucağı – axşam üstü.
Dünlük	- Pəncərə, baca.
Dünlə	- Gecəikən, gecə vaxtı.
Dünün	- Gecə ikən.
Dürişmək	- Çalışmaq, cəhd etmək, vuruşmaq.
Dürlü	- Növ, tip, fərqləndirici əlamət, cürbəcür, çoxlu, növbənöv, qəribə.
Dürsinmək	- Qorxmaq.
Dürtüşmək	- Vuruşmaq, bir-birin itələmək.

E

Edicək	- Edincə.
Edigəc	- Edincə, etcək, edən kimi.
El	- Ölkə; el; dövlət.
Emdi	- İndi.
Emrənmək	- Sevmək, istəmək.
Erişmək	- Birləşmək, yetişmək, çatmaq.

Erkək	- 1. Mərd, kişi, 2. igid, cəsur, bahadır.
Erkən	- Tezdən, ertədən.
Ermək	- Çatmaq, birləşmək, yetişmək.
Erüsdürmək	- Meydana gətirmək, (yara) açmaq.
Esləmək	- Dinləmək, itaət etmək.
Eş	- Dost, yoldaş.
Eşək	- Eşşək, ulaq.
Eşik	- Eşik; qapı; çöl.
Eşmək	- Çarmaq, yortmaq (atı).
Ev	- Otaq, yaşayış yeri, olacaq.
Evərmək	- Evləndirmək.
Evlü	- Evli, ailəli; Evlü evinə gəlmək – hər kəsin yerinə qayıtması.
Eyilik	- Nəciblik, lütf, xeyir, yaxşılıq.
Eylə	- Elə (işarə əvəzliyi).
Eylənmək	- Yola düzəlmək.
Eyü	- Yaxşı; Eyi olmaq – yaxşı olmaq.

Ə

Əbrişim (f.)	- İpək, ipək parça.
Ədəblənmək	- Utanmaq, çəkinmək, ədəbə zidd olmamaq.
Ədük	- Ayaqqabı, çəkmə, məst.
Əgin	- Əyin, bədən.
Əglənmək	- Əylənmək.
Əgmək	- Əymək, bir yana yatırmaq, meyl etdirmək.
Əgri	- Əyri.
Əhd (ə.)	- Söz vermə, and, vəd; Əhdini bozmaq – vədini pozmaq.
Əhəd (ə.)	- Bir tək; Allahın adlarından biri.
Əhl	- Ailədə olanlar; ər, arvad, uşaqlar; Ailə.
Əhval (ə.)	- Hallar, başa gələnlər; Ruhi vəziyyət.
Əjdərha (f.)	- Əjdaha; böyük ilan, insan yeyən ilan.
Əksig	- Əksik, kəm.
Əksilmək	- Ayrılmək, qeyb olmaq, ölüb ayrılmək, sayı azalmaq.
Əksüglük	- Qüsurlu, əksiklik, nöqsan, eyib.
Əkşəsmək	- Sataşmaq, əylənmək, oynaşmaq.
Əlaqibət	- Sonunda, nəhayətində.

- Əlamən (ə.)** - 1. Mərhəmət, 2. sənə sığındım, 3. bağışla məni, 4. amandır.
- Əlbəttə** - Mütləq, hər halda, şübhəsiz, doğru, qətiyyə, tərəddüdsüz, labüd.
- Əleyhissəlam (ə.)** - Peyğəmbərlərin adı çəkilən zaman “ona salam olsun” mənasında bir dua.
- Ələm (ə.)** - Bayraq (dini məzmununda, qara rəngli parçadan, yas əlaməti bildirir).
- Əlhasil (ə.)** - Xülasə.
- Əlhəmdülillah (ə.)** - Mövlaya şükür, Allaha şükr olsun.
- Əlüfəçi** - Süvari; Ata minmiş, atlı.
- Əlük** - Dağ keçisi, əlik.
- Əlüklü** - Əlikli.
- Əmanət** - Zərərsiz olan bir kimsəyə tapşırılan şey, sonradan almaq üzrə saxlanmaq və qorunmaq üçün bir kimsəyə tapşırılan cisim.
- Əməkdar** - Əmək sərf edən qul və ya məmur, ixtiyar və sədaqətli xidmətçi.
- Əmiraxur** - Sultanın və ya bəyin heyvanlarına, sürüsünə, başqa işlərinə baxan şəxs, axura baxan bəy; əmiraxur başı – əmir-axurların böyüyü.
- Əmmə (ə.)** - Nəyi? Quranda 30-cu cüzün başındakı Nəbə surəsinin ilk ayəsi olan “əmmə yetəsa-əlun”un (onlar bir-birindən nəyi soruşurlar?) ilk kəlməsidir. Ona görə bu cüz “Əmmə cüzü” adlandırılmışdır.
- Əmmi** - (Ərəbcə “əmm” sözünün təhrifi); Atanın qardaşı, əmi.
- Əmr (ə.)** - Buyruq; Əmr eyləmək – buyurmaq.
- Əmzirmək** - Əmizdirmək; Döşdən süd vermək.
- Ənik** - Vəhşi heyvan balası; köpək.
- Ənsə** - Boyun.
- Ənşismək** - Bərabər işləmək, birlikdə işləmək.
- Ənük** - Bax: ənik.
- Ər** - 1. kişi, 2. həddi buluğa çatmış kişi, 3. ər, igid, 4. mərd, qəhrəman.
- Ərcəl** - Bədxasiyyə, pozğun.
- Ərdəm** - Fəzilət, mərifət.

Ərdəmli	- Fəzilətli, mərifətli, hünərli.
Ərdəmlü	- Bax: ərdəmli.
Ərdil	- Ürəkli, cəsur.
Ərəbə	- Araba.
Ərəbi (ə.)	- Ərəblərə məxsus; Ərəbi atlar – ərəb atları, cins atlar.
Ərəfat	- Ərəfat (y.a.) – Məkkə yaxınlığında dağ.
Ərən	- İgid, cəsur, mərd, yaxşı yetişmiş kamil, müqəddəs, pir.
Ərənlər	- Ululular, ulu qəhrəmanlar.
Ərgənlik	- Qadının kişiyyə hədiyyəsi.
Ərkəc	- Erkəc; keçinin iki yaşından sonrakı erkək balası.
Ərlik	- Kişilik.
Ərməğan	- Ərməğan, hədiyyə, peşkəş, sovqat, yadigar.
Ərş	- Yer-göy, göyün yeddinci qatı, asiman.
Ərzani (f.)	- Lütf, yaxşılıq; Ərzani qılmaq – lütf etmək, yaxşılıq etmək.
Əsa (ə.)	- Dəyənək, zopa, çomaq.
Əsbab (ə.)	- Gərəkli şeylər.
Əsən	- Sağ, salamat.
Əsil	- Əsil-nəsil, törəmə.
Əsirgəmək	- Bir şeyin yoxluğuna heyfşilənmək.
Əski	- 1. Qədimdən qalmış, köhnə, köhnəlmiş, 2. qədim, köhnə.
Əsmədin	- Əsmədən, əsmədiyi halda.
Əsrük	- Sərxoş.
Əsrükmək	- Sərxoş etmək, sərsəmlətmək.
Ətmək	- Çörək.
Əvət	- Bəli.
Əvrən	- Aləm.
Əvvəl-axır	- Əvvəl-axır, aqibət.
Əyal (ə.)	- Övlad. Arvad; ailə.
Əyər	- Yəhər.
Əyərləmək	- Atın belinə yəhər qoymaq.
Əyyamla	- Bir neçə gün sonra, bir vaxt sonra, bir müddət sonra.
Əzəl (ə.)	- 1. Əvvəli olmamaq, əvvəli olmayan zaman, 2. insanların ruhlarının yaradıldığı zaman; Əzəldən yazılmaq – insan taleyinin ilk yaradıldığı zaman təyin edilmiş olmaq.

- Əzim (ə.)** - Böyük, ulu, uca.
Əziz (ə.) - Şərəfli, ulu, uca, əziz, qüdrətli; Vəzifə – mənşə sahibini.
Əzrayıl - Əzrayıl (mələk adı).

F

- Faidə** - fayda, qazanc, münasib, münasiblik.
Fani (ə.) - Fani. Ölümlü, sonu olan, daimi olmayan, keçici.
Fel (ə.) - Hərəkət, iş, davranış; Feli dönmək – nə etdiyini bilməmək, tərs iş görmək.
Fəqih (ə.) - Din elmini, şəriət elmlərini bilən, oxumuş, müəllim.
Fəraq (ə.) - Ayrılıq, ayrılıq acısı; Fəraq gəlmək – ayrılıq acısının gəlməsi.
Fəryad (f.) - Ağlayıb sızlama, ah-vay etmə, bağıрма, hayqırma, inilti.
Fırlamaq - Atılmaq, atılıb şiddətlə tullanmaq.
Fısil-fısil - Pıçılı ilə, yavaş səsle, yavaş-yavaş.
Fürsət (ə.) - Firsət, əlverişlilik, uyğunluq.

G

- Gah... Gah** - Bəzi-bəzi, bir... bir, zaman-zaman, hərdən-hərdən.
Gah (f.) - Bəzən.
Gavur - Kafir.
Gecəlik - Örpək, ləçək.
Gecim - Geyim-kecim.
Gedə - Qısa, küt.
Gedərmək - Kənar etmək, dəf etmək.
Gedicək - Gedincə, ortadan qalxınca.
Gedimli - Getməli olan, ölümlü, sonu olan.
Gen - Geniş.
Genə - Bir daha, yenə, təkrar.
Genəz - Asan.
Gerü - Geri.
Geyəsi - Geyəcək, paltar.

Geyim	- (Geyim) paltar, libas, paltar, ev paltarı.
Geyürmək	- 1. Geydirmək, bəzətmək, 2. zirehləmək, zireh geydirmək; Geyər olmaq – geymək.
Geymək	- Geymək, geyinmək, paltar geymək.
Gələci	- (məc.) ağılı-başı (ağlı gələcisi – ağılı gələcisi).
Gəlincük	- Gəlin (əzizləmə) – gəlinciyim! Kiçik gəlin, sevgili gəlin.
Gəliş	- Gəlmə, gəliş.
Gəlişmək	- Qarşılıqlı gedib-gəlmək.
Gənəşmək	- Gənəşmək. Məsləhətləşmək, soruşmaq, müşahidə etmək.
Gərdək	- Gərdək, zifaf evi, toy evi.
Gərdəlxana	- Təzə evlənənlər üçün ev.
Gərdun	- Dövrən; qara gərdun – ana bətni.
Gərəkək	- Gərək olmaq; vacib, zəruri görünmək; lazım olmaq.
Gərinmək	- Gərilmək, tarım çəkilmək.
Gərmək	- Gərmək.
Gətürmək	- 1. Gətirmək, 2. qaldırmaq.
Gəvəzləmək	- Kobud yemək. Yanmış kömürdə bişirmək, odda bişirmək.
Gəz I	- Dəfə, kərə.
Gəz II	- Gəz (kiçik yarıq); oxun yarığı; yay gəzi.
Gəzlmək	- Nişan almaq, oxu gəzinə qoymaq, oxu kərtiyində yerləşdirmək.
Gizlü	- Gizli.
Gor (f.)	- Qəbir, məzar, gor.
Gödə	- Gövdə.
Gödək	- Gödək, qısa.
Gödəlmək	- Qısalmaq, gödəlmək.
Gög I	- Göy, səma.
Gög II	- Göy, mavi.
Gögcə	- Gömgöy.
Gögcə tağ	- Gömgöy dağ.
Gögərçin	- Göyərçin.
Gökcək	- Qeyri-adi gözəl, yeganə gözəl.
Gölgəlucə	- Kölgəli olan, kölgəsi olan.
Gömülmək	- Yerə batmaq, yerdə qeyb olmaq, torpaqla örtülmək.

Ğ

- Ğafil (ə.)** - Bir şeyin fərfinə varmayan, diqqətsiz, xəbərsiz; Qafil olmaq.
- Ğafillə** - Xəbəri olmadan, xəbərsizcə, fərfinə varmadan.
- Ğafillüca** - Məlumatı olmayan, xəbərsiz.
- Ğaib (ə.)** - Məlum olmayan, görünməyən, meydanda olmayan.
- Ğayət(ə.)** - Çox; nəticədə.
- Ğazi (ə.)** - Qazi. Din uğrunda savaşı; düşmənə həmlə edən, İslam düşməni ilə döyüşən müsəlman.
- Ğəza (ə.)** - Din yolunda vuruşma.
- Ğeyrət (ə.)** - Qeyrət.
- Ğeyri (ə.)** - Qeyri, başqa.
- Ğəni (ə.)** - Allahın adlarından biri, bir kimsəyə və ya bir şeyə möhtac olmayan, zəngin; Ğəni Tanrı.
- Ğərim (ə.)** - Rəqib, qarşılıq.
- Ğızıldamaq** - Qıyıldamaq, vıyıldamaq.
- Ğırım (ə.)** - Rəqib; Ğırım qoymaq – meydan oxutmaq üçün döyüşü seçmək; Ğırma yetmək – düşmənlə qarşılaşmaq.

H

- Hacət (ə.)** - 1. Gərək, ehtiyac, 2. yerinə yetirilməsi müqəddəs bir qüvvətdən istənilən dilək.
- Hacı (ə.)** - Məkkəni ziyarət etmiş müsəlmanlara verilən ad.
- Haqq (ə.)** - Allah.
- Haqlamaq** - Öhdəsindən gəlmək; cəzasını vermək.
- Halal I** - Həyat yoldaşı – ər və arvad.
- Halal II (ə.)** - İslam dininin ehkamlarına görə yeyilməsinə, zişlədilməsinə və ya özünə mal edilməsinə icazə verilən; Kəbinli, nikahlı; Qanuni.
- Haman (f.)** - 1. Göz önündə olmayan və ya uzaqda olan bir şeyi və ya şəxsi göstərmək üçün işlədilən əvəzlik – o, özü. 2. Dərhal.
- Hampa (f.)** - Yoldaş, sirdaş, silahdaş.

- Haramzadə** - (Ər. həram və f. zadə) fırıldaqçı, kələkbaz, hiyləbaz, bic, yaramaz.
- Hecasımlayın** - Heca, höccələmək.
- Heybət (ə.)** - Heybət, qorxu.
- Heybətli** - Qorxunc, heybətli, əcaib görünüşlü.
- Hələl (ə.)** - Halal; haramın ziddi.
- Hələlləşmək** - Haqsızlıqlarını bir-birinə bağışlamaq.
- Həmail (ə.)** - Boyunbağı, çiyindən asılan bağ; qılınc asqısı; Həmail quşanmaq – qılıncın bağını çiyindən ataraq – çarpaz taxmaq.
- Həmən** - Dərhal, həmin.
- Hə mi** - Beləmi? Deyilmi? Belə deyilmi?
- Həmlə (ə.)** - Hücum, döyüşdə düşmən üstünə tullanmaq.
- Həmta (f.)** - Sirdaş, yoldaş, yaxın dost, yaşd, tay.
- Hənir** - Yavaş səs, qulağa dəyən anlaşılmaz səs.
- Həp** - Tamam, bütün.
- Hərəmi (ə.)** - 1. Haram yeyən, 2. quldur, soyğunçu, xırsız, yolkəsən.
- Hərif (ə.)** - yoldaş; əsnaf, iş yaramaz adam, utanmaz, təkəbbürlü, özünü bəyənmiş, kobud; ortağ, yaxın yoldaş, düşmən, müxalif, rəqib (həqarət və nifrət etmə mənası ilə) adam.
- Hərzə (f.)** - Boşboğazlıq, əbəs, nahaq.
- Həsəd (ə.)** - Paxıllıq; Həsəd etmək – qibtə etmək.
- Həsud (ə.)** - Qibtə edən, paxıl; Həsud kafir – xəbis kafir.
- Həvala (ə.)** - Yönləmə.
- Həzrət (ə.)** - Cənab.
- Hiç** - 1. Əsla, qətiyyə, kəskin olaraq, 2. məgər?
- Himmət** - Səy, cəhd, kömək, qeyrət.
- Hindu** - Hindli, qulluqçu, kölə, qara rəngli adam.
- Hisar (ə.)** - Hasar, bir yeri qorumaq üçün çəkilən divar, barı, sədd.
- Hölə** - Bir cismin çevrəsi; ov yeri, qoruq.
- Hotaz // xotaz** - Qotaz.
- Hu (ə.)** - Allaha (O) işarə edən kəlmə.

I

İldırım	- İldırım.
İldız	- Ulduz.
İrmaq	- Axar su, dənizə tökülən axar su, çay.
İsırmaq	- Dişləmək.
İsmarlamaq	- Əmanət vermək, tapşırmaq.
İşıq // aşıq	- Dəmir başlıq.

İ

İbrət (ə.)	- 1. Örnək sayılacaq şey, 2. ehtiyat ediləcək şey, 3. əcayib, qəribə şey.
İbrişim (f. Əbrişim)	- Burulmuş ipək tel, incə ipək bükməsi.
İcazət (ə.)	- İcazə vermə, izin, rüsxət.
İçəri	- İçəri.
İçət	- İçəcək şey, içiləcək şey, su.
İçin	- İçin-için (ağlamaq).
İçmə	- İçki, içmə.
İçrə	- 1. Arasında, 2. İçəri, 3. içində.
İçün	- Üçün.
İçürmək	- İçirmək, sərxoş etmək.
İdügi	- Olduğu.
İxtiyar (ə.)	- 1. Bəyənmə, seçmə, üstünlük. 2. qoca, yaşlı, pirani.
İkinci	- Günün yarısı, günün ikinci yarısı, günün yarısından sonrası.
İqrar (ə.)	- Açıqca söyləmə, inkar etməmə; Etiraf, qəbul.
İldən	- Eldən öndə (çadırını eldən öndə tikdi).
İldirmək	- Sancmaq, dəlib keçirmək.
İləm	- Bax: ilən.
İlən	- 1. ilə, bərabər birlikdə, 2. vasitəsi ilə, 3. də, 4. habelə.
İləri	- İrəli.
İlətmək	- Yetirmək, çatdırmaq.
İləyi	- Ön, qarşı.
İlğar	- Basqın, hücum.
İlğmaq	- Atla çapa-çapa hücum etmə.

İlxı // ılxı	- İlxı.
İlxıçı // ılxıçı	- İlxıçı, ata baxan, at otaran.
İlləllah	- “Nədir bu çəkdiyim”, “yandım əlindən” mənasında işlədilir.
İlmək	- İlmək – ipdən halqa düzəltmək.
İltifat (ə.)	- Gülər üz göstərmək, birinin könlünü xoş etmək, incə və zərif davranmaq.
İmarət (ə.)	- Xeyirli iş, yoxsullara kömək üçün qurulmuş yer, kasıblara yemək verilən yer, yoxsullar yeməxanası; İmarətlər yapmaq – səadət evləri tikmək.
İmdi	- İndi. Artıq.
İmək	- Köməkçi fel.
İmirzə	- Bəy oğlu, bəy uşağı, bəyzadə.
İmrənci	- Arzu olunan şəxs və ya əşya, qibtə edilən kimsə və ya əşya.
İmrənmək	- Ağzının suyu axmaq, ağız sulanmaq, arzu etmək, arzulamaq, şiddətlə arzu etmək.
İnaq	- Ən yaxın adam.
İnayət (ə.)	- 1. Bir kimsəyə Allahın iltifat etdiyi lütf, kərəm, yardım, 2. Kərəm, yaxşılıq, iltifat, yardım.
İncinmək	- Könüldən yaralanmaq, könlü sındırılmaq.
İnramaq	- İnləmək.
İnrəmək	- İnramaq; böyürmək, içini çəkmək.
İnşallah	- 1. Allah dilərsə, Allah istərsə, 2. qismət olsa.
İraq // ıraq	- Uzaq.
İrişmək // irmək	- Çatmaq, yetişmək.
İrgürmək	- Yetirmək, çətdirmək.
İrz (ə.)	- İnsanın namusu və hörməti, şərəfi.
İs	- Yiyə, sahib.
İsmi-əzəm	- Haqqın bütün adlarını özündə toplayan ad, Allah.
İsnamaq	- Həşərat.
İssüz	- Boş, sahibsiz.
İstihsan (ə.)	- Bəyənmə, xoşa gəlmə, yaxşı, yaxud gözəl olduğunu söyləmə.
İşdə	- Daha, artıq, budur (ədat).
İşrət (ə.)	- Yeyib içmə, sərxoşluq verən hər hansı bir içki.
İttifaq (ə.)	- Birlik, anlaşma, qarşılıqlı anlaşma, uyuşma.

İyə	- Yiyə, sahib.
İyəgü	- Qabırğa.
İzzət (ə.)	- 1. Dəyərli olma, 2. az və nadir olma, 3. qüdrətli olma, 4. şan və şərəf, 5. əzəmət, qüdrət.
İzzətli	- Etibarlı; Hörmətə layiq, çox dəyərli, çox bəyənilmiş.

K

Kafir (ə.)	- 1. Allahın varlığına inanmayan, imansız.
Kağıt (f.)	- Kağız.
Kahil (ə.)	- Tənbəl.
Keçə	- Keçə, təpilməmiş yun, keçə.
Kedi	- Pişik.
Keyik	- Ceyran, keyik.
Kəbin	- İzdivac, nikah; Evlənmənin qanuni şəkli salınması.
Kəlbücügəz (ə.)	- İt, ov iti.
Kəlicə	- Laqqırtı, söz, söhbət, müsahibə, mükalimə.
Kəlid	- Qıfıl, kilid.
Kəlisə	- Kilsə.
Kəndirlik	- Dəri süfrə. 1. qadınlar təndir çörəyi yaparkən xəmir taxtasının altına sərdikləri dəridən düzəldilən yayqı, xəmir açarkən yerə sərilən bez və ya dəridən düzəlmiş yayqı, üzərinə un ələmək üçün gön dəri, 2. yerə sərilən və masa yerinə işlədilən dəri, 3. dəridən süfrə.
Kəndi // kəndü	- Şəxsi, özü.
Kəndözü	- Özü.
Kəpənək	- Yapıncı; çobanların qışda geydikləri döymə yundan keçə, keçədən tikilən qolsuz çoban plışı, çoban yapıncısı.
Kərəm (ə.)	- Kərəm, insaf.
Kərrə (ə.)	- Dəfə, kərə, səfər, yol.
Kərtmə	- Çərtmə, kəsmə.
Kərtmək	- Kəsmək.
Kəsim	- Qərarlaşma.
Kibi	- Kimi, tək.

Kiçi	- Kiçik.
Kimsənə	- Bir kəs.
Kir	- Çirk, murdarlıq, pislik, pis, kir.
Kiriş	- Kiriş, qırlanmış ip.
Kiş	- Dəridən ox qabı.
Kişi	- Adam.
Koma	- Toyuqların qaldığı yer, toyuq hini.
Kos	- Zərb aləti; Nağaranın bir növü; İri təbil.
Köb	- Köp, çox.
Köçürmək	- Evləndirmək.
Kök	- 1. Soyun əsli, əsil, təməl.
Köməc	- Kökə, kömbə.
Kömlək	- Köynək.
Könlək	- Bax: kömlək.
Köpri	- Körpü.
Köpür-köpür	- Gumbur-gumbur.
Köşək	- Köşək; altı aylıq dəvənin balası.
Köşk	- Köşk, qəs.
Köymək	- Göynəmək.
Kuma	- Ərləri ortaq olan qadınlar.
Kübə // küpə	- Sırğa.
Küçücük	- Kiçikcə, balaca.
Küfr (ə.)	- 1. İmanın əksi, dinsizlik.
Küləh (f.)	- Başa qoyulan qalpaq, baş geyimi, konusvari formada başlıq, tatar başlığı.
Külük	- Tez, çevik, cəld.
Külüng	- Külüng, düşər; iki ucu sivri və kəskin, daş yonmaq üçün alət.
Küpəli	- Sırğalı, küpəsi olan.
Kür	- Dəcəl, narahat adam.
Kürsi (ə.)	- 1. Göyün səkkizinci qatı, 2. ərş, 3. Allahın səltənəti, qüdrəti.
Kürüm	- Nəsil, törəmə.
Küt-küt	- Yavaş-yavaş, keyləşərək.
Küvlək	- Su qabı.

Q

- Qaba** - Böyük, kobud.
- Qabaq** - Örtük.
- Qabırğalu** - Qabırğalı, iməci bədəni bərkimiş.
- Qaç** - Nə qədər, neçə, neçə dəfə.
- Qaçan** - Haçan, nə vaxt.
- Qada** - Qada, bəla.
- Qadir (ə.)** - 1. Allahın adlarından biri, 2. güclü, qüdrətli; Qadir verən.
- Qadun** - Qadın.
- Qaftan** - Geyim, qaftan.
- Qaftanlıq** - Qaftanlıq parça, gəlinlik parça.
- Qağan** - Kükürmüş, qəzəblənmiş.
- Qağırmaq** - Çığırmaq.
- Qaqmaq** - Qızmaq, qəzəblənmək, vurmaq.
- Qaxınc** - 1. Danlaq, qınama, başa qaxma, 2. zərbə.
- Qaxışdın** - Danqıltı, gurultu.
- Qaim I** - Allahın adlarından biri.
- Qaim II** - Qüvvətli, sağlam, möhkəm, uzunömürlü.
- Qaqınc** - Qaxınc, üzə vurma, tənə etmə.
- Qaqmaq** - Vurmaq; Göz vurmaq.
- Qaquban** - Qaxaraq; qaxıb.
- Qalaba** - Qələbəlik, çoxluq.
- Qalabalıq** - Çoxluq, qarmaqarışlıq hər hansı bir kütlə.
- Qalaq** - Toy gecəsi gəlinlərin başına geydirilən bir növ taxtadan olan tac, gəlin tacı.
- Qalanısı** - Qalanı. Digərləri, özgələr, geri qalanlar.
- Qaldıracaq** - Qaldırınca.
- Qalqan** - Qalxan.
- Qalqmaq** - Qalxmaq, ayağa qalxmaq.
- Qalı** - Xalı, gəbə, xalça.
- Qalıcaq** - Qalınca.
- Qalın** - Qalın, böyük; toyun başlandığı gün oğlan tərəfindən qız tərəfinə göndərilən hədiyyələr.
- Qalınlıq** - Toyda verilən başlıq.
- Qalmış** - Sınıq düşmüş. aciz, düşgün.

Qama	- Qəmə, iki ağızlı bıçaq, kiçik xəncər.
Qamu	- Hamı, bütün, hər kəs.
Qan // ğan	- Xan.
Qancaru	- Hara, necə.
Qanda	- Harada.
Qanı	- Hanı.
Qan qaşınmaq	- Sidiyə qan getmək.
Qanğı	- Hansı.
Qanlı	- Qanlı.
Qap	- Qaya.
Qapaq	- Qapaq; qapaq qaldurmaq – gözünü açmaq.
Qaparmaq	- Qabarmaq.
Qaplan	- İsti ölkələrdə olan dərisi xallı yırtıcı heyvan, qaplan, pələng.
Qapu	- Qapı, qala və şəhər darvazası.
Qapuçı	- Qapı gözətçisi, qapıda keşik çəkən, qoruyucu.
Qapurğa	- Qabırğa.
Qapurğalı	- Qabırğalı, güclü.
Qara	- Böyük.
Qaraquca	- Ağsaqqal, hörmət sahibi yaşlı kişi, ata; baba.
Qaralıq	- Eyib, ləkə, şərəfsizlik.
Qaralu	- Talesiz, yasda olan.
Qaraluca	- Bax: qaralu.
Qaranqu	- Qaranlıq.
Qararmaq	- Qaralmaq, kədərlənmək.
Qaravaş	- Qaravaş, qul, xidmətçi.
Qaravul	- Qaravul, gözətçi, keşikçi.
Qardaş	- “Qarındaş” sözünün fonetik dəyişməyə uğramış formasıdır.
Qardaşlu	- Qardaşı olan, qardaşı yanında olan.
Qarğamaq	- Qarğamaq, lənətləmək.
Qarğaşa	- Qarğaşa, çətinlik.
Qarı	- Qarı, yaşlı, qoca qadın.
Qarıcıq	- Qarıcıq (əzizləmə).
Qarımaq	- Qocalmaq, qarımaq.
Qarındaş	- Bax: Qardaş.
Qarğu	- Qarğı, qarğı-qamış.

- Qarmalamaq** - Qarmalamaq, əllə bərk-bərk tutmaq.
- Qarma-bügəc** - Burma, axta – axtalanmış qoç.
- Qarşu** - Qarşı, üz-üzə.
- Qaru** - Qolun bazı sümüyü.
- Qarucıq** - Qolbaq, bazubənd.
- Qarvamaq** - Yaxalamaq.
- Qarvaşmaq** - Tutaşmaq.
- Qas-qas** - Qəhqəhə ilə – qas-qas gülmək.
- Qaşanmaq** - Qorxudan sidik buraxmaq.
- Qaşqa** - Qaşqa – atın alnında ağ xal.
- Qat** - Yan – Qatında: yanında, qarşısında.
- Qatı** - Sərt, möhkəm.
- Qatır** - Eşşəyin madyandan olan balası, qatır.
- Qatla** - Dəfə.
- Qatlanmaq** - Dözmək.
- Qaurma** - Qovurma.
- Qavat** - Oğraş, pozğun.
- (ə. Kavvad)**
- Qavğa (f.)** - Dalaşma, bağırtı, döyüş.
- Qavğa basılmaq** - Sona çatan döyüş, bitən gurultu.
- Qavramaq** - Qucaqlamaq.
- Qavşurmaq** - Birləşdirmək, qovuşdurmaq.
- Qavum** - Qohum-əqrəbə; qövm.
- Qavum-qardaş** - Qohum-qardaş.
- Qavun** - Qovun.
- Qayət (ə.)** - Çox, lap, lap çox, son dərəcə, nəticədə.
- Qayğulu** - Qəmli, narahat, qayğılı.
- Qayıqmaq** - Yana çəkilmək.
- Qayırı** - Qeyri.
- Qayib** - Qeyb, qeyb olma, yoxa çıxma, gələcək.
- Qaymaq** - Sapmaq, çəkinmək.
- Qaytaban** - Dəvə sürüsü, dəvə qatarı; dəvə saxlanan yer.
- Qayurmaq** - Qayğılanmaq. 1. əsirgəmək, gözləmək, himayə etmək, qorumaq; 2. içinə dərd salmaq, buradan narahat olmaq, qəm yemək, qayğılanmaq, fikir etmək, qəm çəkmək, 3. maraqlanmaq, muğayət olmaq, mənə vermək.

- Qaz** – Su quşlarının bir növü, qaz.
- Qazlıq at** – Qazlıq dağında yetişən cins at, qaçağan, güclü cins at.
- Qəbzə (ə.)** – Qəbzə, sap; bir bıçağın və ya qılıncın tutacaq yeri, dəstək, sap, qulp.
- Qədəm (ə.)** – Ayaq, addım, xoşbəxtlik, uğur; Qədəmi qutsuz – ayağı uğursuz, gəldiyi yerə uğursuzluq gətirən.
- Qədər I** – 1. Say, 2. dərəcə, 3. ölçü.
- Qədər II (ə.)** – Qəza və hökm yazısı, bəxt, tale.
- Qədim** – Xədim, xidmətçi.
- Qəhhar (ə.)** – Qəhr edən.
- Qələmçi** – Katib, yazan, rəssam.
- Qənarə** – Heyvan kəsilən yer; heyvan asılan qarmaq.
- Qərayib** – Əcayib, qəribəlik.
- Qəza i (ə.)** – Cihad.
- Qəza ii (ə.)** – Qəza-qədər.
- Qəzab (ə.)** – Qəzəb.
- Qəzavat** – Bax: qəza II.
- Qəziyə** – Hadisə, qəziyyə.
- (ə. Kəziyyə)**
- Qıçırdı** – Qıçırtı. Qıçır-qıçır etmə, qıçıqlayan səs.
- Qıl** – Tük.
- Qılağuz** – Bələdçi, yol göstərən, irəlidə gedən.
- Qılıc** – Qılınc.
- Qılmaq** – Etmək.
- Qımız** – At südündən içki.
- Qın** – Qın, qılınc, bıçaq və başqa kəsici alətlərin qılağı, silah qabı.
- Qına** – Həna.
- Qınalı** – Hənalı.
- Qınlı** – Qınlı.
- Qınsuz** – Qını olmayan.
- Qır** – Çöl, tarla.
- Qıran** – Böyük epidemiyə.
- Qırğın** – Qırğın, ölüm, çox sayda ölüm.
- Qırım** – Müqabil.
- Qırış** – Müharibə, müharibədə bir-birini öldürmə, vuruşma; qırış günü – savaş günü.

- Qurt** - Yırtıcı, vəhşi canavar, qurd, yalquzaq.
- Qurtlar-quşlar** - Bütün yırtıcı heyvanlar, yerdəki və göydəki yırtıcılar.
- Qurulu** - Qurulmuş, gərilmiş.
- Qurumsı** - Qurum; Qurum, bacada hasil olan qalın his.
- Quşaq** - Qurşaq.
- Quşaqulu** - Qurşaq bağlamış, qurşağı olan.
- Quşanmaq** - 1. Geyinmək, geyinib qurşanmaq, 2. qılınc və sairə taxmaq.
- Quşqun** - Yəhər və palanın arxasında olan və quyruq altından keçirilən qayış.
- Quşlamaq** - Quş ovlamaq.
- Quşluq** - Səhər erkən.
- Qutlu (ə.)** - Mübarək, müqəddəs.
- Qutsuz** - Uğuruz.
- Quv** - Şayiə, qeybət, iftira, arxasınca danışma.
- Quvlamaq // quvalamaq** - Söz gəzdirmək. Şeytanlıq etmək.
- Quymaq (quymaz)** - Qorxmaq.
- Qüdrət (ə.)** - Güc, qüvvət, iqtidar, taqət.
- Qütbə** - Bax: xütbə.

L

- Laf (f.)** - Çiy söz, mənasız iddia, lovğalıq, öyünmə; Laf urmaq – öyünmək, lovğalanmaq.
- Leş (f. Laşə)** - Pis və qoxulu cəsəd, düşmən və heyvan ölüsü, leş.
- Ləhzə (ə.)** - Zaman, vaxt, dəm, an.
- Lənət (ə.)** - Qovma, rədd etmə, tərək etmə; Lənət qılmaq – qovmaq.
- Ləşkər (f.)** - 1. Əsgər, ordu, 2. düşərgə, qərargah.
- Lütf (ə.)** - Yaxşı davranma, yumşaq davranma; lütf etmək.

M

- Mahmuz** - Mahmız; Atı mahmızlamaq üçün çəkmənin dabanına taxılan şiş dişli kiçicik dəmir çarx.
- Mahmuzı** - Zərif ipək parça.

Mu	- Bu (işarə əvəzliyi).
Mudbaq (ə.)	- Mətbəx, yemək evi, yemək bişirilən yer.
Munis (ə.)	- Ünsiyyətli, istiqanlı, mehriban.
Muştçı (f-t)	- Müjdəçi.
Muştulamaq	- Müştuluqlamaq.
Muştulayu	- Muştuluqlayaraq, müjdələyərək.
Muştuluq	- Yaxşı xəbər gətirdiyinə görə verilən hədiyyə, qarşılıq, bəxşiş; müjdə, şad xəbər.
Mübarək (ə.)	- Mübarək. 1. Əziz, bərəkətli, 2. xoşbəxt, 3. müqəddəs, 4. uğurlu.
Müdarə (ə.)	- Davranış. Yola getmə.
Müxənnət (ə.)	- Xainlik edən, aldadan, namərd.
Müqabil (ə.)	- Qarşı, qarşı tərəf.
Mürəvvət (ə.)	- Mürvət. Adamlıq, kişilik, mərdlik, yaxşılıq.
Mürəssə (ə.)	- Bəzəkli, bəzənmiş, qiymətli daşlarla bəzədilmiş.
Mürüvvətli	- Mürvətli. Yaxşılıq edən, mərd, insaniyyətli.
Müsaib (ə.)	- Həmdəm, həmsöhbət, yoldaş, dost.
Müşəf (ə.)	- Səhifələnmiş. Səhifələrdən meydana gələn şəridlənmiş kitab, 2. Müshəfi-Şərif, Quran.
Müstəcab (ə.)	- Qəbul olunmuş; Diləyi, istəyi yerinə yetirilmiş.
Müşkil (ə.)	- Müşkül. Çətin, əngəlli, zor, əngəl.
Müti (ə.)	- Baş əyən, itaətli, söz dinləyən, tabe.

N

Nagah (f.)	- Qəflətən, birdən-birə.
Nagahi (f.)	- Qəflətən, gözlənilmədən, birdən-birə.
Nağaraçu	- Nağaraçı.
Naib (ə.)	- Birinin yerini tutan, qəza başçısı, vəkil; Canişin.
Nakəs (f.)	- Alçaq, dəyərsiz, çox simic, xəsis, rəzil, şərəfsiz, yaramaz.
Nayib (ə.)	- Bax: naib.
Necədəyin	- Necə edək?
Neçün	- Nə üçün, niyə.
Nerə	- Hara?
Nəñ	- Nəyinə?

Nə hallu	- Necə? nə cür?
Nə idügin	- Necə olduğunu, nə olduğunu.
Nəqaraçu	- Nağaraçı, nağara çalan.
Nəmləmək	- Hədəfə vurmaq.
Nə	- Nəyinə.
Nər (f.)	- Nər, erkək dəvə.
Nərə (ə.)	- Hayqırış, hayqırma, gurlama; Nərə urmaq – hayqırmaq.
Nəsib (ə.)	- Hissə, qismən, pay.
Nəsnə	- Hər hansı bir şey, filan, birisi.
Nəstəin (ə.)	- Yardım dilərik, yardımına güvənərik.
Nəvalə (ə.)	- Bağışlama, bəhrə, nəsib; nəvə.
Nida (ə.)	- Avaz, səs, çağırış; nida eyləmək – səslənmək.
Nigah (f.)	- Baxış.
Nigar (f.)	- Əllərə və ayaqlara xına ilə vurulmuş şəkillər, bəzəklər, xına.
Nigarlı	- Xınalı, xına yaxılmış.
Nikah (ə.)	- Kəbin.
Niqab (ə.)	- Rübənd, örtü, üz örtüsü; Niqabını sərpmək – üzünü açmaq.
Niqablu	- Rübəndli, örtülü.
Niza (ə.)	- Çəkişmə, laqçırtı mübahisəsi, ağız mübahisəsi.
Nola	- Nə olur? nə var? nə çıxar?
Nolmaq	- Nə olmaq.
Nölur	- Nəyə yarayar? nə üçün?
Nökər (f.)	- Nökər, qul; Ev xidmətçisi.

O

Obrılmaq	- Oyulmaq; çökmək.
Oda	- Otaq.
Oğlançuq	- Kiçik oğlan.
Oğlan-uşaq	- Çoluq-cocuq qələbəliyi, tünlüyü.
Oğramaq	- Atın yavaş kişnəməsi.
Oğrı	- Oğru.
Oğurlayın	- Gizlicə, yavaşca.

Oğuznamə	- Oğuz dastanı.
Oq	- Ox.
Oqçı	- Oxçu.
Oqçuğaz	- Kiçik ox, gözəl ox.
Oqımaq	- Oxumaq, dua etmək, dua oxumaq.
Oxşamaq	- Öymək, vəsf etmək.
Oxumaq	- Çağırmaq.
Ol	- O (şəxs əvəzliyi).
Olanca	- Bütün, hər şey, hamısı.
Omuz	- Çiyin.
Onarmaq	- İşi aşırmaq, düzəltmək, yaxşılaşdırmaq, yoluna qoymaq.
Onat	- Doğru, sağlam.
Onmaq	- Yaxşılaşmaq.
Ordu	- Camaat, qərargah, yurd.
Orqan	- Qalın ip; kəndir, örkən.
Orman	- Meşə, sıx ağaclıq.
Ortaq	- Atanın yerini tutacaq olan, varis; (irtaş) şərik, ortaq, bərabər, birlikdə.
Ortalıq	- Yer üzü, meydan, açıqlıq.
Otaq (otağ, otax)	- Otaq, böyük çadır.
Ovatmaq	- Bölük-bölük etmək, parçalamaq, qırmaq.
Oyarmaq	- Oyatmaq, yuxudan oyatmaq, oyandırmaq.
Oyluq	- Bud çuxuru.
Oyun	- 1. Oyun, rəqs, 2. hiylə, 3. məharət; Oyununu oynamaq – döyüşmək, hünər göstərmək.
Ozan	- Qopuz çalan və şeir söyləyən adam, aşiq.

Ö

Ög	- Ön, doğma.
Ögəc	- Üçyaşar erkək qoyun.
Ögmək	- Öymək, mədh etmək, tərif etmək.
Ögünmək	- Öyünmək, özünü öymək, özünü tərifləmək; Lovğalanmaq.
Ögüt	- Öyüt.

Ökcə	- Diz.
Oksüz	- Yetim, anasız.
Öksüzlük	- Yetimlik, anasızlıq.
Ökür-ökür	- Hönkür-hönkür, bağıra-bağıra.
Ölümlü	- İçində ölüm olan, fani, keçici; Ölümlü dünya – fani dünya.
Öncə	- Topuq, topuq arxası.
Önçələmək	- Yorğalamaq, yorğa getmək; məhmizləmək.
Önəlmək	- Yaxşılaşmaq, şəfa tapmaq.
Öpmək	- Busə almaq, öpmək.
Örmə	- Höruk, hörülmüş; Örmə saçlı – hörülmüş uzun saçlı.
Ötə	- O tərəf.
Ötəgi	- Əvvəlki, başqa, qeyrisi.
Ötkün	- Güclü təsiri olan, sərt.
Ötri	- Örtü (qoşma).
Övrət	- Arvad, zövcə, həyat yoldaşı, qadın.
Öykə (öykən)	- Öfkə, ağciyər.
Öylə	- 1. O cür, elə, 2. günorta.
Öynəcik	- Yemək, aşağı normada, kasıb yemək.
Öyün	- Yemək norması.

P

Panbuq	- Pambıq.
Parmaq	- Barmaq; imana gəlmək.
Pas (f.)	- Pas; kin, küdurət.
Paşa	- Paşa. Rəsmi yüksək titül; Hərbi rütbə.
Payəndə (f.)	- Daimi, həmişəlik.
Penir (f.)	- Pendir.
Pəhlu (f.)	- Yan, böyür.
Pəncək	- Beşdə bir.
Pər (f.)	- Pər, taxtadan, dəmirdən dilim, qanad.
Pərçin (f.)	- Barı, hasar.
Pəri (f.)	- Pəri, cinlərin çox gözəl və cazibəli qadın şəklində təsəvvür olunan qismi.
Pərlü	- Dilimli, pərli, qanadlı.
Pəs (f.)	- Bəs; bundan başqa.

Sağinc	- Düşüncə, ümid.
Sağış	- Hesab; məhşər.
Sağraq	- Badə.
Sağrı	- Sağrı, paça.
Saq	- Sağ (salamat), sağ tərəf.
Saqac	- Üzərində çörək bişirilən yuvarlaq sac.
Saqal	- 1. Saqqal, 2. keçinin çənəsi altında bitən tükler.
Saqar	- Qaşqa.
Saqın	- Aman! diqqət! gözlə! bax! etmə! Saqınmaq.
Saqlamaq	- Saxlamaq.
Saqsığan	- Sağsağan; Qarğalar fəsiləsindən quş; Qəcələ.
Salam (ə.)	- Salam. Salamat, sağlamlıq.
Salavat (ə.)	- Məhəmməd peyğəmbər və imamların şərinə oxunan dua.
Salxım	- Salxım, asqı.
Salındırmaq	- Bir şeyi sallamaq, sallatmaq, asmaq; buraxmaq, endirmək.
Salınmaq	- Dağılmaq, düzülmək, yerləşdirmək.
Salı vermək	- Nişan vermək.
Salqum-salqum	- Sərin-sərin.
Samur	- Dərisindən qiymətli kürklər hazırlanan xəzli heyvan.
Sancaq	- Bayraq, sancaq, tuğ.
Sapa	- Sapmaq felinin kökü; Saparaq, sapıb.
Sapan	- Sapand.
Sara-sara	- Sarıya-sarıya, dolaya-dolaya.
Sararmaq	- Saralmaq, sarı olmaq.
Sarmaq	- Sarımaq, ip ilə dövrələmə dolamaq.
Sarp // sarb	- Sərt, dik.
Saru	- Sarı; Saru yalan (müq. et.: ağ yalan).
Sarvan (f.)	- Dəvəçi, dəvə otaran.
Sası	- İyrənc.
Savaş	- Döyüş, cəng, hərbi, müharibə.
Savaşmaq	- Döyüşmək, vuruşmaq.
Savmaq	- Sovmaq, ötürmək, kənar etmək.
Savrilmaq	- Sovulmaq, dağılmaq.
Savulmaq	- Sovulmaq, aradan çıxmaq.
Say	- Düz., düzgün, cilalı.

- Saymaq** - Saymaq, hesablamaq.
- Sayramaq** - Ötmək, oxumaq (quş), (sıramaq).
- Sayru** - Xəstə.
- Sayvan** - Kölgəlik.
- (f. Sayeban)**
- Saz** - Qamışlıq.
- Seçiləcəkləyin** - Ayrılacaq kimi, seçiləcək kimi.
- Seyran (ə.)** - Zövq almaq üçün at və ya araba ilə gəzinti, seyrə çıxma.
- Səddəqna (ə.)** - Qurandan: “Düz olduğunu bildik, düz olduğuna inandıq”.
- Səgirdiş** - Səyirtmə (at üçün).
- Səgirdmək** - Səyirtmək.
- Səgirmək** - Sıçramaq.
- Səhabə (ə.)** - 1. Yoldaş, 2. Peyğəmbərimizin yoldaşları, yaxın ətrafı.
- Səhih (ə.)** - Doğru, tam düzgün, səhsiz.
- Səxt (f.)** - Pərtlik, sərt.
- Səlvi (f. Sərv)** - Sərv; Həmişə yaşıl, hündür boylu ağac; Səlvi boylu – boyu sərv kimi olan, uzunboylu gözəl.
- Səmuz** - Kök.
- Sərib** - Sərib-pırtmaq – yerləşdirib əzmək.
- Sərhəd** - Sərhəd boyu, qonşuluqda olan yer.
- Sərhəng (f.)** - Sərdar, komandan.
- Sərmərmək** - Yuxudan birdən–birə sıçrayaraq oyanmaq, sayıqlayaraq oyanmaq.
- Sərmüzə (f.)** - Çəkmə (ayaqqabı), qaloş tipli yapı.
- Sərpə-sərpə** - Səpə-səpə.
- Sərpmək** - Sıyıрмаq; səpmək.
- Sərvər (f.)** - Rəis, hökmdar, şah, başçı, yüksək ali şəxs.
- Səttar (ə.)** - Allahın adlarından biri; İnsanların qusurlarını, eyiblərini örtüb gizləyən, onları bağışlayan deməkdir; Səttar Tanrı – eyibləri örtən, bağışlayan Allah.
- Sığamaq** - Sığamaq, sıxmaq.
- Sığın** - Sığır, dağ keçisi.
- Sığınu** - Sığınaraq, sığımb.
- Sıgır** - Sığır, buğa, öküz və inək növündən olan yetişmiş mal-qara.

Sığırı	- Mal-qara gönündən tikilmiş uzunboğaz çəkmə.
Sığirtmac	- Sığır otaran, çoban.
Sığmaq	- Yerləşmək, uyuşmaq.
Sıqlamaq	- Sıtqamaq.
Sıqmaq	- 1. Sıxmaq, təzyiq etmək, 2. suyunu çıxarmaq.
Sımaq	- Sındırmaq, qırmaq, parçalamaq; məğlub etmək, məhv olmaq, qırılmaq, məğlub olmaq.
Sınamaq	- Sınamaq, (sinəmək); təcrübə etmək; Sınayu gəlmək – sınamağa gəlmək, sınayaraq gəlmək.
Sındırmaq	- Bir kövrək şeyi sındırmaq, qırmaq, alçaltmaq, yenmək, yox etmək.
Sınırlı	- Kirişli. Köşə sarılmış, köşə ilə bərkidilmiş, möhkəm.
Sınmaq	- Sınmaq, qırılmaq.
Sınırlamaq	- Kirişləmək.
Sıravardı	- Sıra ilə, növbələşərək; bir cərgədə, bir sırada, bir-birinin ardınca.
Sırça	- Şüşə.
Sırılmaq	- Sıyrılmaq.
Sırt	- Kürək.
Sicim	- Sicim, bir neçə qat, qəzildən (keçi, at tükündən) toxunmuş uzun ip.
Sidq (ə.)	- Gerçək, gerçəklik, sədaqət, səmimiyyət; Sidqi bitün – tam səmimiyyətli, möhkəm inamlı.
Siddiq	- Doğruçu; Siddiq – birinci xəlifə Əbubəkrin ləqəbi.
Silcək	- Silincə, silən kimi.
Sin-sin	- İtlərin ağlayırmış kimi çıxardıqları səsin təqlidi, zingildəmə; Sin-sin sinləmə – itin yanıqlı zingildəməsi.
Sinək	- Milçək.
Sinləmək	- Sızıldamaq; zingildəmək.
Sipara	- Quranın bölündüyü 30 cüzdən hər biri.
(f. Siparə)	
Sivri	- Kəskin uclu, sivri, şiş.
Soğuk	- Soyuq.
Soğultmaq i	- Sorulmaq, qurumaq.
Soğultmaq ii	- Südün çəkilməsi; quruması.
Soqmaq	- Sancmaq, çalmaq.

Soqman	- Çəkmə – ayaqqabı, yalın ayağa geyilən, dəri və ya tumacdən qısaboğaz çəkmə; bir növ uzunboğaz çəkmə.
Sop	- Nəsil mənsubiyyəti, soy, sülalə, bir adamın əsli-nəslı.
Sovğılmaq	- Qurumaq, kəsilmək (suya aiddır), sovuqluq.
Sovulmaq	- Gücünü itirmək, sovuşmaq, qurtarmaq, keçmək.
(solmaq)	
Soy	- Soy, nəsil.
Soylama	- Söyləmə, demə.
Soylamaq	- Söyləmək, demək (dastan, hekayət).
Sögmək	- Pis söz söyləmək, söymək.
Söyləşmək	- 1. Döyüşmək, qarşılaşmaq, 2. danışmaq, müzakirə etmək.
Suç	- Günah, xəta, qəbahət.
Suçu	- Su yolunun təmirçisi.
Sulb (ə.)	- Bel, kürək.
Sultan (ə.)	- Sultan; Xaqan, xan, bəy.
Sultanım	- Kişi cinsindən olan hörmətli adama xitab kimi işlənir.
Sum	- Dolu, tamam, içi dolu, bütün, külçə; Sum altun – içi və xarici qızıl, külçə qızıl.
Sunqur	- Yırtıcı quşdur (Bax: ağ sunqur).
Sunmaq	- Vermək, təqdim etmək.
Surnaçı	- Zurnaçı.
Susanmaq	- Susamaq.
Subhanəhü (ə.)	- Ona (Allaha) eşq olsun.
Sügilik	- Şiş; süngü.
Sügsün	- Ənsə.
Sünici	- Nişanlanmış, damğalı.
Sünmək	- Nişanlamaq. Uzanmaq.
Sünü	- Süngü, (süqü); (süqü və sünü); Süngü, mizraq, qarğı.
Sünücük	- Kiçik süngü.
Sünük	- Sünük, kəmik.
Sür	- Sür cida; Çoxillik qamışın yoğun gövdəsindən hazırlanan nizə.
Sürdürmək	- Saqılık etdirmək, şərab gəzdirmək.
Sürü	- Sürü, heyvan dəstəsi, toplusu.
Sürimək	- Sürümək.

Quran; Tanrı haqqı – Allahın haqqı; Tanrı evi –
Məkkədə Kəbə; Tanrı dostu – Peyğəmbərə verilən
adlardan.

- Taraqa (ə.)** - Partlama, çatlama, gurultu, partlayış səsi.
Taraqlıq - Bel, qurşaq əsəbləri.
Tartmaq - Dartmaq.
Taş - Daş.
Taşqun - Daşqın.
Taşmaq - Daşmaq.
Taşra - Çöl, bayır, dış.
Tat əri - Özgə dindən olan.
Tatlu - Dadlı.
Tavla - Tövlə.
Tavşan - Dovşan.
Tavuq - Toyuq.
Tay - Day.
Tayaq - Dayaq.
Tayınmaq - Büdrəmək, sürüşmək.
Tazə - Təzə.
Tazı - Ov iti.
Təbər - Xəbər.
Təbərrük - Uğur, bərəkət.
Təbsirmək - Ürəyi atlanmaq.
Təcri - Çirkab içən.
Təfərrüc (ə.) - Ürəyi açılmaq; təfərrüc etmək – seyr etmək.
Təhsin (ə.) - Əhsən, afərin.
Təhsinləmək - Alqışlamaq, bəyənmək, öymək.
Təkbir (ə.) - Təzim etmək; “Allahu əkbər” söyləmək.
Təkə - Erkək keçisi.
Təkəllüf (ə.) - Zəhmətə qatlaşma.
Təkür - Kafirin başçısı.
Təkyə - Söykənmə.
Tən (f.) - Bədən, cisim, gövdə, vücd.
Tənəf (ə. Tinab, tunub) - Çadır ipi; pambıq ip.
Tənmək - At sirmək.
Təpəl - Təpəl.
Tərki - Yəhərin torba qoyulmaq üçün olan arxa hissəsi, yəhərin arxası.

Yazılıb-dizilmək	- Meydana gətirilmək, tərtib edilmək.
Yazın	- Yazda.
Yazu	- Bax: yazı.
Yedmək	- Yedəyə almaq.
Yeg	- Yaxşı.
Yegil	- Ye (təkidlə).
Yegrək	- Çox yaxşı, daha üstün.
Yekə	- Böyük, iri.
Yelək	- Lələk, oxun tükləri.
Yeləklü	- Yeləyi olan.
Yeləm	- Yarışan ot.
Yelətmə	- Qızıqdırmaq (odu, çırağı), coşqun oyun havası.
Yeli	- Yalı, lələyi.
Yeltənmək	- Qurşanmaq (kəmər, qılınc), həvəslənmək, meyl etmək.
Yemiş	- Məhsul, yeməli şeylər.
Yen	- Paltarın qolu.
Yenəməmək	- Qalib gələ bilməmək, zəbt edə bilməmək.
Yengə	- Böyük qardaşın arvadı.
Yenmək	- Qələbə çalmaq, üstün gəlmək.
Yerindirmək	- Uzaqlaşdırmaq, qovmaq.
Yerlü	- Münasib, yerində.
Yesir	- Əsir.
Yeşil	- Yaşıl.
Yetdiğində	- Yetdiyi zaman, çatdıqda.
Yetman	- Yetmiş, kamala yetmiş.
Yetürmək	- Götürmək, çatdırmaq, böyüdüb meydana çıxarmaq, yetişdirmək.
Yeyni	- Yüngül.
Yəlicik	- Gözəl yal.
Yığanaq	- Toplantı yeri, yığın, kütlə, topa.
Yığışdurmaq	- Yığışdırmaq; haqq-hesab etmək (məhşərdə).
Yığnaq	- Toplu.
Yıqanmaq	- Yuyunmaq, yaxanmaq.
Yıqıcı	- Yıxan, atdan aşağı salan.
Yıqılmaq	- Yerə sərilmək, xarab olmaq, yerə batmaq.
Yıqmaq	- Yıxmaq.

İNDEKS

Coğrafi adlar – yer, ölkə, dövlət adları

Abqaz eli
Ağcaqala
Ağcaqala Sürməli
Ağca saz
Ağ Hasar (qala)
Ağ Qaya
Ağlağan
Ağsaqa
Aqhasar qalası
Ala tağ
Amit qalası
Arqıç qır (çay)
Arqubel
Aslan yatağı
Aya Sofya
Ayqırgözlü
Bam-bam təpə
Barasar
Başiaçıq Tatyana qalası
Bayburd Hasarı (qalası)
Cızıxlar
Dəmirqapı Dərbənd
Dərbənd
Dərəşam
Dış Oğuz
Düzmürd qalası
Evnik qalası
Əlincə qalası
Əmman dənizi
Gəncə
Gögcə dəniz
Günortac
İç Oğuz
İstanbul
Kan Abxaz eli
Kərbəla
Qalın Oğuz

Qapılar Dərbəndi
Qara dəniz
Qaraquc
Qara dərə
Qara Dərvənd
Qara tağ
Qarun eli
Qazılıq dağı
Qıpçaqlar (toponim)
Mədinə
Məkkə
Mərdin qalası
Oğuz eli
Parasarı Bayburt hasarı
Pasinik
Rum eli
Sallaxana
Sancıdan
Sürməli
Talı
Tana sazı
Tatyan qalası
Taş Oğuz
Trabuzon
Tuman qalası
Türkistan
Şam
Şirokuz

Tayfalar, nəsillər, damğalar

Aqsaqa (ağ saka > axısqa)
Bayat boyu
Bozoqlar
Eləklər (iləklər)
Qanqlılar (Qanlı Qoca)
Qayılar
Qıpçaqlar
Oğuzlar
Salurlar
Səlcüklər

Burla Xatun (Boyu Uzun Burla xarun)
Bügdüz Əmən (Bıǵı qanlı Bügdüz Əmən)
Cəbrayıl
Dədə Qorqud
Dəli Domrul (Duxa Qoca oǵlu Dəli Domrul)
Dəli Dondar (Qıyan Səlcük oǵlu Dəli Dondar)
Dəli Qarcar (Baybican oǵlu Dəli Qarcar)
Dəli Uran
Dəmir Donlu Mamaq
Dirsə xan
Dözən
Duxa Qoca
Dügər
Dülək Uran (İlək Qoca oǵlu Dönəbilməz Dülək Uran)
Düyər
Əgrək
Əli (Şahi-mərdan)
Əmən (Bügdüz)
Əmran (Bəkil oǵlu Əmran)
Ənsə Qoca
Əzrail
Fatimə
Həsən
Hüseyn
Xızır
Xızır İlyas
İləlmış (Yaǵrınıcı oǵlu İləlmış)
İlək Qoca
Qaba Ağac (mifoloji ana)
Qaǵan Aslan (mifoloji ata)
Qanlı Qoca
Qanturalı (Qanlı Qoca oǵlu Qanturalı)
Qapaqqan
Qara Arslan Məlik
Qarabudaq (Qaragünə oǵlu Qarabudaq)
Qaracuç Çoban
Qaraçəkür
Qaragünə
Qara Təkür
Qara Tükən Məlik
Qazan xan (Ulaş oǵlu Salur Qazan//Salur bəgi xan Qazan)

Qazılıq Qoca
Qəflət Qoca
Qılbaş
Qıpçaq Məlik
Qırqqınıq (Qaraçəkür oğlu Qırqqınıq)
Qısırğa Yengə
Qıyan Səlcük (Aruz oğlu Qıyan Səlcük)
Qorqud Ata
Qutlu Mələk
Məhəmməd Mustafa
Nuh (peyğəmbər)
Oqçı (Ənsə Qoca oğlu Oqçı)
Osman
Osman Üffət oğlu
Paşa
Rəsul əleyhüssəlam
Rüstəm (Toğsun oğlu Rüstəm)
Sarı Çoban
Savqan Sarı
Selcən xatun (Sarı donlu Selcən xatun)
Səgrək (Uşun Qoca oğlu Səgrək)
Sufi Sandal Məlik
Şir Şəmsəddin (Qəflət Qoca oğlu Şirşəmsəddin)
Şöklü Məlik
Təpəgöz
Tərs Uzamış
Toğsun
Trabizon Təkuru
Ulaş (oğlu Qazan)
Uruz (xan Uruz//Qazan oğlu Uruz bəg)
Uşun Qoca oğlu
Ürüydə
Yağrınıcı
Yalançı
Yalançuq (Yalançı oğlu Yalançuq)
Yapağlı Qoca
Yegnək (Qazılıq Qoca oğlu bəg Yegnək)
Yetər
Zəlixə
Zübeydə

MÜNDƏRİCAT

KİTABI-DƏDƏ QORQUD

(əsil mətn)

“Dədə Qorqud kitabı” ilk yazılı yaddaşımızdır	4
Bismillah ir-rəhman ir-rəhim və bihi nəstəin	19
Dirsə xan oğlu Buğac xan boyını bəyan edər, xanım, hey!	24
Salur Qazanın evi yağmalandığı boyı bəyan edər	37
Qam Bөрənin oğlu Bamsı Beyrək boyını bəyan edər, xanım, hey!... ..	52
Qazan bəg oğlu Uruz bəgin tutsaq olduğu boyı bəyan edər, xanım, hey!	78
Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul boyını bəyan edər, xanım, hey!	95
Qanlı Qoca oğlu Qanturalı boyını bəyan edər, xanım, hey-hey!	104
Qazılıq Qoca oğlu Yegnek boyını bəyan edər, xanım, hey!	119
Basat Dəpəgözi öldürdüğü boyı bəyan edər, xanım, hey!	125
Bəkil oğlu əmrənin boyını bəyan edər	135
Uşun Qoca oğlu Səgrək boyını bəyan edər	145
Salur Qazan tutsaq olub oğlu Uruz çıxardığı boyı bəyan edər	154
İç oğuz daş oğuz asi olub Beyrək öldüğü boyı bəyan edər	164

KİTABI-DƏDƏ QORQUD

(sadələşdirilmiş mətn)

Müqəddimə	172
Dirsə xan oğlu Buğac xan boyu	176
Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy	188
Baybөрənin oğlu Bamsı Beyrək boyu	202
Qazan bəin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy	225
Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul boyu	241
Qanlı Qoca oğlu Qanturalı boyu	248
Qazılıq Qoca oğlu Yegnek boyu	261
Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy	266
Bəkil oğlu İmran boyu	275
Uşun Qoca oğlu Səyrək boyu	284
Salur Qazanın dustaq olduğu və oğlu Uruzun onu xilas etdiyi boy	293
İç oğuz daş oğuzun dönlük çıxması və Beyrəyin öldüyü boy	303

Lüğət və indeks

Lüğət	310
İndeks	370

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*
Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*
Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*
Kompyuter səhifələyicisi: *Rəvan Mürsəlov*
Korrektor: *Pərinaz Səmədova*

Yığılmağa verilmişdir 26.08.2004. Çapa imzalanmışdır 19.11.2004.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 23,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 154.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.